

योगિનિઃ આચાર્યઃ શુદ્ધિસાગરસૂરીયર પદ્મચુરુષ્યો નમઃ

પરમપૂજ્ય આચાર્ય શુદ્ધિસાગરસુરિકૃત
વિવેચન સહિત

આત્મદર્શન ગીતા

પ્રકાશક

સાગરગેચ્છ લીન સંવ, શા રમિકલાવ કેશનલાવ
સાણુદ

વિગ્રમ સ ૨૦૧૭ સને ૧૯૬૧ શુદ્ધિ સ ૩૬

પ્રાપ્તિસ્થાન —

વિજ્ઞાનપુર બુદ્ધિસાગરસુરિ જૈનજ્ઞાનમંદિર
વિજ્ઞાનપુર

મુદ્રક

પંડિત મહત્તાલ ઝવેરચંદ ગાધી

નવન પ્રિંટીંગ પ્રેસ

રીઝીરોડ પુન નીચે, દી કવાવાડી

અમદાવાદ

શ્રી ૧૦૮ ત્રય પ્રહોતા શાસ્ત્રવિશાગ્નૃ યોગનિષ્ઠ જનાયાન
શ્રીમદ્ બુદ્ધિમાગરસૂત્રીશ્વરજી

આ મેરાનો બનાક માણસાનિવાસિ શા નુનીનાન નયુમાર્ષના સ્મરણાર્થ
તેમના પતિ શકરીમેન તરફથી ગુણકિત નિમિત્તે અપણુ
દા શાન્તીકોનિનાન નુનાતાન

પ્રસ્તાવના

આત્મચર્ચન ગીતા ' આમાં આ મા ચર્ચન અને ગીતા આ ત્રણે સ્તરો ઉપર મોટા મોટા મહાકાવ્ય પ્રથો અને તેની પાછળ કઈ મહાપુરુષોએ ચિંતન મનન કરી અનેકવિધ વિચાર લા કરી છે

ભારતના તમામ દર્શનોએ ' આત્મ ચર્ચન ની પાછળ ખૂબ પરિશ્રમ કર્યો છે અને તેને પામવા બહુ જ શ્રમ કર્યો છે અને આ માર્ગે જીવન વિતાવી આત્મચર્ચન પામવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને આ બધા માર્ગોનું સારૂદય આત્મચર્ચન પામવામાં માનવામાં આ છે

પૂર્વકાળમાં રાજપાટ છોડી રાજવિષ્ણો થયા હતા ચિંતન કર્યો આ બધો પ્રયત્ન આત્મચર્ચનની સાધનાનો છે અને આત્મચર્ચનની પ્રાપ્તિમાં બધી જ પ્રાપ્તિ માનવામાં આવી છે

જૈનશાસ્ત્રમાં થયેલા મહાપુરુષોએ અનેકવિધ ભક્તિસાધિત્ય અને તત્ત્વસાધક પદ્ધતિ છે તે બધાની પાછળ આત્મચર્ચનની ભાવના છે આ આત્મ ચર્ચન જોને જીવનમાં પાવે તો ચક્રવર્તિ દેવેન્દ્ર કે કોઈપણ જગતના માનવી કરતાં અત્યંત સુખી અને મસ્ત દોષ છે

આ અર્થમાં આ મ ચર્ચનનું સ્વરૂપ આત્મ ચર્ચન કેમ પમાય આત્મ ચર્ચન વિષય જીવ કેવા અનર્થ પામે છે વિગેરે વિસ્તૃત સ્વરૂપ યોગનિષ્ઠ ગુરુદેવ ભુદિસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજે આપ્યું છે

આ પ્રથમ સંસ્કૃત ભાષામાં ૧૮૦ શ્લોકનંદ શ્લોકરૂપ છે તેનું ગુજરાતી ભાષામાં વિવરણ થાય તો સૌ કોઈને ઉપયોગી થાય તેવો અમુક પ્રથમ છે

આ પ્રથમ વિવરણ પૂ. આચાર્ય શ્રદ્ધિમાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજે અતિ વિસ્તૃતપણે કર્યું છે અને તેમાં તેમણે આપેલ અને પ્રથમ સાક્ષીનારો તેમનું વિસ્તૃત વાચન અને મનન સાથે ગુરુદેવના કરેલા પ્રથમે જગત્ જોગ્ય બતાવવાની પૂર્ણ તમ ના તેમાં જણાયા વિના રહેતી નથી

આ પ્રથમ વાંચો વાંચે અને આત્મચર્ચનની શ્રીખી કરી પરિશ્રમને સફળ બનાવે

મતિમંદના પ્રેસ દોષ કે દષ્ટિદોષથી થયેલ ક્ષતિ બદલ હામા યાગી વિરમુ છુ
શ્રી પ્રધારાધ

પ્રસ્તાવના

આત્મદર્શન ગીતા ' આમાં આત્મા, દર્શન અને ગીતા આ ત્રણે શબ્દો ઉપર મોટા મોટા મદદગાર ગ્રંથો અને તેની પાઠળ કઈ મદદપુરોએ ચિંતન મનન કરી અને અવિધ વિચારણા કરી છે

આત્મના તમામ દર્શનોએ આત્મદર્શન ની પાઠળ ખૂબ પરિશ્રમ કર્યો છે અને તેને પામવા ભક્તિ જ્ઞાન ક્રિયા વિગેરે અનેક માર્ગે જીવન રિતાવી આત્મદર્શન પામવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને આ બધા માર્ગોનું સાદૃશ્ય આત્મદર્શન પામવામાં માનવામાં આ પુ છે

પૂર્વકાળમાં રાજપાટ હોડી રાજર્ષિઓ યથા ઉકા ચિંતન કર્યા આ બધે પ્રયત્ન આત્મદર્શનની સાધનાનો છે અને આત્મદર્શનની પ્રાપ્તિમાં બધી જ પ્રાપ્તિ માનવામાં આવી છે

જૈનસાસનમાં યથેચ્છા મદદપુરોએ અનેકવિધ ભક્તિસાદિય અને તત્ત્વસાદિય રમ્યુ છે તે બધાની પાઠળ આત્મદર્શનની જ્ઞાનના છે આ આત્મદર્શન જોને જીવનમાં લાપે તો ચક્રવર્તિ દેવેન્દ્ર કે કોઈપણ જન્મનના માનવી કરતાં અત્યંત સુખી અને મસ્ત હોય છે

આ મધમાં આત્મદર્શનનું સ્વરૂપ આત્મદર્શન કેમ પમાય આત્મદર્શન વિજુ જીવ કેવા અર્થ પામે છે વિગેરે વિસ્તૃત સ્વરૂપ ચોમનિષ્ઠ ગુરૂદેવ શુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી મદદારાજે આપ્યું છે

આ મધ સંસ્કૃત ભાષામાં ૧૮ પ્રોત્કબદ્ધ પ્રોત્કરૂપ છે તેનું ગુજરાતી ભાષામાં વિવરણ થાય તો સૌ કોઈને ઉપયોગી થાય તેવો અમૂલ્ય ગ્રંથ છે

આ મધનું વિવરણ પૂ. આચાર્ય નરહિસાગરસૂરીશ્વરજી મદદારાજે અતિ વિસ્તૃતપણે કર્યું છે અને તેમાં તેમણે આપેલ અનેક ગ્રંથના સાદૃશ્યપાઠો તેમનું વિસ્તૃત વર્ણન અને મનન સાથે ગુરૂદેવના કરેલા ગ્રંથને જગત્ જોગ્ય બતાવવાની પૂર્ણ તમન્ના તેમાં જણાયા વિના રહેતી નથી

આ મધ વાંચકો વાંચે અને આત્મદર્શનની પ્રાપ્તિ કરી પરિશ્રમને સફળ બનાવે

મતિમંદના ગ્રેસ હોય કે દષ્ટિદોષથી થયેલ જ્ઞાતિ બદલ દામા યાત્રી રિરમુ હું

શ્રી પ્રહારાક

॥ ॐ ॥

॥ श्रीमहावीरपरमात्मने नमः ॥

॥ श्रीरवितागर-सद्गुरुभ्यो नमः ॥

॥ श्रीसुखसागर-सद्गुरुभ्यो नमः ॥

आत्मदर्शन गीता.

इन्द्रधेनिनत वीर, सर्वमात्रमापिणम् ॥

अर्हत योगिध्येय च, प्रणम्य आत्मदर्शनम् ॥ १॥

श्रीसुखसागर नत्वा, बुद्धयन्विष्टगीश तथा ॥

आत्मदर्शनगीताया, विवरण विधीयते ॥ २॥

अथ - ईन्द्रोनी श्रेष्ठिवडे नमन करायेवा, सर्व पदार्थोने
जलावनारा, योगी पुत्रोने ध्याववाये ॥ १ ॥ आत्मदर्शिन अरिह त
परमात्माने नमीने, श्री गुरुवर स्रष्टासागरल महाराज तथा
बुद्धिसागरसूरिल गुरु महाराजने नमीने आत्मदर्शन गीतातु
विवरण आत्मस्वरूपने, अकारस करवा करीओ छीओ १-२
॥ विवरण - आत्मपुरुषराशुरजगतमा अनादिकाली
वृत्तता सब प्राणीओ स्रष्टानी छुछादी निरंतर प्रवृत्ति करे
छे, जखु तेओ छुछु स्रष्टने केम नुथी पानी, शकता तेनु, कानु
अवश्य विचारतु ओओ ते, छुछुनी, प्राप्ति करुवामा, कानु

મ મ પ ણ

ન મે કિચ્છિદ્ ન મે કિચ્છિદ્ ગાહમાવેષુ નિશ્ચિતમ્ ॥

પુર્ણોદ્ધ સ્ત્રીયધીર્યેણ સત્તયા જ્ઞાનવાનહમ્

પરમમુત્ય પ્રાપ્ત સ્મરણીઃ યોગનિષ્ઠ શાસનહિવાહર

૧૫૦ પ્રથનામણેના ગુરુદેવ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી મ

હિયા, જ્ઞાન અને યોગની ત્રિવેણીથી જૈનશાસનની

પ્રભાવના કરનાર આત્મદર્શન મસ્ત ગુરુદેવના

ચરણારવિહમાં આત્મદર્શનગીતાનું

વિવરણ સમર્પણ કરુ છુ

સદ્ગુરુદેવના ચરણકમલનો દાસ

જહ્નુસાગર

॥ ॐ ॥

॥ श्रीमहावीरपरमात्मने नमः ॥

॥ श्रीरवितागर-सद्गुरुभ्यो नमः ॥

॥ श्रीसुखसागर-सद्गुरुभ्यो नमः ॥

आत्मदर्शन गीता.

इन्द्रधेनिनत वीर, सर्वमात्रमापिणम् ॥

अहंत योगिष्येय च, मणम्य आत्मदर्शनम् ॥ १॥

श्रीसुखसागर नमो, पुद्गलचिन्मयी तथा ॥

आत्मदर्शनगीताया, विवरण विधीयते ॥ २॥

अथ - इन्द्रोनी श्रेष्ठिवडे नभन करायैला, सर्व पदार्थोने
नष्टावनाश, योगी पुत्रोने आवाप्यायोग, आत्मदर्शिन अरिहंत
परमात्माने नभीने, श्री सुखर सुखसागरल मकाराज तथा
पुद्गलसागरसुरिण सुख मकाराजने नभीने आत्मदर्शन गीता
विवरण आत्मस्वरूपने अक्यास करवा करीजे छीजे १-२
२ विवरण - अद्वयविषय सरासर लगतमा आनंदिकोत्तरी
लक्षणा सर्व प्राणीजे सुखनी धृष्ट्यानी निरंतर प्रवृत्ति करे
छे, पण तेजे धृष्ट सुखने केम नुथी पाभी सकता होने पुद्गल
अवश्य विचारतु जेधजे ते, धृष्टनी प्राप्ति करवासा, केण

આહુ આવે છે ? શાથી આવે છે ? તેને દૂર કરવા આપણે
 કેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ? આ વાતને ખ્યાલમાં રાખીને
 જગતચર, જગતપ્રવચ, એવું જ પદ્માત્મા તીર્થ ઠરેલો, જગત
 ઉપર વિહાર કરી પૃથ્વીને પાવેન કૃત્રી, સર્વ આત્માઓને
 આત્મજગનની પ્રાપ્તિ માટે મમવચરણની મધ્યમાં પ્રતિષ્ઠિત
 થઈને નત્ર માગના ઉપદેશ આપ્યો હતો તેમજ વાળીકપ
 અમૃતના પ્રવાહને, મહાદેવ જેમ સ્વર્ગમાં ને માથા ઉપર
 કીલી હતી તેમ, ગણધર્મ દેવાંએ પોતાનાં હૃદય પાસમાં મૂક્યું
 કીલીને ભાવિકાતમાં ભવ્યાત્માઓને પર પરાએ હિત સધાવ
 તે જારણે દાદરાગમદાગ્રાણી રચના કરી છે તેમજ
 અન્ય દશ નૃપથના પતજલિ, કપિલ, શૌર્ય વિગેરે
 મહાવિદ્યાએ એક સે, આત્મસુરૂપની શેષ મટિ, યજ્ઞ યુગ
 યુગ પ્રયત્ન કરેલો છે, જે સ્વરૂપ, તેઓને નેટલા અશે
 જેવું સમજાયું તેવું જગતને જણાવવા પ્રયત્ન કરીને
 મૃત્યુઓની રચનાઓ તિથાએ પોષે દેસે છે આ વસ્તુની
 વિચારણા સર્વ આત્માઓને સર્વ મન, અચાર, નિરોપ,
 પ્રત્યક્ષ પરોક્ષ રૂપે આ પ્રમાણે વેદ સંધિ અભિજ્ઞ, અસત્ય
 નો નાગ કરાય, તે મટિ આપણું પૂજ્ય ગુરુવરો શ્રી
 હરિશંકર સૂરીશ્વર, શ્રોહમચંદ્ર સૂરીશ્વર, આમદધન યોગીશ્વર
 વિગેરે મહાપુરુષવરો આપણને બોધ આપેલા તેમના
 અનેક અર્થો પ્રાકૃત, સૃષ્ટિ, આદિ ભાવામાં રચાયેલા છે,
 પણ તેની વિચારણા જહુ ગહન હોવાથી ખમારી નેવા
 અર્થ બુદ્ધિવતી જલદી બહુ કરી શકે મિમિમિપરમ

પૂજન, સર્વગુણવિશાલ, યોગનિષ્ઠ, અધ્યાત્મદિવાનર
 લેનાર, શ્રીમદ્ધિસાગરસૂરીશ્વર મુદેવે થોડા જ
 શ્લોકમા માગરૂને ગાગરમા ચમાવવાની જેમ સવ
 રાઓના અમ્મગાદન વડે સત્, અનુલવ જણાયો તેવો
 આ આત્મદશનગીતામા એકસો ને બારી શ્લોકમા
 રચીને આપણા ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે નોક
 પરમાત્મ દર્શન, પરમાત્મ આત્મજ્ઞાન આત્મ પ્રદીપ
 આદિ સમુત્પન્ન અને જીવન પ્રાકૃત 'જીવ' બાપાના વર્ગભગ
 એકસો પચાસ ઉપરાંત શ્રદ્ધા રચીને તેઓ અર્પિયેને 'શ્રી
 મહાવીર પરમાત્માના' તત્ત્વજ્ઞાનમો મોટો ધાર્મિક આપી
 ગયા છે તેને જો આપણે વાંચન, અધ્યયન, અભ્યાસ
 કરીને, તે જ્ઞાનને મત્તરમા અવતાર કગવીને, શ્રદ્ધાપૂર્વક
 અપ્રમાદથી અરિત યોગવડે આચારમા લાવીને પ્રવૃત્તિમા
 ઉત્તારીએ, તો અવશ્ય આપણે ભવભ્રમણના જન્મમરણના અનિ
 શ્ચનીય દુઃખોથી મુક્ત થઈને ન પત્તિને મેળવીને શાશ્વત
 મુક્તિના સુખોને અનુભવી શકીએ સિદ્ધિ મુદેવે શ્રી
 શ્રીમદ્ધિસાગરસૂરીશ્વર રચિત આ આત્મદર્શન શબ્દાથને
 વ્યક્ત કરીને આત્માના સત્ય સ્વરૂપની સદ્ધર્મ દેખી
 શકીએ, તથી, હું (શ્રીમદ્ધિસાગર) આત્મસદ્ધિ પ્રકાશ
 નામનું આત્મદર્શન, ગીતા, ઉપરજી વિવરણ રચવાને
 પ્રારભ કરું છું

પૂજ્ય મુદેવ મગલાચરણ કરતાં જણાવે છે કે -
 મુળમ્, પરાત્માન, યોગિષ્ઠ્યમ્, મનાતનમ્ ॥
 ધમદેવ, ગુરુ, નત્યા, વચ્ચિ મ, યાત્નદુશનમ્, ॥૧॥

અર્થ - યોગીજીને ધ્યાન કરવા યોગ્ય અને સનાતન
જેવા પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને ધર્મ દેવ અને શુરને
નમસ્કાર કરીને સત્ય આત્મદર્શનને હું કહું છું ॥૧॥

વિવેચન - પ્રથમ મન વચન કાયાથી પરમાત્માને
નમસ્કાર કરવારૂપ ભાવમગલને ગ્રહણ કરવાનું શું પ્રયોજન
છે ? મગલ કયાં વિના પણ કીરણાવલી આદિ અધ્યોન
અથકારો પોતાનું અથ રચવાનું કાર્ય પૂર્ણ કરી શકે
છે, અને બહુ મગલ, કયાં છતાં પણ કાઠબરીકાર પોતાનું
અથ રચવાનું કાર્ય પૂર્ણ નથી કરી શકેલા આથી મગલ
અથ પૂર્ણ થવામાં ઉપાદાન કે નિમિત્ત કારણ નથી
બનતું, માટે મગલ આદિ કરીને અથનું ફલ વધારવું
તે નિષ્ફળ છે' આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં પૂજ્ય શ્રી
મહારાજ જણાવે છે કે 'રે ભાર્ગવ સાર્વજી ! જ્યાં અથકાર
વધારે અતંત્રાય-વિદ્નો આડા આવેલા હોય ત્યાં કદે
મગલાવરણોનું અકષણ હોવાથી વિદ્નોનો નાશ-નર્થ
કરી શકાતો અને કીરણાવલીકારે પૂર્વજન્મમાં પુણ્યરૂપ
પ્રમિલ મગલ મિલ્લ કરેલું હોવાથી આ ભવમાં અથ રચ
નામાં તે ભૂતકાલિન મગલોએ આવતાં વિદ્નોનો નાશ
કર્યો છે તેમ સમજવું જેમકે લાંબા પ્રયાણમાં સાથે લીધેલું
ભાતું ભારે જગલની વચમાં ખૂંટી જાય તો પ્રયાણ આગળ કેવળ
રીતે યાયાત્યાજ ભૂખ અને પરિશ્રમના યોગે મરણ થઈ જાય પણ
છબ રચાનકે ન પહોંચી શકે તેજ પ્રમાણે અથકાર પણ પુણ્યમ
મગલવડે આવતાં વિદ્નોને હુકાવીને અથને પૂર્ણ કરી શકે છે
તેથી ધર્મની આદિમાં ઈદદેવનો પૂજા શ્રુતિરૂપ મગલ આસ્તિ

નૈમા પ્રવૃત્તિ કરનારા સર્વ શિષ્ટ પુરુષોએ કરેલ છે

શિષ્ય કહે છે કે ‘હે ભગવાન! અથની આદિમા જે મલ કરાય તેથી લોકો અથનો આદર કરે એવું હું નથી માની તો તે અથમા એ ઈષ્ટ પ્રયોજન સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય ય, આપણને અધ્યયન માટે શક્ય હોય અને યથાર્થ સંભવ હોય, તો જ તેના ઈન્ડ્રો કે તે અથમા અભ્યાસ અથે ન્તિ કરે છે માટે તે વસ્તુ અવશ્ય પડેલી હોવી જોઈએ’

શુદ્ધ જણાવે છે કે ‘આત્મ દર્શન સર્વ આસ્તિકોને ઈચ્છ્ય છે તેથી તેના અર્થિઓ સત્ત્વ આત્મદર્શનને પ્રાપ્ત કરવાની છાવાળા અવશ્ય આ અથનો ભણવા માટે આરંભ કર્યો જ રણ આત્મદર્શન પરમ મુક્તિનો હેતુ છે તેથી આ અથ દ્વ પ્રયોજનવાળો છે’ અભિધેય ‘સત્યઆત્મદર્શન’ યથી આત્મદર્શન ગીતા જાણી શકાય છે તેમજ તે શક્ય હ છે અપ અક્ષર અને અઘથી મહાન અથ અભ્યાસમા મમ થાય છે તે શક્ય અને આદરણીય છે શબ્દવડે થનો યથાર્થ બોધ થવાના હેતુથી વાચ્ય વાચક સંબંધ મુદ્ધટે છે આમ ‘અનુબંધ અનુષ્ટય’ મુક્ત આદિ વાક્યો વાચી નવા અભ્યાસીને અથમા પ્રવેશ કરાવીને ઈચ્છાર્થની ન્તિ કરાવે છે

શુદ્ધ જણાવે છે કે પ્રણિપત્ય પરાત્માન ‘મન વચન યાની પ્રવૃત્તિપૂર્વક એકાગ્રભાવે પરાત્માને નમીને અહિ આ યથી આત્માની ત્રણ અવસ્થાઓ વડે ભેદ પડે છે તેમા બાહ્યાત્મા છે તે જીવ અજીવ પુણ્ય પાપ આદિને

જાણતા ન હોવાથી 'આત્મદર્શન' માટે 'અયોગ્ય' છે
 અને અંતરાત્મા બીજો બેઠે છે તે તો મદ્યુરેષી 'કર્માત્મા'
 કરતો મંવં તત્વાતત્પનો નાતા 'યર્ધન' આત્મદર્શનને
 ઘાઈ અગે પ્રાપ્ત કરે છે મ પૂર્ણ 'આત્મદર્શન'ને
 પરમાત્મા જોડે નવ આવગતોને ફર પાને
 દેવજ્ઞાન-દર્શનને પ્રાપ્ત કરીને મિદિ સ્થાનને
 પ્રાપ્ત થયેલા મિદિ ભગવત કરી શકે છે જાવા પરમાત્માને
 નમસ્કાર ત્રિક જુ શુદ્ધિપૂર્વકે કરતા આત્મા મોક્ષમાર્ગ
 તરફ ગમત કરનારો થાય છે તેથી તે, પરમાત્મા મોક્ષ
 અર્થિ જોવા યોગિજનો ગણધરાદિ સર્વ માધુર્ય દોને એકાગ્ર
 ભાવે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે તેમજ તે પરમાત્મા પ્રવાહની
 અપેક્ષાથી અનાદિકાલથી, પવિત્રતા પામેલા મનાનર્ત છે
 તેમને તમસ્કાર કરીને, ધર્મ, દેવ, શુદ્ધને નમીને
 તે રજીને અવશ્ય તમસ્કાર કરીને મત્ય આત્મદર્શન
 નેશી પ્રાપ્ત થાય તે, આત્મદર્શન ગીતાની રચના કરવ
 માટે ડ પ્રવૃત્તિ કરે છે
 આથી 'પરાત્માન' જો શુદ્ધથી પ્રવૃત્તિ
 નિદેપ છે તે, 'પરમાત્મા' વદનીય છે યોગીન
 ધ્યેય છે તે અદૈત મતમા પરમ બ્રહ્મ સ્વરૂપને મહં
 કરાય છે, જે માયાના પ્રપચથી મુક્ત છે, બૌદ્ધ મતે શુદ્ધ
 દેવનું શુદ્ધ થયે છે કે જેથી જગતના સર્વ દ્રવ્ય પદાર્થો
 ક્ષણિક દેખાય છે નૈયાયિક મતે જગત કંતનિ ક્ષણ કરાય છે,
 જેમાં શુદ્ધ ચૈતન્ય નિર્લય દેખાય છે અદિમાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ
 તે મંવં મત પથના આચાર્યોને સ્વીકૃત છે, તેથી તેની પ્રાપ્તિ

અર્થે મહેશ્વરના મેગવવા માટે અર્ચના, લાલ માર્ગ, સર્વ
મુક્તિ પદ્ધતિ સેવકોને પરમાત્મા સ્વીકૃત છે તેમને ખુશ કરવા
જેઓ અનુક્રાંતો લગાય છે તે ધર્મ, કહેવાય છે તે ધર્મને,
પ્રગટ કરનારા દેવ ।મજવા, અને તે પ્રવાહને ઉપદેશની
પર પરાથી બવાવનારા શુદ્ધો મમજવા તેમને તમજાર
દર્શને આત્માનું સત્ય સ્વરૂપ જે જ્ઞાનવડે મમજાય ને સત્ય
આત્મ દર્શન ગીતા અથ હુ (ખુદિનાગર સૂરિ) તેમને,
ઓતાજનેતે કહું છું ॥૧॥

આત્માના દર્શનનું મહાત્મ્ય જણાવતા શુદ્ધેવ જણાવે
છે કે—

આત્મનો દર્શન શ્રુત, મર્મપાપમગ્નાયકમ્ ॥

દૃશ્યતે યેન મત્તર, દર્શન તદ્દિ, કથ્યતે ॥ ૨ ॥

અર્થ—આત્માનું દર્શન એક છે, સર્વ પાપનો નાશ
કરવામા મમજ છે તે સત્તત્ત્વ જે શક્તિથી જણાય તે-
દર્શન નિશ્ચયથી કહેવાય છે ॥૨॥

વિવરણ—પ્રાણીમાત્ર એકેન્દ્રિયથી માણને પચન્દ્રિય
સુખીના સર્વને દર્શન શક્તિ કર્મના ક્ષયોપશમ થોળે
આવડે હોય છે જેઓને દર્શનશક્તિ થી તેઓ જડ
પુદ્ગલ રૂપ વા અણુ રૂપ કહેવાય છે, એમ જનદર્શન
કહે છે, પણ સોમાન્ય રીતે, મર્મ જણોને તેના કર્મદર્શનો
ક્ષયોપશમ જોવા હોય તે, પ્રમાણે, દર્શનશક્તિ રૂપી, દષ્ટિ
વિશ્વવર, પાત્ર છે, એકેન્દ્રિય-વૃક્ષ, વનસ્પતિ, પૃથ્વી,
પાણી, વાયુ, અગ્નિ, જીવોમા માત્ર સ્પર્શન દર્શન શક્તિ છે,

બેઈન્દ્રિયો, તેઈન્દ્રિયો, ચૈઈન્દ્રિયો અને પચૈન્દ્રિયો ને પ્રાણીઓને હોય છે, તેમને તે અનુક્રમે વિશેષ વિશેષ ભાવે ખીલેલ હોય છે આ દર્શનશક્તિ ઈન્દ્રિયો વડે બાહ્ય પુદ્ગલ પદાર્થોને ઋહણ કરવાનું કામ કરી શકે છે પણ ને અપૌદ્ગલિક પદાર્થ છે તેને તથા તેના શુદ્ધ-સ્વરૂપને ઋહણ કરવામા ઈન્દ્રિયો મમથ નીવડતી નથી દેવ, નારક, તિર્થંચો અને મનુષ્યોને બાહ્ય દર્શન શક્તિ છે તે વડે જગતના ઈષ્ટ ભોગો પુણ્યવડે પ્રાપ્ત કરીને, ભોગવે છે અને પાપનો ભો ઉદય હોય તો તે ઈન્દ્રિયો વડે બાહ્ય પદાર્થોને ઋહણ કરીને દુખનો ઉપભોગ કરવો પડે છે પણ ત્યાં કોઈને પણ આત્મ સ્વરૂપનું દર્શન ઈન્દ્રિયો અને મન વડે થઈ શકતું નથી ત્યારે આત્મ દર્શન કરવા માટે એવી કઈ અપૂર્વ શક્તિ છે ? તે બળુવાની નિશાસા, અભિલાષા જેને થાય તે બધા આત્મા ઓ જ હોય

જેઓને આત્મદર્શન થાય તેઓ અત્પકાળમા પરમાનંદ પદ્ધાયક મુક્તિનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેઓને આત્મ દર્શન થયા પછી નારક કે પશુચોનિમા અવતાર લેવાનું કારણ પ્રાય નથી જ રહેતું કારણ કે આત્મદર્શન કરનારને જગતના સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર રાગ-દ્રેષ નથી રહેતો સર્વત્ર સમભાવ પ્રગટે છે પૂજ્ય દેવ ગુરૂ અને સાધર્મિક બધુઓમા વાત્સલ્ય પ્રગટે છે, પુદ્ગલ ભોગમા ઇચ્છાની નિવૃત્તિ થાય છે તે છવ બૂશય્યા કરતો હોય કે ભોગોમા પડેલો હોય તો પણ હર્ષ શોક નથી કરતો, વસ્તુ તત્વનો નિશ્ચય થયો હોવાથી સમતા ભાવે આનંદમા રહે છે, તેથી આત્માનું દર્શન

પરમાનંદનુ ઉપાદાન કારણ હોવાથી પરમ શ્રેષ્ઠ છે તેમજ પુરુષોત્તમ સોગંધી ઈ છા ન્દ યથેત્ત હોવાથી તેના અધિઓ સાથે ઝઘડામાં આવવાનું પણ નથી જનતું તેથી કોઈને તે આત્મદષ્ટિવાળો આત્મા પોતાનો દુરમન નથી કરતો, તેમ પોતે પણ કોઈનો દુરમન નથી જનતો આત્મદષ્ટિ આત્મા વસ્તુતઃ અતીતશત્રુ જનતો હોવાથી શ્રવ પાપનો ક્ષય કરનારો થાય છે આવી દર્શનશક્તિ જેથી પ્રગટ થાન તે જાવના નામથી ઓળખાય છે

ત્રણ પ્રકારના ભાવો યાએમાં જણાવ્યા છે (૧) ક્ષાયિકભાવ (૨) ઉપશમભાવ (૩) ક્ષયોપશમ ભાવ આ ત્રણ પ્રકારના અધ્યામિક ભાવો, આત્માને મોહનીય નાનાવરણ, દર્શનાવરણ, અતરાય રૂપ ક્રમનો ક્ષય ઉપશમ ક્ષયોપશમ જોટલા અશે થાય તેટલા અશે આત્મ દર્શન સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ કરાવી શકે છે

પ્રથમ ક્ષાયિક ભાવ મોહનીય ક્રમની જે અઠાવીશ પ્રકૃતિઓ છે તેમાંથી પ્રથમ સાત પ્રકૃતિ-અનતાનુગ્રમ ધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ તથા મમ્મત્વ મોહનીય, મિથ્યમોહનીય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય રૂપનો ક્ષય કરે તેને થાય છે આ ક્ષાયિકભાવે જીવ આત્મદર્શન કરી શકે છે અને તે ભાવ પ્રાપ્ત થયેલ જીવ ત્રીજા ભવે મોક્ષમાં જાય છે તે ભાવ નિત્ય-કાયમ રહે છે પ્રાપ્ત થયા પછી નષ્ટ થતો નથી ઉપશમ ભાવે આત્મદર્શન થાય તે અસ્પષ્ટાવસ્થા/નષ્ટ થાય છે પણ તે

આત્મા અર્ધપુરુષાલ્લ પરાવર્તમા મોક્ષ મેળવનારો થાય છે ,
તેમજ કાયોપશ્ય ભાવે થયેતુ આત્મદર્શન લગભગ છાસક ,
સાગરોપમ સુધી, રહી શકે છે અને લગભગ માત્ર
આઠ ભવમા તે આત્માને મોક્ષમા પહોચાડવાનું, તેનું આદ-
બન હોય છે તે કારણે આત્મદર્શનરૂપ ભાવો, અત્યંત શ્રેષ્ઠ
છે અને તેજ આત્માનું સમ્યક્ત્વરૂપ તદ્દર્શન કહેવાય છે ॥ ૨ ॥

આમ કહીને પ્રજ્ઞાન શુદ્ધિએ આત્મદર્શનનું મહાત્મ્ય
મામર્શ અને ફલ પણ જણાવ કરીને અપર નીચે પ્રમાણે
દેખાડયું છે ॥

તદ્જ્ઞાન દમ્પરૂપસ્ય ચેતનસ્ય પ્રયોથકમ્ ।

તત્પ્રાજ્ઞવ્યા ત્રિવિધ્યાન્તિ, સ્થિર શાશ્વતમાલયમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ - સદ્જ્ઞાન દમ્પરૂપ તથા ચેતન્યમય આત્માનું મારો
પ્રકારનું શુદ્ધજ્ઞાન જે ભવ્યાત્માઓ કરે છે તે આત્માઓ
અપ્રમાણમા અત્યંત શાશ્વત સુખના મહાલય મમાન
અત્યંત એકાત સ્થિર શિવપદને પ્રાપ્ત કરે છે ॥ ૩ ॥

વિદ્યરણુ - નિઃશય નયવડે આત્મા-ચેતન સ્વભાવથી જ
મહાજ્ઞ ભાવે મિત્તિજ્ઞાનરૂપ છે પ્રચોદિતો જ્ઞાન દર્શન,
ચારિત્ર-વીર્ય ઉપયોગમયજ છે પણ જાણુમાથી બહુજ
કઠાતું સુવર્ણ મટીમાં એક રમતમ પહોચાથી સોના તરીકે
જણાતું નથી, તેમજ આત્માપણ અનાદિ (આદિના છેડા વિનાનો)
કર્મમંવથી લેપાયેલો છે, તે અનાદિ નિર્ગોદ રૂપ આધાર
વર્તમાનમાથી કાવપરિણતિના વિષાદની પરિવર્તતાએ બહાર
આવે છે અને કંઈ કંઈ તે શક્તિનો જેમજેમ અનુકુળ સાધ-

નરૂપે નિર્મિતિ કાળજી મળે તેમ તેમ આગળ વધતો એ જિપ લે :
 દ્રિયપદ્મ પામીને યથાપ્રવૃત્તિકર્તૃ, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ
 કળજી અ તકરણ કરીને અમ્યકદર્શનરૂપ આ મદશ ના ત્રણમાર્ગી :
 કાઈકલાવે પ્રાપ્ત કરે છે અને આત્માનો ચૈતન્ય વિકાસ માધે
 છે તેને ક્ષાયિક ભાવે આધનારા આત્માઓ પૂણ્ડ આત્મ
 સ્વરૂપને અનુકરે નાન, દર્શન, ચારિત્રવડે માધીને કમ મવનો
 સપૂણ્ડ નાથ કરીને અત્યંત રિત્ત શાશ્વત મુખના અદૈત
 આનરૂપ શિવ-કયાણમય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે ૩ ॥૩૦॥

આમ આત્મદર્શનને સુખ આજીવીને હવે અતર
 અને બાહ્ય દષ્ટિનું નિરૂપણ કરતા જણાવે છે કે -

‘આ’મદ્વિષ્ણમવેન, મોક્ષદ્વિષ્ણમવેન ॥

બાહ્યદ્વિષ્ણમવેન, વિનયેદાત્મદ્વિષ્ણમવેન ॥ ૪ ॥

અથ - આત્મદર્શન રૂપ જે સમ્યક્ દષ્ટિ તે આત્મ
 દષ્ટિ તેના પ્રભાવથી મોક્ષમય શાશ્વતમય દષ્ટિ અવશ્ય
 હોવાય છે જે મોક્ષમય ને બાહ્ય દષ્ટિ જીવને છેત્તે જીવમા
 જમાડનારી-અમણા કરાવનારી છે તે, આત્મદર્શિથી અવશ્ય
 થોડા વળતેમા નાગ પામે છે ॥૪॥

વિવરણ - આત્માનું દર્શન જેને થયું છે તે આત્મદષ્ટિ
 આ જીવ પૂર્ણ ગુરૂઓની ઉપામના કરીને, ગુરૂઓનાં મહ
 ઉપદેશ પ્રમાણે ક્રિયા અનુષ્ઠાન કરીને, ગુરૂનાં ઉપદેશમા
 શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરીને સાનાવરણીય, દશનુવરણીય,

अ इर तावे त् त्वादे थारभाथी ओइ ने सामायिकने आत्मा
पाभी शके छे

तत्र— मथाद्यन तानन्तमवार्तेषु, दहिषु ज्ञानदृश्यावृत्ति
वेद्यान्तरायाभिधकर्मकर्मणाम् ॥ १ ॥

मागरोपमकोटीनां कोट्यास्थितत्परा स्थिति ।
विश'तर्गोत्रनाम्नोय, मोहनीयस्य सप्तति ॥ २ ॥

सतो गिरि सरिद् ग्राव धोलणा न्यायत स्वयम् ।
क्षीयन्ते सर्वकर्माणि कालानुभावत क्रमात् ॥ ३ ॥

एकोनविंशदेकोनविंशत्येकोनमप्तति ।
सागराणां कोटाकोटी स्थितिषु मृत्पकर्मणाम् ॥ ४ ॥

देशेनैकारशिष्टोन्मिकोटाकोटो तु जमिनः ।
पयाप्रवृत्तिकरणाद् ग्रथिदेश समियति ॥ ५ ॥

रागद्वेषपरिणामो दुर्भेदो ग्रन्थिरूपते ।
दुरुच्छेदो दृढतर वाष्ठादेरिव सरदा ॥ ६ ॥

'तीराभ्यर्गन्मिहापोठा, इत्र' वानममाइताः ।
शंगादिप्रेरिता केऽपि' व्यावर्तन्ते पुनस्तत् ॥ ७ ॥

तत्रैव जपरिणामपिष्टेपादामनश्वरः ।
स्पष्टस्खलितमयनायभांसि सरितामिव ॥ ८ ॥

अपरं ये पुनर्भव्यां भाविमद्वा' सरीणि ।
आविष्टं य' पर'वीर्यमपूर्णकरणेन ते ॥ ९ ॥

અતિવચનિઃ પ્રહસાત્ ગ્રથિ દુરવિક્રમમ્ । ૧૫ ૮૨ ।
 અવિદ્યાન્તમદા વાનો યદ્ભૂમિમિયાધગા ॥ ૧૦ ॥
 અધ્યાત્મિકનિરુપાદતકરણક્રોતિયાત્ ૧૬ - ૧૬
 મિયાત્ વિરલીકૃત્ય, ચુર્મિતિ, નન્તર, ૧૧ ૧૧ ॥
 અતર્કદર્શિક સમ્યગ્ દર્શન-પ્રાપ્તુવન્તિ, ૧૧ ૧૧
 ૧૧ નિવગદેતુરમિદ, મમ્યગ્ધદ્વાન્તૃ યત, ૧૧ ૧૨ ॥

૧, ૧૧ - અનાદિ બન ન સમાપ્તો જન્મ મનુષ્ય ૩૫
 આપર્તમા પ્રાપ્તતા એવોને જાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય
 અને અતરાન ૩૫ કર્મ પ્રકૃતિની રીથ કોટાકોટી સાગરો
 પમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે 'ગોત્ર' મામ્ એ બેની વીથ
 કોટાકોટી સાગરોપમની સ્થિતિ હોય છે અને 'મોહનીય
 કર્મની ગ્રીતેર કોટાકોટી સાગરોપમની સ્થિતિ હોય છે
 આ મર્ષો એવો નિગ્રેહ, 'મોહ' દેવ, મુક્તિ વિગેરે
 યોનિઓમા રહેલા હોય છે, નામ, ગોત્ર, કર્મ, જ્ઞાન, પાતમા

પ્રવંતના, પ્રપાતમાર્થો, હિપરથી પ્રકટતા નદીના પાથના
 પાલીના, મારથી દ્વાર્ધક પથ્થર ધસડાતો, ધસડાતો, જ્યહડાતો
 સહજનાવે ગોળ હડા જેવો દેખાવમા સુદર, બની નાય
 છે, તેમ એવો પણ સાર્ત કર્મના દલનો ભોગ કરીને તેના
 દલને ભોગવીમે જ્ઞાનદેશના પરણીય વેદનીય અને અતરાય
 કર્મની એગણત્રીશ, નામ ગોત્ર કર્મની એગણીસ, મોહ
 નીય કર્મની એગણેત્રીતેર કોટાકોટી સાગરોપમની સ્થિતિને
 અપાવીને એક કોટાકોટીમા નિવસે પ્રમના રઅસ, પાતમા

૧ જાન જોડી મજ્જેથી નિયતિ । ખાઈ ખાખેડે ૨ જનારે
તે છુવત્યાથાવૃત્તિગ્ધનાઈ જવથી આવી મુદ્ધમની જોડી
સ્થિતિનો કાય કરીને અર્ક જાંડોકોટી સાગરમા પટયેપમના
૨ અમ ખ્યાત ભાગે જોડી રાખે છે, ત્યારે જોડીજ ગોઠની
કમની ભારે ગણાવી ગોઠનીમારે આખો કુલેપાયુજ
૩ આ ગાઠ જોડે શું વસ્તુ મલમજવી ? જણાવે, જે છે
જેમ રાયસુના મૂળની ગાઠ અત્યન્ત કઠણ કોવાવી
૪ કુડારાવડે જલદી બેઠાલી નથી તેમ છોડોને પણ જેમ
૫ આત્મપ્રદેશ માથે જાગેલાઈમ ક્ય મહાવૃક્ષમૂવડેય આકમ
૬ ગાંધ્ય અત્યન્ત દુ એ લેદાય તેવી હોય છે કોઈક મહાવીરવાન
૭ જ જોગેનો પાર પામેછે પછુ ધણાજિલ્લો આ યથાપ્રવૃત્તિ
૮ રજુ જોગેજિ ધિની નિજક જ્યાવીને ફરી મોટી જમની
૯ સ્થિતિને મહણ કરીઆજ બચ લે જોમ વજાણ મુઠાકામુદને
૧૦ જોગીને જોગાની નજીક આવીને આપત મા મડીને પાછુ
૧૧ મહાપર્વદ્રમા કુડસેવાઈ બચ છે તેમ જોવો નજીકઆખ્યા
૧૨ જોતા પછુ અધી જોઈ કયાં વિનાસ સાર કમજલમ પૂડી બચ
૧૩ છે તેમા કોઈલાઈ મહાત્માએ તેવા પ્રકારના શુભ પરિણામના
૧૪ મહત્વથી અધિકાર કરે છે આ જિ જોડોતે અપૂર્વ કરણ છે
૧૫ ૧ મહાપર્વદ્રમા ગીને જોમુમિગાજાનિવૃત્તિરક્ષ વડે
૧૬ પ્રવેશ કરીને અત કરણ વડે મિથ્યાત્વના દલને છુટા પાડીને તેને
૧૭ આત્માથી બિન્ન રૂંવો પ્રવૃત્તિ ફરે છે તેને જ સમૂળ કાય
૧૮ કરેસી કાયક અર્થસ્વરૂપે આત્મકથન અપ્ત યાય અને
૧૯ ઉપશમ કરીને સતીમાં દખાવી દે તો ઉપશમજાવમય આત્મ
૨૦ દર્શન કરે છે જોમો તે આપમુંદૂત નિયતિ સ્થિતિ રહે છે

આવુ આત્મદર્શન નિસર્ગ સહજ ભાવે આત્મ શુદ્ધ
પરિણતિ રૂપ હોય છે તે સુદેવ, શુદ્ધ, ધર્મતત્ત્વની શુદ્ધ
પૂર્ણ શ્રદ્ધાભય સમ્યક્ત્વરૂપ આત્મદર્શન છે

તે સમ્યક્દર્શન જો ક્ષાયિકભાવે પ્રાપ્ત થાય
તો ત્રીજા ભવની અદર મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે
અને ઉપશમ ભાવે પ્રાપ્ત થાય તો તે અત્પ્રકાળમા આશ્રય જાય
છતાં પણ અર્ધપુણ્ય પરાવર્તથી વધારે વખત સંસારમા
તે જીવ રહેતો નથી ક્ષયોપશમ ભાવનું સમ્યક્ દર્શન સાત
ભવ સુધી આત્માને સાચ કરે છે તેટલા વખત સુધી રહેતો
અવશ્ય મોક્ષના દ્વાર સુધી આત્માને પહોંચાડી આવે છે,
તેમજ ત્રણ ભાવમાંથી કોઈપણ ભાવવાળું સમ્યક્ આત્મદર્શન
આત્માના સહેજ સ્વરૂપનો સત્ય બોધ કરાવે છે અને અનુક્રમે
જ્ઞાને દર્શન ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરાવીને અત્યન્ત સ્થિર અપુન
રાવૃત્તિ રૂપ શાશ્વત, શિવ મોક્ષના સ્થાનમા લઈ જાય છે તેવી
આત્મદર્શિ અને તાનુભાવીના ક્રોધ, માન, માયા, લોભ,
મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને અશુભ યોગનો નાશ કરી શકે
છે એટલે અનોદિ કાળથી આત્મા જે મિથ્યાત્વયોગે પુણ્યક
શુભમા રાસતો હતો તે દષ્ટિરૂપે આદ્યાત્મત્વરૂપે હતો હવે
સમ્યક્ આત્મદર્શનવડે તે અશુભ, સાવનો ક્ષય
કરીને સહજાનંદ સ્વરૂપના સ્થિતિમાટે સમ્યક્જ્ઞાન ચારિત્રને
પાડીને તેમજ શુદ્ધોપયોગવડે પ્રવૃત્તિ કરનારો થાય છે ॥૪॥

॥ આત્મદર્શનથી જોઈએ આનંદ પ્રગટે છે, તે જાણીએ છે -

સ્વર્ણયદર્શનમ્ અનન્દો, જેષ્ઠારામાત્ત્વ-પ્રાપ્યતે ॥

પૂર્ણપૂર્ણતામેતિ, પૂર્ણવર્મપ્રભાવતાં ॥૫॥

અર્થ - આત્મા જ્યારે પોતાના સહજ સ્વરૂપમય આત્માનુ દર્શન-નિશ્ચયભાવે પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે પોતાના દશમથી તે અપૂર્વ આનંદ અનુભવે છે તેથી જ્યારે તે પૂર્ણદર્શન પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે પૂણ્યધર્મની પ્રાપ્તિથી સંપૂર્ણ આનંદને નિત્ય અનુભવતો વિચરે છે ॥૫૫॥

વિવેચન-સહજભાવે આત્મા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ સચ્ચિદાનંદ ધમ છે તેનું રૂપ અનાદિકાળથી મોહના જોરે અવરાયેલું હતું તેને અપૂર્વકરણ અતિવૃત્તિકરણ વડે અનતાનુભવીની ચોકડી અને ત્રણ મોહનીય-મિથ્યાત્વ, મિશ્ર, અને સમ્યક્ત્વરૂપ ત્રણ મુદ્ગલરૂપ આવરણને દૂર કરીને આત્મસ્વરૂપની પૂર્ણરૂચિમય થયેલો આત્મા પોતાના સ્વરૂપની શ્રદ્ધાનુ રૂચિ-મૂર્તકાળે દર્શન કરે છે તેથી અજ્ઞાન મોહનો ક્ષયોપશમ ઉપશમ અથવા ક્ષાયિક ભાવ થવાથી દર્શન કરે છે તેથી સ્વદર્શનનો આનંદ અનુભવતો છતો સમ્યગ્જ્ઞાન ચારિત્રપૂર્ણની પ્રાપ્તિ મોટે મહાવીર્યને પ્રગટાવતો એવો અતરાત્મા પૂર્ણ ચારિત્રધર્મના પ્રભાવથી અપ્રમાદચારિત્રની ઔલ્લિખા ધર્મ શુકલ વ્યાનમય શુણ્ણ્યાનકે ચડેતો સર્વમોહ તથા જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, અતરાત્ર ધર્મનો ક્ષય કરીને પૂર્ણ સચ્ચિદાનંદનો અનુભવ કરતો પૂર્ણાનંદનો અનુભવ સાક્ષાત્ કરે છે શ્રીમાન્ યશોવિજયજી મહોપાધ્યાય પરમાત્મદર્શનમા જણાવે છે કે -

નિત્યવિજ્ઞાનનાનન્દ, વ્રજ્ય યત્ર પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

શુદ્ધવુદ્રસ્વમાવાય, નમ તસ્મ પરમાત્મને ॥૧

જે નિત્ય એવા સર્વ વિજ્ઞાનો એટલે આપણી દૃષ્ટિમા નહિ આવનારા અદૃશ્ય અને દૃશ્ય જડ પદાર્થો તથા ચેતન્યવત આત્માદિ પદાર્થોને કેવળજ્ઞાનદર્શનવડે જોતા બાણુતા હોવાથી તેમનું જ્ઞાન પણ વિજ્ઞાન કહેવાય છે તેવા વિજ્ઞાન અને નિત્ય આનંદને લોગવતા પરમાત્મા સ્વરૂપ પરમ બ્રહ્મ મધ્ય પ્રતિષ્ઠિત થયા છે અને શુદ્ધ શુદ્ધ સ્વભાવમય નિત્ય વૃત્તે છે તે પરમાત્મા પરમ બ્રહ્મને મારા નમસ્કાર થાવ

આથી પૂર્ણધર્મ એ આત્માનો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય ઉપયોગમય નિત્યધર્મ છે તેમા રમણુતા કરનારા સિદ્ધ પરમાત્મા શુદ્ધબોધને-જ્ઞાનને પામેવા હોવાથી શુદ્ધ કહેવાય છે અવિચલિત ધર્મવાતા હોવાથી બ્રહ્મા કહેવાય છે નિર્વિકારી હોવાથી શુદ્ધ પણ કહેવાય છે તેઓ પૂર્ણધર્મ પ્રાપ્તિથી પુણ્યનંદના નિત્ય લોકતા છે તેની પ્રાપ્તિથી આત્માને આત્મદર્શનરૂપ સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત થતા પૂર્ણ ઈચ્છા થાય છે, તેથી તે માટે અવશ્ય ઉદ્યમ કરવો જે આત્મા દર્શન થયેવા છે તેઓ પૂર્ણતા ઉદ્યમ કેવી રીતે

અર્જુન
૨૬

કિનારો દો
ધર્મ રહેલો
મા પૂર્ણ
મં ૨

વિવેચન—આત્માઓ મહા સ્વભાવથી નિત્ય સન્નિવૃત્ત નહિ
સ્વરૂપ છે તે પશુ જ્ઞાનાદિકાલના કર્મના મલથી ગાદલેપાયેલ
હોવાથી અશથી એટલે આક્રમક પ્રદેશ વડે નિત્ય શુદ્ધ
હોવાથી તે અશથી શુદ્ધ છે જ, તેથી અપૂર્વ શુદ્ધ ગણાય છે
તેને 'સ્વરૂપ' કારક જ્ઞાન સુનિ પચેન્દ્રિય અવગ્યામા
આવ્યા પછી મહાગુણના યોગે છત્ર વર, બ્રહ્મવતના ઉપદેશ
ઉપ અમૃતગુણ પાન કરીને જ્ઞાનાદિમોહને જોગણે છે ત્યાં
ચાય છે તેથી હું જિન હું ગરીર, ઇન્દ્રિયો, મન એ
મારા નથી બાહ્ય દેખાતા જોગના સાધનો મારા નથી હું
ગત કેયેહનો નોકર કે દાસ નથી જે કર્મયોગથી જે બેદ
દેખાય છે તેથી હું શ્વયાસિન હું માત્ર સ્વરૂપ
જ્ઞાન, દયાન, ચારિત્રભય છે ને શરીરથી જુદું છે એમ નિશ્ચય
કરીને સુદેવ, સુગૃહ સુધર્મ કાલિ સાકષ ધર્મ આચરતો છો
અતઃ મ ભાવને પામતો આત્મા પૂર્વ ધર્મવત્ જાણવો
તે આત્મા પોતાના સંલક્ષ્ય ગુણોને પામુ કૃપા સમ્યક્
દર્શનવત એવો પુત્રવ જોગની ઉર્ધ્વોર્ધ્વા ત્યાગ કરીને
સ્વશક્તિને અનુસારે મમત્ર દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્રમા
વીર્યને પ્રગટાવતો અનુક્રમે મુષ્ણજિએ ચાલે આવકના
યા સાધુના ગુણોની ઉપાસના કરતો અપ્રમતભાવે ભાવચારિત્ર
પણામા આવીને તપ મધ્યમ ત્યાગમા સ્વેગતિવેદ પૂર્વક
ચડતો અપૂર્વ ઠરણરૂપ નિવૃત્તિ ઠરણરૂપ ચારિત્રને પામતો
શાયિકભાવની યોગ શ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થઈને આત્મામા
સત્તામા રહેવ રત્નવત્રીની ઉપવેશગેલી કર્મ મલ પોતા
પોતા આવિર્ભાવે મહા ગુણોની પૂજાને પામે છે

ને નિત્ય એવા સર્વ વિજ્ઞાનો જોઈને આપણી દષ્ટિમા નહિ આવનારા અદ્દશ્ય અને દશ્ય જેક 'પદાર્થો' તથા ચૈતન્યવત આત્માદિ પદાર્થોને કેવળજ્ઞાન દર્શનવડે જોતા જાણતા હોવાથી તેમનું જ્ઞાન પણ વિજ્ઞાન કહેવાય છે તેવા વિજ્ઞાન અને નિત્ય આનંદને લોભવતા પરમાત્મા સ્વરૂપ પરમ બ્રહ્મ મય પ્રતિષ્ઠિત થયા છે અને શુદ્ધ શુદ્ધ સ્વભાવમય નિત્ય વૃત્તે' છે તે પરમાત્મા પરમ બ્રહ્મને મારા નમસ્કાર થાવ

આથી પૂર્ણધર્મ જે આત્માનો જ્ઞાન, દર્શન, ચાકિત્ર, વીર્ય ઉપયોગમય નિત્યધર્મ છે તેમાં 'રમણતા કરનારા નિદ્ધ પરમાત્મા શુદ્ધબોધને જ્ઞાનને પામેલા હોવાથી શુદ્ધ કહેવાય છે અવિચલિત ધર્મવાલા હોવાથી બ્રહ્મા કહેવાય નિર્વિકારી હોવાથી શુદ્ધ પણ કહેવાય છે તેઓ પૂર્ણધર્મ પી પ્રાપ્તિથી પૂર્ણાનંદના નિત્ય લોકતા છે તેની પ્રાપ્તિથી આત્માને આત્મદર્શનરૂપ સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત થતા પૂર્ણ સંતોષ થાય છે, તેથી તે માટે અવશ્ય ઉદ્યમ કરવો ॥૫॥ જે અનરાત્મા દર્શને પ્રાપ્ત થયેલા છે તેઓ પૂર્ણતા માટે ઉદ્યમ કેવા રીતે કરે તે કહે છે—

અર્જુન પૂજતામેતિ, પૂર્ણધર્મપ્રમાવત ।

યેનાશેન મ મુચ્યતે, તેનોશન વ મુક્તિમાર્ ॥૬॥

અર્થ — આત્મામા સત્તાથી પૂર્ણધર્મ રહેલો છે તે જ ધર્મના પ્રભાવથી અપૂર્ણ એવો અતરાત્મા પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરશે, તેથી સાધનકાળેમા જોઈલા અર્થે ક્રમ મુકાવ તેટલા અર્થે તે મુક્તિપાલો ગણાય છે ॥૬॥

- વિવેચન-આત્માઓ સંહજ સ્વભાવથી નિત્ય સચ્ચેદ નંદ
સ્વરૂપ છે તો પણ અનાદિકાગના કર્મના ભવથી ગાઢ લેપાયેલ
હોવાથી અંશથી એટલે આઠ રૂચક પ્રદેશ વડે નિત્ય શુદ્ધ
હોવાથી તે અંશથી શુદ્ધ છે જ, તેથી અપૂર્વ શુદ્ધ ગણાય છે
તેને 'સ્વરૂપનુ કાર્ષક' જ્ઞાન સંસિ પચેન્દ્રિય અવસ્થામાં
આવ્યા પછી મહાયુરના યોગે જીવન વર, ભગવતના ઉપદેશ
રૂપ અમૃતનુ પાન કરીને અનાદિમોહને ઝોળાયે છે, ત્યારે
ચાય છે તેથી હુ શિન્ન છુ ગરીર, ઇન્દ્રિયો, મન એ
મારા નથી બાહ્ય દેખાતા ભોગના સાધનો મારા નથી હુ
રાજા કે શેઠનો નોકર કે કાસ નથી જે કર્મયોગથી જે લેહ
દેખાય છે તેથી હુ સવયા શિ ન છુ મારૂ સહજ સ્વરૂપ
જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમય છે ને શરીરથી ભુદુ છે એમ નિશ્ચય
કરીને સુહેવ, સુચર, સુધર્મ અહિંસારૂપ ધર્મ આચરતો છતો
અતગત્ત્વ ભાવને પામતો આત્મા પૂણે ધર્મવત્ત્વ લાવે
તે આત્મા પોતાના સંહજ ગુણોને પામી કન્વા મધ્યમ
દર્શનવત્ત્વ એવો પુદ્ગલ ભોગની ઉચ્છેદનિતિ દ્વારા કરીને
સ્વશક્તિને અનુસારે મધ્યમ દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્રમા
નીયને પ્રગટાવતો અનુક્રમે ગુણગ્રંથિએ ચડતો શ્રાવકના
યા સાધુના ગુણોની ઉપાસના કરતો અપ્રમતભાવે બાવચારિત્ર
પણામાં આવીને તપ સયમ ત્યાગમો ત વેગ નિરોધ પૂર્વક
ચડતો અપૂર્વ કરણરૂપ નિરુત્તિ કરણરૂપ ચારિત્રને પામતો
ક્ષાયિકભાવની યોગ એણિ ઉપર આરૂઢ થઈને આત્મામાં
ચત્તામાં રહેવ રત્નનીની ઉપવેશનગેહો કર્મ મલ પોતા
પોતા આવિસાંવે મહજ ગુણોની પૂજતાને પામે છે

“સ્વગુણેષ્વર્ણિતશ્ચ મદ્ધાકાલમવિનશ્ચરી” શ્રીમાન્ વાચક
 વર યથોવિજયલ જણાવે છે કે પોતાના ગુણોવડે જ
 આત્મા પૂર્ણતાની તૃપ્તિ પામે છે, ત્યારે જ તે શાશ્વત સુખા-
 નદનો ભોક્તા થાય છે કારણ કે ગુણની પૂણતા ભાવે-
 તૃપ્તિ થઈ તે જ્યારથી થઈ ત્યારથી નાશ પામવાના ધર્મથી
 રહિત થઈને શાશ્વતી બની છે પણ સાધક કાર્ત્ત્વમાં તે પૂર્ણ
 ન હોવાથી અપૂર્ણ હોવા છતાં પણ જેટલા જેટલા અર્થે ગુણ
 શ્રેણીમાં આગળ વધે છે તેટલા અર્થે તે અવશ્ય એ કર્મથી મુક્ત
 થયેલો જ હોય છે જેમ ભારવાહક ૫ માથા ઉપર
 જેટલો બોલો હોય તેટલામાથી રમતામા જે જે તેના આંકક
 મદે તેને તે આપતા આપતા જેટલો ગયો તેટલો ભાર
 વાહકના માથા ઉપરથી ઓછો થાય છે તેમ જેટલા
 અર્થે આત્મા ઉપાધિનો ત્યાગ કરે, મળેલી સ પત્તિનું દાન
 કરે તેટલો બોલો-ચિતા ઓછી થાય છે શ્રીમાન્ યથોવિ
 જયલ મહોપાધ્યાયશ્રી જણાવે છે કે “જે જે અર્થે જે
 નિરુપાધિક પણ તે તે બાણો ધર્મ, સમ્યગ્ દષ્ટિ ગુણ
 થઈ બલ લહે શિવ શર્મ” જેટલા અર્થે હવ કર્મની
 પ્રતિષ્ઠાની “ર” કે, નવા કર્મને આવતા રોકે અને પ્રાચીન
 કર્મનો દાન કરે તેટલા અર્થે તે અવશ્ય શાંતિને અનુભવેલો
 હોવાથી મક્ત રહે છે તેમજ સમતા ભાવે આનંદને ભોગવે
 છે તેમજ તે આનંદ નિરતર ભાવના શુદ્ધોપયોગ વડે વધતા
 મહાનંદનુ ઉપાદાન થાય છે ૥૬ ॥ તે વાતને જણાવતા પૂજ્ય
 ગુરુદેવ કહે છે કે -

सर्वान्तेन मुक्तवान् सर्वप्रक्तं प्रसीयते ।

सच्चिदानन्दरूपेण, ध्रुवं सार्वकालिकम् ॥७॥

અર્થ - સર્વ અશયી કર્મ મુક્ત થતો આત્મા સર્વ મુક્ત કહેવાય છે, ત્યારે તે સન્નિવિદાનદ સ્વરૂપ વડે સર્વ કાલિક-શાશ્વત સુખનો લોકતા થાય છે ॥૭॥

વિવેચન - જ્યારે આત્મા અપ્રમાદ ભાવથી શુદ્ધ આરિત્રયોગમાર્ચીયના ઉદ્ધવાસથી અપૂર્વ કરણ અને અનિવૃત્તિ કરણપટે શારિક ભાવે, સુખપ્રેક્ષિમા થઈવા માંડે છે ત્યારે ધર્મધ્યાનમાથી પરમ શુદ્ધ શુક્લધ્યાનમા પ્રવેશ કરીને તે વડે મોહનીય કર્મના સર્વ પુદ્ગલને ખપાવતો અનંતાનુ બધી, અપ્રત્યાખ્યાનીય, પ્રત્યાખ્યાનીય, મન્યવર્તનાદિ સર્વ કપાયોના કવને ક્ષય કરતો કરતો અનુક્રમે બારમા શુદ્ધ સ્થાનકે આવીને મોહનીય કર્મના સર્વ અશોનો નિર્મૂલ દાન રૂપિને રાગપરણુ દગનાવરણુ અને અતરંગ કર્મનો પણ દૂર કરીને કેવલજ્ઞાનદર્શનને પ્રગટ કરીને પરમાત્મ દગાને આત્મા પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે પ્રાય નવા બળના કારણરૂપ કર્મને ભાધવાના બીજ ન હોવાથી જો સત્તામા હોય તેનો ક્ષય થવાનો ઉદય સદૃશ ભાવે હોવાથી તે પરમાત્મા સર્વ મુક્ત કહેવાય છે કારણ કે ત્યારેરમા શુભ્રસ્થાનકમા સ્વરૂપથી સન્નિવિદાનદ શાશ્વત જ્ઞાન દર્શન આરિત્રમા નિરતર રમણતા વર્તે છે અને તે સદા સર્વકાલમા પ્રુવપણે રહે છે તે માટે પશ્ચ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિન્યય સુક જણાવે છે કે -
 ચિત્તાનન્મય શુદ્ધ પૂરાપાયનિરામયમ્ ।

- અનતમુગ્ધમપન્ન, સર્વમગવિવર્તિતમ્ ॥ ૧ ॥

- મુક્તાવસ્થામા આત્મા નિત્ય, જ્ઞાન દર્શન આરિત્રરૂપ વિદ્યાનદમય, પૂણુ અને શુદ્ધ સ્વરૂપમા અનંત અવ્યાખાધ

મુખનો નિરતર લોકતા હોવાથી અને પુણ્યવાદિક સર્વ મંગલ
વિનાનો હોવાથી રોગ શોક રૂપથી પર એટલે પુણ્યલની પીડા
વિનાનો છે

તેથી શાશ્વત મુખનો નિરતર લોકતા છે તેમ સર્વે શ્રેયસ્વી
પરમાત્માઓ જણાવે છે, યતો વાંચો નિવર્તન્તે જાપ્રાપ્ય મનસા
ચસદ્દા સદ્ધામ પરમ મમ ॥ જ્યાં વાણી અને મન પહોંચી
શકતા નથી ને માફ પરમધામ તમે જણો, ॥૭૭॥ પરમા-
ત્માનુ લક્ષણ જણાવતાં કહે છે કે -

આત્મદૃષ્ટિસુષાલ્પદયા, મોહનાર્પો ત્રિભીયતે ।

ધર્મોદયઃ શ્રેયાનુ, પરાત્મેતિ સ ગીયતે ॥૮॥

અર્થ-આત્મસ્વરૂપની દૃષ્ટિથી અમૃતની વૃષ્ટિ વડે
આત્માને લાગેલો મોહનો તાપ નાશ પામે છે અને કટનાશ્ક-
મય આત્મધર્મનો ઉદય પ્રગટ થાય છે ત્યારે તે પરમાત્મા
કહેવાય છે ॥૮॥

વિવેચન-આત્માને જ્યારે અમૃત સમાન આત્મ
દર્શનની દૃષ્ટિ પ્રગટ થાય છે અને તેથી જગતના સર્વ
આત્માઓને ચોતાના સમાન ધર્મવત જાણીને 'તેનુ બહુ-
હિત કરવાની શુદ્ધિરૂપ અમૃતમય દૃષ્ટિની વૃષ્ટિ આત્માને
સ્પર્શ કરે છે ત્યારે મારા તારાપણનો ક્ષય થાય છે
સર્વત્ર એક મિત્રીભાવ પ્રગટે છે, તેમજ આત્મ દૃષ્ટિથી
દ્રવ્યને બાદ ચારિત્રમા અતર-ભાવ ચારિત્રનું ઉપાદાન
કારણ થાય છે અને ભાવ ચારિત્ર સર્વ મોહનો આત્મદૃષ્ટિ
રૂપ અમૃતવૃષ્ટિ દ્વારા નાશ કરે છે તેથી પરમ શાંત સમ
જાવને પ્રાપ્ત થતો અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વ-અવિરતિ અદાર પ્રકારના

પાપ કષાયો રાગદ્વેષ, મોહ માયા કામ ક્રોધ માન વિગેરે પુણ્યના ધર્મેનો વિનાશ કરીને પરમાત્મ સ્વરૂપને ભગે છે તે પરમાત્મા કહેવાય છે તથા શરીર, ઈન્દ્રિયો, મન અને કર્મરૂપ પુણ્યવૈભવો સર્વથા અભાવ હોવાથી પૂર્ણ આત્મધર્મનો ઉદય પ્રકાશ પતે ■ ગીતામા જણાવે છે કે, ‘ગુણાતીત્ય શ્રી વેદોમદેહત્ત્વમુદ્મવાન્ ! જન્મમૃત્યુજરાદુર્લભિર્મુપતોઽમૃત મન્તુત’ રાજસ તામસ અસત્ય પ્રકૃતિમય મોહ શુભોથી મુકા થેલો આત્મા જન્મ જરા અને મૃત્યુ આદિના દુર્ભયો સર્વથા મુક્ત થયેલો હોવાથી નિરતર અવ્યાગ્રાધ સત્ચિદાનંદ મુખ્ય અમતનો આત્મા કહે છે ॥ ૮ ॥

વસ્તુતાઃ આત્મા પે તાની જ્ઞાનદની વસ્તુ કેઈ પાસેથી નથી જાવતો

સત્તા પરાત્માન પૂણા, ચક્તિમાવેન પૂર્વતે ।

પૂર્ણપૂર્ણાન્નિવચ્છાન્તઃ, શુદ્ધપર્વાયત સ્વયમ્ ॥૯॥

અર્થ — પરમાત્માની સત્તા આત્મામા અવ્યક્ત ભાવે પૂર્ણ રહેલી છે તે વ્યક્ત ભાવે જ્યારે પૂર્ણ કરે છે, ત્યારે શુદ્ધ ચૈતન્યમય પર્વાયોવડે પૂર્ણતા પામેલો હોવાથી પૂર્ણ અગ્નિની પેઠે પૂર્ણ શાતપથાને સ્વયં અનુભવે છે ॥૯॥

વિવેચન — આત્માઓ અનંત છે, પણ દરેક આત્માઓમા સર્વ શુભે ચૈત વરૂપ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય ઉપયોગ સત્તાએ સમાન ભાવે નિરતર પતે છે દરેક આત્મા સત્તાએ સમાન શુભોથી મુક્ત છે તોપણ દરેકના આત્મપ્રદેશ લોકાકાશ પ્રમાણે સમાન છે કહ્યું છે કે

માગવા છતાં પણ પેટ પૂણ થાય તેટલું પણ અન્ન નથી
મેળવી શકતા તેમજ અતિહીન આતુયહીને દેહની
શોભાથી પણ હીન-કમના હિંદ્ય-બલથી એક દણમા
દશે દિશામા સત્તા ચલાવનારો રાજછત્રને ધારણ કર
નારો રાજધિરાજ બની જાય છે, આવી અત્યન્ત કમ
ત્રિપાકોની વિચિત્રતા ઉઠ્ઠી પીઠ જેવી વક્ર જોઈને કહો
એવી તેમા ઈ રીતે બહાર ધરે? તે કમદલની વિચિત્રતાથી
સમાન ધર્મવાલા એવા આત્માઓની વ્યક્તિરૂપમા વિચિત્રતા
છતાં પણ સત્તા સ્વરૂપે સર્વ આત્માઓ પરમાત્મા રૂપે
છે તે સુદેવ, સુચરુ અને સુધર્મની સાનથી માનવ ભવમા
આવીને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે પૂર્વે જણાવેલા ત્રિકરણે કરી સમ્યગ
દશન સુક્ત થઈને શુદ્ધ ચારિત્ર યોગવદે સર્વ કમ મલને
મીતો છો. અતસાત્મ દશામા શુષ્કથણિમા અકતા તપ
જૂપ ધ્યાન અગ્નિયોગે સુવણની જેમ પૂર્ણ શુદ્ધ થયો છો.
વ્યક્તિભાવે સ્વાભાવિક શુદ્ધોવદે એવે પૂર્ણ સંન્યાસદ
રૂપ પરમાત્મ દશાથી પૂણ થાય છે કહ્યું છે કે —

‘કૃણો પક્ષે પરિશ્ચીણે શુક્લે ચ સમુદચ્ચતિ ।

ધોનન્તે મરુત્તગ્નસા પૂર્ણાનન્દવિધો વલ્લા ॥૧॥

કૃણ પક્ષની ચારીઓમા ક્ષીણ થયેલો ચદ્ર શુકલ
પક્ષની પ્રજ્વિંમાએ સર્વ કલાથી પૂર્ણ થઈને શોભે છે
આત્માએ પણ અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ કષાર અશુભ
યોગ રૂપ પ્રવૃત્તિમય કૃણપક્ષ રૂપ અનંત અનાદિકાલ વિતાવ્યો
હવે જ્યારે શુકલપક્ષ સમાન શુદ્ધ સાચિકાંત્રિ ભાવમા

ફલ રૂપ બીજના ચંદ્રની રેખા સમાન આત્મદર્શનની
કાર્ધક આખી આખી પણ અનુભવવાગાડે છે. તે ગુણગણિમા
જેમ જેમ આગળ વધે તેમ તેમ સચ્ચિદાનંદના ચારિત્ર,
જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, યોગથી આગળ વધતો સર્વ કર્મકલ કમય
આવરણોને ફરકરી પૂર્ણ ચંદ્રની જેઠે સર્વજ્ઞાન, દર્શન
ચારિત્રરૂપ, નિરાવરણ ગુણોની પૂર્ણ વ્યક્તિ બાવે થાય. ત્યારે
તે પરમાત્મા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની જેઠે પૂર્ણ ગંભીર
પૂર્ણ શાન્ત એવા આત્માનંદના ગુણોમાં શુદ્ધ પર્યાયરૂપે પૂર્ણતાથી
રમણતા કરે છે ॥૬॥

આવા અવરૂપને ધારણ કરનારો આત્મા હોવાથી તેની
પ્રાપ્તિ માટે યત્ન કરવો.

નાહ વાચ્યમપશ્ચસ્ય, કર્તા કારયિતા ન ચ ।

અતરદશ્યા દિલીયેત, વાચ્યવસ્તુ ચ નાન્યથા ॥૧૦॥

અર્થ — હું આત્મા વસ્તુત બાહ્ય દેખાતા જગતના
પ્રપંચોનો કરનારો કે કરાવનારો નથીજ, પણ અતર દષ્ટિના
વિલય થવાથી બાહ્ય દષ્ટિથી સર્વ પ્રપંચોને હું કરનારો
છું એવી માન્યતા મારી વતે છે, વસ્તુત હું તેથી બિન્ન
છું ॥૧૦॥

વિવેચન — હું આત્મા હોવાથી મારાથી અન્ય જે જે
બાવો જગતમાં વતે છે, તેનો હું નિશ્ચય નયથી કર્તા કરનારો
નથી, તેમ કારયિતા-કરાવનારો પણ નથી. જીતામાં કહ્યું છે કે —

ન કર્તૃત્વ ન કર્માણિ, જોકસ્ય સૃજતિ મમ્ ।

ન કર્મ ફલસયોગ, સ્વભાવસ્તુ પ્રવર્તતે ॥૧૦॥

૧. નિશ્ચય-નયથી આત્મા શરીર આદિનો કે તેના કર્મોને કરવાના સ્વભાવવાલો નથી હોકુમા જે પ્રપચો દેખાય છે તેને પણ કરવામાં વસ્તુત આત્મા સમય નથી તેમજ ક્રમ ફલને તે આત્મા જોડતો નથી પરંતુ અનાદિ સ્વભાવથી વ્યવહારથી હોકુમા જે સ્થિતિ કર્મના સંજયથી પ્રવર્તે છે, તો પણ અનાદિ કાલના વ્યવહારથી અશુદ્ધ અધ્યવસાયના યોગે મારાથી આત્માથી બધો પ્રપચ કરાયો છે, તેવા પ્રપચ યોગે આત્માની આતર દષ્ટિનો વિલય થયો હોવાથી બાહ્ય દષ્ટિથી અનાદિ સસાર પ્રવૃત્તિમા જન્મ મરણ વ્યાધિ રોગ શોકમા ઘેરાયેલો રહેલો છે, પણ બીજી રીતે જ દષ્ટિનો નાશ કરીને ન્યારે આતર દષ્ટિમા આવશે ત્યારે બધા પ્રપચનો વિનાશ કરવા શક્તિમાન થશે જ, તે માટે જણાવ્યું છે -

જ્ઞાનેન તુ તદજ્ઞાન યેષાં નાગ્નિમાત્મન ।

તૈવામાદિત્યવજ્ઞાન પ્રકાશયતિ તત્પરામ્ ॥

જે આત્માઓનું જે જે વસ્તુનું અજ્ઞાન છે તે તે વસ્તુના સાચા જ્ઞાનવડે નાશ પામે છે જેમકે આખા જગતનું અધાર સૂર્યનો ઉદય થતા નાશ પામે છે તેમ આત્માનું અજ્ઞાનપણ સમ્યગ્ જ્ઞાનરૂપ સૂર્યથી નાશ પામે છે તે આતરત્મ જ્ઞાનરૂપ દષ્ટિ પ્રગટ થતા બાહ્યાત્મ દષ્ટિમય અજ્ઞાન નાશ પામશે ॥ ૧૦ ॥ અજ્ઞાનતાથી જે જે કાંઈ આજ સુધી થયા, તેના ફલ ઠેવા મર્યા તે જણાવે છે -

વાયદૃષ્ટયા કૃત યગ્ન, તત્તમેન સુત્રાવદમ્ ।

વાયદૃષ્ટાવદ્ નાસ્મિ શુદ્ધર્મસ્મૃતો રાયમ્ ॥૧૧॥

અર્થ - મેં જે જે કાર્યો કર્યાં તે બાહ્યદૃષ્ટિથી થયા
તો મને જરા પણ સુખને આપનારાં મેં થયા, પણ હવે શુદ્ધ
આત્મધર્મને સંબાળવાથી મને મારી મેળે નિશ્ચય થયો
તેથી બાહ્યદૃષ્ટિથી હવે હું બેનારો રહ્યો નથી ॥ ૧૧ ॥

વિવેચન - આત્માએ અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ અવિરતિ
'કષાય અને અશુભ યોગ રૂપ' બાહ્યદૃષ્ટિથી સુખ મેળવવા
માટે જે જે ઉપાયો કર્યા, જે જે પ્રયત્નો કર્યા, પાસંહાઓ
ચલ્યા, પણ એમાંથી એક પણ મને સુખને આપનાર ન જ
થયો. કહ્યું છે કે,

રૂપ રૂપવતી દૃષ્ટિ દૃષ્ટ્વા રૂપ વિમુહ્યતિ,

શબ્દ રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શન, રૂપ અનુકુળ વિષમોમા
રૂપાદિવાળી દૃષ્ટિ-લોગ લોગવવાની દૃષ્ટિ ઈચ્છા કરી તેથી
તુ ગૃધ્રિ બાવે સુખલો છે તેથી

ધામારામાદિ મોહાય ચદ્ દૃષ્ટ રાજાદયા

આરામ ખગીચા વિગેરેની બાહ્ય દૃષ્ટિની સુદૃઢતા તને
લાગી ॥ તેમાં સુખાર્ધને તારા આત્માને લેલે તુ સુખી માને
પણ ત્યાં સ્થિરતા અનુભવતો નથી, તેમજ -

જાગૃત્યઝહરીપુર્ણ ઘણુ વશ્યતિ શાહદૃગ્,

તારી બાહ્ય દૃષ્ટિ જાના રૂપ લાવળ્યના તરંગમાં રમતા
શરીરને ખુબવતુ માની બહારના અવયવોમાં દૃષ્ટિ રાખીને
ગોહ પામે છે

પણ તે સુદૃઢ રૂપ લાવળ્ય શરીરમાંથી જરા ચામડી ખસી
જાય તો કુતરા કાગડા ગીધ અને સંમગીને ખાવા, ચેડા અને

એથી ક્રીડાએથી ખદબદતા જો શરીર મિવાય કશું દેખાતું નથી. તે કેવી રીતે તત્ત્વદંષ્ટિવતને સુદર લોભ્ય લાગે ? ન જ લાગે, તેથી તત્ત્વદંષ્ટિથી જો આત્મ સ્વરૂપનો વિચાર કરાવતો આત્મ સ્વરૂપની સુદરતા-જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર વીરું રૂપ મુખની સુદરતા-જોતા આત્મ ધર્મની સ્મૃતિ જોવાન અને તેથી અથ પોતે આત્મા પોતાની સાચી જોળખાણ પામે

તેમ અજ કુલ ગત કેશરિ લહેરે

નિર્જ પદ સિ હ નિહાલ

તેમ પ્રભુ ભકતે ભવિ લહેરે, આત્મ શક્તિ સર્વોળ હો 'હનન' ॥૧૧॥

શુદ્ધ ધર્મને જ્યારે આત્મા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાર પછી અન્યમા દેખાતો નથી

શુદ્ધધર્મપ્રબોધેન સત્ય સ્પષ્ટ પ્રમાસતે,

તટસ્થઃ સર્વમાત્રેણ, 'યોદ્યેણ ન'દિ લિપ્તગાન ॥૧૨॥

અર્થ — જ્યારે આત્માનો શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ થાય છે, ત્યારે સર્વ વસ્તુઓનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રગટ-પ્રત્યક્ષ દેખાય છે અને આત્મા સર્વ પદાર્થોમા તટસ્થ રહે છે પણ બાહ્ય વસ્તુમા દેખાતો નથી ॥૧૨॥

વિવેચન — જ્યારે પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે મોહથી આત્મા મુક્ત અને છે એટલે અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ વાસના નહ થાય છે, ત્યારે જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મનો સારી રીતે ક્ષયોપશમ થવાથી વિશેષ વિવેક શક્તિ ખીલવાથી આત્મિક સચ્ચિદાનંદ રૂપ આત્મ ધર્મનો ક્ષયોપશમ ભાવે વિકાસ થાય છે તેથી જગતમા જે જે પદાર્થો રહેલા છે તે પદાર્થોનું

જ્ઞાન અને તેના પરિચયના અનુભવ થઈ પડે, ધર્મ, અધર્મ
આકાશ, પુદગલ, કાળ આત્મા વિગેરે પદાર્થોનો શુભો,
સ્વભાવો, પર્યાયો વિગેરેનો 'સત્ય યથાર્થ' અનુભવ-જ્ઞાન
મોગીઓ કરે છે. વહુ છે કે—

સો જાગર યગિદે, દ્રુતગુણપજ્જવેદિ,

સો જાગરિ કૃષ્ણાણ મોહો સ્વલ્પ લાદિ તસ્મ લય ॥૧॥

જે આત્મા અરિંકૃત સિદ્ધ વિગેરે સર્વ પદાર્થોમાથી
એક પણ પદાર્થને સર્વ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય સ્વરૂપથી જાણે
છે તે આત્મા જગતના સર્વ પદાર્થને, પણ, યથાસ્વરૂપે
જાણે છે આત્માના સ્વરૂપને પણ જો જાણે છે, આત્મ જેને
સત્યજ્ઞાન હોય તે આત્માને મોહ અજ્ઞાન જલદી લય થાય
છે નાશ પામે છે. આવા વસ્તુ સ્વરૂપનો જાણકાર મુનિ
જગતના હોવા બાદ પદાર્થોમાં નથી હોવાનો

શરીરરૂપરાત્ર્યગ્રામારામા ધ્વનાદિભિઃ ।-

ઉત્કર્ષ પરપર્યાયેવિદ્યાનદ્રુનમ્ય કા ॥

શ્રી યથોવિજ્ઞા, ઉપાધ્યાય, કહે છે કે-શરીર, રૂપ
લાવણ્ય ગ્રામ-ધ્વન્દ્રિયોની ચક્રોરતા રામાન્શ્રી આરામ
જગીયા હોય, ગુણાનુરાગી ભક્ત રાખ્યો વશ થયા
હોય, દાની શેઠ ભક્ત થયા હોય, બહુ આસાદિત શિષ્યોનો
સમુદાય હોય, આમ ખરે પર્યાયો વડે મહાન ગણાવાપણું
પ્રાપ્ત થયું હોય. પણ જે મહાત્મા આત્મસ્વરૂપમા રમણ
કરતા વિદ્યાનદ્રુ ધ્વન સ્વરૂપ વિચારતા હોય તેને એવી
વસ્તુઓમા આત્મ લાભ નથી જ જણાતો તેઓ તો અનુ

કુળ કે પ્રતિકુળ પદાર્થોમા, ધરસ્પરે વિરોધવાલા સબધમા પણ તટસ્થતા માધ્યસ્થતા ધરે છે તેથી અન્ય પુદ્ગલસય લોભ્ય પદાર્થોમા લેપાતો જાનથી ઠણુ છે કે—
 “ન કામક્ષોભા સમય ડરિતિ નયતિ ભોગા વિગદ ડરિતિ”
 કામ લોભો તે આત્માનો સ્વભાવ નથી તેને ભેવાથી—નજરે પડવાથી તે વિડાર કરતા પણ નથી, પરંતુ વસ્તુ ગુ છે તે જણાવતા કહે છે કે—

‘તત્પ્રાસિમ્પરિગ્મદિશ્ચ, સો તેષુ મોહો વિગદ ડરિતિ’
 તે લોભો આત્માને અનુકુળ ન હોય કે અનુકુળ હોય પણ તેના પ્રત્યે દ્રેષ કે રાગ હોય જેથી ધિક્કાર કે માહકતા ગ્રહણની બુદ્ધિ ઉપજે, તેજ માહનો વિકાર ઉપજાવે છે, પણ જેને તે વસ્તુ પ્રત્યે સમભાવ હોય માધ્યમ્યતા હોય તેજ વીતરંગ છે—

‘સમો ય તેષુ જો સ વીષભયો ॥૧૨॥

‘વસ્તુ સ્વરૂપનો વિવેક જતાવતા પૂર્વ્યચક્ષેવ કહે છે કે—

‘મદીય કલ્પિત યત્, મિત્યાનાત વિવેકત ।

‘જ્ઞાનાદિક મદીય યત્, સ્વકીય તત્તુ સત્ત્વતઃ ॥૧૩॥

‘અર્થ’—મે અવિવેકથી જેને મારુ મારુ કરીને જાણ્યુ, તે તો સવથા મિથ્યા જ છે પણ જ્ઞાનાદિક જે સહજથી મારા તરીકે મે જાણ્યા તેજ વસ્તુતઃ સત્ત્વ રીતે મારા જ છે ॥૧૩॥

વિવેચન—જગતના સર્વ પુદ્ગલમય અનેક પ્રકારના પદાર્થો છે તે સચિત્ત વા અચિત્ત પણ છે તે સર્વ પદાર્થો

કે જે આપણા નહિ હોવા છતાં પણ ખોટા વિકલ્પો વડે આપણા માની લીધા છે તે સ્ત્રી, ધન, જાઈ, બહેન, માતા, પિતા, પુત્ર પુત્રી, સ્વજન, શેઠ, નોકર, રાજા, પ્રધાન, ગામ, દેશ, ઘર, હુકાન, શરીર, ઇન્દ્રિયો, મન, કર્મ વિગેરે બાહ્ય વસ્તુઓને અસાનતાથી પોતાની અને હું શરીર ઇન્દ્રિય વિગેરેને હું પણ આ-આરૂપે જે બધું તે મિથ્યા બાહ્યત્વ બાવે રૂપે છે કહ્યું છે કે —

‘આત્મધિયા સમુપાસ્ય કાયાદિ કીર્તયેતે, મત્ર વદિતાત્મા’
કાયાદિક નજરે દેખાતા અને ઇન્દ્રિયો મન નહિ ‘દેખાતા’
છતાં શરીરમાં રહેલા છે, તે સર્વ પદાર્થોને અવિવેકથી
આત્મા હું પોતાના રૂપ એટલે આત્માની બુદ્ધિથી માને છે
તે મિથ્યાત્વ જ છે તેનો ભેદ વિવેક જ્ઞાનથી થાય છે વિવેક વડે
કાયાદે સમગ્રિષ્ઠાય કો મવત્યતત્ત્મા નુ ॥ ૧ ॥

કાયાદિથી બુદ્ધે કાયામાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો ‘કાયા’
દ્વારા સુખ હું અને લોભપનારો છતાં તેથી પોતાને વિવેકથી
ભિન્ન સમજનારો આત્મા અતરાત્મા બધાંયો તેના સહજ
‘લક્ષણો’માં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગ, ચતન્ય રૂપ
આત્મા સહજ ઇચ્છોથી-યુક્ત છે તેજ તેનું છે તેમાં જ
અતરાત્માઓ મારાપણું બધું છે

સચ્ચિદાનંદરૂપેણ, સ્થિતિર્યસ્ય સ્વમાયમા,

સદચિત-આનંદરૂપ-સદ શાશ્વતચિત્ત એટલે ચેતન્ય શક્તિ
રૂપ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તે રત્નત્રયીનું એકત્વ બાવે જે પરિ
ભ્રમન તે આનંદ તેજ વસ્તુત આત્મ ધર્મ છે સર્વ

આવરણો નહ થતા કેવળજ્ઞાન કેવળદશન રૂપે પ્રગટ થાય છે અને તેજ આત્મધર્મ સમજવો ॥૧૩॥

જેણે આત્મધર્મ જાણ્યો છે તે કેમ દુર્ગતિમાં જાય ? નજ જાય એ જણાવતા કહે છે કે—

શુદ્ધધર્મે પ્રવિષ્ટોઽહ, ધ્યાનધૈર્યપ્રમાયતઃ
પ્રાવલ્ય મોહશયોઃ કિં, દુર્ગતૌ યેન ભ્રામ્યતે ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—હું શુદ્ધ ધર્મમાં પેઠા છું ત્યારે ધ્યાન અને ધૈર્યના પ્રભાવથી મને મોહરાજનું પ્રભાવ સૈન્ય દુર્ગતિમાં કઈ રીતે જમાડી શકે તેમ છે ?

વિવેચન—જ્ઞાનાવસ્થીય, દશનાવસ્થીય મોહનીય અને અતરાય કર્મનું જલવત્તરપણું હોતું ત્યાં લગી તે મોહમહાશયુએ મને ચાર ગતિ અને ચોરાસી લાખ છવાયોનિમાં અનેક પાપો કરાવી જમાડ્યો પરંતુ હવે મેં સ્વભાવ અને પરભાવને યથાર્થ સ્વરૂપે જાણેલ છે તેથી વીતરાગ દેવાધિદેવ મહાવીર આદિ અરિહત ભગવાનોને દેવ તરીકે, પશુ મહામતધારી ગીનાથ શુરુમહારાજને ગુરુ તરીકે, અહિંસા સત્ય અચૂય જ્ઞદાયર્થ અને ત્યાગને ધર્મ તરીકે સ્વીકાર્યા છે તેમજ આત્મધર્મના અર્થિએને મેં મારા બધુરૂપે જાણ્યા છે સર્વ પુદ્ગલ લોકોને મેં મારાથી અન્ય હોવાથી અલોચ્ય ગણ્યા છે અનુકુળ પ્રતિકુળ સચેતોમા અને શત્રુભિન્નમા સમતાભાવ રાખવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે આર્ત રોદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને

ધર્મ અને શુદ્ધધ્યાન તરફ વળ્યો છું તેમજ તેમા સ્થિરતા માટે ધૈર્ય અને આત્મવીર્યને વિકસાવવા પ્રયત્નશીલ થયો છું તે પછી મહામોહરૂપ લય કર શત્રુ મને કઈ રીતે બ્રમણામા નાખી શકે તેમ છે ? કહ્યું છે કે —

अस्थि चेद् ग्रन्थिभिर्वृद्धान किंचितैस्तन्त्रयत्रकैः

જે આત્માને મોહની ગાઠ લેદવાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તેને જુદી જુદી જાતના યત્ર તંત્રોનું શું કામ છે ? ॥૧૪॥

આમ મને સ્વભાવ અને પરભાવની સમજ થયેલ હોવાથી મોહ રાજા કોઈ રીતે દુર્ગતિમા લમાડી શકે તેમ નથી

अपूर्वमात्मसामर्थ्यं, कर्महन्तु प्रकथ्यते,

શુદ્ધપર્યાયકર્તા ચ, શુદ્ધધ્યાનપ્રમાણત.

॥ ૧૫ ॥

અર્થ—આત્માનું સામર્થ્ય અપૂર્વ છે અને આ અપૂર્વ સામર્થ્ય કર્મના નાશ કરનાર છે અને જે કર્મના નાશથી શુદ્ધ ધ્યાન પ્રગટે છે અને તે શુદ્ધધ્યાનના પ્રભાવથી આત્માનું આ અપૂર્વ સામર્થ્ય આત્માના શુદ્ધ પર્યાયનો કર્તા છે

વિવેચન—આત્માનું સામર્થ્ય અપૂર્વ છે આત્મામા સહજ બાવે અનંત શક્તિ રહેલી છે જ્યાં સુધી જ્યેને પોતાની આ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગરૂપ શક્તિઓનું જ્ઞાન ન હતું ત્યાં સુધી તે મોહ અને કર્મને પોતાના સાથી મિત્રો માનતો હતો જાદ્યદષ્ટિથી પોતાને અનુકૂલ લાગતા વિષયોમાં

આસક્તિ ધરીને એવું પોષણ આપના ને પોતાના બધું ગણતો હતો અને તેમાં જાગ પડાવનાર કે વચિત કરનારને શત્રુ લેખતો હતો. પરંતુ સદ્ગુરુની ઉપાસના દ્વારા તેને પોતાનું કોણ ? અને પારકું કોણ ? તેની સાચી સમજ આવી છે અને તેથી તેનું પોતાનું સામર્થ્ય અને શક્તિ શું છે તે સમજાયું છે. આવા સામર્થ્યવાળાને શાસ્ત્રમાં ઇંદ્ર અને ચક્રવર્તિ સમાન ગણ્યા છે કહ્યું છે કે —

સમાધિનન્દન ધૈર્ય દમ્ભોન્નિ સમતા ગૃચી ।
જ્ઞાન મહાવિમાન ચ વામવશીરિવ મદામુને ॥
વિન્નાતિપ્રિયાજ્ઞાનચર્મઉગ્રો નિરાશ્વન ।
મોહસ્નેહમહાટટિ ચક્રવર્તી ન સિંહુનિ ॥ ૧ ॥

જે આત્મા રસાવા પરસાવને સમજે છે તે આત્માને સમાધિભાવ તે નહનન છે તે આત્માનું ધૈર્ય એ વજ્ર ગણવું આ આત્મામાં રહેલ સમતા એ ઇંદ્રાણી ગણવી અને તેનામાં જગદગર્ભ જ્ઞાન એ મહાવિમાન સમજવું આ મધર્મમાં રહેલા મુનિની આ ઇંદ્રની તદ્દિ ॥

ચક્રવર્તિને ચક્ર અને છત્ર હોય છે તેમ આ મહામુનીને ધર્મધ્યાન શુભધ્યાનરૂપ ક્રિયા અને આત્મોપયોગરૂપ જ્ઞાન એ ચર્મ અને હન રત્ન સમજવા કે જે મોહરૂપ મહાસ્નેહની વૃષ્ટિને રાટી રાખે છે આમ આત્માના અપૂર્વ સામર્થ્યને બાજુ નાર દેવેન્દ્ર અને ચક્રવર્તિ સુધી સદિવસ છે

આવી સહજ શક્તિ આત્મામાં પ્રથમથી હોવા છતાં તે મે
જાણી નહતી પરંતુ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના યોગજનથી આ શક્તિ
મારામાં છે તે જોઈ તેથી તે અપૂર્વ છે આ અપૂર્વ શક્તિ
કર્મનો નાશ કરનાર છે અને તે દ્વારા ધર્મધ્યાન અને
શુદ્ધધ્યાન પ્રગટે છે અને તેથી આત્મા શુદ્ધપર્યાયિનો કર્તા બને છે
આત્માજ શુદ્ધ સ્વરૂપનો કર્તા છે ॥૧૫॥

ક્ષત્રાત્મા શુદ્ધરૂપસ્ય, શુદ્ધસામર્થ્યતઃ સ્વયમ્,
વાદ્યમાવે ન મે કિચ્ચત્, વિગતો વાગિશ્રામ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—શુદ્ધ સ્વરૂપનો કર્તા આત્મા છે અને તે પશુ શુદ્ધ
સામર્થ્યથી પોતે જ કરે છે આ શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવામાં
તેને બહારની કોઈ સહાય મળતી નથી આથી મારો બાદ્ય
વસ્તુઓમાં જે જામ હતો એ ચાલ્યો ગયો છે

વિવેચન —આત્મામાં અનંત શક્તિ સહજ બાવે છે પરંતુ
આત્મા પોતાના સ્વરૂપને અજ્ઞાનતાથી બૂલી ગયો છે આ આત્મા
શુદ્ધ દેવશુદ્ધ ધર્મનું પ્રકાશબળ લગ્નને વ્યવહાર ધર્મને અપ્રમત્ત
પણે આરાધનો જ્ઞાનવરણીયાદિ કર્મનો વિનાશ કરી પરમાત્માનો
મુકાબલો કરી પોતાનામાં પરમાત્મા થવાની શક્તિને નિહાળી
શકે અને કયા કારણો માતામાં પરમાત્મા કરતા ન્યૂન છે તે ચોખી
ઠાઠી શકે છે પરમાત્મા સર્વકર્મ દોષથી રહિત છે હું કર્મ
દોષથી લેખાયેલો છું

કપાયવિષયાયોગાઃ પ્રમાદા વિરતિ તથા મિથ્યાત્વ-
માર્ત્તરોદ્ર ચેત્યગુમ પ્રતિદેતવ

કષાયો વિપયો, યોગો, પ્રમાદ, અમન મિથ્યાત્વ અને આત્મરો દ્ર ધ્યાનોની અશુભપરિણતિરહે મારામાં રહેતું શુદ્ધ ચૈતન્ય અનાદિથી જે અવરાયેલું હતું તે હવે પરમાત્મા તમારા હશ નથી તમારા સ્વરૂપનું રૂપસ્થ બાવે ધ્યાન ક તા મારા સ્વરૂપની શુદ્ધતાનું જ્ઞાન વધુ

કહ્યું છે કે —

વીતરાગો વિમુચ્ચેત, વીતરાગ વિચિત્તયન્, રાગિણ તુ સમા
સ્મ્ય રાગી સ્યાત્ ક્ષોભનાદિકૃત્

જેવું આલબનનું ધ્યાન હોય તેવો તેને ધ્યાવનારો યાચ છે એટલે રાગ દ્વેષ આદિ મોહમા લેખાયેલા દેવોનું આલબન-ધ્યાન કરનારો ધ્યાતા રાગી મોહમા ખુચેલો બને છે અને વીતરાગ પરમાત્માને જોળખીને તેમની મુદ્રાને હૃદયમા સ્થાપીને વીતરાગ પરમાત્માનું ધ્યાન રૂપસ્થ બાવે કરનારો એકલતા-અલેક્ષતા પામતા વીતરાગ બને તેમા હીતરાગ પરમાત્માનું માત્ર આપણે આલબન કયું છે વીતરાગ આપણી શુદ્ધતામા ઉપાદાન કારણ નથી બનતા પુષ્કાલબન નિમિત્ત કારણ અવરૂપ બને છે તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો આત્મા પોતેજ કર્તા છે તે પણ એકલા વિચારો માત્ર નથી બનતો પણ પોતાનું આત્મ સામર્થ્ય-વીર્ય જે સત્તામા રહેલું છે તેને પ્રગટ કરવા પૂજ્ય વીતરાગ પરમાત્મા તથા સદ્ગુરુએ દેખાડેલા શ્રદ્ધાયુક્ત તપ, સયમ, નિયમ સાથે પરમાત્માની પૂજા, ભક્તિ, તેમજ ગુણ સ્તુતિરૂપ સાલબન ધ્યાન

ચોગથી મોહના આવરણોને દૂર કરીને પરમાત્મા બને
 છે પોતેજ પોતાના શુદ્ધ આત્મપદ્ધતિનો કર્તા ॥ બાહ્ય
 પુદ્ગલ ભોગનો આકાંક્ષા અને મારાપણાની બુદ્ધિનો હમેશા ત્યાગ
 કરવો જોઈએ બાહ્ય વસ્તુઓમાં માફ કાઈજ નથી હું ભિન્ન
 છું આ આત્મભાવના સાવતા જે આત્મા પુદ્ગલ આસક્તિનો
 નાશ કરે છે તે વીતરાગ અવશ્ય થાય ॥ ૧૬ ॥

આ જગતમાં જે બાહ્ય વસ્તુઓ છે તેમાં તારૂં કશું નથી
 તે તું જોય

न मे किञ्चिन्न मे किञ्चिद्, बाह्यभावेषु निश्चितम्,
 पूर्णोऽहं स्वीयधर्मेण, सत्तया ज्ञातवानहं. ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—આ બહાર દેખાતા પદાર્થોમાં માફ કાઈનથી માફ કાઈનથી
 હું પોતે મારા જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર અને વીર્યરૂપ ધર્મથી પૂર્ણ છું

વિવેચન—આખે દેખાતા બહારના સ્ત્રી, ધન, લાઈ, ભેન,
 શબ્દ, મતા, કુટુંબ, મિત્ર, પરિવાર વિગેરેને આજ સુધી
 અજ્ઞાનતાને યોગે મેં મારા બંધ્યા હતા પણ હવે મને ખાતરી
 થઈ છે કે તેમાંથી મારી સાથે પરભવમાં આવવાનું એક પણ
 નથી, શ્રીમાન હેમચંદ્ર પ્રભુ જણાવે છે કે —

यत्रान्यत्वं शरीरस्य वैसदृश्याच्छरीरिण ,
 घनरन्धुमहायाना तत्रान्यत्वं न दुर्वचम् ॥૧॥

પોતે જેમાં યાવત્ જીવન સુધી રહેવાનો છે તે શરીર
 પણ પોતાથી આત્માથી જુદું અને ભેદ સ્વભાવવાળું જોવાય

❑ તો પછી ધન જન્મ અને સહાયકોના જુદાપણા માટે શું વિચાર કરવાનો ? આત્મા જ્ઞાનાદિ શુદ્ધોવાળો ચતુર્થવાન નિત્ય ❑ અને શરીર તો ક્ષણે ક્ષણે નવા નવા પરણિમને ધરતુ હોવાથી સર્વથા વિલય પામનાડુ છે તેમજ જડ અને વિકાર વાળું છે આત્મા સ્વચ્છિત્ત રૂપ વીર્યવટે સત્તાએ પૂર્ણ છે તેમજ સત્તાથી જ્ઞાતી પશુ છે પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી જણાવે છે કે—

શુદ્ધાત્મદ્રવ્યમેવાહ, શુદ્ધજ્ઞાનગુણો મમ

હું શુદ્ધઆત્મા દ્રવ્યસ્વરૂપે છું શુદ્ધ જ્ઞાન એ મારો શુભ છે તેમજ મારામા જે દોષો-કર્મો રહ્યા છે તેને દૂર કરવાનું મારામા સહજ સામર્થ્ય છે

નાઽપ્યોહ ન મમાન્યે ચૈત્યદો મોહાસમુત્તરણમ્

હું આત્માજ છું પશુ જન્ય જડપુદ્ગલ રૂપ હું નથી પુદ્ગલો મારા નથી તેવી ભાવના રૂપ બલ તેજ મહામોહને મારવાનું પણ સમજવું તેવા શુદ્ધ વીર્યથી હું સત્તાએ પૂર્ણ છું પણ એ સત્તામા રહેલા વીર્યને પ્રગટ બાવે વિકસાવવાની જરૂર છે ॥ ૧૭ ॥

હવે મારે મારા શુદ્ધોને વિકસ્વર કરવા જોઈએ.

વ્યક્તિતઃ પૂર્ણતાપ્રાપ્તૌ, યુક્તોઽસ્મિ સ્વોપયોગત.

શક્તિમાન્ કિં ન મિદ્રયયમ્, સર્વશક્તિનિધિ સ્વયમ્ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—જેને સત્તામા સર્વ સામર્થ્ય રહેલું છે એવા મારે પોતાના ઉપયોગથી પૂર્ણતા પ્રાપ્તિમા તે સામર્થ્ય પ્રગટ કરવું.

જોઈએ સર્વશક્તિનો બહાર એવો હું પોતે તેની સિદ્ધિમાટે શું સમર્થ નથી? જરૂર સમર્થ હું

વિવેચન—જે શક્તિ આત્મામાં અવ્યક્ત સત્તારૂપે વિદ્યમાન છે તેથી તે પોતાની શક્તિનો અવામિ-માલિક છે પણ મોહના જોરથી પોતાના સ્વરૂપને બૂલી ગયો હોવાથી શક ગરીબ થઈને અનાદિ કાળથી અન્યની પાસે શક્તિની લીધે માગે છે

પરસ્વન્યકૃતોન્માથા મૂનાયા ન્યૂનતેસિણ.

પારકું ધન માલ મિલકત પોતાની કંઠવા માટે અત્યંત આશ્લેષ કરનારા રાજાઓ પણ પોતાને વ્યારુલતા ઉપજાવતા ન્યૂનતાનો અનુભવ કરે છે એટલે મજેલી વસ્તુથી સતોષ પામતા નથી

મોહથી મુઝાયેવો આત્મા પોતાનામાં જે સત્ય શક્તિનો સાગર ગુપ્ત ભાવે સત્તામાં રહેલ છે તેને બાહ્યે બ્યારે ત્યારે તે આત્મા પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, આરિત્રમાં ઉપયોગવત થયો છતાં મોહાવશ્ચ દૂર કરીને પોતાના સ્વરૂપ ચિદ્રૂપને પ્રગટ કરવા શું પ્રયત્નને ન કરે? જરૂર કરે હું પણ મારા સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા નમિ-રાજવિની પેઠે પ્રયત્નવત થઈશ અને આત્મ સ્વરૂપને પૂર્ણભાવે વ્યક્ત ભાવે કરવા આત્મવીર્યને પ્રગટ કરીશ ॥૧૮॥

પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ પોતાના બલથી જ થાય છે તે

વાત જાણાવતા કહે છે કે —

આત્મસામર્થ્યતઃ સ્વસ્ય, સિદ્ધિર્જાનિને નિશ્ચિતા,
વ્યોમગદ્ વદ્ધરૂપે દિ, જ્ઞાતે કોઽપિ ન લિપ્યતે ॥ ૧૯ ॥

અર્થ — આત્માના સામર્થ્ય તથા સમ્યક્ જ્ઞાન વડે આત્મ સ્વરૂપની સિદ્ધિનો નિશ્ચય થાય છે બ્યોમની પેઠે પ્રકાશસ્વરૂપ ભણ્યા પછી તે કોઈપણ વડે લેખાતો નથી ॥ ૧૯ ॥

વિવેચન—આત્માના સર્વપ્રકારનું સહજ સામર્થ્ય રહેલું છે પણ તે અજ્ઞાનતાના યોગે નહિ ભણવાથી ચોરાચી લાખ યોનિમાં પ્રમથ્થ કરે છે તે સામર્થ્યને જ્ઞાનથી યથાર્થ સ્વરૂપે ભણીને તમારા આત્મામાં રહેલા જ્ઞાન, કર્મન ચરિત્ર ઉપર રહેલા આવરણોનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, તેથી અવશ્ય સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ સિદ્ધિ નિશ્ચયથી થાય છે કર્મદેહો જે આત્માની સાથે એકસ્વરૂપે અબેડે દેખાય છે પણ વસ્તુતઃ આકાશ અને વાદળોના જેવો સર્વથા ભિન્ન ॥

લિપ્યતે પુદ્ગલ સ્કથો ન લિપ્યતે પુદ્ગલૈરહમ્ ।

ચિત્રવ્યોમાણ્ણને નૈરુવચ્ચાપન્ આત્મા ન લિપ્યતે ॥૧૦॥

પુદ્ગલોના સ્કથો પુદ્ગલોથી લેખાય છે શરીર, ઇન્દ્રિયો, મન, વિગેરે અશુભ આત્માધ્યવસાયથી લેખાય છે પણ આકાશ અરૂપિ હોવાથી કાળ વાદળાઓથી લેખાયેલું દેખીયે પણ વસ્તુતઃ આકાશ સ્વભાવથી નિર્મલ જ છે એક વાયરોનો ઝપાટો વાગતા અનેક પ્રકારના વિચિત્ર વાદળો ક્યાય ચાલ્યા જાય છે તેમ આત્મા પુદ્ગલોનો સયોગી હોવાથી શરીર, ઇન્દ્રિયે, મન વિગેરેના

હુંપણુ ધરતો હોવાથી તેવા પ્રકારના શુભાશુભ અધ્યવસાયોના યોગે પુદ્ગલોના સ્કંધો સાથે અન્ય કર્માદિના પુદ્ગલોથી લેખા ચેલો પોતાને માને છે પણ હું પુદ્ગલોનો કર્તા કે લોકતા નથી, તેનું સ્વરૂપ અન્ય છે તે પોતાને શુદ્ધ બ્રહ્મસ્વરૂપ નિર-જન માનતો હોવાથી કેાઈ પણ વસ્તુથી લેખાતો નથી

નાહ પુદ્ગલમાગનાં કર્તા કારયિતા પિ ચ ।

નાનુમન્તાઽપિ ચેત્યાત્મા જ્ઞાનગાન્ લિપ્યતે કથ ॥

હું પુદ્ગલ પદાર્થોને કરનારો કરાવનારો અનુમોહન આપનારો નથી એવો જ્ઞાનવત આત્મા કર્મ પુદ્ગલોથી કેમ લેખાય ॥૧૬॥

તે ઉપર દષ્ટાત કહે છે કે —

આત્મયોગસ્ય સામર્થ્ય-મપૂર્વં હિ વિલોકયતે,

મરતર્પિર્યેન સપ્રાપ્ત, કેવલજ્ઞાનમાસ્કરમ્ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—આત્મયોગનું સામર્થ્ય કેવું અપૂર્વું છે જે આત્મ યોગથી ભરતચક્રી ગૃહ્ય હોવા છતાં કેવળ જ્ઞાનરૂપ સૂર્યને પામ્યા હતા ॥૨૦॥

વિવેચન—આત્મ સ્વરૂપને આજ્ઞા કરવા રૂપ યોગનું કેવું સામર્થ્ય છે તે તમે વિચારો મહારાજા ભરતેશ્વર પિરસ્ય સમાધિ યોગવટે આરિસા ભુવનમા કેવળજ્ઞાનરૂપ સૂર્યને પ્રગટ કરવામાં સમર્થ થયા તેનું દષ્ટાત આ પ્રમાણે

ભરતેશ્વર ચક્રવર્તિ અનેક પુદ્ગલ લોગમાં રહ'ને કાળ નિર્ગમન
ક તા હતા એક સમયે પ્રભાતમાં સ્નાન કરીને પોતાના શરીરના
પ્રતિબિંબને આરિસાબુવનના આદર્શમાં જોવા લાગ્યા તેવામાં
એક આગળીમાંથી રત્ન મુદ્રિકા પડી ગઈ અને તે આગળીને
ચોભા રહિત થતી જોઈને સર્વ આબૂષણોને ત્યાગ કરતા નિર્વેદ
અસારતા જણાતા વિચારવા લાગ્યા હા હા ! જેદની વાત છે કે
આ શરીર વિભૂષણોથી જ ચોભતુ હતું તે વિના મારીના
પુત્રના જેવું જ લાગે છે આવા શરીર માટે મોહ મમતા
કરી તેને વગળી રહેવું ઉચિત નથી

આ દેહ તો વિષા મલમૂત્રધીભરેલો છે આમાં મોહ મમતા
કરવી ખોટી માટે તેનો ત્યાગ કરીને વિષય લોગથી વિરામ-
વિરતિ પામીને આરિ તપ સયમ તરફ વળી આમ ચિત્તવી-
ક્ષાધિકાદિકલાવની શ્રેણીએ શુકલધ્યાને ચક્રતા મોહનીય કર્મને
આત્મયોગ રૂપ વગળી નાશ કરીને ભરત રાજાએ કેવળજ્ઞાન
દર્શન રૂપ સૂર્ય ચક્રને પ્રગટ કર્યો તેજ વખતે શકેન્દ્રે ત્યા
આવી રાજાઓને જેમ રત્નાદિકની ભેટ કરાવ તેમ ભરત
મહર્ષિને રજોહરણ મુહપત્તિ રૂપ રત્ન ભેટ ધરી
નમસ્કાર કર્યો રાજ્ય ઉપર ઈન્દ્રે તેમના પુત્ર આદિત્યવશાને
સ્થાપન કર્યો અને ભરતમહર્ષિએ લવ્યભાઓને ધર્મને
ઉપદેશ કરીને મુક્તિ માર્ગ પ્રવર્તાવ્યો

આ રીતે આત્મયોગનું મહાન સામર્થ્ય ■ તેમ જાણવું ॥૨૦॥

ખીજુ દષ્ટાત જણાવતા કહે છે કે —

અત્મમામર્થયોગેન, સપ્રાપ કેવલશ્રિયમ્,

પ્રત્યાત્પૂર્ણ આપાદો, ધન્યો ધન્યતમેષુ ચ

॥ ૨૧ ॥

અર્થ—ધન્યવાન પુરુષોમા ધન્યતમ અતિપ્રસિદ્ધ અષ્ટ ભૂતિ
આ આત્મસામર્થ્યના યોગથી કેવળજ્ઞાનને પામ્યા છે ॥ ૨૧ ॥

વિનરણુ—આત્મ સ્વરૂપનું કોઈ અપૂર સામર્થ્ય વર્તે છે
તે યોગનું જે આલેખન કરે છે, તે અવશ્ય આત્મ સ્વરૂપ ઉપર
લાગેલા મહામોહના ગાઢ પડદાને દુર કરીને સહજાનંદ સ્વરૂપને
પ્રગટાવી શકે છે અનેક લલિત અ પન્ન અપાદાભૂતિઓ નાટક કરીને
કેવલ લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી તે અપાદાભૂતિની કથા નીચે પ્રમાણે છે

રાજગૃહ નગરમા સિદ્ધરથ રાજા રાજ્ય કરે છે ત્યાં અનેક
લલિત ત શિષ્યોના પરિવાર માથે ધર્મરૂચિ નામના મહાન આચાર્ય
પધાર્યા તેમા એક શિષ્ય અપાદાભૂતિ નામે વિવિધ વિજ્ઞાનવત
હતો, અને જેણે અનેક લલિતઓ પલ્લુ પ્રાપ્ત કરી હતી તે
શુરુની આજ્ઞા મેળવીને રાજગૃહ નગરીમા ગોચરો માટે ગયો
મધ્યાન્હ ધરેલું હોવાથી તાપના લયથી દુર ન જતા નજીકમા
રહેવા મહર્ષિ નામના નટના ઘરમા ગયો તે નટને બુવનસુદરી
તથા જયાનુદરી નામે જે પુત્રીઓ હતી તેમણે શુદ્ધ દ્રવ્યથી
બનાવેલો એક મોઢક તે માધુના પાત્રમા મુક્યો તે લઈને સાધુ
ઘરની બહાર ગયો અને વિચાર્યું કે આ એક તો શુદ્ધ આપવો
પડશે, માટે ખીજો મેળવુ એમ ચિંતવીને ખીજુ યૌવન પૂર્ણ
શરીરવાળુ નવુ રૂપ બનાવીને ફરી ઘરમા પેઠી અને ધર્મલાજ
દીધો તેણીઓએ ખીજો મોઢક આપ્યો સાધુ તે લઈને બહાર ગયો

અને વિમારવા લાગ્યો કે આ મશાધર્મિયાધર્મને આપમે પડશે ત્રોળે મળે તો હીક જેમ વિચારીને બારણા બહાર જઈને જલ્દી ત્રીજી અત્યંત મૃદુ સાધુનું સ્વરૂપ બનાવીને કરીને ધરમા પેઠા તેજોએ ત્રીજો આપ્યો, ફરી બહાર જઈને વિચાર્યું ॥ આ ઉપાધ્યાયને આપમે પડશે ત્યારે નોથીવાર કુમકા માધુનું રૂપ કરીને પેઠા તેજોએ ચોથો લાડુ આપ્યો પાચમી વખતે કોઢીયાસાધુનું રૂપ કરી પાચમો લાડુ વહેર્યો આ શુરભાઈયોને વહેર્યો આપવા પડશે તેથી બાર વર્ષના બળક સાધુનું સ્વરૂપ મરીને છટ્ટો લાડુ વહેર્યો આમ ॥ વખત લાડુ લઈને શુરની પાસે આવીને શુરને સમર્પણ કર્યા અહિ આ વખતે નટરાજ પોતાના ઘરના મેઢા ઉપર રહ્યો છે તે આ સાધુના બહુ રૂપ મારણ કરવાની શક્તિથી પ્રસન્ન થઈને વિચારવા લાગ્યો કે જો આ માણસ આપણે ત્યાં હોય તો આપણે બહુ ધનવત અને કૃતકૃત્ય થઈએ તે વિચાર બન્ને પુત્રીઓ અને સ્વગ્રીને જણાવ્યો અને કહ્યું કે આ પુત્ર્યને તમે હારભાષ કરીને તમારો પતિ બનાવો તો આપણે ત્યાં મુવણ પુત્ર્યની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે આ નદ થાય તો આયન્ત મુકર લાભ આપણને થાય તેમ છે માટે તેને તમારી સ્ત્રી કાઢી દે વશ કરો તે તૃણાના લોભથી અવશ્ય આવશે જ તેને તમારે જલનીયો પાસામા નાખીને તમારા શરીરનો લોકતા બનાવવો

કહેવાય ॥ કે 'માયાવિ માયાથી જ વશ કરાય છે' તેમ તેમને સમજાવીને નિશ્ચય કરાવ્યો આ પછી તે પુત્રીઓ તે મુનિને આદર બહુમાન પૂર્વક આમત્રણ કરીને મોટક અંદર

અનેક ખાગો વડે પ્રતિલાભિત કરવા લાગી અને કહેવા લાગી કે
 ‘આપ પૂજ્ય નિરતર અહિ આ પધારીને અમારા ગરીબના ઘરને
 પાવન કરશે. આપ પૂજ્યોના પ્રસાદથી અત્રે આપને યોગ્ય
 સર્વ વસ્તુઓની જોગવાઈ રહેશે.’ એમ વિનવીને નિત્ય આવ
 વાની ભાવના ઝુનિની કરી તેથી તે અષાઢભૂતિ નિત્ય પિડના
 દોષને ભૂધી જઈને રસ લોહુપતાથી નિત્ય મોહકાદિક વહોરવા
 લાગ્યા અને તે બે જણીયો એકમને તેમની સાથે હાસ્ય કહા
 કરવા, હાવભાવના ભવકારો દેખાડવા, કામોદ્દીપન થાય તેવા
 અંગના આળા કરવા વિગેરે રૂપ લાવણ્ય અને સુંદર ભૂષણોથી
 સજ્જ થઈને અનેક પ્રકારના વિલાસો ખતાવવા લાગી તેમજ
 એકાતમા મશકરી અને વિષય લોગની પ્રાર્થના કરવા લાગી તેની
 ઉપર હજવે હજવે ઝુનિની કામરાગદૃષ્ટિ જોડાવા લાગી. તે
 બન્નેની આકૃતિ ઝુનિના ચિત્તમા કેતરાવા લાગી અને તે ઝુનિ
 સ્ત્રીઓના પગની પાની વિગેરે અંગોને વારવાર જોવા લાગ્યો
 આથી તેના પોતાના ઉપરનો ગાઢ રાગ થયેલો જાણીને તે
 બન્ને જણીઓ નમ્ર બનીને વિનંતિ કરવા લાગી. ‘હે સ્વામિ!
 હે પ્રભુ! તમારી રૂપપરાવર્તનની અપૂર્વ શક્તિને જોઈને
 અમારો અત્યંત પ્રેમરાગ આપના ઉપર થયો છે તેથી અમારી
 આપની સામે પત્નીભાવે રહેવાની પૂર્ણ અભિલાષા થઈ છે
 તો આપ કૃપા કરીને અમારા કામજવરનો તાપ જલદી
 નષ્ટ કરો. અમે હજી કુવારી છીએ આપને પતિ રૂપે સ્વ
 કાંતીએ છીએ અમારા શરીરમા કામજવર જે આપના
 દર્શનથી વ્યાપ્ત થયો છે તો તેના આપજ રોગ મટાડનાર
 મહાવદ્ય છે. માટે અમારા રોગને નાશ કરવાની કૃપા કરો.

અમેને આપના ચરણની દાસીઓ બનાવો તમે આ લીખ માગી ખાવાની, ગામોગામ રખડવાની, શીત, તાપ, બુખ તરસ અને વેદના ભરેલા હૃવનનો ત્યાગ કરો અને અહિં આ આપના હૃવનમા વાસ કરો અને નવાનવા સ્વાદુ લોજન મોઢકાદિને આરોગો, જે ડાઘા હોય તે પ્રત્યક્ષ સુખને મૂકીને પરલોકના અદૃશ્ય સુખ માટે તપ જપ કરી મૂર્ખ નથી બનતા.

‘આમ વાત કરીને તેને ત્યા રહેવાનું નક્કી કરાવ્યું ત્યારે મુનિએ જણાવ્યું કે મારે મારા પૂજ્ય ગુરુ ધર્માચાર્યની રજા લેવી જોઈએ તેમની રજા મેળવીને અહિંયા આવીશ ત્યારે એ જણી યોએ જણાવ્યું કે ‘હવે આપનો એક ક્ષણ વિરહ સહવા સમર્થ નથી, આ જે કહીએ છીએ તે સત્યજ છે આપ આપનો અમને સત્ય નિશ્ચય જણાવો કે જેથી અમે તેના આધારે ઘડી એ ઘડી સુહૃત્ આદિ કાળ ખીરજ રાખી ચક્રીએ’

આવા તેણીઓના વચનમા વિશ્વાસ કરીને મનથી ચારિત્ર જુદ યએલા અપાઘાભૂતિએ વચનથી આવવાનો સ્વિકાર કરીને પોતાના ગુરુ ધર્માચાર્યની પાસે આવીને વિનંતિપૂર્વક કહેવા લાગ્યા ‘હે પૂજ્ય આપે મને અજ્ઞાન બાલ અવસ્થામા દીક્ષા આપીને શિષ્યપદે ગ્રહણ કરીને અનેક ધર્માચાર્ય વિદ્યા ભણાવી પણ આજ સુધી પાત્ર ઇન્દ્રિયોના વિષય લોભના મુખે મેં નજરે નહોતા જોયા પણ હાલમાં નટ કન્માઓ કે જે દેવકન્યા સમાન સુંદર રૂપ લાવણ્યવાળીનો જ સંગ થયો તેઓને જોઈ તેઓને મારા પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમ જણાવાથી મેં તેમને

સ્વિકારી છે તેથી આપ પૂજ્યો મને આજ્ઞા આપો જેથી હું ત્યા જઈ, આ ઝોઘો રજોહરણ મુખવસ્ત્રિકા અને પાત્રાને આપ ગ્રહણ કરે.'

આ વચનો સાંભળીને સૂરિવર વિચાર કરવા લાગ્યા અત્યંત ખેદની વાત છે કે આણે મારી પાસે સુદર જ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો આજ સુધી સાડ ચારિત્ર પાળ્યું, પણ નિત્ય પિંડ ગ્રહણ વડે આવું પતન થવાનું કારણ બન્યું છે સાધુઓ નો ઉત્તરગુણની હાની કરે તો તેથી મૂલગુણ પણ અવશ્ય હણાય છે જ તેનું આ પ્રત્યક્ષ દર્શાત છે આ ભાવથી નષ્ટ ચારિત્ર થયા છતાં પણ તેનામાં ગુરૂ આજ્ઞા અને ધર્મશ્રદ્ધા છે તેથી કોઈક વખત જાગૃત થયેવો છતાં પણ તરવાનો રસ્તો તેને હાથ લાગશે એમ વિચારીને દીર્ઘદષ્ટિવત ગુરૂએ કહ્યું 'ભાઈ તને પાપમાં પડવાની આજ્ઞા અમારાથી કેમ અપાય ?

શુરુ પુન વિચારે છે કે આ આત્મા સયમથી કાઈ અલગિત્ત થયો છે કે સર્વથા જાગૃત થયો છે તેની પરીક્ષા કરવા પૂછ્યું કે 'ભાઈ તને ખબર છે કે સાધુ ચારિત્રી મરણ પામીને દેવત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાના મુખ પાસે આ માસ, હાડ, અને ગ્રામડીમાં ખડખડતા ક્રીડાવાળા શરીરમાં શો આનંદ આવશે ? ચારિત્રની આરાધના વડે ઈન્દ્રદેવત્વના મુખે લોગવતા કેટલો આનંદ આવશે તેનો તું કાંઈક વિચાર કર

તે સાંભળીને તેણે જણાવ્યું કે 'હૈ ! જાગવાન ! હવે મારું મન અત્યંત વિષ્ણુવદ્ થયું છે તેથી મારાથી ચારિત્રમાં રહેવાય

તેમ નથી, આપ આજ્ઞા આપો તે જ મારૂં ' શુરૂં બહુ ખેડ
પામ્યા, અને જણાવ્યું લાગે, તુ પાન પામે છે તોયણ કાઢી
હોય તો એટલો મનમા નિમગ્ન કરજે કે ત્યા તુ મદ્ય, માંસ
અને અભક્ષ્યોનો સગ ન કરીશ ! અને તું તેવા અભક્ષ્ય
ભક્ષણ કરનારાનો સગ ત્યાગ કરજે જેમ કે ઘડો કુવામા પડે
છે પણ રાહવાનુ અવલબન જો હોત તો તે પણ બહાર
નીકળવાને સમર્થ થાય છે તેમ તુ પણ પતન પામે છે પણ
આત્મિક નિયમ પાળીશ તો કે ઇંપણ સમયે તુ તારા આત્માનો
ઉદ્ધાર કરવા શક્તિમાન થઈશ

શુરૂની તે આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરી અષાઢભૂતિ બોલ્યો 'હે
ભગવાન ! આજીવન પર્યંત તે નિયમને ધાણુ કરીશ તેવા
નમ્રતાયુક્ત શ્રદ્ધાવત વદનપૂર્વક સ્વિકારેલા વચનોથી શુરૂને
ખાત્રી થઈ કે આ નિયમ અવશ્ય આનો ઉદ્ધાર કરશે જ
ત્યારપછી ચારિત્રના ઉપક્રે બોલો ત્યાગ કરી પૂજ્ય શુરૂને સોપીને
શુરૂને નમસ્કાર કરીને અતરમા ચારિત્ર ઉપર પ્રેમવત રહી છતાં
નટના ઘરે આવીને તે સર્વ લોકોને તેણે જણાવ્યું કે 'તમારે
જો મારે અપ હોય તો મારી આજ્ઞા એ છે કે તમારા ઘરમા
જે માણસો હોય તેઓએ મદ્ય, માંસ વિગેરે અભક્ષ્યો ન
ખાવા ન ભોગવવા તે વસ્તુનો સ્પર્શ પણ ન કરવો તેવું
તમો મન લોકો શુદ્ધ મનથી નિયમ કરો તો હું તમારે
ત્યા વાસ કરૂં તે સર્વ લોકોએ એવો નિયમ સ્વિકાર કર્યો
અને પછી અષાઢભૂતિએ જણાવ્યું કે જ્યારે તમાગમાથી
કોઈપણ આ અભક્ષ્યને ખાશે ત્યારે હું આ ઘરનો ત્યાગ
કરીને જાવો જઈશ, નટ તથા તેની બન્ને પુત્રીઓએ તે

નિયમનો સ્વિકાર કર્યો અને તે બંને પુત્રીઓ સાથે અપાઠા ભૂતિ સસારના ભોગો અને વિલાસો ભોગવે છે

હવે રાજાના દરબારમાં જે જે નવા નવા નટો આવે છે તેને આ નટે અપાઠાભૂતિની સહાયતાથી છતીને અનેક લાખ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું તેની પ્રશસા સર્વ નમ્કુલોમાં પ્રસાર પામી આ સુખમાં અપાઠાભૂતિ નટને બાર વર્ષના ઠંડાણા વહી ગયા તેવામાં એક મહાન નટ ત્યા પોતાની કળા વડે અન્ય નટોને છતવા માટે નીકળેલો તે આવ્યો તે અનેક નટોને છતીને તેમના નામના પુતળા બનાવી બાધનો હતો

આમ તેણે ચોરામી પુતલા પગે બાધ્યા હતાં તે આ અપાઠાભૂતિની ખ્યાતિ સહન ન થવાથી રાજ્યસભામાં આવ્યો રાજાને જણાવ્યું કે ' હે મહારાજ ! આપના રાજનટોને બોલાવો મારે તેની સાથે નટકળા વિષયમાં વાદ કરવો છે ' રાજાએ તેઓને બોલાવ્યા તેઓએ-અપાઠાભૂતિ સહ સર્વનટોએ આવનારા નટો સાથે વિવાદમાં એવો કરાવ કર્યો કે ' જે હારે તે સર્વ તેની મિલકત સામાને સોંપીને અહિંથી નીકળી જાય ' બંને મહાનટોએ સર્વજન સમક્ષ તે પશુનો સ્વિકાર કર્યો ત્યારપછી ઘરે જઈને સર્વકુટુંબને જણાવ્યું કે ' હું આવેલા આ નટને છતવા માટે જઈ છું ' ત્યારે તેની બંને પ્રાણુ વલ્લભાઓએ જણાવ્યું કે કાચું સિદ્ધ કરીને વહેલા પધારજો

ત્યારપછી સર્વ સામગ્રી લઈને તે સભામાં આવ્યો પાછળ બંને જણીએ વિચાર્યું કે આપણને મદમસ આધે આજે બાર બાર વર્ષ વીતી ગયા છે તેનો સ્વાદ લેવાનો અવસર

પ્રાપ્ત થયો નથી અને આપણે સ્વામિ રજદરબારમા ગયો છે તે નટ સાથે વિવાહમા લગભગ તેમને છ માસ વ્યતીત થયો તેથી આપણને સ્વતંત્રતા છે માટે તેને મગાવીને આજે આનંદ કરીએ તેવો નિશ્ચય કરીને મધ-દાડ મગાવીને બન્ને જાણીએએ કંઈ સુધી લીધે તોના પેનથી તે બન્ને જાન કુલી દેખાઈમા આવી ગઈ

અહીં દરબારમા પ્રથમ નવા આવેલા વાદિ નટે પેતાની સર્વકથા રજા સમક્ષ બતાવી તે સવ કલાઓને ઘોડી જ વારમા મહાશય અપાઠાભૂતિએ જીવી લીધી અને નટનો મદ ઉતારી નાખ્યો તેથી પોતાની મર્વ લક્ષ્મી અને ચોરાશી પુતળાઓનો ત્યાગ કરીને શૂન્યથી તે નટ નામી ગયો

ત્યારપછી મહાનટ અપાઠાભૂતિ એકદમ પોતાના ઘરે આવ્યો ત્યારે બન્ને સ્ત્રીઓના વિચિત્ર સ્વરૂપો તેણે જોયા મદથી ગાડી બનેલી જે નટ પુત્રીઓ જેમ તેમ લવે છે મોઢામા માખીઓ પ્રવેશ નિર્ગમન કરે છે આપુ શરીર દુર્ગંધ મારી રહ્યું છે તેવી બન્નેની અવસ્થા જોઈને અપાઠાભૂતિને હૃદયમા વૈરાગ્ય નિર્વેદ જાગૃત થયો ગુરુએ આપેલ પ્રતિજ્ઞા સાબળી તેથી વિચારવા લાગ્યો કે 'મને ધિક્કાર છે જોકે જોલણું એકું ખાણું, નાગુ નાણું, નાચણું, આવા ગુહાણાના ઘર સમાન અને દુર્ગંધે ઘેરાયેલી માખીઓના શુભનોવાળા મુખવાળી આ બન્ને પિશાચળીમા રૂપના આમડીયાની પેઠે મોહ પામીને હું અધ બન્યો વ્યવહારથી અને ધમથી પણ પતિત થયો ' આમ વિચારીને અપાઠાભૂતિ નિર્વેદ-વૈરાગ્ય ત્રાયણ થયો ગુરુના વચનો યાદ કરતો મોઢા

ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને નટના ઘરના સર્વ લોકોને કહેવા લાગ્યો. 'અનેક પાપોની ખાણ મમાન સી ચરિત્ર બહુ જ વિચિત્ર અને બચકર છે તમોને મે મોહમા મુઝાબને સ્વીકાર કર્યો અને મારા હાથમા પૂજ્ય ગુરુએ આપેલ ચિતા મણી સમાન ચારિત્રરત્ન મૂર્ખાની કંકની માફક ફેટી દીધુ અને નરકદ્વાર સમાન ભોગોને શ્રેણી કર્યા તેથી મને ધીક્કાર છે નિકારણ પરમોપકારી જગતનો ઉદ્ધાર કરનારા જીનેશ્વર પરમાત્માના વચનામૃતોને અજ્ઞાતવાડે મે વૃથા બનાવ્યા શાસ્ત્રને ભણ્યો પણ તે પ્રમાણે આચરણ ન કરીને બણવાનુ કા નિષ્ફળ ક્યુ' પણ હવે હું સમજ્યો મારા હૃદયમયુએ ઉઠવા હવે તો હું ચરિત્ર શબ્દના પ્રથમ અક્ષર ઉપર મે માત્રવાળો આ લગાડીને ચારિત્ર શબ્દ બનાવી તેથી મારા આત્માને ઉદ્ધાર કરીશ 'આમ સર્વને જણાવીને ગમન કરવા લાગ્યો તેજામા જેઓનો મન ઉતરી ગયો છે પોતાની બુલતુ જ્ઞાન મયુ છે તેવી બન્ને જણીઓ કાલાવાલા કરતી નીચે લોચ તળીએ આવીને 'હે સ્વામિ ! હે પ્રાણેશ ! આ દાસીબાનો એક અપરાધ ક્ષમા કરો આ અળલાઓના જીવન નષ્ટ કરો છો અમારુ આ નવું યાવન નિષ્ફળ કરો છો વિગેરે કહી રહવા લાગી

ત્યારે તે જોત્યો આ લોગોની અભિલાષા અનાદિકાળથી આપણી પાછળ રાક્ષસીની પેઠ પડેલી છે જ અનતજન્મ સુધી જીવ લોગો ભોગવે તો પણ આશા પિશાચણી શાત થતી નથી કહા એક પરમાત્મા જીનેશ્વર દેવના શાસ્ત્રવપથમા શ્રદ્ધામુક્ત થઈને ચારિત્રમા અપ્રમત્ત બને ત્યારે તે આશા પિશાચણી

નષ્ટ થાય પરમાત્માના માર્ગ વિના બીજા કોઈ પણ વડે તે શાત થતી નથી આમ તે બન્નેને તેણે કુટુંબ સાથે બહુ ધર્મ દેશ દેશ કર્યો પણ તબોતુ એક અશપણ દીલથીનું ન થયું પરંતુ ભૂમિમા ઉત્તમ અનાજનું બીજ નકાસું ત્યારે તેમ તેઓ ને કોઈ પણ ધર્મસાક્ષ ન થયો પરંતુ જીવન અવાવવા ધનની તેઓએ માગણી કરી ' હે નાથ ! અમારી આજીવિકાને ચોથ પ્રબંધ કરીને આપ સુખ પૂર્વક પધારો અમે આપને નહિ રોકીએ

તેણીઓના તેવા વચન હાલનીને અષાઢભૂતિ, મહારાજ સિંહરથની પાસે ગયા ને કહ્યું કે હે મહારાજ ! તમેને ચક્રવર્તી રામાઓનું નાટક બતાવવાની ઈચ્છા રાખુ છું ' રામાએ તેને જોવા બહુ ખુશીથી હા પાડી અને કહ્યું કે 'તે માટે તું તૈયાર થા ' ત્યારે રાજાની પરવાનગી મેળવીને માત્ર દીવસમા ભરત ચક્રેતુ નવું અકટખ્ય નાટક અષાઢભૂતિ નટે તૈયાર કર્યું ત્યાર પછી તે નટકમા અન્યપાત્રેની જે જે જરૂર હતી તેની તૈયારી કરાવી રાજા પસંદથી પાચસો રાજકુમારોનાં માગણી કરી તે મેળવીને તેમને પણ અજ્ઞાસ કરાવીને પાત્રમા ઉતારવા કર્યા અને જણાવ્યું કે 'હું જેમ કરું તેમ તમારે પણ કરવાનું છે' ત્યાર પછી પોતે ભરતરાજાને સ્વાગત સજીને ચક્રની ઉત્પત્તિ પ્રગટ કરી અનુક્રમે ચૌદ રત્નો પણ પ્રગટાવ્યા અને અનુક્રમે છ ભરતના ખટોને સાધીને ચક્રિતવનો અલિપેક પણ કરાવ્યો બત્રીસ હજાર સુકુટખંધ રાજાઓ સેવા કરતા દેખાડ્યા ચોરાશી લાખ હાથી ઘોડા રથ અને છન્નુલાખ પાયદળ મહા સુભટો

પણ પ્રગટાવ્યા છ જાડને જીતીને વિદ્યાધરની કન્યારત્નને
 પરણીને તે સ્ત્રીરત્નને પટ્ટરાણી રૂપે સ્થાપન કરીને રૂપભદ્ર ઉપર
 હુ ભરત સમ્રાટ પ્રથમ ચક્રિ હુ તેવું નામ કાઢીશીરત્ન વડે
 લખીને એક નાખ બાણુ હજાર સ્ત્રીઓના ન્નામિ થઈ અયોધ્યા
 નગરીમા પોતાના રાજ્ય મહેલમા પ્રવેશનો દેખાવ જતાવ્યો
 ચક્રિત્વના અભિષેક મહેલરહવનો અને પછી બાહુબલી સાથેતુ મુદ્દ
 દેખાડીને નવાણુ જાઈઓની દીક્ષા પણ જતાવી અને ક્રમે કરીને
 આદર્શ જીવનમા આજુપણુ પૂવક પ્રવેશીને હાથની ટચલી આગ
 ખીના વીટીને પડતી દેખાડી અને ક્રમે ક્રમે સર્વ આજુપણુ
 છોડતા ભરતની પેઠે અન્યત્વ, એકત્વ, અસારત્વ, અનિયમ
 ભાવના ભાવતા ધર્મધ્યાનમાથી શુકલધ્યાનમા શ્રેણીએ ચડીને
 આરિસાની સન્મુખ જ નટ અપાઠ ભુતિ મહર્ષિએ દેવવજ્રાન, અને
 દેવગદશન પ્રગટ કર્યું પાચ મુઠીથી લોચ કર્યો અને દેવોએ
 રજોહરણ મુખવસ્ત્રિકા આદિ સાધુનો વેષ (લીંગ) આપ્યો
 અપાઠભુતિમહર્ષિએ નાટકમા પાત્ર માટે જોડેલા પાચશો ૧૪
 મુમારોને પ્રતિજોધ કરીને મુક્તિની સાધના કરાવી ચક્રિના
 નાટક માટે ભેગા કરેલા અનેક રત્નો નટને આપી તેનું દારિદ્ર
 દુર કર્યું આ પછી તે મુનિઓ અપાઠભુતિમહર્ષિ સાથે ચારિત્ર
 પાલતા જગત ઉપર વિચરવા લાગ્યા તેમના પૂજ્ય શુરૂએ કોઈ
 દ્વારા પરપરાથી આ વાત જાણી હર્ષભામતા તેમના ગુણને સ્મરણ
 કરતા તે અપૂર્વ યોગ સામર્થ્યની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અહો !
 આ અપાઠભુતિનું બાહ્ય સામર્થ્ય કેટલું જરૂર નાટકમા તે ચ
 ક્રવર્તી હતો, ચૌદરત્નો તેની પાસે હતા પણ તેણે આ બાહ્ય
 સ્વરૂપને આંતરરૂપે પ્રગટાવ્યું આત્મા આ ઉપરથી સાચો ઈશ્વર

અને ચક્રવર્તિ છે તે કરી જતા યુ તેણે આત્માના સર્વ પાપ કર્મને દ્વણ્ણા લેની નાખ્યા અને નાટકના વેષમાં જ કેવલ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી તે મહાન અપૂર્વ આશ્ચર્ય છે ધન્ય છે તે અપાઠાભુતિ મહર્ષિને ખરેખર તે સર્વ મહર્ષિઓમાં યોગી ઓમાં અને ધ્યાનીઓમાં પણ મહાનમાં મહાન છે ॥૨૧॥

એ આત્મદર્શન ગૃહસ્થો ને પણ અપૂર્વ યોગ વડે થાય છે તેનું ત્રીજું દૃષ્ટાંત પણ પુનઃ શુરુવર આપે છે !

કુર્માપુત્રો ગૃહે તિષ્ઠિન્, કેરલજ્ઞાનમાસ્રગન્,

આત્મદષ્ટિપ્રમાયોઽય, કન વારયિતુ સમ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ-કુર્માપુત્રે ધરમાં રહ્યા છતાં પણ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું આ શુદ્ધ આત્મદષ્ટિના પ્રભાવને કોણ શેષી શકે તેમ છે ? ॥૨૨॥

વિવેચન-આત્મદષ્ટિ એટલે આત્માના આત્મિક સહજ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવો તેની પ્રાપ્તિ અર્થે અનેક યોગીઓ યમ નિયમ આસન પ્રાણાયામ પ્રત્યાહાર ધ્યાન ધારણા સમાધિઓને અનેક કાલ પર્યંત કરે છે ત્યારે તેની કાંઈ આખી થાય ॥ ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવને આ દષ્ટિની પ્રાપ્તિ માટે નયમાર રાજાના ભવથી આત્મરેલો પ્રયત્ન કોટાકોટી સાગરોપમ ઉપરાત પણ કેટલાક કાલે પુરું આત્મદર્શન કરાવનાર થયો ત્યારે શ્રી કુર્માપુત્રને બાહ્યભાવે માતાપિતાની સેવામાં પ્રવૃત્ત હોવા છતાં આત્મર દષ્ટિથી જાણને પોતાથી વિન્ન માનતા

“एकं खलु अस्मि अहम् नास्मि मे कचन ”

એવી ભાવના ભાવતા શુણ્ણેણીમાં ચડતા અપૂર્વ અનિવૃત્તિ સૂક્ષ્મ મ પરાય આદિ શુણ્ણસ્થાનક પ્રાપ્તિ યોગ્ય દ્વાયિક ભાવની

ત્રેણિ વડે ઠમંભેલને આત્મવીર્ય વડે નાદ કરીને મહામોહને
વિનાશ કરી જ્ઞાન, દર્શન, અંતઃકર્મનો એક ઘડીમાં નાશ કરીને
કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનને પ્રગટાવ્યું છતાં આશ્ચર્ય છે કે
નિર્લેપથી કુટુંબની સેવા કરતા રહ્યા માતાપિતાને પણ તે વાતનાં
ખખર ન જ પડી આવી યોગની આત્મશક્તિ આત્મામાં તીવ્ર
ભાવે આપણામાં પણ રહેલી છે જ તેનો કોઈ નિષેધ કરી શકે
કે તેમ નથી જ ॥૨૨॥

કુમ્ભપુત્રનું દર્શન

દુર્ગામ પુરમાં દ્રોણ નામનો રાજા હતો તેને કુમારેવી
પટરાણી હતી તેને લલકુમાર પુત્ર હતો રાજ્ય અને જીવન
નીના મહત્તી રાજા નાના છોકરાને રમત ખાતર હડાની પેઠે
આકાશમાં ઊડાડીને આનંદ માનતો હતો

એક વખત તે નગરના ઉદ્યાનમાં કેવલી ભગવાન પધાર્યા
તેમને વનની યક્ષિણી બદ્રમુખીએ પુછ્યું કે ‘મારો પૂવ ભવનો
પતિ હાલ કયા છે ?

જ્ઞાની એ જણાવ્યું કે ‘આ નગરના રાજાનો તે પુત્ર થયેલો
છે ’ તે સાંભળીને પૂર્વભવનું સ્વરૂપ બનાવીને તે કુમારને વિપ
યમાં લોભાવી દેવશક્તિ વડે હજી કરીને તે પોતાના જીવનમાં લઈ
ગઈ ત્યાં કુમારને પૂર્વભવનો વૃતાત જણાવ્યો ભતિસ્મૃતિ
વડે પૂર્વભવ જાણીને પરસ્પર પ્રેમથી તે વાતને તેણે સ્વિકારી
દેવીએ તેના શરીરમાંથી દુર્ગાધમય દ્રવ્યોને કાઢી નાંખીને
સુદર સુગંધી દ્રવ્યો વડે પોતાને ભોગ કરી શકાય તેવું તેનું
દીન્યરૂપ બનાવ્યું કુમારના માતાપિતાને તેની તપાસ કરતા તેનો

પત્નો કેવલી દ્વારા તેમને મળ્યો ત્યારે તેમણે વૈરાગ્યથી ચારિત્ર્યબ્રહ્મ કયું

આમ વિચલેગમા કેવલોક સમય જતાં દેવીએ પોતાના તે કુમાર પતિનું અદ્ય આયુષ્ય બાળીને તે વાત પતિને જણાવીને તેમને દિક્ષા માટે અનુમતિ આપી અને તેજ વનમા કેવળી ભગવત પામે તેને મૂક્યો ત્યાં કેવલોએ ધર્મોપદેશ કરતા જણાવ્યું કે આ છુપ અનાદિથી ભોગમા આસક્તિ છે તેણે તેમા સુખ માન્યું છે પણ વસ્તુત તેથી સુખ કે સતેષ નથી જ થતો

જતો રિચય પચ્ચસ્વ સોમ્મ સુદ નતિય દુસ્વ મેવેદમ્
તપ્પડિયારચિમ્મ, તો પુણ ફલ્લતિ દુસ્વતિ ॥૧॥

વિષયસુદ્ધ દુસ્વ ચિય, દુક્કલ્પડિયારઓતિગિચ્છિય
ત સુદ ઉવ્વાર ઓ ન ઉચ્ચારો વિના તત્ત્વ । ૨॥

હે, ભાગ્યશાળી, અમૃતાએ વિચાર કરીશ તો તને જે પ્રત્યક્ષરૂપ ઈન્દ્રિય વિષયગત સુખ દેખાય છે તે વસ્તુત દુખ જ છે તેનો પ્રતિકાર કરીને ભોખાડીને વિચાર કરતા તે ભોગના ક્ષણરૂપ શરીરમા જે પીડા થાય અશક્તિ થાય કળતર થાય તે દુખ જ છે તેથી પડિતો વિષય સુખને દુખ જ કહે છે જેમકે શરીરપર ચામ-ખણજ આવતી હોય તો ત્યારે લોકો ખળવામા સુખ માને છે પરંતુ ચામડીમા લોહી ખડાર આવે ભગવાન થાય ત્યારે દુખ મેળવે છે દુખનો વધારો થાય છે તેમ વિષયો ભોગવતા આસક્તિ મટતી નથી પણ ભોગો ક્ષય દિ રાગોને હિપજાવે છે આ વાન પ્રત્યક્ષ સવને વિદ્વાન વેંધોને અનુશરના

છે જોકે લોગ વળતે વિધ્યાસક્ત તેમા સુખ છે, તેવી
 ભ્રમણા કરે છે એટલે તેમા સુખનો આરોપ કરે છે પણ
 તથ્ય વસ્તુ વિનાનો આરોપ અત્ય એટલે દુખનો હેતુ જ
 થાય છે મનુષ્ય દિલ્લોને તેની અનાદિ કામગજા હોવાથી
 દુખમા પણ સુખની કલ્પના કરે છે તે માટે જણાવે છે કે

જહ નિચ ફલે સમુપન્નો કીહો કહુ અપિ મન્નદ મહુર
 તહ સિદ્ધિસુહે પરચવોરે સમારે સુહ ચિતિ

જેમકે લીમડાના પાન પુષ્પ ફળાદિકમા જે કીડાઓ થાય
 છે, તેઓ તેના રસમા આસક્ત હોવાથી વિષ સમાન કડવા
 ને પણ મધુર માને છે તેમ જે જીવાત્માઓને મોક્ષ અને
 સ્વરૂપ સુખ છે તેથી અજ્ઞાણ હોવાથી અને તે સુખને કોઈ
 પણ વખત અનુભવ્યું ન હોવાથી વિધ્યાદિને સુખરૂપે માનીને
 તેને સુખ કહે છે વળી જણાવાતું કે

જો મનિઓ મણુગમર લહિડ ધમ્મે પમાયમાયદ્, સોહલદ્
 ચિતામણિરયણ રયણાયર ગમદ્ ॥૯॥

બધ્યાત્મા પુણ્યયોગથી ચિતામણી રત્નની ખાણ રૂપ માનવ
 બળને પ્રાપ્ત કરી જે પ્રમાદ વિષય કપાય અને અવિરતિઓમા
 પ્રવૃત્તિ કરીને ધર્મરૂપ ચિતામણી રત્નને ફેંકી દેતો ભવસમુદ્રમા
 પોતાના આત્માને ભમાડવાને અનેક જન્મ મરણ લોગવવા
 માટે ફેંકી દે છે

આમ પૂજ્ય ટેવલ'ની વિસ્તાર પુર્વક ભવ વિનાયિની
 મોક્ષ માર્ગની શ્રદ્ધા સમાન દેશના સાબળીને તે રાજકુમારે
 શુર પાસે આરિત્ર શ્રદ્ધા કરીને પાળીને તેના માતા પિતા અને

તે મહાશુક્રદેવ લોકમા દેવતા પછે ઉપન્યા અને આ યજ્ઞિણી દેવલવતુ આયુષ્ય પુર્ણ કરો જમરતાજીનો વૈશાલી નામે ભાર્યા થઈ રાજા રાણી બન્ને ધર્મને ઈષ્ટ માનતા યોગ્ય આરાધના કરી અતે તેઓ પણ મહાશુક્રમા દેવપણે ઉત્પન્ન થયા

તેમા કુમાર દેવતવતુ આયુષ્ય પુર્ણ થયે રાવીને રાજગૃહ નગરમા મહેદ્ર નામના રાજાની બાર્વા-મહારાણી કુર્માદેવીની કુક્ષિમા પુત્ર પછે ગર્ભરૂપે રહ્યો સારા દિવસે સાગ મુહુર્તમા સારા લગ્નમા તેનો જન્મ થયો દોહલો ધર્મકાણી મય આઠયો હોવાથી મતા પિતાએ પુત્રતુ ધર્મદેવ નામ રાખ્યું પુર્વજવમા કુતુહલથી લોકોના બાળકોને બાળીને પોટલા રૂપ બનાવીને આકાશમા ફેંકવાતુ કરવાથી આ લવમા તેતુ શરીર વામન કુબકુ થયું સુવાન અવસ્થામા તેની બે હાથની ઊંચાઈ થઈ તેથી રાજાના પુત્રને કુબકો મહેતા લોકોને લય લાગ્યો તેથી તેમણે કુર્માદેવીયા ઉત્પન્ન થયેલો હોવાયા લોકોમા કુર્મા પુત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો સુવાન અવસ્થામા આવે છતે તેના રૂપ રૂણ વિજ્ઞાન આધિ તે બહુરાજકન્યાને પરણ્યો

રાત્રિએ મુનિઓથી કગતી સૂત્રની આવૃત્તિ અને સ્વાધ્યાયમા ગણાતા સૂત્રોને સાબળાને ઉકાપોહ કરતા કુર્માપુત્રને જાતિમૃતિ મતિજ્ઞાન પ્રગટ થયું તેના ધ્યાનથી સ્વકર્મને જાવનાબંધે ખપવતા ગુણ શ્રેણીએ ચડી મોડનો પ્રથમ સમૂહ ધત કરીને જ્ઞાન દર્શનના આચરણોનો તણે અતિય કર્મનો પણ શુક્લ ધ્યાન યોગે નાશ કરીને કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દશન પ્રાપ્ત કર્યું

આ પછી તેમણે ત્રિચાર્યુ કે જો હું અચારે મુનિવેપ રૂપ
આત્મિક અગીકાર કરૂં તો વિરહના યોગે વસ્તુ સ્વરૂપના અભાણુ
માતાપિતા બહુ દુઃખ અને મરણ પામે માટે તેઓને પ્રતિજ્ઞાપ
કરવા મારે ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેવું યોગ્ય છે

એવા અવસરમાં સ્વર્ગથી ચ્યવીને તે કુમારના ચારે સખ-
ધિઓ વૈનાઠ્ય પર્વત ઉપરના નગરમાં વિવાધર થયા ત્યા
લોગ લોગવીને આજ્ઞાશ્રમણ મુનિ પામે સ્વયમ લઈને સાધુ
થયા અને મહાવિદેહમાં વિચિતા જિનેશ્વર ભગવતોની યાત્રા
કરવા ગયા પ્રભુને વદના કરીને ૧૪' દેશના શ્રવણ કરવા
બેઠા આ સમયે ચક્રવર્તિ પ્રભુને વદના કરીને દેશના સામગળવા બેઠો
દેશનાને અતે ચક્રવર્તિએ પુછ્યું કે ' ભરતમાં હાલ ચક્રવર્તિ
કે કેવલીકોઈ વિદ્યમાન છે ' ત્યારે પ્રભુએ જણાવ્યું કે ' હે ચક્રવર્તિ
નાન ! ભરતક્ષેત્રમાં કુર્માપુત્ર ગૃહસ્થના વેદમાં માતાપિતાને
પ્રતિજ્ઞાપ કરવા કેવલી હો ! છતાં ઘરમાં જ રહ્યા છે ' ત્યારે
તે ચારે જણાએ ભગવાનને પૂછ્યું કે ' અમને કેવલજ્ઞાન ક્યારે
પ્રાપ્ત થશે ' ત્યારે તે ચાર મુનિઓને જણાવ્યું કે ભરતમાં
રાજગૃહનગરમાં કુર્માપુત્રની પામે તમેને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે '

આ સામળીને તે ચારે અરણ્ય શ્રમણો કુર્માપુત્ર પાસે
આવીને મૌન ધરીને બેઠા ત્યારે કુર્માપુત્ર કેવલીએ કહ્યું કે
' તમે તીર્થ કર પરમાત્માને નર સ્કાર કરી તેમના વચન વડે
મારી પાસે આવ્યા છો ' આ પછી તેમણે તેમનું પૂર્વભવ સ્વરૂપ
કહી બતાવ્યું તેઓ પોતાના પૂર્વભવનું સ્વરૂપ અભળીને ભત્તિ
સ્તરણ પામીને દાક શ્રેણીમાં ચડ્યા અને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત્ય આ

પછી તે કેવળોએ દુનવર ભગતને વદન કર્યા વિના કેવળીયર્પદામા
એકા ત્યારે ઇંદ્રે પૂછ્યું કે ' ભગવત આ ચાર મુનિઓ વદન કર્યા
વિના કેમ ભગ ? પ્રભુએ જણાવ્યું કે તે ચારે મુનિઓ કુર્માપુત્રના
મુખથી પેતાનો પૂર્વ ભવ સાક્ષીને કેવલી થયા છે

ઇંદ્રે પૂછ્યું કે ' તે કુર્માપુત્ર ક્યારે દ્રવ્ય ચારિત્ર શ્રદ્ધા
કરશે ' ત્યારે પ્રભુએ જણાવ્યું કે ' આજથી સાતમા દિવસે તે
દ્રવ્ય ચારિત્ર સાધુવેપને ધારણ કરશે તે માતાપિતાને પ્રતિજ્ઞા
કરીને કેશ લોચ કરશે દ્રવ્ય ચારિત્રને લઈને દેવોએ રથેલા
સુવર્ણ કમળ પર બેસાને ધર્મદેશના વડે અનેક બલ્યાત્માઓને
પ્રતિજ્ઞા કરીને મોક્ષ લક્ષ્મીને પામશે ' જયન્મથી બે હાથની
ઉચ્ચાવાળા મોક્ષમા ભય છે અને ઉકૃષ્ટથી ચરશે ધનુષ્યની
હાથાવાળા મોક્ષમા ભય છે

હવે પૂન્ય શુદ્ધિ જણાવે છે કે આત્મ દૃષ્ટિનો અપૂર્વ
પ્રભાવ આજે પણ દેખાય છે —

આત્મદૃષ્ટિપ્રમાણે, સદાનન્તમ્સુખતા.

અધુનાઽપિ વિન્નોમ્યન્તે, ચાક્ષદૃષ્ટિપરાદ્દુગ્ધા ॥ ૨૨ ॥

અર્થ — આત્માની દૃષ્ટિના અપૂર્વ પ્રભાવથી મુસયમીઓ
સદા આનંદનો અનુભવ કરે છે તેવા બાહ્ય દૃષ્ટિથી
વિમુખ રહેવા મહાત્માઓ આજે પણ ભેવા મળે છે ॥ ૨૩ ॥

[રવેદન-હે જાનાત્માઓ ! આત્માના અરૂપનું જેને જ્ઞાન
ચાય છે તે આત્માને આ ભવમા પણ આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ
નથી રહેલી આવે. આત્મદૃષ્ટિનો અપૂર્વ મહાન પ્રભાવ ભેવાય
છે ક્ષયોપશમ જાવે જેણે આત્માના દર્શન કર્યા છે તેવા

આત્માઓ અહિ આ આ શરીર વડે મવં છોડેના અહિ સક
મત્યવચની, ચોરીના ત્યાગી, ખૂદાચારી, અને પરિગ્રહના ત્યાગી
હોવાથી બહારના કારણોથી કોઈપણ જીવની સાથે વર
વિરોધ કરતા નથી તેમજ અતરમા પણ છગ, કપટ, દૂક, પાસ
આચરવાનો તેમને જરૂર પડતી ન હોવાથી તેવા સયતી
આત્મા સાધુપુરુષો અહિ આ પણ આનંદ લોગવે છે

ભગવાન શ્રી આચર્ય હિમચંદ્ર સૂરીશ્વરજી કહે છે કે -

મોક્ષોઽસ્તુમાસ્તુ પરમાનન્દ વેદ્યતે સ્વલુ યસ્મિન્નસ્તિલ
સુખાનિ પ્રતિમાસન્તે ન ક્લિશ્ચદિવ ॥૧૥

શુદ્ધ આત્મદ્રષ્ટિના પ્રભાવથી અહી આજે આનંદ અનુભવાય
છે તે મોક્ષની વાનગી જેવો જ હોય છે તેથી હાલમા મોક્ષ
પ્રાપ્ત થાય કે ન થાય પણ આત્મત્વાનુભવનો પ્રત્યક્ષ આનંદ
તો અનુભવાય છે જ તે આનંદની પાસે સર્વં સંસારના બધા
ગણાતા મુખો કોઈ હિમાબમા નથી તૃણ સરખા પણ નથી
આવે અનુભવ આત્મદ્રષ્ટિના ધ્યાનવાવા ચોગીઓ રૂપરૂઢ
ધ્યાનમાં પા રૂપાતીત ધ્યાનમા પ્રવૃત્તિ કરનાર આનંદધન,
યશોવિજયજી, દેવગ્રંથ આદિ મહાયોગીઓ આ શરીરમા
આજ ભવમા અનુભવતા હતા કાનઈ કે તેઓ પુણ્ય લોગ
સાતા અશાતા અનુકુલ પ્રતિકુલ બહારના સયોગો સબધો
ઉપર દ્રષ્ટિ નહોતા રાખતા તેથી મહા સયમી એવા મહાપુરૂષો
પરમાનંદનો અનુભવ કરતા હતા

શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ જણાવે છે કે -

નિર્મિકાર નિરાવાધ જ્ઞાનસારમુપેયુષામ્ વિનિશ્ચયપરા
જ્ઞાના, મોક્ષોઽયેવ મહાત્મનામ્ ॥૧૥

જેએ ને મન કર્મનો વિકાર નથી ઠાઈ પણ સકલ વિકલ્પમય બાધા નથી જે આત્મ જ્ઞાનના સાર રૂપ મગ્ન્યકત્વ ફલને પ્રાપ્ત થયેલા છે અને પર પુરુષલની આશા ત્યાગ કરવાથી મોક્ષના જેવી વાનગી રૂપ જ્ઞાનહ અનુભવે છે ॥૨૩॥

ત્યારે આત્મા સકલ વિકલ્પોનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે જ્ઞાનહ મેળવે છે તે જણાવે ॥ —

આમાસ્તરપ્રદેશેષુ, સ્વીયતે શુદ્ધદૃષ્ટિ

સ્થિતત્વેનાનુભૂયત, વિગ્નનન્દમહાદયિ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ - આ મા પોતાના અસંખ્યાતા પ્રદેશમાં રહેલો છે તે શુદ્ધ દ્રષ્ટિથી સ્થિરતા વડે ધ્યાન વડે અનુભવ કરતા જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રરૂપ જ્ઞાનહ મહોદયિ સ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ થાય છે ॥૨૪॥

વિવેચન - આત્મ સ્વભાવથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય-રૂપ સચ્ચિદાનંદનો મહાસમુદ્ર અસંખ્યાત પ્રદેશ થાય છે તેને મોગાબ્યાસ વડે કમપડતા હઠાવીને યોગિઓ પ્રત્યક્ષ રીતે અનુભવે છે તે આત્મદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ મોહનીય કર્મનાં ભયકર ગાંઠ ત્યારે ભેદાય ત્યાર પછી જ થાય છે એટલે સમારમા શુભ અને દુષ્ટને ભોગવતા અકામ નિર્જરા વડે આત્મા બહુ કર્મફલને ભેદ કરીને મોહનીયકર્મની વજ્ર નનમહા કઠણ ગાંઠની નજીક આવે છે છતાં ત્યાં સુધીની વૈરાગ્ય પ્રવૃત્તિને યથાપ્રવૃત્તિ કહેવાય છે

તે વખતે મોહનીય કર્મની ઉત્પ્લુટ રિયતિને ખપાવીને એક ઠાંડાઠોડી સાગરોપમથી પણ પચોપનના અસંખ્યાત ભાગે અલ્પ સ્વિતીકરેલી હોય છે

અપૂર્વ કરણના જેમ બલવાન ઠીઠીઆરો કુહાડા વડે
સાયણવૃક્ષની બહુ ઠંઠણ ગાઠને ભેદે છે તેમ જીવ પણ અપૂર્વ
વીર્યના ફેલાવવા વડે કર્મગાઠને ભેદ કરીને અપૂર્વ કરણને સફલ
કરે છે ત્યાર પછી સમ્યક વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય,
મિશ્રાત્મ મોહનીય, તેજ અનતાનુમધી પ્રધાયની ચોકડીને
ખપાવીને જીવ સમ્યત્વ દર્શન એટલે આત્મસ્વરૂપના દશન
શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરે છે આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશમય જ્ઞાન, દર્શન
ચારિત્ર શુભ સુકત છે તેમ અનુભવે છે

જા ગઠી તા પઠમ ગઠી સમસ્ક્રેષ્ઠો મરે ત્રીય અનિયદિ
કરણ પુણ સમ્મત્ત પુર કલ્પડે જીવે ॥૧॥

ગાઠ સુધી આવવું તેને યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહે છે અને જે
ભાવનાથી મોહની ગાઠ ભેદાય તે અપુલકણ કહેવાય છે ત્યાર
પછી સમ્યકત્વ અનુભવ અત્તસ્વરૂપની શ્રદ્ધામય દ્રષ્ટિ જે
પ્રગટ થવાના સમય સુધીને અનિવૃત્તિ કરણ કહેવાય છે અને
સમ્યગ્ દર્શન જે શુદ્ધ પરિણામની ધારાએ થાય છે તેને
અતર કરણ કહેવય છે તે સમ્પૂર્ણ વડે અતર દ્રષ્ટિ વિકસર
પામતી હોવાથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપને અનંત જ્ઞાન દર્શન
ચારિત્ર, વીર્ય ઉપયોગ તપ વિગેરે સર્વશુભોના મહોદધિ જાત્રું
છે તેને પ્રગટ કરવા માટે જે આવરણ કર્મો છે તેને ભેદવાનો
નિશ્ચય પણ આત્મદ્રષ્ટિના પ્રભાવથી કરે છે ॥ ૪ ॥

આત્મા અતર દ્રષ્ટિને ધારે પ્રાપ્ત કરે ત જણાવે છે -
ચિત્ત સ્થિર યદા રચમ્મિન, તદાન્તદ્રષ્ટિમાગ્ મયેન્,
સોઽન્તર્દેષિપ્રભાવેન, કાર્ય કિમચિન્નયતે. ॥ ૨૫ ॥

અર્થ - જ્યારે ચિત્તની એ ય સ્થિરતા આવે ત્યારે હવે આત્મદ્રષ્ટિવાળો થાય છે, તે અતરદ્રષ્ટિના પ્રતાપ વા પ્રભાવ વટે કયું ધાયું કાંઈ કરવામાં બાળી રહે તેમ છે ॥૨૫॥

વિવેચન - જ્યાં મુખી આત્મા ચચત્તાને પારણ કરે ત્યાં લગી વસ્તુ સ્વરૂપને પામી શકતો નથી કહ્યું છે કે

“વમ કિં ચક્ષલસ્યાન્ના, ધ્રાન્ત્યા માન્ત્યા વિપીન્નિ
નિધિ રમ્યસિપાવત્, સિરતા દશયિણ્યતિ ॥ ૨૫ ॥

હે વત્સ ! તું ચિત્તની ચચત્તા ધરે છે ત્યાં લગી યથાથ સ્વરૂપને તું બાળી શકવાનો નથી જ અને જેમ ચચત્ત ચિત્ત વૃત્તિવાળા મૃગો રણુમા (મરૂબૂમિમા) પાણીની જાતિથી રખડી ને મળી જાય છે પણ તેની તૃપ્ત થત થાય તેવું પાણી તેમના હાથમા આવતું નથી તેમ તું પણ બાહ્ય વિધેમા ચિત્ત વૃત્તિઓને મુખની આશા રાખીને ઢોંગવે છે પણ તેથી મત્ત્ય મુખનું સ્થાન તારા હાથમા આવવાનું નથી પણ ચિરતા પૂર્વક આત્મ સ્વરૂપ કે જે પૂત્ય ગુરુઓએ ઉપદેશ્યુ છે તેમા ક્ષિપ્તતા પૂર્વક એકાગ્રભાવે સ્થિર થઈને વિચાર કરી આત્મધ્યાન કે । તો તારી પાને જે અતરમા પરમાર્નધાન સ્વરૂપ રાન વધી છે તેને પ્રયત્ન કરી શકીશ અતરદ્રષ્ટિનો એનો અપુર્વ પ્રભાવ ॥ કે તેની પાને અન્ય બાહ્ય હથિયાળો મત્ર તત્ર વિગેરે શક્તિ નકામી જાય છે માટે બાહ્ય શક્તિ ઉપર વિધ્યાન કરવા કરતાં આત્મસ્વરૂપની શક્તિ પ્રગટ કરવા ઉચિત થયું માટે સ્થિરતાથી અત બાવે આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કર ॥૨૫॥

જવાતમાઓ પ્રત્યે શુદ્ધ પ્રેમમય બન એ માટે પૂજ્ય પુરુષો જણાવે છે કે —

મિત્રમાત્ર જીવેષુ, પ્રમોદ* સજનેષુ ચ,
કૃપાદિષ્વ દીનેષુ, માધ્યસ્થ્ય માત્રેચ્છુમ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ - સર્વ જીવો ઉપર મિત્રભાવ મજબૂતો ઉપર પ્રમોદભાવ તથા દીન દુખી જીવો ઉપર કૃપાભાવ અને અધર્મો ઉપર માધ્યસ્થ્ય ભાવને સારી રીતે ધારણ કર ॥ ૨૬ ॥

વિવેચન - જગતના સર્વ જીવો ઉપર પોતાના આત્મા સમાન શુણ્ણત્વભાવવત જણીને મિત્ર ભાવે પ્રેમ કરવો, સમાનેષુ મૈત્રી જ્યાં જ્યાં સમાન સ્વભાવ હોય સમાન વય હોય, સમાન કુલ હોય, સમાન જાતિ હોય તેવા તેવા મનુષ્યો સાથે પ્રાય મત્રી થાય છે આપણા આત્માના સ્વરૂપ સમાન જગતના સર્વ આત્માઓનું સહજભાવે સમાન સ્વરૂપ હોવાથી સર્વ જીવાત્માઓને આપણા બન્ધુ સમજવા અને તેઓનું ભલું થાય તેવા પ્રયત્નો અવત્ય કરવા કોઈપણ જીવ દુખી ન જ થાય તેવી ભાવનાને મૈત્રીભાવના પૂજ્ય પુરુષો જણાવે છે. શ્રી હેમચંદ્ર પ્રભુ જણાવે છે કે

મારુપોન્કોઽપિ પાપાનિ મા શૂત્કોઽપિ દુ સ્વિત્તઃ

મુચ્યતાં જગદપ્યેષા મતિર્મૈત્રી નિગત્તે ॥૧॥

કોઈ પણ જીવ પાપોને ન જ કરે પાપજ દુખનું ઉપાદાન કારણ થાય છે તેવા પાપોને જો જીવો ત્યાગ કરે તો અશાતાવેદનીય કર્મને ન બાંધે અને કદાપિ પણ દુખને ન જ પામે આથી કોઈ દુખી ન થાઓ'ઓનું પરમપુરુષો સર્વદા'ઈએ છે આ

સર્વ જાત-જગતના સર્વ આત્માઓ કર્મ જ ધનથી સર્વથા મુક્ત થઈને મોક્ષનું નિત્ય સુખ લોગવનારા થાય આવે. ભાવનામય જે પ્રેમ તેને પૂજ્યો મૈત્રીભાવના કહે છે. જે કે સામાન્ય રીતે સર્વ અજ્ઞાનીઓમા શક્તિઓમા કે હિંસક પશુપક્ષીઓમા પણ પોતાના અપત્યો-પુત્ર સ્ત્રી આદિમા વિવિધાદિમય પ્રેમરૂપ મૈત્રી હોય છે. પણ તે સાચી મૈત્રી ન કહેવાય તેમજ શાન્ત્યના કર્મચારીઓ મુસદ્દિઓ પણ વાણી અને લેખિણીમાં પ્રેમમૈત્રીને વ્યખ કરે છે પણ તે સત્ય શુદ્ધ પ્રેમ રૂપ મૈત્રીભાવ ન સમજવો. સર્વ જીવો પૃથ્વી સચ્ચિદાનંદને લોગવો એવી ભાવનામય પ્રેમમૈત્રી તેજ સાચી મૈત્રી છે.

બીજી ભાવના સમજવો ઉપર પ્રમોદ ભાવ કરવો જેઓ જગતના કંઠ્યાણુ માટે પોતાના જગન સબધી લોગ સુખોને તિલાંજલિ હઈને સાચું સુખ જીવોને કેવી રીતે મળે તે માટે નિરતર ચિંતવન કરતા, અજ્ઞાનીઓ તરફથી આવતા દુઃખ ઉપસર્ગોને સમતા ભાવે સહન કરતા, વસ્તુ સ્વરૂપનો યથાર્થ નિશ્ચય કરીને જગતના કંઠ્યાણુ માટે સતત પ્રવૃત્તિ કરનારા, સમજવો સમજવા તેઓના શુદ્ધોનો જે પક્ષગાત, તંમના શુદ્ધો અને કંઠ્યાણુ મય પ્રવૃત્તિની પ્રથમા કલ્પી તે પ્રમોદ ભાવના કહેવાય છે, શ્રી હેમચંદ્ર પ્રભુ જણાવે છે કે

‘અપાસ્તાઽશ્વેષદોષાણા ઘમ્નુતત્ત્વાગ્નોઽન્નિનામ્ ॥ ગુણેષુ પક્ષપાતો ય સ પ્રમોદ પ્રકીર્તિત ॥’ ૨૥

અર્થ - હિંસા અસત્ય, ચોરી, ગેયુન પરિવ્રજ, ક્રોધ, માન માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ કલેશ, ચાડી, આળ, ખોટો આરોપ, રતિ,

અરતિ, માયા પૂર્વકનું અસત્ય, મિથ્યાત્વશબ્દરૂપ સર્વપાપમય દોષો અને અજ્ઞાન વિગેરેનો ત્યાગ જેમને યથા છે તેવા તથા જગતના સર્વ રૂપી અરૂપી પદાર્થોના દ્રવ્ય શુણ્ણપર્યાય-પરિણામોને નામ સ્થાપના દ્રવ્ય મેત્ર કાલ ભાવ નય પ્રમાણુ વિગેરે દૃષ્ટિથી અવલોકનારા સર્વ તીર્થંકર, ગણધર, સામાન્ય કેવલી, આચાર્ય ઉપાધ્યાય, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા અને સમ્યક્ત્વ શુણ્ણવત વિગેરેની ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ કે જે જગત ક યાણકાગી હોય તેની મનમા આપ્તલાઠ પૂર્વક પ્રશસા કરવી તે પ્રમોદ ભાવના સમજવી

ત્રીજી ભાવના દીન દુખી ભૂવોને કેખીને હૃદયમા દયા અનુકંપા કરવી તેઓને દુખથી મુક્ત કરવા આપણાથી જે શક્ય હોય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી તે કરણા કહેવાય છે શ્રીહિમ શ્વર પ્રભુ જણાવે છે કે —

દીનેષ્વર્તેષુ મીતેષુ યાચમાનેષુ જીવિતમ,

પ્રતિકારપરા યુદ્ધિ કામ્યમભિધીયતે ॥ ૩ ॥

અર્થ — દીન એટલે દુખી દ્રવ્યથી રોગ પીડાથી આલુવિકાના અભાવથી ભયકર હિંન ઠોના ઉપદ્રવથી જે દુખી તે દ્રવ્યથી દુખી જાણવા અને મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન પાપ શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી કુમાર્ગમા પડેલા અનત ભવ પરંપરામા નિરતર દુખો ભોગવનારા ભાવ દુઃખી સમજવા તેમજ નવા નવા વિષય ભોગની લાલચથી પ્રયત્ન કરતા છતા જેમની ઇચ્છા પૂર્ણ થતી ન હોવાથી નિરતર આત્મધ્યાનમા પરેલા રાવણુ જેવા આર્તી જાણવા

દ્રવ્યથી દુઃખી આત્મ જે રાગથી પીડાતો હોય તેને દુઃખથી મુક્ત કરવા દવા તથા દ્રવ્યદાન કરવું લાયકારક ગુણથી ધીક પામેલાને રક્ષણ આપવું તે પણ કરૂણા ભાવના કહેવાય છે અને ભવથી દુઃખીઓ તથા દીનો પ્રત્યે તેમનું અનાન નષ્ટ થાય સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શનને પ્રાપ્ત થાય તેમજ નત નિયમ શીયતા પાળી શકે તેવી તેઓને સહાય કરવી તે ભાવ દયા સમજવી

અશુભ આચરણમા અત્યંત રકવ હોય, ધર્મી પ્રત્યે દ્વેષ કરના હોય મારણાતિક ઉપસર્ગ કરનારા હોય તેવા અધર્મી આત્માઓ પ્રત્યે પણ અમૈત્રી ન કરવી પણ તેવો પ્રત્યે માધ્યસ્થ ભાવ-ઉપેક્ષા ભાવ ધરવો, શ્રી હેમચંદ્ર સૂરવિશ જણાવે છે કે —

કુરવર્મેતુ નિઃશઙ્ક, દેવતાગુરુનિન્દિતુ, આત્મશતિતુ યો
યેધો, તમાધ્યસ્થમુદીરિત્ ॥ ૪ ॥

અર્થ — જે પાપત્મા અભક્ષ્યભક્ષક, અગમ્યગામી, અપેયનુ પાન કરનારો, મુનિ મપિ સી ભાલ બ્રુણ ઘાતક હોય, અઠારે પાપમા પ્રવૃત્ત હોય, જેનામા પૂજ્ય અપૂજ્યનો વિભેક ન હોય, દેવગુરુ ધર્મને નહિ માનનારો હોય, તેમજ પૂજ્યો ઉપર ખોટા આજ કલક ચડાવીને ખાનગીમા કે બહારમા ભારે નિંદા કરનારો હોય, પાપથી દુઃખ ભોગવવા નરક તિર્થ અમા જન્મવું પડશે તેવા ભય વિનાનો હોય, દેવગુરુને લાયકર ઉપસર્ગ, પરિશ્રમ, અને દુઃખ આપનારો હોય તેના પ્રત્યે ક્રોધ કે શાપ નહિ આપતા માધ્યસ્થતા— ઉપેક્ષા ભાવને ધારણ કરવો

અરતિ, માયા પૂર્વકનું અસત્ય, મિથ્યાત્વશત્યરૂપ સર્વપાપમય દોષો અને અજ્ઞાન વિગેરેનો ત્યાગ જેમને યથો છે તેવા તથા જગતના સર્વ રૂપી અરૂપી પદાર્થોના દ્રવ્ય ગુણુપર્યાય-પરિણામેને નામ સ્થાપના દ્રવ્ય એટલે કાલ ભાવ નય પ્રમાણુ વિગેરે દૃષ્ટિથી અવલોકનારા સર્વ તીર્થંકર, ગણુધર, સામાન્ય દેવતી, આચાર્ય ઉપાધ્યાય, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા અને સમ્યક્ત્વ ગુણુવત વિગેરેની ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ કે જે જગત ક યાજુકારી હોય તેની મનમા આહ્લાહ પૂર્વક પ્રથમા કરવી તે પ્રમોદ ભાવના સમજવી

ત્રીજી ભાવના દીન હુ ખી હવેને દેખીને હૃદયમા દયા અનુકંપા કરવી તેઓને હુ ખથી મુક્ત કરવા આપણાથી જે શક્ય હોય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી તે કરણુ કહેવાય છે શ્રીહિમ વદ્ર પ્રભુ જણુવાવે છે કે —

દીનેગ્યાર્તેષુ મીતેષુ યાચમાનેષુ જીવિતમ,

પ્રતિકારપરા મુદ્ધિ કારણ્યમભિધીયતે ॥ ૩ ॥

અર્થ — દીન એટલે હુ ખી દ્રવ્યથી રાગ પીડાથી આહુવિકાના અભાવથી ભયકર ઉન્ન ઠોના ઉપદ્રવથી જે હુ ખી તે દ્રવ્યથી હુ ખી જાણુવા અને મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન પાપ શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી કુમાર્ગમા પડેલા અનત ભવ પરપરામા નિરતર હુ ખો ભોગવનારા ભાવ હુ ખી સમજવા તેમજ નવા નવા વિષય ભોગની લાલચથી પ્રયત્ન કરતા છતા જેમની ઇચ્છા પૂર્ણ થતી ન હોવાથી નિરતર આર્તધ્યાનમા પડેલા રાવણુ જેવા આર્તી જાણુવા

દ્રવ્યથી દુઃખી આત્મે જે રાગથી પીડાતો હોય તેને દુઃખથી મુક્ત કરવા દવા તથા દ્રવ્યદાન કરવું ભયકારક શુદ્ધાધી બીક પામેલાને રક્ષા આપતું તે પણ કરૂણા ભાવના કહેવાય છે અને ભાવથી દુઃખીઓ તથા દીનો પ્રત્યે તેમનું અજ્ઞાન નાશ થાય સમયગૂઠાન દર્શનને પ્રાપ્ત થાય તેમજ વ્રત નિયમ શીથતા પાળી શકે તેવી તેઓને સહાય કરવી તે ભાવ દયા સમજવી.

અશુભ આચરણમાં અત્યંત રકત હોય, ધર્મી પ્રત્યે દેષ કરના હોય મારણાંતિક ઉપસર્ગ કરનારા હોય તેવા અધર્મી આત્માઓ પ્રત્યે પણ અમૈત્રી ન કરવી પણ તેવો પ્રત્યે માધ્યસ્થ ભાવ-ઉપેક્ષા ભાવ ધરવો, શ્રી હેમચંદ્ર સૂરવિર જણાવે છે કે —

કુરુર્મસુ નિ શુક્ર, દેવતાગુરુનિન્દિષુ, આત્મશતિષુ યો
યેષો, તમાધ્યસ્થમુદીરિમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ — જે પાપમા અભક્ષ્યઅક્ષક, અગમ્યગામી, અપેક્ષુ પાન કરનારો, મુનિ મુનિ સ્ત્રી બાલ બ્રુજુ ધાતક હોય, અઢાર પાપમા પ્રવૃત્ત હોય, જેનામા પૂજ્ય અપૂજ્યનો વિવેક ન હોય, દેવશુદ્ધ ધર્મને નહિ માનનારો હોય, તેમજ પૂજ્યો ઉપર ખોટા આજ્ઞ કલક ચડાવીને ખાનગીમા તે બહિરમા ભારે નિંદા કરનારો હોય, પાપથી દુઃખ લોગવવા નરક તિર્થમાં જન્મવું પડ્યે તેવા ભય વિનાનો હોય, દેવશુદ્ધને ભયકર ઉપસર્ગ, પગિશ્રમ, અને દુઃખ આપનારો હોય તેના પ્રત્યે ક્રોધ કે શાપ નહિ આપતા માધ્યસ્થતા— ઉપેક્ષા ભાવને ધારણ કરવો.

આ આર ભાવનાવડે આત્માને અનાદિકાગથી વળગેલા કર્મનો નાશ થતા આત્મદર્શનની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે

આ આર ભાવના જે કાર્ય કરે છે તે પૂજ્ય શ્રી જીજ્ઞાસુ છે

મૈત્ર્યાદિભારનાયુક્તો, હસઃ પ્રાપ્નોતિ શુદ્ધતામ્,

શુદ્ધતાયાઃ પ્રવર્ષણ, સાક્ષાદાત્મા પ્રદેશ્યતે. ॥ ૨૭ ॥

અર્થ - આચાર મૈત્રી પ્રમોદ કાઠુણ્ય માધ્યસ્થ ભાવના ભાવનારો હસ-આત્મા શુદ્ધતાને પામે છે આમ શુદ્ધતાની ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાથી આત્મા સ્વયં આત્મદર્શન-સાક્ષાત્કાર કરે છે ॥૨૭॥

વિવેચન - આત્માને હસની સાદૃશ્યતા આપીને પૂજ્ય શુદ્ધેવ જીજ્ઞાસુ છે કે જે હસ ઉન્નવલવણી છે તેમ આત્મા સ્વસત્તાએ કર્મની અવિવક્ષામા સ્વરૂપથી ઉન્નવલ છે અથવા તેના મધ્યભાગે નાભિમા રહેલા આંક રૂચક પ્રદેશો સદા નિરાવર્ણ હોવાથી ઉન્નવલ છે તે ઉન્નવલતાના યોગે કાલ પરિપક્વ થતા સર્વ પ્રદેશોને પાચ કારણુની પ્રાપ્તિ થતા ઉન્નવલ કરી શકે છે

આત્મા મૈત્રી પ્રમોદ કાઠુણ્ય માધ્યસ્થ ભાવના ભાવતો છતો નિરતર તેના અભ્યાસથી જેમ જેમ લોક પામતો જાય છે તેમ તેમ મોહના આવરણો વિલય કરતો છતો છેવટે પ્રત્યક્ષ આત્માના સ્વરૂપને જોનારો થાય છે એટલે પ્રથમ સસારના દુષ્ટોને પોતાથી અનુભવ કરતો અથવા ભાગ્યવતોના વિષયોના ઉપભોગોને દેખા તેવા ભોગની ઈચ્છા કરતો અજ્ઞાન ભાવે તપ કરતો કેટલાક કર્મને ખપાવતો આત્મા યથાપ્રવૃત્તિ કારણુ કરે છે પણ જો સદ્ગુણના યોગે સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તો સર્વ

જગત જ તુ પ્રત્યે મૈત્ર્યાદિભાવના કેળવતો છો. મોહનીય કર્મની સાતપ્રકૃતિને ખખપતો છો. અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિ કરણ કરીને મુદેવ, મુચર મુખમંત્રી ઉપર પ્રેમપૂર્વક રૂચિ કરતો સમ્બદ્ધ સ્વરૂપ આત્મ દર્શનને હંસ આત્મા પ્રાપ્ત કરે છે.

તે સમ્બદ્ધર્થની આત્મા સદેવ મુચર મુખમંત્રી આરાધના કરતો મૈત્ર્યાદિભાવના બલ વડે દેશવિરતિ અને સર્વ પ્રારિત્તને અનુક્રમે પ્રાપ્ત કરી શુદ્ધ ગ્રેણીમા વધતો આત્મ ધાતક કર્મીનો આત્મવીર્ય વડે ઘત કરીને દેવસંજ્ઞાન અને દેવગદર્શનસુક્ત થઈને પુણ્ય આત્મ દર્શનને પ્રત્યક્ષ અનુભવે અને જગતના સર્વ આત્માઓને પણ તે સત્તાથી પોતાના સમાન શાંતિવત બંધે છે.

તે માટે શ્રીમાન આત્મભોગી શ્રી દેવચદ્રજ સુવિધિનાથ ભગવાનના સ્તવનમા જણાવે છે કે —

તુમ પ્રભુ જન્મન સર્વ જગ દેખતા હો. લાલ સર્વ જગ દેખતા નિજ સત્તાએ શુદ્ધ સદ્ગુને લેખતા હો. લાલ સદ્ગુને લેખતા પરપરિણતિ અન્યેવપણે ઉદેખતા હો. લાલ, અન્યેવપણે લોભ્યપણે નિજશક્તિ અન્યેવતા હો. લાલ ગવેયતા,

અર્થ - હે પરમાત્મા સુવિધિ જિનેશ્વર તમે તો આત્મા સર્વ જગતને જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આમશ કાલ રૂપે છે એ દ્રવ્યથી વ્યાપક છે તેને નિરતગ નેય ભાવે રાગ દ્રેષના અભાવથી ભેઈ રહ્યા છો. તેમજ સર્વ બળ્યાત્માઓને પણ જીવો છો. સર્વ આત્માઓને ચેતન્યમય પોતાના સમાન સર્વ આત્મશક્તિમય પૂર્ણ છે તેમ જાણો છો પણ તે સવ આત્મા

ઓની આત્મ-અહિં મોહ અજ્ઞાનાનું કર્મના બાધ કર આવરણથી દબાઈ ગઈ હોવાથી તેઓ પોતાનો શુદ્ધ આત્મ સ્વભાવને નહિ જાણતા હોવાથી આરગતિ યોગસી લાખ યોનિઓમા ભમે છે પણ દરેક આત્મા સત્તાથી અનંત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગમય નિજશુભનો કર્તા ભોકતા તેમા જ સદા વિચરનારો અનંતશુભોનો સ્વામી છે તેથી સર્વ આત્માઓ પણ આત્મ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર નિશ્ચયથી કરી શકે છે માટે સર્વજ્ઞોએ એવી ભાવના કેળવવા નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

अहिंसा सत्यमस्तेय, ब्रह्मचर्यमकिञ्चनम्,
अमक्ष्यस्तु सत्याग, आत्मदर्शनहेतवः.

॥ ૨૮ ॥

અર્થ - આત્મદર્શનની અભિલાષા રાખનારે અહિંસા-સત્ય-અચોર્ય-બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ વ્રતો તથા અમક્ષ્ય ભોજનનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો જોઈએ વારણ કે તે તેના હેતુઓ છે ॥૨૮॥

વિવેચન - આત્મ દર્શનને ઈચ્છનારા મહાત્માઓને યમ નિયમ આસન શૌચ ધ્યાન જ્ઞાન શ્રદ્ધારૂપ ઉત્તમ ચારિત્ર અવશ્ય જરૂરી છે તે યમમા અહિંમાની પ્રથમ જરૂર છે સર્વ જીવોને આપણી જેમ સુખશાતા પ્રિય છે તેથી જે આચરણથી આપણને દુઃખ લાગે તેવી આચરણ આપણે અન્ય પ્રત્યે ન કરવી આપણને જીવન સ્વતંત્ર વિચરવું પ્રિય છે તેમ અન્ય સર્વ જીવોને પણ તેવું પ્રિય હોવાથી કોઈને દુઃખ-અશાતા થાય કે મરણ થાય તેવી આચરણ આત્મદર્શનના અભિલાષીઓએ ન કરવી જોઈએ અહિંસાનું સ્વરૂપ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ જણાવે છે કે -

न यत्प्रमाद्योगेन, जीवितव्यव्यपरोपणम् प्रसाना स्यात्

राणा च तदहिसात्रत मतम् ॥ ૧ ॥

અર્થ - અજ્ઞાન સંશય વિષયક અને પ્રમાદના યોગે જે આપણે એકેન્દ્રિય અને ત્રસ-જે ઇન્દ્રિયાદિથી પચેન્દ્રિય સુધીના જીવોની પ્રિસાનો ત્યાગ કરવો તે અહિંસા સર્વ જીવોને પોતાના સમાન ગણીને કોઈનું મન તથા કાયાને હુખ ન થાય તેવી આપણી મન વચન કાયાની જે પ્રવૃત્તિ તેને પરમપૂજ્યો અહિંસા કહે છે તેવો અહિંસા આત્મસ્વરૂપના અભિલાષીએ અવશ્ય પાળતી જોઈએ

સત્ય સાચું જોણવું કોઈને પણ ઉત્તરણ નહિ કે ખોટો અનર્થ થાય તેવી બુદ્ધિ સલાહ ન આપવી. શક્તિ હોય તો સત્ય સદાચરણનો ઉપદેશ આપવો તે સત્ય વચન કહેવાય ॥ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ જણાવે છે કે

प्रिय पथ्य उचस्तव्य,मृनुतत्रतमुच्यते, तत्तव्यमपि नो
तव्यमप्रिय चाहित च यत् ॥૨॥

જે વસ્તુ જેવો હોય તેવી કહેવા તે તથ્ય કહેવાય છે પણ તે સાબગનારને પ્રેમ ઉપજાવે તેમજ આત્માનું હિત કરનાર હોય તેને સત્ય વચન સમજવું જે પ્રિય હોય પણ આત્મ હિત કરનાર ન હોય તે તથ્ય હોય તો પણ અસત્ય સમજવું જે પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ સત્ય હિતકર હોય તેણે વચન આત્મદર્શનમાં ઉપકારક થાય ॥ ૨ ॥

અસ્તોય-ચોરીનો ત્યાગ કરવો પારકી વસ્તુ કે જેના આપણે માલિક નથી તેને લેવો વાપરવી કે ઇચ્છા થાય તેમ ઉપયોગ

ઓની આત્મસદ્ધિ મોહ અજ્ઞાનાદિ કર્મના લય કર આવરણથી દગાઈ ગઈ હોવાથી તેઓ પોતાનો શુદ્ધ આત્મ સ્વભાવને નહિ જાણતા હોવાથી ચારગતિ ચોરામી લાખ યોનિઓમા ભમે છે પણ દરેક આત્મા સત્તાથી અનંત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગમય નિઃશુણ્ણનો કર્તા હોયતા તેમા જ સદા વિચરનારો અનંતશુણ્ણોનો સ્વામી છે તેથી સર્વ આત્માઓ પણ આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર નિશ્ચયથી કરી શકે છે માટે સર્વજીવોએ એવી ભાવના કેળવવા નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

अहिंसा सत्यमस्तेयं, ब्रह्मचर्यमहिंजनम्,

अभक्ष्यस्तुसंत्याग, आत्मदर्शनहेतवः

॥ ૨૮ ॥

અર્થ - આત્મદર્શનની અભિલાષા રાખનારે અહિંસા-મત્ય-અચૌર્ય-બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ મતો તથા અભક્ષ્ય લોજનનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો જોઈએ કારણ કે તે તેના હેતુઓ છે ॥૨૮॥

વિવેચન - આત્મ દર્શનને ઈચ્છનારા મહાનુભાવોને યમ નિયમ આસન શીઘ્ર ધ્યાન જ્ઞાન શ્રદ્ધારૂપ ઉત્તમ ચારિત્ર અવશ્ય જરૂરી છે તે યમમા અહિંસાની પ્રથમ જરૂર છે સર્વ જીવોને આપણી જેમ સુખશાતા પ્રિય છે તેથી જે આચરણથી આપણને દુઃખ લાગે તેવી આચરણ આપણે અન્ય પ્રત્યે ન કરવી આપણને જીવન સ્વતંત્ર વિચરવું પ્રિય છે તેમ અન્ય સર્વ જીવોને પણ તેવું પ્રિય હોવાથી કોઈને દુઃખ-અશાતા થાય કે મરણ થાય તેવી આચરણ આત્મદર્શનના અભિલાષીઓએ ન કરવી જોઈએ અહિંસાનું સ્વરૂપ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ જણાવે છે કે -

ન યત્પ્રમાદયોગેન, ત્રીપિતવ્યવ્યપોષણમ્ પ્રમાના સ્યાર
રાણા ચ તદહિ સાગ્રત મતમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ - અજ્ઞાન સેશય વિપર્યય અને પ્રમાદના
યોગે જે સ્થાવર એકેન્દ્રિય અને પ્રસન્ન-એ ઇન્દ્રિયાદિથી પચે-
ન્દ્રિય મુખીના જીવોની દિસાનો ત્યાગ કરવો તે અહિં સા સર્વ
જીવોને પોતાના સમાન ગણીને કૌતુ મન તથા કાયાને દુઃખ
ન થાય તેવી આપણી મન વચન કાયાની જે પ્રવૃત્તિ તેને
પરમપૂજ્યો અહિં મા કહે છે તેવી અહિં સા આત્મસ્વરૂપના
અભિવાધીએ અવતર પાળવી ભેડાં છે

સાચ માયુ બોલવું કોઇને પણ ઉતરવું નહિ કે જોગ
અનર્થ થાય તેવી બુદ્ધિ સવાહ ન આપવી. શબ્દિ હોય તો
સય સદાચરણનો ઉપદેશ આપવો તે સત્ય વચન કહેવાય છે
શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ જણાવે છે કે

પ્રિય પથ્ય રચસ્તથ્ય, મૂનૃતગ્રન્થમુચ્યત, તત્તથ્યમપિ નો
તથ્યમપ્રિય ચાહિત ચ યન્ ॥૨॥

જે વસ્તુ જેવી હોય તેવી કહેવાં તે તથ્ય કહેવાય છે
પણ તે સામગ્રનારને પ્રેમ ઉપભવે તેમજ આત્માનુ દિન કર
નાર હોય તેને સત્ય વચન સમજવું જે પ્રિય હોય પણ
આત્મ હિત કરનાર ન હોય તે તથ્ય હોય તો પણ અણ્ય
સમજવું જે પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ સત્ય હિતકર હેય તેવું વચન
આત્મકથાનમા ઉપમારક થાય છે ॥૨॥

અસ્તેય-ચોરીનો ત્યાગ કરવો પારકી વસ્તુ કે જેના અપમ્ને
માલિક નથી તેને લેવી વાપરવી કે ઇન્દ્રિય થાય તેન ઉપદેશ

કરવો, તે ચોરી કહેવાય છે અન્ય મનુષ્યોનું ધન, મુવર્ણ, રૂપ, હિરણ્ય, ધન્ય વિગેરે નવ પ્રકારની જે મિલકત તથા શ્રી દાસ દાસી ગાય ભેંસ બકરી છાંટ ઘોડો બળદ વિગેરે ધર હાટ વિગેરે સ્થાવર જંગમ મિલકત હોય તે તેના માલિકની આજ્ઞા મળ્યા પહેલાં આપણાથી ન લેવાય ન વપરાય, જો વાપરીએ તો ચોરી જ ગણાય

ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરિવર જણાવે છે કે —

અનાદાનમદત્તસ્યાસ્તેયવ્રતમુદીરિતમ્, શાશ્વપ્રાણા નૃણા મર્થે દરતા ત હતા હિ તે ॥૩॥

અર્થ — ધનધાન્ય આદિ વસ્તુઓ તેના માલિકે આપણને સમર્પણ ન કરી હોય અથવા અમુક સત્ય માટે વાપરવા આપી ન હોય તે વસ્તુને ન ગ્રહણ કરવી તે અસ્તૈ-અચૈર્થ મત સમજવું તે વસ્તુઓ અહિં આ સામાન્ય રીતે ચાર પ્રકારે ગણાવી છે તે

સામીજીવાદત્ત, તિથ્યરત્નદત્ત તદેવ ય ગુરુર્હિ એવમ દત્ત ચઙ્ગા પન્નત્ત ધીયસાયેર્હિ ॥ ૧ ॥

કેાઈ પણ વસ્તુ કે જે આપણને ઉપયોગી લાગતી હોય તો પણ તેના માલિકની રજા વિના વાપરવી લેવી ભોગ વવી તે ચોરી ગણાય છે જીવો કે જે ચાર છ સાત આઠ નવ અને દશ પ્રાણોને ધરનારા છે તેની ઇચ્છાને બળવ્યા વિના લેવું તે જીવાદત્ત અથવા ગૃહસ્થોને સ્ત્રી દાસદાસીની ઇચ્છા ન હોવા છતાં તેના ઉપર ખલાત્કારથી બળિયાર કરવો તે પણ જીવાદત્ત ચોરી જ સમજવી

સાધુ સાધ્વીઓ આવક આવકા અને સમ્યગ દર્શનિઓને તીર્થ કર પરમાત્માએ જે જે ક્રિયા વ્યવહાર ન કરવા આજ્ઞા કરી હોય તેવી ક્રિયા અનુષ્ઠાન આચરણ કરવી તે તીર્થ કર અદત્ત કહેવાય અથવા જે તત્ત્વ જ્ઞાન વ્યવહાર વિગેરે પરમાત્માએ નિષેધ કર્યા હોય તેવા તત્ત્વની પરમાત્માની વિરુદ્ધ રીતે ઉપદેશવી અને પોતે પ્રરૂપેલા અ-યોગ પરમાત્મા કે આચાર્ય ગણધરોના નામે ચકાસીને પોતાની વાત સત્ય કરાવવા જે પ્રવૃત્તિ થાય તે તીર્થ કર અદત્ત કહેવાય શુદ્ધ અદત્ત પૂન્ય શુદ્ધો-આચાર્યોએ દ્રવ્ય મેન, કાળ, બાવને અનુકુળ ન લાગ વાધી જે ક્રિયા અનુષ્ઠાનો ગોચરી વિહાર અધ્યયનની શિષ્યાદિકને અનુમતિ ન આપી હોય-રજા ન આપી હોય તેવી કૌર્મણ આચરણ કરવી તે શુદ્ધ આજ્ઞા ન હોવાથી શુદ્ધ અદત્ત કહે વાય છે એ ચાર પ્રકારની ચોરી કે જેમા સર્વ સૂક્ષ્મ કે સ્થૂલ ચોરી પણ આવી જાય છે તેનો આત્મદર્શનના અભિલાષીએ ત્યાગ કરવો જોઈએ તેમજ વ્યવહારમા ધનધાન્ય વિગેરે નવ પ્રકારનો પરિચય તેના માલિકને હથ પ્રણ જેટલો પ્રિય છે કારણ કે તે વડે તેનું બાહ્ય જીવન નલાવીને વ્યવહારમા સર્વની સાથે બાહ્ય આનંદ લોગવે છે તેનો જો અપહાર થાય કે નાશ થાય તો તેનું જીવન બહુ મુરકેલ અને છે તેથી તેવી ચોરી કરનારો તે આત્માનો ઘાતક થાય છે માટે આત્મદર્શનના અભિલાષીએ તેવી ચોરીનો ત્યાગ કરવો

ઓશુ મત મૈથુન ત્યાગ રૂપબ્રહ્મચર્ય કહેવાય છે બ્રહ્મ એટલે આત્મ સ્વરૂપ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમા રમવું તે બ્રહ્મચર્ય કહેવાય

બ્રહ્મણિ ચરતીતિ બ્રહ્મચર્ય આમ નિર્ચુકિતથી અર્થ થાય છે નિશ્ચયથી તેજ સત્ય બ્રહ્મચર્ય છે કે જે આત્મ સ્વરૂપમા પરમાત્માના ગુણોમા સાલ્લબ્ધન કે નિરાલબ્ધન ધ્યાનમા અલોહભાવે લીન થવું પણ તે આપણા માટે હજી કઠણ હોવાથી વ્યવહારમા બ્રહ્મચર્ય એટલે શરીરના વીર્ય ધાતુની રક્ષા કરવી, મન વચન કાયાથી પણ ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી મનને દુર રાખવું, રસાસ્વાદ ન કરવો, શરીરને અલકાર વાળું ન કરવું સ્નાની હાંસી મશ્કરી ન કરવી, સ્ત્રી પુરુષોના શૂભારો ન જોવા, સ્ત્રી સાથે એકાત્મા વાતો ન કરવી, અને અયત લોજન ન કરવું, રાત્રીએ આહાર ન કરવો તેમજ સ્નાની મૂર્તિ છબીને વારવાર ન જોવી, દેવ દેવીના શૂભારો કે હાવભાવ કળાક્ષાદિ ન જોવા, શૂભાર રસમય કાન્ડ નાટકો ન વાચવા વિચારવા તેથી દ્રવ્ય બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ થશે

પૂજ્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વર આ માટે જણાવે છે કે -

દિવ્યૌદારિકામાના કૃતાનુમતિરારિતૈ.

મનોવાકાયત્યાગો ત્રહ્ણાષ્ટાદશ ધીમતામ્ ॥૪૥

અર્થ - દિવ્ય-વૈકિય શરીરવાલા દેવદેવીઓ અને ઔદારિક શરીરવાલા મનુષ્ય તિર્થંચોનાં પુરુષ તથા સ્ત્રીઓની સાથે વિષય લોગ કરવો કરાવવો અને તેને દેખી જાણીને વખાણવો અનુમોદન કરવું તેના છ પ્રકારના મેથુનની મનથી વચનથી તથા કાયાના યોગ વટે પ્રવૃત્તિ કરવી તે મેથુનના અઘાર ભેગે થાય છે તેવા મેથુનને આત્મચર્ચનના વાચ્સ્પત્યે સર્વથા ત્યાગ કરવો

તેમજ વસ્તુની મમતા મૂર્છાનો પણ આત્મદર્શન વાસ્તુ ત્યાગ કરે છે

શ્રી હેમચદ્ર પ્રભુ જણાવે છે કે -

સર્વમાનેષુ મૃચ્છાત્યાગ ય્યાદપરિગ્રહ, યદસત્સ્વપિ જાયતે
મૃચ્છંયા ચિત્તવિપ્લવ ॥ ૫ ॥

જગતના સર્વ દ્રવ્યો-મેત્રો કાલ અને ભાવ રૂપે જે પદાર્થો વર્તે છે તેમાં તે મારા છે હું તેનો માલિક છું એવો આસક્તિ ભાવ એટલે ગૃહિભાવ તેને મૂર્છા કહેવાય છે આ મૂર્છાનો ત્યાગ તે અપરિગ્રહ છે કર્મજામા ન હોય તો પણ મેળવવા અને લોગવવાની ભાવના થાય છે તે મૂર્છાના યોગે આત્મા દુર્ગતિમાં જાય છે મૂર્છાનો ત્યાગ કરનારો કર્મમલથી પણ મુક્ત થઈને પરમાનંદ પામે છે

શ્રી હેમચદ્રપ્રભુ જણાવે છે કે

ત્યસ્તપુત્રકલત્રસ્ય મૃચ્છામિતયાગિન

ચિન્માત્રપ્રતિવદ્ધસ્ય, કા પુત્રગલનિયન્યણા ॥૧॥

અર્થ - જેમણે પુત્ર કલત્ર થનધા ય મુવર્ણદિનો ત્યાગ કરેલ છે એ તકલ્પમાધી પણ મમત્વ મૂર્છાનો એટલે કે વસ્તુ મેળવવા, લોગવવા, અને નક્ષત્ર કવાના મમત્વથી મન વચન કાયાથી સ્વપ્ન મૂન થયેલ છે એક માત્ર ચિન્મય ન ન દર્શન ચારિત્ર રૂપ અત્મ સ્વરૂપમાં મનને અલોદ ભાવે જોડી દીધું છે, તેવા યોગી પ્રવરો કે જે તત્ત્વજ્ઞ મુનિવરો છે તેમના પાદકમલમાં હીરા મોતી માણેક સુવર્ણાદિ અથડાય લોક મહોત્સવ મહિમા કરે દેવ કિનારની નારીઓ સુદર કંઠથી ગુણ ગ્રામ કરે તો પણ તેમાં રાગ દ્વેષ ન જ થાય તેવા મહાન

ગુણગતોને પુદ્ગલ સમુદ્ધાની કોઈ પ્રતિબંધકતા નથી જ લાગતી કારણ કે મન જ આત્મ સ્વરૂપમા જોગયેલું છે આ ઉપર એક દૃષ્ટાંત આપે છે

અયોધ્યા નગરીમા શ્રીવર નામનો એક રાજા અત્યંત મિથ્યાદ્રષ્ટિવાળો હતો તેને એક ધીકાન નામનો યુવાન પુત્ર હતો તે રૂપ લાવણ્ય અને બુદ્ધિકૌશલ્યતાથી યુક્ત હતો વિનય વિવેક અને વિચારવત હોવાથી સદગુરુ પાસેથી શાસ્ત્ર તેના અર્થ પરમાર્થને સમજવા સામળવામા ગાહુ જ રસિક હતો તેમજ બાહ્ય અવસ્થાથી જ વિષય જોગની લાલચમા નહોતો રૂપ સૌભાગ્ય અને શોભાત્વ વડે આકર્ષાઈને અનેક રાજાઓ મહારાજાઓ પોતાની કન્યાઓ કુમારને પરણાવવા રાજા ઉપર પોતાના પ્રધાન પુરુષો સાથે મોકલતા હતા તેઓએ રાજાની આજ્ઞાથી શ્રીકાત પાસે આવીને દામી તરીકે અમેને આપના ચરણની સેવા આપો એમ વિનંતિ કરવા લાગી ત્યારે તે કુમારે તેમને યુષ્ઠ્યુ કે 'હે બાળાઓ તમે તમારા માતૃપિતાના ઘરને છોડીને અહિં શા કારણે આંચા છો ? ત્યારે તે કન્યાઓએ જણાવ્યું કે તમારા ઉપર પતિપણની અમારી અભિલાષાથી અત્યંત રાગ રનેહ પ્રેમથી અહિં આ આંચા છીએ તમને જ અમે ઈષ્ટ કાલ-પતિરૂપ ઈચ્છીયે છીએ, ત્યારે કુમાર શ્રી કાત જણાવે છે કે પરમાત્મા એવા વીતરાગ લગવતોએ જણાવ્યું છે કે -

વિસયસુહ દુઃસચિય, દુઃસ્વપદિઆરઓતિ ॥ ૧ ॥

હે બાગ્યવત કન્યાઓ પરમાત્મા જણાવે છે કે વિષય સુખને જગત જો કે પરમ સુખ રૂપ માને છે અને પુણ્ય

યોગથી પ્રાપ્ત થાય છે પણ તત્ત્વથી વિચારતાં તે દુઃખ રૂપ
 છે જેમ લુપ્તસ આદિ ત્વગ્ દેહીઓને દવાઓના કઠવા
 કપાયેલા ખાગ તીખા એવા અસ્થિકર ઉકાળાઓ પામ છે
 તે શુ મરમ લાગે છે ? નથી જ લાગતા તો પણ દેહને દુર
 કરવા લેવા પડે છે પણ વસ્તુના પ્રત્યક્ષ રૂપ રૂપ જ છે
 તેમ વિષય ગુણને ઉપચારથી સુખ રૂપ મક્કા સુખરૂપ કપવામા
 આવે છે તે માત્ર ઉપચારથી સુખ કહેવાય છે પણ વસ્તુત્ત તે
 પ્રત્યક્ષ સુખરૂપ નથી જ ઉપચારમા વસ્તુના સત્યતા એકાને નથી જ
 દોતી સાતા અને અસાતા વસ્તુત્ત કર્મરૂપે જ છે અને તે વિષય
 ભોગો આસન્નિથી થતા હોવાથી કર્મબંધમા મૂલ કારણ ઉપાદાન
 કારણ થાય છે બીજા રૂપે પરિણામ પામે છે તેમ જ ભવ—
 સંસારની વૃદ્ધિ પર પરાના મૂલ કારણ થાય છે તેથી તે વિ
 ચેમા લોભીભૂત થયેલાને પરમાત્માએ ઉપદેશેલ ધર્મક્રિયા
 કરવા માટે અવકાશ પણ જરા મલતો નથી અને તેથી મક્કા
 પુણ્યાનુભવિ પુણ્યયોગે શરીર કુલ વય આયુષ્ય નિરોગતા
 સદ્ગુરુ સયોગ અવલની તત્પરતા વિગેરે સુદર સર્વ સામગ્રી
 મળે છે તેને વિષયમા જોતપ્રોત થવાય તો ધર્મના યોગે
 મળેલી સર્વ સામગ્રીનો સયોગ આયુક્ષય થતા નિષ્ફલ
 જાય તેથી તત્પરમય ધર્મ આરાધના માટે પ્રાપ્ત કરાયેલા
 માનવ દેહને અન્ય ઉપયોગમ લેવો ન જોઈએ તે ઉપર
 મમત્ત્વ ન કરવો જોઈએ તો પછી અન્યના દેહ ઉપર રાગ
 પ્રીતિ ઠકાપણવત એવો પુરુષ કેમ કરે ? માટે મારો રાગ-
 પ્રેમ દેવત્ત્વના દર્શન ચરિત્રને પૂર્ણ પામેલા અસ્થિતો, સિદ્ધ
 પરમાત્માઓ અને તે માર્ગમાં સતત પ્રવૃત્ત થયેલા પૂજ્ય

શુદ્ધો ઉપર જ છે મને નેવા પૂજ્ય પરમાત્માએ બતાવેલા આત્મ સ્વરૂપ દર્શનના માર્ગે ગમન કરવામા એકાત નાગ પ્રેમ થયેલો છે તેથી હે ભાગ્યવત કન્યાઓ જે અનર્થનું પ્રધાન કારણ વિષય ભોગ છે તેના ઉપર કેણુ એવો મૂર્ખ હોય કે રાગ કરે ? પરમસુખી એ વીતરાગજ છે કારણુ નિજ સહજ સ્વભાવમા નિરતર પરમાનંદનો અનુભવ કરે છે મને તેમના ઉપર અનન્ય અદૃત્રિમ અપૂર્વ પ્રેમ જાગેલો હોવાથી અન્ય પુદ્ગલના ભોગોમય તમારા રૂપ ભાવણ મય શરીર ઉપર રાગ કરવો યોગ્ય નથી તેમજ તમારે પણ મારા શરીર ઉપર રાગ કરવો તે યોગ્ય નથી જ પણ આત્મના દર્શનની પ્રાપ્તિ મટે સર્વ આત્માઓને અવિકારી પ્રેમથી આત્મ બાવે માની શુદ્ધ આત્મપ્રેમ કરવો તે જ યોગ્ય છે

આમ ક્રુપર શ્રીકાતનો ઉપદેશ સાંભળીને તે સર્વ કન્યાઓ અમ્યગ્ર બોધ પામીને પુદ્ગલ ભોગના રાગને મન વચન કાયાથી ત્યાગ કરીને આત્મભાવે ભાવના ભાવતા થી કાંત કુમાર આથે સદ્ગુરુ પાસે ચારિત્ર લઈને તપ જપ અધ્યયન જ્ઞાનાભ્યસ ધ્યાન વડે અશુભ કર્મનો ક્ષય કરીને કેવળજ્ઞાન કેવળ દર્શનને પાળી તેવી જ રીતે આ જાહા દેખાતા પુદ્ગલ મય પદાર્થોમા તથા પુત્રાદિકમા જે રાગ થાય તે કોઈને પણ જરાએ આત્મહિત માટે નથી જ થતો અપરિમિતથી મમતાના ત્યાગથી ભવ્યાત્માઓ પૂર્ણ આત્મદર્શન કરી શકે છે

હવે અમદ્ય પદાર્થોના ત્યાગ પણ તે માટે અવશ્ય ઉપયોગી છે જે આર્યોની કાંટીમા ગણાય છે તેઓએ અવશ્ય

અગમ્ય અલક્ષ્ય અપેક્ષા વિગેરે અશુદ્ધ આહારાદિને
ત્યાગ કરવો જાડો તો જેને આત્મ સ્વરૂપ દેખવા જાણવા
ની ઈચ્છા હોય, તે માટે પ્રયત્ન કરતા હોય તેવા મહાત્માવાને
આહાર શુદ્ધિ, વ્યવહાર શુદ્ધિ અને આચરણ શુદ્ધિની વધારે
જરૂર છે. ભગવાન હેમચંદ્રસૂરીશ્વર દેવ જણાવે છે કે

મદ્ય માસ નવનોત્ત મધુદુમ્બર પચ્ચન્દ્રમ્, અનન્તકાય-
મદ્ભાવફલ રાત્રી ચ મોજનમ્ ॥૧॥

આમગોરસ સપ્તમ્ત દિદલ પુષ્પિતૌદનમ્, વૃષ્યહર્દિ
તયાતીત, કુથિતાજ ચ વ્રજયેત્ ॥૨॥

અર્થ—મધ જે પ્રકારનું છે એક વૃક્ષના પુષ્પોમાથી મહુડા
વિગેરે તથા અનાજના લોટ વિગેરેને કોકાલાવીને ઉકાળાને
બનાવતું એમ બન્ને ઘેન કરનારા હોવાથી ત્યાજ્ય છે તેમજ
માંસ જલચર—માછલા મગર તથા સ્થલચર—ગાય ભેંસ
બકરા ઘેડા આદિ, ખેચર—ભોર ચકલા કબુતર વિગેરેના
માંસ ચરબી લોહી વિગેરેના આહાર આ માનવ માટે અવશ્ય
ત્યાજ્ય છે.

તેમજ મધમાખીઓએ બનાવેલું ભમરીઓએ બનાવેલું
કૌતિકા એ નામની અત્યન્ત નાની જાતની જીવ રાશી થાય છે
તે પણ મધ બનાવે છે તેના મધને કુત્તીયુ મધ કહેવાય છે
એમ ત્રણ પ્રકારના મધ થાય છે તેમા તે જીવોના મુખની
લાળ હંગાર કે સુત્ર પણ આવતા હોય છે આથી મધને
અમૃત તરીકે મહર્ષિઓએ જણાવ્યું છે

ગુરુઓ ઉપર જ છે મને તેવા પૂજ્ય પરમાત્માઓ બતાવેલા આત્મ સ્વરૂપ દર્શનના માર્ગે ગમન કરવામા એકાન નાગ પ્રેમ થયેલો છે તેથી હે જાગ્યવત કન્યાઓ જે અનર્થનું પ્રધાન કારણ વિષય લોગ છે તેના ઉપર કેલુ એવો મૂખ દોચ કે રાગ કરે ? પરમમુખો એ વીતરાગજ છે કારણ નિજ મહજ સ્વભાવમા નિરતર પરમાનંદનો અનુભવ કરે છે મને તેમના ઉપર અનન્ય અકૃત્રિમ અપૂર્વ પ્રેમ જાગેલો હોવાથી અન્ય પુદ્ગલના ભોગોમય તમારા રૂપ લાવણ્ય મય શરીર ઉપર રાગ કરવો યોગ્ય નથી તેમજ તમારે પણ મારા શરીર ઉપર રાગ કરવો તે યોગ્ય નથી જ પણ આત્મના દર્શનની પ્રાપ્તિ મટે સર્વ આત્માઓને અવિકારી પ્રેમથી આત્મ ભાવે માની શુદ્ધ આત્મપ્રેમ કરવો તે જ યોગ્ય ॥

આમ કુવર શ્રીકાતનો ઉપદેશ સાંભળીને તે સર્વ કન્યાઓ સમ્યક્ બોધ પામીને પુદ્ગલ ભોગના રાગને મન વચન કાયાથી ત્યાગ કરીને આત્મભાવે ભાવના ભાવતા શ્રી કાત કુમાર આથે સદ્ગુરુ પાસે આરિત લઈને તપ જપ અધ્યયન જ્ઞાનાભ્યસ ધ્યાન વડે અશુભ કર્મનો ક્ષય કરીને કેવળજ્ઞાન કેવળ દર્શનને પાળી તેવી જ રીતે આ બાહ્ય કેખાતા પુદ્ગલ મય પદાર્થોમાં તથા પુત્રાદિકમા જે રાગ થાય તે કોઈને પણ જરાએ આત્મહિત માટે નથી જ થતો અપરિમદ્ધથી મમ તાના ત્યાગથી જ આત્માઓ પૂર્ણ આત્મદર્શન કરી રાકે છે

હવે અમદ્ય પદાર્થોનો ત્યાગ પણ તે માટે અવશ્ય ઉપ યોગી છે જે આર્યોની કોટીમા જણાય છે તેઓએ અવશ્ય

અગમ્ય અબદ્ય અપેય વિગેરે અશુદ્ધ આહારાદિનો ત્યાગ કરવો જાઈએ તો જેને આત્મ સ્વરૂપ દેખવા બાંધવા નો ઈચ્છા હોય, તે માટે પ્રયત્ન કરતા હોય તેના મહાનુભાવને આહાર શુદ્ધિ, વ્યવહાર શુદ્ધિ અને આચરણ શુદ્ધિની વધારે જરૂર છે. ભગવાન હેમચંદ્રસૂનીશ્વર દેવ જણાવે છે કે

યથ માસ નવનીત મધુદુમ્બર પચ્ચક્મ્, અનન્તકાપ-
મજાતફલ રાત્રી ચ માજનમ્ ॥૧॥

આમગોરસ સપ્તતં દ્વિદલં પુષ્પિતોદનમ્, દમ્પદ્વિ-
તયાતીત, કુપિતાન્ન ચ વર્જયેત્ ॥૨॥

અર્થ-મધ જે પ્રકારનું છે એક વૃક્ષના પુષ્પોમાથી મધુકા વિગેરે તથા અનાજના લોદ વિગેરેને કાઢવાનીને ઉકાળાને બનાવતું એમ બન્ને યેન કરનાતા હોવાથી ત્યાજ્ય છે તેમજ માસ જલશ્વર-માછલા મગર તથા સ્વલશ્વર-ગાય ભેંસ બકરા યે / આદિ, ખેતર-મીર ચકલા કબુતર વિગેરેના માસ ચરખી લોહી વિગેરેનો આહાર આ માનવ માટે અવરજ ત્યાજ્ય ॥

તેમજ મધમાખીઓએ બનાવેલું ભમરીઓએ બનાવેલું કૌતિકા એ નામની અત્યંત નાની જાતની જીવ રાશી થાય છે તે પણ મધ બનાવે ॥ તેના મધને કુત્તીયુ મધ કહેવાય ॥ એમ ત્રણ પ્રકારના મધ થાય છે તેમાં તે જીવોના મુખની લાગ હગાર કે મુત્ર પણ આવતા હોય ॥ આવી મધને અમરજ તરીકે મહર્ષિઓએ જણાવ્યું છે

અન તકાય વનસ્પતિના ફળફૂલ પત્ર કેદ વિગેરે, અને બાહુ-
ર્ધ જ વાલા ફલો અભક્ષ્ય છે તેમજ નવનીત-માખણુ ગાય બકરી
બેટા બેસના દૂધથી બનેલા દહીની છાશ ઝરતા ઉપર અનેક
મય માખણુ આવે છે તે જ્યાં સુધી છાશ સાથે સંબંધિત
હોય ત્યાં લગી ભક્ષ્ય રહે પણ છાશથી જુદું પાકના અભ-
ક્ષ્ય થાય છે તે ખાવાયોગ્ય નથી રાત્રીએ લોજન કરવું તે
પણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે તેમજ જે ફલના નામ કે ગુણુ બાજુના
ન હોઈએ તેવા અને મૃત્યુ કરનારા વિવે વિગેરેને મહર્ષિઓ
અભક્ષ્ય જણાવે છે તેમજ વહપી પળ, ઉબરો કાલુબર ટીંબ
ફના ફલોને ટેટા ઝહેવાય છે તેમા બહુ બીજ વતે તે
સાથે બહુ જીવાત તેમા ઉપજતી હોવાતી ત્રસતુ
પણ ભક્ષણુ થાય તેથી તે પણ સર્વથા આયોને ખાવા
યોગ્ય નથી તેમજ કાચુ ફલિ છાશ અને દૂધ કઠોળ
-કે જેને દ્વિદલ કહેવાય છે, તેની સાથે બેળવીને ખાવા
યોગ્ય નથી કારણ કે તેમા તે વર્ણની ધવિજો તરત જ ઉપજી
જાય છે તેમજ વાસી અન્ન કે જે રધાયા પછી રાત્રીએ
રાખવામા આવ્યા હોય તે તેવા ભાત શાટલી શાટલા વિગેરે
અભક્ષ્ય સમજવા તેમજ બે હીવસ ગયા પછીનું દહી ત્રણ
હીવસની છાશ કે જે સડી ગયેલું હોય તેવું અનાજ અને ફલોનો
બનાવેલો આહાર અભક્ષ્ય છે તેમજ નહિ ગળાયેલું જલ
પણ અપેય જ છે આવી અભક્ષ્ય વસ્તુઓ આત્મદર્શન
પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા રાખનારા મહાનુભાવે ત્યાગ
કરવી જોઈએ કેમકે રસનાની ગૃહિવાજાઓને તથા
અશુદ્ધ ધ્યાન-લેશ્યાવાજાને આત્મ દર્શન પ્રાપ્ત કરવાના

અનુષ્ઠાનો કરવાની શક્તિ આવતી નથી માટે તેની અભિલાષાવાળા એ અશુદ્ધ આદાર વિહાર ત્યાગ કરીને શુદ્ધ આદાર વિહારવત જનવુ જોઈએ તેથી આત્મદર્શન પૂર્ય શુદ્ધોની કૃપાથી તેઓને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે ॥૨૮॥

ઉપર જણાવેલ છે તે આત્મદર્શનમાં નિમિત્તો જણાવેલ છે અને હવે આ ગાથામાં પુષ્કલજન રૂપ શુદ્ધ નિમિત્તો ને પૂજ્ય શુદ્ધેવ જણાવે છે —

ईश्वरप्रणिधानाद्वा, सद्गुरोर्वावतस्तथा,

अनेकान्तनपद्धानाद्, दशन स्वात्मनो ध्रुवम्.

॥ २९ ॥

અર્થ - ઈશ્વરના ધ્યાનથી અને સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી તથા અનેકાન્ત-સ્થાવરાદ પ્રમાણુ તથા નય જ્ઞાનથી સ્વાત્મ-પોતાના આત્મ સ્વરૂપના દર્શન થાય છે ॥૨૯॥

નિવેશન - ઈશ્વર જોઈએ પરમાત્મા અદાર દો. રહિત દેવ તે ઈશ્વર પરમાત્મા તેમના જ્ઞાનાદિ શુષ્કોત્તુ સ્તવન કરવુ, દાયાથી વદન નમસ્કાર કરવા, મનથી તેમનુ એકાગ્ર ભાવે ધ્યાન કરવુ તે પ્રવિધાન તેથી તથા સદ્ગુરૂની ઉપાસના કરતા જે ઉપદેશ મળે તેને અનુસારે યોગ્ય ક્રિયા રૂપ અનુષ્ઠાન તથા જપ સ્વાધ્યાય કરવાથી આત્મદર્શન થાય છે તેમજ અત્યંત સૂક્ષ્મ શુદ્ધિવતોને પૂજ્ય શુદ્ધી ઉપાસના કરતા અનેકાન્ત દર્શનરૂપ સ્થાવરાદ દર્શનના યોગથી તથા જે સાત નય અને ચાર નિમેષા વિગેરેની અપેક્ષાનો વિચાર કરતા હરેક પદાર્થના સહજ પારિણામિક ભવનો તથા દ્રવ્ય શુષ્ક પર્થાયનો યોગ થવાથી હરેક આત્માનો તથા

પોતાના આત્મ સ્વરૂપનો બોધ થવાથી આત્મ દર્શનનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તે વાત જણાવતા પૂજ્ય શ્રી યશોવિજય વાચકેન્દ્ર જણાવે છે કે -

શ્રેયઃ સર્વનયત્રાન, ત્રિપુલ ધર્મવાદત્

આત્મ સ્વરૂપના બોધની ઈચ્છાવાળા મહાનુભાવોએ નમ્રતા પૂર્વક નય પ્રમાણુ નિરૂપણની દૃષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને પરસ્પર વિચારોની આપણે કરવી. આથી શકાના સમાધાનો થાય, જીતવાની અપેક્ષા નહોત્ય પણ યથાર્થ વસ્તુ તત્ત્વના બોધની જ અપેક્ષા રાખીને જે વાદ થાય તે ધર્મવાદ આ ધર્મવાદ આત્મકલ્યાણ માટે આત્મ સ્વરૂપના અવબોધ માટે અવશ્ય થાય છે માટે આત્મતત્ત્વના અવબોધના ઈચ્છનારાઓ સદ્ગુરૂની તેમની આજ્ઞાની તથા પરમાત્માની પૂજા તેમજ ધ્યાનની-યોગક્રિયા અનુષ્ઠાનની પ્રવૃત્તિ સતત રાખવી જોઈએ ॥૨૯॥

આત્મદર્શનના જે હેતુ છે તે જણાવે છે

વીતરાગમમો, શ્રદ્ધા, મરુત્યા તદ્ગુણસેવનમ્,

ક્ષમા શૌચ ચ સ્નાત્યાય-માત્મદર્શનહેતવઃ

॥ ૩૦ ॥

અર્થ - વીતરાગ પરમાત્મા ઉપરની શ્રદ્ધા તથા ભક્તિ વડે તેમના ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા ક્ષમા શૌચ સ્નાત્યાયવિગેરેના અભ્યાસ તે આત્મ દર્શનને પ્રાપ્ત થવામા વિશેષ કારણો છે

વિવેચન - વીતરાગ પરમાત્મામા સુદેવ ભાવની જે આસ્તિકતા તે સમ્યક્ શ્રદ્ધા છે તે શ્રદ્ધાથી પૂજ્ય

ભાવની બક્ષિત વડે તેમના સહજ શુદ્ધોની ઉપાસના કરવી જોઈએ તે ઉપાસના આત્મ દર્શનમાં ઉપાદાન હેતુ થાય છે

આગમો જણાવે છે કે

“વીતરાગો તિષ્ઠ્યેત, વિતરાગ વિચિન્તયન્

વીતરાગ પરમાત્માનું ધ્યાન કરનારો, ઉપાસના સેવા બક્ષિત કરનારો, વીતરાગના શુદ્ધ સ્વભાવ પર્યાયને વિચારતો છતાં પોતાના સર્વ મોહાદિ કર્મને વિનાશ કરીને પોતે વીતરાગ કેવલી આત્મદર્શી બને છે

માણસ જેનું ધ્યાન કરે તેવા આકારને પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ પરમાત્માની શક્તિઓ છે તેવી આપણી પણ છે તો પણ અનાદિકાલથી અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, અવિરત ભય શોક વિગરે મોહનીય કર્મના આવરણોથી અવરાધેલી હોવાથી આપણે પોતાને પુદ્ગલભાવના ભોગી માનીએ છીએ હાંમાં સર્વ અપરાધીઓન માફી આપવી શીઘ્ર મનવચન કાયાની-આહાર વિહાર આદિત્રની પવિત્રતા રાખવી તે સ્વાધ્યાય-આગમશ્રુત્ય અને શાસ્ત્રનું અધ્યયન તેનું મનન અર્થ વિચારણા સૂક્ષ્મતાથી કરવી તે પૂજ્યો જણાવે છે કે

જેઘીર આતમ ધ્યાનર્મે, આતમ જ્ઞાન વિસ્તિન, જે નિજ ગુણ ચિરતા હૈં પ્રદે ન કર્મ નવીન ॥૧॥ નમનવ મયતરુ છેદ કૌ યહ શીત શાસ્ત્ર ઉદાર ધ્યાન પવિત્ર મુનીશકો, રહે દ્યેય ગુણધાર ॥૨॥

અર્થ -જે આત્મ ધ્યાનમાં જોડે પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ શુદ્ધમા રૂપસ્થ બાવે સ્થિરતા પામે છે તે પરમાત્માએ

ઉપદેશેલા આત્મગુણના જ્ઞાનની વિચારણામાં લયલીન થાય છે તે સંખ્યાત્મા જ્ઞાન થઈને અને ચારિત્રના ઉપયોગમાં વર્તેલો હોવાથી તેના આશ્રય દ્વારા બધ થાય છે તેથી નવા કર્મફલનો તે આત્મા ગ્રાહક થતો નથી અને જે પ્રાચીન કર્મફલ છે તે તપ ધ્યાન જ્ઞાન વડે તે કર્મના રસનો નાશ કરી રક્ષાના જેવા બનાવીને ભવવૃક્ષના બીજ મહિત વિનાશ કરે છે તે માટે આત્મ સ્વરૂપની સીતલતાનું સહજ સ્વરૂપે જ્ઞાન કરાવનારા પરમાત્માના શાસ્ત્રો મહાન ઉદાર છે, તેનું અધ્યયન-સ્વાધ્યાય આત્મદર્શન માટે વસ્તુતઃ ઉપાદાન કારણ છે ॥૩૦॥

બીજો હેતુ જણાવે છે -

પૃથ્વિગલિકેષુ ભાવેષુ રાગદ્વેષૌ પરિત્યજન્,
અન્તરાત્મનિ યો મય પરમાત્માન સ પश्यति ॥ ૩૧ ॥

અર્થ—પૃથ્વિગલ ભાવોમાં રાગ દ્વેષનો પૂર્ણરીતે ત્યાગ કરીને આત્માના આત્મિક સ્વરૂપમાં જે મગ્ન થાય છે તે અવશ્ય પરમાત્માને પ્રત્યક્ષ કરે છે ॥૩૧॥

વિવેચન—આ માત્રો પૂર્વ કાલના શુભાશુભ કર્મના યોગથી શાતા અને અશાતાને ભોગવે છે યોગી મુનીશ્વર પરમાત્મા મહાવીર જેવાને પણ તેવા શુભ વા અશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવા પડે છે તેઓ શુભ શાતા વેદનીય પુણ્યલક્ષના ભાવમાં કે અશુભ કર્મ યોગે સગમ જેવાના ભય કર ઉપસર્ગોમાં રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરીને સમતા ભાવે સુખ અને દુઃખને અનુભવે છે તેજ પ્રમાણે આત્મ દર્શન-

નની અપેક્ષા રાખનારે સર્વ શુભાલભા પુદ્ગલો ભોગવતા
છતા રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરીને માધ્યસ્થભાવે આત્માના
આત્મિક ગુણોમા મગ્ન થઈને એકાગ્રભાવે ધ્યાન કરવું
જોઈએ તે પરમાત્માનું ધ્યાન આત્મસ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ કરે છે,
યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી હેમચંદ્રપણુ જણાવે ॥ ૬

અમૂર્તસ્ય ચિદાનંદરૂપસ્ય પરમાત્મનં

નિરજનસ્ય સિદ્ધસ્ય ધ્યાનં વ્યાઢુપવર્જિતમ્ ॥૧॥

ઇત્યનત્ત્વં સ્મરન્ યોગી તત્ત્વરૂપાવલમ્બનં ,

एवमयत्यमवाप्नोति ब्राह्मब्राह्मवर्जितम् ॥૨॥

અનંયશરણીભૂય સ તસ્મિન્ લીયતે તયા

ધાતુધ્યાનોમયામાવે ધ્યેયેર્નક્યં યથાઞ્જજન્ ॥૩॥

અર્થ - અમૂર્ત ચિદાનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મા નિરજન
સિદ્ધ ભગવતોનું ધ્યાન રૂપ વર્જિત છે સિદ્ધ ભગવાનોના
સ્વરૂપના આલબનવાળા યોગી તે સ્વરૂપને નિરંતર ધ્યાન ધરતા
બ્રાહ્મબ્રાહ્મક ભાવ વર્જિત ત મય જ્ઞાને પામે ॥ આ પછી તે
યોગી અન્ય કંઈકનું પણ શરણ નહિ કરતા એક માત્ર
પરમાત્મામા અલોક ભાવે લય થાય છે - એટલે ધ્યેયમા એક
ત્વને જેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેવા પ્રકારે લય થયા છતા
પરમાત્મ સ્વરૂપ આત્માને પ્રત્યક્ષ કરે ॥ ૩૧ ॥

મનોનાકાયયોગાના ક્રિયાસુ ન મમત્વગાન્;

સાવધયોગસદ્ગતી, પરાત્માન સ પश्यति.

॥ ૩૨ ॥

અર્થ — મન વચન કાયાની જે અશુભ વા શુભ ક્રિયામય યોગ પ્રવૃત્તિ તેમા મારા તારાના મમત્વ ભાવને ન કરનારો તથા સર્વ પાપમય યોગોની ક્રિયાનો વિનાશ કરનારો યોગી પરમાત્માને પ્રસન્ન કરી શકે છે ॥૩૨॥

વિવેચન — મન વચન કાયાના યોગ વડે પુણ્ય અને પાપનો બંધ થાય છે, તેથી શુભ અશુભ રૂપ શાતા અને અશાતા લોગવાય છે અપ્રકારની યોગક્રિયા આત્માને કર્મબંધમા કારણ થતી હોવાથી તેવી બંધ હેતુની ક્રિયામા મમતાનો ત્યાગ કરનાર એટલે અશુભ ક્રિયાનો સર્વથા ત્યાગ કરીને અને શુભક્રિયામા ફક્તની ઈચ્છારૂપ મમત્વને છોડીને સર્વજીવને કલ્યાણ માર્ગ પ્રાપ્ત થાય તેવી ક્રિયામા નિષ્કામ ભાવે પ્રવૃત્તિ કરનાર તેમજ સર્વ સાવધ પાપ પ્રવૃત્તિના યોગનો ત્યાગ કરીને એક પરમાત્મ સ્વરૂપમા ધ્યેય ભાવને ધરે છે તે માટે જણાવે છે કે

જા કિરિયા સુદુયરી સા વિશુદ્ધિ યેન અપ્પધમ્મો
તિ પુન્નિ હિયાય પચ્છા, અહિયા જહા નિસ્સહાદ્ તિર્ગ ॥૧॥

અર્થ — કાયાથી કરાતી એવી શુભતર ક્રિયાઓ પુણ્ય લે ગને લોગવીને સુભૂમ ચક્રવર્તિની પેઠે અશુભ પાપ મય ક્રિયામા હેતુ બનતી હોવાથી આત્મધર્મને હિતકર નથી કેમકે પ્રથમ સત્તા રૂપે હિતકર થઈને પછી અહિતકર થતી હોવાથી યોગી પુરુષો તેના ક્રિયા મમત્વ ભાવ વિના કરે છે તેઓ તેના ફળના ઈચ્છા નથી જ રાખતા માત્ર આત્મ ધર્મને ધ્યાનમા રાખી અપ્રમત્ત ભાવે સર્વ સાવધ પાપમય

યોગોને ત્યાગ કરીને પરમાત્માના એક ધ્યાનમાં આ મ સ્વરૂપની અવેષણામાં પ્રવૃત્તિ કરતાં તેના ફલરૂપ આ મસ્વરૂપ મધ્ય પરમાત્માને પ્રત્યક્ષ કરે છે ॥૩૨॥

આત્મા ઇન્દ્રિયોષ્ઠી અગ્રાદ્ય છે

દુષોપશમદ્વાનેન લીનો ય પરમહમણિ;

સમમાન ચ યપ્રાપ્ય પરમાત્માન સ પદ્યતિ ॥ ૩૩ ॥

અર્થ—જે બા આત્મા દુષોપશમ જ્ઞાનવટે પરમબ્રહ્મ સ્વરૂપમાં લીન થાય ॥ તે પરમ શ્રેષ્ઠ સમભાવને અભ્યાસ યોગે પામીને પરમાત્માના સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ કરે છે ॥૩૩॥

વિવેચન—જે બા આત્માએ દુષોપશમ જ્ઞાનવાળા, પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રૂપસ્થ ધ્યાન કરતા, એકગ્રભાવે અભ્યાસ કરતા, સતત પ્રયત્ન યોગે મોહના આવરણોને હાથ કરીને શુદ્ધ હાથિક સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે અને આરિત્રમાં અપ્રમત્ત ભાવ યોગવટે હાપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત કરી યથાખ્યાત આરિત્રને પામીને મોહની સર્વ પ્રકૃતિનો જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અતરાય કમનો હાથ કરીને દેવગજાન દેવલદર્શન અને અનંત વીર્યને પ્રાપ્ત કરીને આત્મસ્વરૂપ પરમબ્રહ્મને પ્રત્યક્ષ રૂપે છે અનુભવે છે ઠણું ॥ ૩૬

આનંદરૂપ પરમાત્મતત્ત્વમ્, સમસ્તર્મકલ્પચિકલ્પમુત્તમ્
સ્વમાયલીના નિવસન્તિ નિત્ય, જાનાતિ યોગિસ્ત્રયમેવ તત્ત્વ

અર્થ - જોકે આખું આનંદ રૂપ પરમાત્માનું સ્વરૂપ
-તત્ત્વ છે તેમજ તે સર્વ સકલ વિકલ્પથી પણ મુક્ત છે
તથા સ્વરૂપ-સ્વભાવ સચ્ચિદાનંદમા નિત્ય લીન છે તેવા
આત્મ સ્વરૂપ પ્રદાને ધ્યાન કરનારા યોગીશ્વરો બાણે છે

પરક્ષણ દૃશ્યતે શુદ્ધં, તત્ક્ષણ ગતવિમ્મમઃ સ્વસ્થચિત્ત
સ્થિરીભૂતમ્ નિર્મિકલ્પ સમાધયે

જે ક્ષણે આત્મા યોતાના સ્વરૂપને બાણે છે તેણે
ત્યારે તેજ ક્ષણે તેની સર્વબ્રમણા માલી બાય છે તેને
આત્મદર્શન પૂર્ણ સ્વસ્થ અને સ્થિરભૂત થાય છે સકલ
વિકલ્પ રહિત સ્થિર સમાધિમાં આત્મા વર્તેલો હોય ત્યારે કયો
પશમ બાવે આત્મ સ્વરૂપને બાણે છે તેણે છે અને ક્ષાયિક
બાવે શુષ્કશ્ચિમાં ચડેલો આત્મા સર્વધાનિ કર્મને
કાય કરીને આત્મસ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ બાણે છે અને તેણે છે

જો જાણઈ અરિહતે, દ્રવ્ય ગણ પંજવેદિ, સો જાણઈ
અપ્પાણ, મોહો સ્વહુ જાઈ તસ્મ લય ॥

જે આત્મા ધ્યાન યોગે અરિહતના સ્વરૂપને દ્રવ્યરોન
કાલ બાવવટે શુષ્ક થયાં સાતનય સાતભગ અને પ્રમાણવટે
બાણે છે તે આત્માને બાણે છે અને તેનો સર્વ પ્રકારના
મોહનો અને જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અતરાય વિગેરે કર્મનો
નાશ થાય છે ॥૩૩॥

તેમજ રૂપી પદાર્થો છે તેઓ અને અરૂપી પદાર્થો છે તે
કેવી રીતે જણાય તે કહે છે

પદાર્થા રવિણો દૃશ્યા, इन्द्रियैरुक्तमाकुरे,
पञ्चेन्द्रियैस्तु न ग्राह्य, आत्मा च मनसाऽपि वै

॥ ૩૪ ॥

અર્થ—જે જે રૂપી પદાર્થો છે તે ઇન્દ્રિયોવડે તેના આકારોને શુભ પદાર્થોની મારફતે દેખી જાણી શકાય છે પણ આત્મા તેથી અગ્રાહ્ય છે મનથી પણ અગ્રાહ્ય છે

વિવેચન—જગતમા જે જે પદાર્થો છે તે સર્વ જાણવા દેખવા યોગ્ય છે પણ તે જાણવા દેખવાનું કાર્ય એક આત્માઓનો સમુદાય જ યોગ્યતા ધરાવે છે કારણ કે તે ચૈતન્ય રૂપ જ્ઞાન દર્શન શક્તિનો સ્વામિ છે એથી અથ જડ પદાર્થોમા તેવી દેખવા જાણવાની શક્તિ નથી હવે તે જડ ચૈતન્ય પદાર્થોમાથી જે જડ પદાર્થોમા જે રૂપી છે તે પુદ્ગલ પદાર્થ જ છે તેમા રૂપ રસગંધ સ્પર્શ શબ્દ એ પાંચ જડના શુભો હોવાથી તે દ્વારા પુદ્ગલના સમુદાયને તે તે શક્તિવાળી ઇન્દ્રિયોના સાધનવડે આત્મા જાણી દેખી શકે છે કારણ કે ઇન્દ્રિયો તથા મનની શક્તિ રૂપી પદાર્થોને ગ્રહણ કરવાની છે તેથી તે સખધી ઇન્દ્રિય અને મનોજ્ઞાનાવરણીય પ્રકૃતિઓનો જેટલા અશે ક્ષયો ભાવ પ્રગટે છે તેટલા પ્રમાણમા તે ઇન્દ્રિયોવડે આત્મા જાણવાની શક્તિ ધરાવે છે તેથી અન્ય અરૂપી પદાર્થો જાણવા દેખવાની શક્તિ ઇન્દ્રિય તથા મનની નથી હોતી.

આકાશ કાલ ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય અને આત્મા ઇન્દ્રિય અને મનોજ્ઞાનવડે જાણી ભેદ શકાતા નથી એટલે આત્મા અરૂપી હોવાથી ઇન્દ્રિય અને મનથી પ્રત્યક્ષ થાય તેનો નથી ॥૩૪॥

અરૂપી વસ્તુનો બોધ પણ શક્ય છે તે જણાવે છે -

અરુપિનાઽઽમચોદેન, સાક્ષાદાત્માનુભૂયતે,

અહ સુખીતિ યજ્ઞાન તદ્વિ દર્શનમાત્મન.

॥૩૫॥

અર્થ - અરૂપી પદાર્થોનો આત્મા બાહ્યકાર છે તે જ્ઞાનવડે પોતાનો પણ આત્મ સ્વરૂપનો બોધ આત્મા કરે છે હું સુખી છું હું દુઃખી છું તે જ્ઞાનવડે આત્મદર્શન અવશ્ય થાય છે ॥૩૫॥

વિવેચન - આત્માને ઇન્દ્રિયો અને મનવડે બહારના રૂપી પદાર્થોનો બોધ થાય છે તેમ અરૂપી પદાર્થોનો બોધ સુક્ષ્મબુદ્ધિ વડે વિચાર કરતાં તે કરી શકે છે અને અરૂપી આત્માનો પણ તે બોધ કરી શકે છે નેયાયિકો જણાવે છે કે અનુમાન અને આગમ પ્રમાણથી આત્માનો બોધ થાય છે તેઓ જણાવે છે કે

“અસ્તિ ભૂતાતિરિક્ત કશ્ચિત્સુખદુ સેચ્છાદીના
સમવાયિકારણ પદાર્થ સાત્મેતિ ।

પાચ ભૂતથી ભુદો સુખ દુઃખ ઇચ્છા વિગેરે ગુણ ક્રિયાનો સમવાયિ કારણ કોઈ પણ પદાર્થ છે જ અને તેને પડિતો મહર્ષિઓ આત્મા નામે ઓળખાવે છે તે સુખદુઃખ ઇચ્છા જ્ઞાન વિગેરે જડમા કયાએ સંભવતા નથી જ તેથી તે આત્મા જડરૂપ પાચ ભૂતોથી અન્ય છે તે પ્રત્યક્ષ અનુમાન આગમ અધોપતિ પ્રમાણથી અવગ્રોધાય છે

તેમજ ઔપપત્તિક સૂત્રમા પણ કહ્યું છે કે

“અત્ય મે આયા”

હું આત્મા જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગ તપ

વિગેરે આત્મ શુણીથી અલોક તદાત્મ્ય રૂપે હું હું
 સુખી દુઃખી ભોક્તા કર્તા ॥ તેના પ્રત્યક્ષ પ્રમા
 ણથી આત્મજ્ઞેય થાય છે અને અન્યને માટે અનુમાન
 આગમ અધીપતિ પ્રમાણોવડે પણ આત્મ સિદ્ધિ કરાય
 ॥ તેથી સામાન્ય રૂપે આત્મઅસ્તિત્વનો જોય થાય છે ઠપ
 વિશેષ અનુભવ આપતા જણાવે છે કે

અનુમતેન તથ્યેન, પ્રત્યક્ષત્ત્વ સત્. સ્વયમ્,

આત્મનોત્તુભવ પ્રાપ્ત્ય, પવનપ્રદા પરાત્મન ॥૩૬॥

અર્થ-આત્માના સાચા અનુભવથી આત્મા પોતે જ
 પોતાને પ્રત્યક્ષ થાય છે સ્વયં આત્માના સ્વરૂપનો અનુભવ
 કરીને તે પાકો શુદ્ધ પ્રદાવત થાય છે ॥૩૬॥

વિવેચન - સદમ બુદ્ધિવતો પ્રત્યક્ષ અનુમાન અધીપતિ
 ઉપમાન વિગેરે પ્રમાણોવડે આત્માના શુણ્ણ ક્રિયારૂપ પરિણામ
 મય ધર્મોનો અનુભવ કરીને અને અન્ય જીવાત્માઓને અનુ
 ભવ કરાવતા સ્વયં આત્મ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ કરે છે ભગવાન
 શ્રીહરિભદ્રસૂરિવર જણાવે છે કે

‘ય કર્તા કર્મમેદાનાં, ભોક્તા કર્મફલસ્ય ચ, સમર્તા
 પરિનિર્વાતા સદ્માત્મા નાન્યત્કણ

જે કર્મ પુણ્ય પાપનો કરનારો તે કર્મના સુખ દુઃખ
 આદિ કર્મ ફલોને ભોગવનારો તથા તે કર્મ અને ફલોની
 પરપરાએ નવા નવા ભવમા જન્મ લઈને સંસારના મહાવ
 વનમા જમણ કરનારો તથા તા જપ સયમ યોગવડે સર્વ
 કર્મનો સંહાર કરી સર્વ સંસાર ભવપરપરાને સમ્યક્જ્ઞાન

દર્શન આરિત્ર રૂપ નેત્રત્રયિવડે બાળનારો તે જ આત્મ
 છે અન્ન કોઈ બીજું તેનું લક્ષણ નથી આત્મ આ તેના ગુણો
 અને પાર્યાયોના સ્વરૂપને અનુસરીને જ્ઞાની આ મા આત્માને
 જ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષ કરે છે તે જ્ઞાનના અનુભવથી તેને પૂર્ણ
 પદ્મ શ્રદ્ધા થાય છે તે શુદ્ધ શ્રદ્ધા તે આત્મદર્શન અહિં આ
 શ્રીમાન્ વિજય લક્ષ્મીસૂરિ જણાવે છે કે —

उन्मुक्च सिद्धो जीव प्रत्यक्षो ज्ञानचम्पुपाप,
 ज्ञायतेऽनेकगच्छाभिरस्तिस्थान तदेहि ॥१॥

द्रव्यार्थपેક્ષયા સત્ત્વોવ્યયોત્પાદવિગર્જિત*,
 પર્યાયક્ષપેતોઽનિત્ય તદ્ભાવેનશાશ્વતઃ ॥૨॥
 પર્યાયત્રિચ્યુત દ્રવ્ય પર્યાયા દ્રવ્યગર્જિતા. ।

किं कदा कन किरुपा दृष्टा ? मानेन केन वा ? ॥३॥

શુમાશુમાનિ કર્મણિ જીવઃ કરોતિ હેતુભિઃ
 તેનાત્મા કર્તૃકો હોય કારણીઃ કુમકુતયા ॥૪॥

સ્વયકૃતાનિ કર્મણિ સ્વયમેવાનુભૂયતે,
 કમણામકૃતાનાં ચ નાસ્તિ ભોગ* કદાઽપિ હિ ॥૫॥

અભાવે વધહેતૂનાં ધાતિર્કર્મશ્ચયોદ્ભવ.

કેવલે સતિ મોક્ષ સ્પાચ્છેપાણા ચ હયે સતિ ॥૬॥

જ્ઞાનાદયદ્વયઃ શાસ્ત્રે મોક્ષોપાયાઃ પ્રવાહિતાઃ,

इति गम्यक्तरत्नस्य पष्ठ स्थान विचिन्तयेत् ॥

અર્થ* — જીવ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી અનુભવ સિદ્ધ છે અને

ઇચ્છાઓ વડે તે અસ્તિત્વ સ્થાનવાલો પણ જણાય છે તે દ્રવ્યાર્થિક નગની અપેક્ષા વડે અન્યથા નિત્ય ઉત્પાદક વ્યય વિનાનો મનાય છે અને પર્યાયાર્થિક નય વડે જન્મમરણ કરનારો અનિત્ય પણ મનાય છે કારણ કે દ્રવ્ય છે ને પર્યાયોથી સર્વથા ભુક્ત નથી તેમ જ પર્યાયો પણ દ્રવ્યથી ભુક્ત । કોઈએ કેળ્યા જાણ્યા નથી જો કોઈએ એકના સ્વ તત્ત્વ દ્રવ્યો અને સ્વતત્ત્વ પર્યાયો કેળ્યા જાણ્યા હોય તો તેઓએ ક્યારે કયા કેવા રૂપે અને કયા પ્રમાણ વડે જાણ્યા તે જણાવે તે ભુવ શુભાશુભ કર્મનો સ્વયં કર્તા હોવાથી તે પુણ્ય પાપને ઉપાજો છે અને તેના ફલરૂપે સુખ દુઃખ ભોગવે છે તેથી આત્મા કર્મનો સ્વયં લોકતા પણ છે માટે ચક્રચિવર અને પાણીની સહાયતાથી કુભાર ઘાટ કરે છે તેમ આત્મા પણ શુભાશુભ અધ્યવસાયોવડે મદ્ય માસ વિષય કષાય નિદા વિકર્યા આજસ અમત નિદ્રા વિગેરે વડે નિરતર કર્મનો બધ કરે છે અને કર્મ ઉદયમા આવે ત્યાર અવશ્ય ભોગવે પણ છે પણ જેમણે પૂર્વે કર્મ બધ કર્યા ન હોય તેવા કર્મ કેવાપિ પણ ભોગવાતા નથી જ

સામાન્યજનો પણ પોતાની ક્રિયાથી સ્વર્ગ કે નરક મળે તેમ જણાવે છે એન્હો નહિ કરેલા કર્મનો ભોગ કોણને પણ સંભવતો જ નથી તે કર્મવડે નવા નવા ભવની પરપરા રૂપ સંસારમા અનાદિ કાલથી ગ્રમણ કરે છે આ ગ્રમણ ભૂતકાળમા કયું હતું અને જ્યાં સુધી કર્મનું બાધવાપણુ ધારણ કરશે ત્યાં સુધી જન્મ મરણરૂપ સંસારમાં ભ્રમશે જ સર્વ કર્મનો નોરા ચર્તા નવા કર્મના બાધન

ન બાંધનારો આત્મા શિવ-સિદ્ધ વા સુકૃત થયે એટલે જીવની
 મોક્ષમા યોગ્યતા કર્મના બંધના અભાવમા રહેલી છે તે
 આત્મા સ સારનાળીજ રૂપ મોહ જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને
 અતરાયનો ધાત કરીને કેવલજ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને પામે છે પછી
 બાકી રહેલા ચાર કર્મનો વિનાશ થયે મોક્ષને પામે છે
 મોક્ષની પ્રાપ્તિનો ઉપાય જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ ત્રણની
 ઉપાસના જણાવી છે તે જ સુક્ષ્મનો ઉપાય-ઉપાદાન
 કારણ છે તેના કારણેમા અનન્ય શ્રદ્ધા તત્ત્વરૂપિ પલુ
 કારણ છે તે શ્રદ્ધા રૂપિચડે કરીને આત્મા પોતાના આત્મ
 સ્વરૂપના દર્શન કરી શકે છે ॥૩૬॥

મત્યાદિપશ્ચ મેદાનાં, જ્ઞાનાનામાશ્રય. સ્મૃત'

અનન્ત દ્વેષપર્યાયાઃ માસન્તે તત્ત્વત' સ્ફુટમ્ ॥૩૭॥

અર્થ - મતિઆદિ પાચ જ્ઞાનના લેહોનો આશ્રય
 આત્મા જ છે તે જ્ઞાનમા જગતમા રહેલા અનન્ત પદાર્થોના
 અનન્તગુણ પર્ચયો રહેલા છે તે તત્ત્વથી સ્ફુટ પ્રત્યક્ષ
 દેખાય છે ॥૩૭॥

વિવેચન - આત્મા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન
 મન પર્યાવ જ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન એ પાચ લેહમય જ્ઞાનનો
 આશ્રય છે જો કે ઘટે જલ મા જલનો આશ્રય ઘ' જલથી
 જુદો છે તેથી આધાર આધેય ભાવમય સબંધવાલો છે
 પણ જ્ઞાનનો આશ્રય જ્ઞાનથી જરા પણ જુદો નથી ત્યા
 તો ગુણ ગુણીભાવનો સબંધ છે ગુણો ગુણીથી જુદા નથી
 હોતા ગુણાભાવમા ગુણીનું અસ્તિત્વ નથી ગુણી વિના

શુભ્રુ પણ અસ્તિત્વ નથી જ તેથી અક્રિયા આધાર
અધિય ભાવ વ્યવહાર નયથી ઉપચાર ભાવે દેખાડ્યો છે
તેમા ય જ્ઞાન આત્મનો સ્વભાવમય અલોક છે

જ્ઞાનાવસ્થા કર્મનો જટલા જેટલા અશે હયોપશમ
થાય તેટલા તેટલા અશે તે આત્માનો વિકાસ કરે છે એટલે
મિથ્યાત્વ મોહનો અને જ્ઞાનાવસ્થાથીનો હયોપશમ ભાવ
જેટલા અશે થાય તેટલા અશે તે જ્ઞાન શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને
પામે છે જ્ઞાનમા જગતના મર્ પદાર્થો નેય ભાવે પ્રગટ
થાય છે જેમ કે આપણી ચમુઓ માત્ર એ આ ૧૧ લાખી
ટાક આગળ પહોંચી છે પણ તે લગભગ હાલમાં એક બે
ગાઉ સુધીમા જેટલા સ્પર્શ પદાર્થો હોય તેને કેબી શકે છે
તેમાં જ્ઞાનનો સ્વમિ દેહમા વ્યાપક હોવાથી સાઠા
ત્રણ હાથ માપમય હોવા છતાં તેની જ્ઞાન શક્તિથી એટલે
જગતમાં રહેલા સર્વ પદાર્થો અને તંત્રા જૂલ ભાવિ વર્તમાન
પર્યાયોનુ અનતતાપણ હોવાથી અનત શુભ્રુ પર્યાયોને
જાણનારે થાય છે તમજ સર્વજ્ઞ સર્વદ્રવ્યશુભ્રુ પર્યાયોના
જ્ઞાતા થાય છે સાથે આત્મવ્યરૂપનો તથા સર્વ અરૂપી
પદાર્થોનો અને રૂપી પદાર્થોનો જ્ઞાતા અને છે કહ્યું છે કે

મપ્રાપ્ય કેવલજ્ઞાનદર્શને, દુર્લભે તત્તો યોઽમિર્જાનાતિ
પશ્યતિ તથા લોકાલોકં યયાવત્પમ્ ॥ (યોગશાસ્ત્ર)

અર્થ:—સામાન્ય જીવોને આવડત દુર્લભ એવા દેવવ
જ્ઞાન અને કેવલચર્ચાને શુદ્ધ પદાર્થોએ પ્રાપ્ત કરીને ચેત્તી

જગતના લોકે અલોકના સર્વ પદાર્થોના ગુણ પર્યાયોને યથા
અવસ્થિત જાણે દેખે છે તેમજ આત્માને પણ જાણે છે ॥૩૭॥

અભિલાષ્યાનભિલાષ્યા, જ્ઞેયા માવા વિવક્ષણૈ,
જ્ઞાનભેદેન જ્ઞાતવ્યા, શિષ્યૈસ્સિદ્ધાન્તપાઠકૈ. ॥૩૮॥

અર્થ—વિચક્ષણ પુરુષોએ અભિલાષ્ય અને અનભિ
લાષ્ય ભાવો જ્ઞેય—જાણવા યોગ્ય છે તે શિષ્યોએ અને
સિદ્ધાન્ત જાણાવનારા પાઠકોએ જ્ઞાનના ભેદોવડે જાણવા ॥૩૮॥

વિવેચન — આ જગતમા અનંત ગુણો અને અનંત
પર્યાયો રૂપ અનંત પદાર્થો વિદ્યમાન છે તેમા કેટલાક
પદાર્થો એવા છે કે સર્વજ્ઞ ભગવતો ઉપદેશમા વાણી
વડે તેનું સ્વરૂપ ઉપદેશી શકે છે તેથી તે વાણી
ગોચર થયેલા પદાર્થો અભિલાષ્ય કહેવાય છે પણ બધા
અભિલાષ્ય પદાર્થોનું તે સર્વજ્ઞો પણ જાણવા છતાં આયુષ્ય
કાલની અલ્પતાએ કહી શકતા નથી તેથી જેટલા પદાર્થોનું
વર્ણન થાય, છે તેથી પણ અભિલાષ્ય પદાર્થો અનંતગુણા છે
તેમ તે સર્વજ્ઞો જણાવે છે અભિલાષ્યથી અનભિલાષ્ય
પદાર્થો અનંત ગુણા છે તે કેવલજ્ઞાની પુરુષોથી જ્ઞેય—જાણવા
યોગ્ય છે તે સર્વ જ્ઞેય જાણવા યોગ્ય પદાર્થો જ્ઞાનના ભેદથી
શિષ્યો અને તેના ઉપદેશક પૂજ્ય પાઠકો અચાર્યોએ સિદ્ધા-
ન્તવડે જાણવા જણાવવા એટલે જેટલો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો
ક્ષયોપશમ થયો હોય તેટલા અશે પૂજ્ય આચાર્યો વાચકો
અને પંચાસ મુનિવંશ સિદ્ધાન્તની આજ્ઞાને અનુસારે
દ્રવ્યગુણ પર્યાયોના જ્ઞાતા થાય છે અને ઉપદેશ કરી

શબ્દાત્માઓને આત્મદર્શનરૂપ સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન
આરિત્રમા વિદ્યાશવત જનાવે છે જ્ઞાનસારમાં ઉપાધ્યોગવિજયજી
વાચક જણાવે છે કે—

વ્યાપાર મર્મશાસ્ત્રાણા, દિગ્દગ્ધન એ દિ, પાર તુ
પ્રાપયત્યેકોનુભવો મગ્ધારિતે. ॥૧॥

સર્વશાસ્ત્રો માત્ર અભિલાષ્ય ભાવનુ અવ્યમાન દિગ્
દર્શન કરાવે છે પણ તેનો અનુભવ કરનારો યોગી ધ્યાન
સમાધિભાવવડે અનભિલાષ્ય ભાવોને પણ કેવલાક અશે
જ્ઞાના રણકર્મના ક્ષયોપશમથી જ્ઞાન કરે છે અને એકાગ્રતા
વડે આત્માના દર્શન પણ પ્રત્યક્ષભાવે કરે છે ॥૩૮॥

આત્માનુ રૂપ સ્વભાવથી જણાવના કહે છે કે

આત્મેન પરમાત્મેતિ, માયનાઽનન્દકારિણી,
આત્મદર્શનપ્રાપ્ત્યર્થ, માયનીયા મુમુક્ષુમિ ॥ ૩૯ ॥

અર્થ—આત્મા પરમાત્મા છે તેવી ભાવના આપણને
ધ્યાનક ઉપભાવનારી છે, તેમજ આત્મદર્શનની પ્રાપ્તિ માટે
મુમુક્ષુજનોએ તે ભાવના નિરતર ભાવવી ॥૩૯॥

વિવેચન—આત્મા એટલે જ્ઞાન દર્શન આરિત્ર વીર્ય
ઉપયોગવત આ શુદ્ધ બ્રહે સામાન્ય ધર્મરૂપ સર્વ આત્મામાં
રહેલા ॥

“જીયો યે શિવો જાયતે” જે જીવ છે તેજ શિવ
કર્મ મુક્ત પરમાત્મા થાય છે, તેથી તે ભાવના ‘સોહ’ તે
પરમાત્મા હું છું ‘તત્ત્વમસિ’ તે પરમાત્મા ॥ જ છે

‘બ્રહ્માસ્મિ હુ જાહા હુ વિગેરે પદવટે જાપ કરતો
આત્મા પરમાત્મા બને છે તેવી ભાવના કયાણુ કરનારી
આત્માને પરમાનંદનો આહવાહ આપનારી થાય છે જ્ઞાન
સારમા ભગવત યથોવિજય વાચકવર જણાવે છે કે —

‘અનિચ્છન્ કર્મ વૈષમ્ય બ્રહ્માશેન સમં જગત્
આત્માભેદેન યં પચ્યેત્ સો મોક્ષગમી શમી’

હરેક જીવોને જેવા જેવા કર્મ હોય તેવા તેવા
અનુકુળ કે પ્રતિકુળ સ્વભાવના સંયોગ સુખ દુખ
વિગેરેની વિચિત્રતા થાય છે તેમજ સર્વને પરસ્પર
કર્મના યોગે વિચિત્ર પ્રકારની ખુદ્ધિ અને સુખ દુખની
સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે તેને ગૌણ કરીને મુખ્ય આત્મ-
સ્વરૂપ વા આઠ રૂચક પ્રદેશની પૂર્ણ નિર્મળતા વડે
સર્વ આત્મા પ્રત્યેક બ્યક્તિરૂપ અશોના સમૂહરૂપ બ્રહ્મમય
શુદ્ધ હોવાથી સર્વ આત્મા એક સમાન ધર્મને ધરનારા
હોવાથી એક આત્મા અલોહભાવે જે સર્વને જુવે ॥ તે
સયમી-કપાયો અને વિષયોને સયમમા રાખનારો
મુનિ મોક્ષનો આનંદ અનુભવે છે માટે આત્માનો સાક્ષાત્
કાર કરવા માટે હંજીનારા મહાનુભાવોએ અને મોક્ષની
વાચના રાખનારા ભવ્યાત્માઓએ સર્વ આત્માઓને સત્તાથી
પરમાત્મા સરખા ગણવાની ભાવના રાખવી ॥૩૬॥

જે આત્મા આત્મદર્શન ક્ષયોપશમ ભાવે કરે ॥ તેજ
આત્મા અનુક્રમે મોક્ષને પામે છે

જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર, - શર્મવીર્યાદિસદ્ગુણાઃ

આત્મદર્શનસપ્રાપ્ત્યા. વીર્યોત્સાહ મજસ્ય મો.

॥ ૪૦ ॥

આત્મદર્શનમપ્રાપ્તિ, -યસ્ય જીવસ્ય જાયતે,
મયમ્બોધિ સમુત્તીર્ણાઃ કેવલજ્ઞાનસમ્પુત્ત્વઃ

॥ ૪૧ ॥

અર્થ-હે આત્મનુ તારે સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનુ
શર્મ-સુખ વીર્ય આદિ સંશુષ્ણોને આત્મદર્શનથી મેળવવા
એવ્ય છે માટે તુ વીર્યોત્સાહને સ્વીકાર જેને આત્મદર્શન
નની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે જીવ વીર્યના ઉદ્ભાસને પ્રગટ કરીને
સદાચ સમુદ્રને પાર પામવા કેવલજ્ઞાન દર્શનને પ્રાપ્ત
કરીને અનંત આનંદમય એકાને પામે છે ॥૪૧॥

(વિવેચન -જે દ્રવ્યો છે તે સર્વે પોતપોતાના શુષ્ણ
પર્યાયથી વ્યાપ્ત છે આત્મા-જીવ ચૈતન્યમય શુષ્ણથી
વ્યાપ્ત છે તે શુષ્ણ જ્ઞાન-વસ્તુના સ્વરૂપને યથાર્થ જોળ
ખવાની શક્તિ, દર્શન-દેખવાની શક્તિ તે બન્ને શક્તિઓ
જ્યાં સુધી છત્રસ્થ છે ત્યાં સુધી ઈન્દ્રિય અને મન વડે
તે વસ્તુઓને જાણવા-દેખવાનો ઉપયોગ કરી શકે છે ચારિત્ર
એ આત્મ સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાની શુદ્ધોપયોગમય ક્રિયા
અને આત્મ સ્વરૂપમા રમણનામય-શર્મ-આનંદ વીર્ય આત્મ
સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા જે ચારિત્ર ક્રિયામા પ્રમાદ વિકટા
આજસ અને મિથ્યાત્વ અજ્ઞાનને ફેડી દેવા તથા આત્મ
શુષ્ણ શ્રણીમાં ચડવા આત્માની શક્તિને જાગૃત કરવાનો એકાગ્ર
ભાવે જે પ્રયત્ન થાય તે આ સર્વ આત્મસદ્શુષ્ણથી
આત્મદર્શન થાય તેજ તેના ઉપાદાન કારણ છે તે સદ્
શુષ્ણથી જેને આત્મસ્વરૂપનુ દર્શન થયું છે તે આત્મા કેવલ
જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને પ્રાપ્ત થયો છતાં સર્વ ભવ પર પરામય

સ સાર સમુદ્રને જિલ્લોને મુક્તિદુભારીની વરમાળા પહેરે છે
 અને અનંત અખંડ સચ્ચિદાનંદને લોગવે છે, કહ્યું છે કે
 અનંતમુલસપન, જ્ઞાનામૃતપયોધર, અનંતવીર્ય
 સપન્ન, દર્શન પરમાત્મન : ॥૧૭॥

આત્મા-જીવ ॥ પોતે ચૈતન્ય-અનંત જ્ઞાન થઈને
 આશિષ આપે અને વીર્યથી પૂર્ણ અમૃતનો સમુદ્ર ॥ તેને
 યોગીઓ ધ્યાન સમાધિ બેઠે સત્તાથી પરમાત્મ સ્વરૂપે નિરતર
 જીએ છે

તત્સમ તુ નિજાત્માન, રાગદેવવિવર્જિતમ્ સદ્જાનન્દ
 ચૈતન્ય, પ્રકાશયતિ મહાયશે ॥૧॥

તે પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ સમાન સત્તાથી સર્વ
 જીવોનું સ્વરૂપ છે અને તે સ્વરૂપને રાગદેવ મોહના
 આવરણ તાદાત્મ્ય બાવે નથી પૂર્ણ સહજાનંદ સ્વરૂપ
 ચૈતન્ય ॥ તેને યોગીઓ ધ્યાનયોગે પ્રકાશે છે કર્મના
 ક્ષયથી પોતાનું તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તે યોગીઓ શુદ્ધજ્ઞાનથી
 પૂર્ણ પ્રગટ કરે છે ॥૪૦॥૪૧॥

પોતાના સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરતા આત્માની અવસ્થા
 બધાવે છે

પ્રમુરનન્તરીયોઽહ, મષ્ટકર્મવિનાશક,
 પ્રહ્લદમી ન મે કિંચિ, તત્ત કિં મે સુખ મવેત્ ॥ ૪૨ ॥

અર્થ—હું આત્મા અનંત વીર્યમાન હોવાથી આઠ
 કર્મ સમુદ્રનો વિનાશ કરવામા સમર્થ-પ્રભુ છું વસ્તુત

બાહ્ય લક્ષ્મી જે દેખાય છે તેમાં મારુ કંઈ પણ નથી અને તેથી કંઈ પણ સુખ મને મળવાનું નથી ॥૪૨॥

વિવેચન - હું આત્મા સદૃશ સ્વભાવથી શુદ્ધ ચૈતન્ય મય છું અને ત વિચીંબવનો સ્વામિ-પ્રભુ છું આત્મામાં સદૃશ બાવે જોઈએ અને ત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ઉપયોગ તથા વૈયાવૃત્ય વિનય વિવેક વિગેરે ગુણોનો પ્રભુ-સ્વામિ છું પણ અનતકાલથી મોહ આદિ આઠ કર્મના આવરણોથી અને ત સંસારમાં રહ્યો છું અને અને ત હું ખ બોગથી રહ્યો છું

શાઓમાં જણાવ્યું છે કે—

આપા નાણ સદાવી સદૃસગમીલો વિશુદ્ધસુદ્ધ રવો, સો સસારં મમઈ, ઇસો દોપા સુ મોહસ્ત ॥૧॥

જોડ અમુત્તો અરુત્તા અસગ નિમ્મલ સદાવ પરિ-
ણામી, સો કમ્મચયવદ્દો દીણો સોચમગતે ॥૨॥

હી દુઃખ આયમવ, મોહપ્પાણમેન ઘસેઈ, જસ્સુદયે
ણિયમાત્ર સુદ્ધ સબ્બપિ નો સરઈ. ૩॥

આત્મા સ્વય જ્ઞાનદર્શન સ્વભાવી ચારિત્ર અને વિશુદ્ધ સ્વભાવમય છે આવે ચૈતન્ય સ્વભાવવાન હોવા છતાં પણ સંસારમાં નવા નવા બંધ કરતો હું ખ બોગવતો જામે છે તે માત્ર જોકે મોહનો જ દોષ છે જે આત્મા અમૂર્ત અકર્તા અલોકતા પુદ્ગલોનો અસંગી સિદ્ધનિર્મલ સદૃશ નહ સ્વભાવી અને પારિભ્રામિક બાવવત છે તો પણ કર્મ

બાંધનથી દેહમાં પડેલો છતો દીન હુ ખી થયેલો છે, તેમાં મોહનું જ પરાધિનપણ કારણ રૂપે છે તે મોહ આદિના ઉદયથી પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને સંભાળી શકતો નથી તેથી બાહ્ય લક્ષ્મી એટલે સ્ત્રી, ધન, ભાઈ, કુટુંબ, રાજ્ય, શેઠાઈ, વંશજ, સૌભાગ્યદિને પોતાના માનને મુજાઈને બાહ્યાત્મા રૂપતાને ધરે છે પણ જ્યારે તેને પૂજ્ય શુદ્ધિની ઉપાસના અને સેવા ભક્તિ કરતા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે હું આ શરીર મન કે ઈન્દ્રિય રૂપ નથી પણ હું શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ સમ્યક્દાનદનો લોકતા, જ્ઞાન ઈર્થન આરિત્રમાં રમણુતા કરનારો, પરમાત્મા સમાન શક્તિવત હોવાથી આઠે ઈર્થનો ઘાત કરનારો છું તે સમજાય છે જ્ઞાનસારમાં જણાવ્યું છે કે

શુદ્ધાત્મદ્રવ્યમેવાહ, શુદ્ધનાનગુણો મમ

અર્થ—હું દ્રવ્યથી શુદ્ધ આત્મા છું અને જ્ઞાન ઈર્થન આરિત્રવીર્ય ઉપયોગ વિગેરે માસ ગુણો છે તેથી હું અન્ય પુદ્ગલ ભાવનો નિશ્ચય નયથી કર્તા કે લોકતા નથી આવી ભાવના ભવતો આત્મા મોહનો નાશ કરી આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે અને અનત જ્ઞાનદ લોગવે છે ॥૪૨॥

આ મ દર્શનના અભિલાષીએ સર્વ જીવો પ્રત્યે કેમ રહેવું તે જણાવે છે

શત્રુ મિત્રે સમા વુદ્ધિ-રિષ્ટાનિષ્ટેષુ કર્મસુ,

માનિતાત્મા સદાકાઙ્ક્ષી. વ્રજદર્શનમાર્ગ મવેત્ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ—શત્રુ અને મિત્ર ઉપર સમાનબુદ્ધિ તેમજ શુભ

કે અશુભ કર્મના ફલરૂપ સુખ કે દુઃખમાં પણ સમાન પરિણામ વટે જે આત્મા પરિણત થયો છતો સારી આકા ક્ષાવાળો પ્રજ્ઞરૂપ આત્મ દર્શન પામે ॥૪૩॥

વિવેચન—આપણુ અનિષ્ટ કરનારાને આપણે શત્રુ દુશ્મન માનીએ છીએ અને આપણુ ભલુ કરનારાને મિત્ર માનીએ છીએ પણ તેવુ થવાનુ કારણ અદૃશ્ય કર્મ છે તેને આપણે જાણી જોઈ શકતા નથી, વસ્તુતઃ જગતમા સર્વ પ્રાણી સહજભાવે સમાન ધર્મવાલા છે તે વાતને મોહથી ભુલી જઈએ છીએ તેથી શત્રુ મિત્રનાં કંપના આપણને થાય છે, પણ તે યોગ્ય નથી જ આપણે જેવા શુભ વા અશુભ કર્મ કર્યા હોય તેને કારણે તેઓ આપણા કાર્યમાં અનુકુળ કે આઠા આવવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે માટે આપણે તે સર્વ આત્માઓ ઉપર શત્રુ કે મિત્ર ભાવનો પક્ષપાત મૂકી દઇને સર્વેને આપણા મિત્ર સમાન ગણવા કહ્યુ ॥ કે—

આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર સમ વચ્ચતિ યોઽર્જુનઃ?

સર્વ જીવોમા શત્રુ મિત્રમા અને સુખ દુઃખમાં અનુકુલ પ્રતિકુળ વસ્તુના સમાગમમા સમાન ભાવે જે દષ્ટિ રાખે છે તે પરમ શ્રેષ્ઠયોગી સમજવો આથી શુભાશુભ કર્મનો ઉદય હોયે છતે સાતા અસાતા લોગવાય તેમા પણ સમભાવ રાખીને સહજ ભાવે આત્મ સ્વરૂપમા રમનારો પરમ પ્રજ્ઞ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે ॥૪૪॥

આત્મનત્ સર્વભૂતેષુ, ધર્મકાર્યે કૃતોગ્રમઃ

મનોવૃત્તિ ચ સયમ્ય, શુદ્ધલક્ષ્યપ્રસાધકઃ

॥ ૪૪ ॥

અર્થ—સર્વ પ્રાણીઓને પોત ના આત્મા સમાન ધર્મવત ગણીને ધર્મ કાર્યોમા ઉદ્યમવત થવું અને મનોવૃત્તિઓને કાબુમા રાખી આત્મા શુદ્ધાત્મતત્વનો સાધક અવસ્થ થાય છે ॥૪૪॥

વિવેચન—આ જગતમા સૂક્ષ્મ ને સૂચ્ય પ્રાણી ગણેા વર્તે છે તે સર્વમા આપણા પ્રમાણે સદજ બાવે ચૈતન્ય એટલે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિકની શક્તિ અપ્રગટ બાવે રહેલી છે તેથી તમો કોઇને પણ તમારાથી હલકો ન ગણુશો તમાને જે હલકો કે મહાન લાગે તે તેઓના ઉદ્યમા આવેલા કર્મવડે જણાય છે વસ્તુતઃ સર્વ આત્મા ચતન્યધર્મવડે સમાન જ છે ગીતા જણાવે છે ”

‘સમોક્ત ! સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષોર્જસ્ત ન પ્રિય’ !

હે અર્જુન હું સર્વ જીવોમા સમાનબાવે છું મારે મન કોઈ શત્રુ કે મિત્ર નથી સર્વ આત્માઓ એક પ્રકાર સ્વરૂપ જ છે

તેથી તમો ધર્મ કર્મમા ઉદ્યમ કરો તમારા આત્મ કલ્યાણમાટે અહિસા, સત્ય, અચૂર્ય, બ્રહ્મચર્ય, નિર્મન્યત્વ અને રાગ,દ્વેષ, ક્રોધ, કામ, માયા, મોહ, હાસ્ય, રતિ અરતિ મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક ધર્મધ્યાન, જ્ઞાન સ્વાધ્યાય અને તપ જપમા ઉદ્યમવત થાવ પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોને નિયમમા કળબમા રાખીને શુદ્ધાત્મ

તત્ત્વને લક્ષ્યમાં રાખીને પરમાત્માનુ ધ્યાન કર્યો તો આત્મ તત્ત્વનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ થયે જ ગીતા જણાવે છે કે

સર્વદ્વારાણિ સયમ્ય મનોહૃદિ નિરુપ્ય ચ

સર્વ ઈન્દ્રિયોના વ્યપારમય દ્વારોનો સયમ કરીને મનને હૃદયમાં રથર કરીને આત્માને પ્રક્ષ રક્ષમાં ધારણ કરનારો યોગમાં આનંદને પામે છે તેમ મન વચન કાયનો સયમ કરનારો શુદ્ધ પરમાત્માત્વમાં લક્ષ્ય સ્થિર કરનારો પરમાનંદને પામે છે, ॥૪૪॥

આત્મદર્શનની પ્રાપ્તિ શુરની ઉપાસનાને આધિન છે તે જણાવે છે

શુરાર્જાપારવદ્રેણ, મત્તદર્શનયોગ્યતા,

અનેકજનમસસ્કારાત્, સર્તાં સમ્યક્ પ્રજાયને ॥ ૪૫ ॥

અર્થ—આત્મ સ્વરૂપના દર્શનમાં શુર આજ્ઞાની પરાધીનતાને યોગ્યતાની કોટિમાં ગણી છે તેમજ અનેક જન્મના સંસ્કારોથી પણ સમ્યક્ ભાવવાળું આત્મદર્શન સત્મહાત્માઓને થાય છે ॥૪૫॥

વિવેચન—આત્મસ્વરૂપ પ્રક્ષદર્શનના ઇચ્છનારાને પૂર્ણ અનુભવી સમ્યક્ચિન્તવત સર્વ શાઓના પારગત પૂજ્ય શુરની ઉપાસના તેમજ તેમની આજ્ઞાને અનુસારે તથ જપ ધ્યાન અને અષ્ટાંગ યોગનો અભ્યાસ કરવા પૂર્વક ઇન્દ્રિય મનનો સયમ કરવાથી પુણ્યોદયતાને યોગે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય ॥ પણ પેગઢે પગ અને પ્રક્ષનો ઉપદેશની આચરણા સમ્યક્ જ્ઞાન કે આત્મદર્શન કરાવી શક્તિ નથી જ એટલે પૂજ્ય

શુરની પ્રસન્નતા વડે જ આત્મદર્શન પ્રાપ્ત થવાની યોગ્યતા આવે છે જેમ કાચા માટીના ઘડામાં પાણી ટકવાનો સંભવ નથી તેમ અયોગ્યને બ્રહ્મ ઉપદેશ ટકતો નથી, તેથી અનુભવ અવ્યાસ વિના આત્મ દર્શન પ્રાપ્ત થવું નથી શાસ્ત્રો જણાવે છે કે

નાળસ્મ હોદ માગી, ચિરયતો દસળે ચરિસે અ ધન્ના આચ

નહાદ ગુરુલ વીવાસન મુચતિ

જે શુરકુલ વાસને છદ્મી સુધી છોડતા નથી તેઓ સમ્યક્ જ્ઞાનના ભાગી બને છે અને જ્ઞાનના પરિપાકથી સમ્યક્ દર્શન ઉપ આત્મ સ્વરૂપનો સચોટ અનુભવ અને આરિન્દ્રમા સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે

તેમજ આત્મસ્વરૂપ બ્રહ્મદર્શન સત પુરુષોને અનેક ભવ પરપરામાં જે સરકારો પડ્યા હોય તેના બલથી તેમજ જાતિસ્મૃતિ અથવા અન્ય જ્ઞાનબલથી ઉપદેશ વિના પણ સહજ ભાવે થાય છે તે ઉપર આદ્રંમુનિવરતુ દષ્ટાત સમ જવુ તે આ પ્રમાણે છે

મગધ દેશમાં વસતપુરમાં સામયિક નામનો એક ખેડૂત પોતાની વસતશ્રી નામની સ્ત્રી સાથે રહેતો હતો ત્યાં ગુરૂવર ધર્મધોષ નામના આચાર્ય પધાર્યા તેમનો ઉપ દેશ સાબળનાં તે બન્નેએ સસારની અસારતા જાણી ભાગવતી દીક્ષા ગુરૂ પાસે લઈને તપ જપ સ્વાધ્યાય કરવા લાગ્યા કેટલોક સમય પ્રસાર થયો તેવામાં કેઈ મોહોદયથી સામયિક મુનિને પોતાની સ્ત્રી સાથીને ભેટા લોભની વાચળ

થઈ તે વાત સાધ્વીના જાણવામા આવતા ત્રત રક્ષણ માટે તેણે જાનજીવ અણસણ સ્વીકાર્યું સમાધિ પૂર્વક કાલ કરીને તે સાધ્વી વસતપુરમા ધનચેકની પુત્રીપણે જન્મી ત્યા તેનું નામ ધર્મશ્રી પાડયું

સાધુ સામયિકને તે વાતની જાણ થવાથી પશ્ચાત્તાપ થયો તેણે પણ અણસણ સ્વીકાર્યું ત્રત ત માનસિક બગની આલોચના કર્યા વિના તેણે કાવ કર્યો મરી તે આદ્રદેશમા આદ્રપુરના રાજાની પટરાણીના કુસિમા પુત્રપણે અવતર્યો રાજાએ તેનું નામ આદ્રકુમાર રાખ્યું તે યોગ્ય ઉમરમા આવતા યોગ્ય અભ્યાસ કરીને સર્વ કલા કુશળ થયો અને સુવરાજ પામે પામ્યો તેવામા શ્રેષ્ઠિક રાજાએ મોકલાવેલું નવા નવા રત્ન હીરાદિકના આભૂષણમય લેટણુ રાજગૃહના વેપારીઓએ તે આદ્રરાજાની પાસે ધન્યુ રાજાએ શ્રેષ્ઠિક રાજા માટે ત્યા ઉપજતા સુદર મોતીને હાર વિગેરે આભૂષણો વ્યાપારીઓના હાથમા મોખ્યા ત્યાં નજદીક બેઠેલા આદ્રકુમારને પણ એવો ભાવ થયો કે સમાન સમાનની મૈત્રી થાય છે રાજા રાજા સાથે મૈત્રી કરે છે તો હું પણ માગ સમાન તે મગધના પાટવી કુમાર સાથે મૈત્રી કેમ ન જાણુ ? અવશ્ય જાણવી જ નેઈએ એવો વિચાર કરીને સુદર મોતીઓની માળા કરાવીને તેણે અભ્યકુમારને લેટ કરવા તે વ્યાપારીઓના હાથમા નાખી આ પડી વ્યાપારીઓ રાજગૃહમા આવી રાજાને પરસ્પરની કુશલતાના સમાચાર પૂછી કરીને આદ્રરાજા ત ક્ષેત્રી આવેલ લેટ રાજાને

આપી અને આદ્રકુમાર તરફથી આવેલ લેઢ અભયકુમારને આપી

અભયકુમાર વિચાર કરે હે કે રાજા રાજાઓને પરસ્પર લેવડદેવડનો વ્યવહાર-સંબંધ પૂર્વથી ચાલ્યો આવે હે પણ આ આદ્રકુમારને મારી સાથે મેત્રીનો ભાવ થયો તેમા પૂર્વભવનો કોઈ સંબંધ જ સંભવે હે અને તે હોમ તો તે ભવ્યાત્મા અને સત્યશોધક પણ હોવો જોઈએ માટે તેને એવું કાઈક મોકલુ કે તેથી પૂર્વમા અનુભવેલુ યાદ કરીને તે આત્મગુણ તરફ પ્રવૃત્તિ કરનારો થાય

આ પછી અભયકુમારે સુવર્ણની એક આદીશ્વર-રૂપ ભદેવ ભગવતની પ્રતિમા કરાવી અને તેને હીરા મોતી માણેક મણિ વિગેરે આભૂષણથી શણગારીને એક સુઠર ખેટીમા ગોઠવીને ઉપર રૂમાલથી બાધી પેક કરીને તે વ્યાપારીઓ ત્યારે આદ્રદેશમા જવાને તૈયાર થયા, ત્યારે તેણે તેઓને એકાતમા જણાવ્યું કે આ વસ્તુ તમે તે રાજકુમારને એકાતમા આપશો અને જણાવશો કે કોઈને નહિ જણાવતા એકાતમા આ આભૂષણને કુમારે જોવું અને કોઈને પણ આ વાત કરવી નહિ આ પછી વ્યાપારીઓ આદ્રકુમારના દેશમાં ગયા અને તે પ્રમાણે તે વસ્તુ વ્યાપારીઓએ આદ્રકુમારને આપી

હવે તે કુમાર એકાતે વસ્તુ સ્વરૂપ આભૂષણને જોતો કોઈ પણ સ્થાન ઉપર ધારણ કરાય તેમ ન હોવાથી વિચારે છે કે આ કેવું આભૂષણ છે કયા ધારણ કરાય છે એમ

તેનો વિચાર કરતા આવું સ્વરૂપ મેં કોઈને કોઈ પણ સ્થાને જોયેલું છે, કયા જોયું છે તેમ ઈક્ષા અને અપાય કરતા કરતા પૂર્વજવળી સ્મૃતિતાલુપતા તેને જાતિસ્મૃતિ થઈ તે થતા પોતાનું પૂર્વ જીવન પ્રભુ પૂજા ચાન્દ્રિની આરાધના અને અતકાલે સાતિચાર પૂર્વકની વિરાધના સ્મૃતિમા આવી અને પરચાતાપ પણ થયો (મતન શોદય) ગઈ વસ્તુનો હવે શોચ નકામો ॥ પણ જાગ્યા ત્યારથી સવાર એ નિયમે મારે ચારિત્રની આરાધના કરવી જેથી મારૂ જાવિ મુધરે એમ વિચાર્યું, પણ અહિંથી કેમ છૂટવું! એ વિચાર કરીને તેણે પ્રથમ પિતાની રજા માગી પણ તે ન મળી ત્યારે નારી છૂટવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો પણ તે નિષ્ફળ ગયો, આખરે કોઈને પણ જણાવ્યા વિના લાગ સાધીને પૂર્વના સંકેત પ્રમાણે તૈયાર કરી રાખેલ વહાણમા તે વ્યાપારીઓ સાથે ભરૂં જઈને આવ્યો તેણે પ્રતિમાને વ્યાપારીઓ સાથે રાજગૃહમા અભયકુમારને પહેચાડીને પોતે ચારિત્ર લેવા તૈયાર થયો પણ તેવામા અદૃશ્ય દેવવાણી થઈ ‘હે રાજકુમારતમારે પૂર્વે જાપેલ સોગનો સાતાવેદનીય કર્મનો આકરે ઉદય છે તે કર્મને અપાવીને ચારિત્ર લેા’ પણ આર્દ્રકુમાર વિચારે છે કે ‘પ્રયત્નથી અપ્રમાદ ભાવે સર્વ કર્મને હું ક્ષય કરીશ સોગાવળી કર્મ વૈરાગીને કેવા નડે છે?’ તેણે જણકાવ્યું નહિ આત્મજલથી ચારિત્ર લીધું અપ્રમત્ત ભાવે વિચરતા કર્મનો ક્ષય કરવા અપૂર્વ પ્રયત્ન સેવે છે

એક વખત વસતપુરની જહાર ચક્ષના મંદિરમાં એકાંત સ્થાને કાચોત્સર્ગ કરી પરમાત્મ સ્વરૂપના ધ્યાનમા

લીન હતા બહાર શુ થાય છે તેનું ધ્યન નથી તેના અવસરમા નગરની કેટલીક બાળાઓ તે નદિરના યક્ષની પૂજા કરીને ત્યાં ચોકમા બાલ બાવથી રમવા લાગી બાળાઓ થાબતા વિગેરે પકડીને આ મારો પતિ છે તેમ રમતમા રમતી હતી

આ ધર્મશ્રીએ ધ્યાન ધરતા મુનિના પગ પકડી આ મારો પતિ છે એમ જુમ પાડી ત્યાં તો આકાશમાથી દેવોએ સાઠા બાર કરોડ સુવર્ણ મુદ્રાની વૃષ્ટિ કરીને જણાવ્યું કે 'ધર્મશ્રી અને તેના પતિને આ લેટ ધરુ છું' રાજાએ લોભથી તે દ્રવ્ય લેવા પ્રયત્ન કર્યો પણ દેવોએ ન લેવા દીધું આથી ધર્મશ્રીના પિતાએ તે દ્રવ્ય તેના માટે અનામત રાખ્યું ધર્મશ્રી લગભગ તે ૧૩ વર્ષની થઈ ત્યારે તેના પિતા તેને માટે વર શોધવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે તમારો પ્રયત્ન નકામો છે મારા જેવી કુળબાળિકાને એક વખત જે બોલ્યા હોય તે પાળવું જોઈએ તેથી મારાથી તે મુનિ પતિ તરીકે સંબોધાયા છે અને તેમાં દેવે સાઠાબાર કરોડ સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરી છે તે ત્યારે મલશે ત્યારે તેની સાથે લગ્ન કરાશે નહિ તો ચાવતજીવ બ્રહ્મચર્ય પાલીશ શેઠ તેના સેવો નિશ્ચય જાણીને સાધુ સન્યાસી વિગેરેને અન્નપાણિ આપવા માટે દાનશાલામા તેને નિયત કરી

મુનિ વિહાર કરતા કરતા આહાર માટે કર્મયોગે તે મદિરમા 'આવી વ્યક્તિ તેમને' ધર્મશ્રીએ જાણખ્યા નેહાવ

સાવ પૂર્વક જૂઠા વિનંતિ કરતા અનુકૂલ ઉપસર્ગ બાણી
 આહાર લીધા વિના મૌન પછે ચાલ્યા ગયા પછુ ફરીને
 લગભગ બાર વર્ષે ત્યાં પાછા ગેયરીએ અશ્વસુતા આવ્યા
 ત્યારે તે સ્ત્રીએ જોળખીને જૂઠા આશ્રહ કરીને શેદી રાખ્યા
 આ વખતે તે લોગ કર્મનો પુર્ણ ઉદય થએલો હોવાથી મુનિનું
 મન દીક્રુ થયું અને દેવના વચન યાદ કરીને મુનિપણ
 છોડીને તે સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યા, જુદા ઘરમાં બાર વર્ષ
 મુખી લોગ લોગવ્યા ત્યાં તેમને એક પુત્ર થયો તે
 લગભગ સાત આઠ વર્ષનો થયો હશે તે વખતે આર્દ્રકુમાર
 ફરી મુનિપણ ધરવા ભાવના કરવા લાગ્યા અને તે વાત
 સ્ત્રીને જણાવીને રત્ન માગવા લાગ્યા સ્ત્રીએ ફરી પૂછીએ
 તથા શેદીયો મગાવીને મુતર કાતવા માડ્યું તેટલામા તે
 બહારથી આવેલા પુત્રે માતાને પૂછ્યું કે તું શેદીઓ શા
 માટે કાને છે ? ત્યારે તેણીએ જણાવ્યું કે , તારા પિતા
 હવે તને અને મને છોડીને સાધુ થવાના તેથી
 આપણા ઉદર નિર્વાહના અર્થે શેદીયાથી મુતર કાતી આણ
 વિકા થતાવવાનો અને તને મોટો કરવાનો મારે માર્યે બાર
 આવ્યો છે ' તે સાંભળીને અજ્ઞાન ભાવથી તે પુત્રે તે
 મુતરની કાઠડીને પિતા પલગમ્મા મુતા હતા તેના બન્ને
 પગે બાધી દીધી આર્દ્રકુમારે જોયું કે મુતરના બાર આઠા
 પુત્રે બાધ્યા છે જોથી વધુ બાર વર્ષ રહ્યા

જ્ઞાનસારમા જણાવ્યું છે કે—

આરુદા મશ્મશ્રેણીશ્ચતકર્વાલિનોઽપિ અમ્યન્તોઽન્ત
 સસાર ! મહાદુષ્ટેન કર્મણા ॥૫॥

અર્થ—આશ્ચર્યની વાત છે કે ઉચ્ચત્ર યેલ્લિએ ચીને અગીયારમાં ગુણસ્થાનકે પહોંચ્યા છતાં પણ અશુભ ભય કર કર્મના ઉદયથી ચૌ. પૂર્વ જેવા અતધર ગ્રેણીથી પતન પામીને અનત સસારમાં ભમે છે

હવે આર્દ્રકુમાર લોગાવલાં કર્મ લોગળ્યા બાદ શુદ્ધ અપ્રમત્ત ભાવે ચારિત્ર અગીકાર કરીને ઘરમાંથી ચાલી નીકળ્યા પરમાત્મા વીર ભગવાનને વદન કરવાની ભાવનાથી જે દિશામાં ભગવાન હતા તે દિશા તરફ પ્રયાણ કર્યું રચનામાં તે આર્દ્રકુમાર મુનિને ગોચાલક, બૌદ્ધ અને મિમાસક મતવાદીઓ સાથે ખુબ ચર્ચા થઈ તે સર્વને સ્પાદવાક કર્મની મુક્તિ વડે તેમણે નિરૂત્તર કર્યા પરમાત્માને વદન કરી તેમની પાસે ચારિત્ર લીધું ચારિત્ર લઈ તપ જપ ધ્યાન કરી સર્વ કર્મમલનો ક્ષય કરી મુક્ત થયા

આથી આત્મદર્શન પૂર્વના અનેક ભવના અભ્યાસથી અને કોઈ મહાત્મા સતોને શુરના ઉપદેશ વિના પણ આર્દ્રકુમારની પેઠે થાય છે માટે આ ભવમાં કરેલો પ્રયત્ન કદાચિત્ સફળ થયેલો ન જણાય તો પણ તે પ્રયત્ન સતત રાખવો જેથી આવતા ભવમાં આત્મ દર્શનની પ્રાપ્તિ આત્માને થાય ॥૪૫॥

ઉપાદાનનિમિત્તાભ્યાં, કારણાભ્યાં વિચક્ષણ

આત્મદર્શનસમાપ્ત્યૈ, જિજ્ઞાસુયૈતતે ધ્રુમ્. ॥ ૪૬ ॥

અર્થ — આત્મદર્શન પ્રાપ્ત કરવા ઉપાદાન અને નિમિત્ત કારણો વડે કરીને નિશ્ચય પૂર્વક જિજ્ઞાસુ પ્રયત્નો કરે છે ॥૪૬॥

વિવેચન - આત્મદર્શન પ્રાપ્તિના કારણમાં પ્રથમ
 વીનરાગ પરમાત્માની સેવાશક્તિ રૂપ ઉપાસના છે બીજી કારણ
 સદ્ગુણ કે જે પાપ મહાવ્રત અને પાપ આચારને પાવનારા,
 છકાયની રક્ષા કરનારા, સાત લયને છૂતનારા આઠ પ્રવચન
 માતાની નિરતર ઉપાસના કરનાર અંગર હબર શિલાગ
 રથને વહન કરનારા, સર્વ દર્શન સામ્યોના જ્ઞાતા છે એવા
 પરમ કૃપાળુ ગુણી ઉપાસના અને તેમની આજ્ઞાનુ પાલન કરવું
 ત્રીજી કારણ જગતના સર્વ જીવોને પોતાના સન્માન ગુણવાલા
 જાણી તેઓને મન વચન અને કાયાથી આપણાથી પીડા ન
 થાય તેમની હિંસા ન થાય તેવું વર્તન રાખવું ચોથું
 કારણ સત્ય શૌચ ક્ષમા વિગેરે ધર્મોને સેવવા તે

તેમજ આત્મદર્શનમાં આત્મા સ્વય ઉપાદાન ॥ તે
 આત્મા જ્યારે યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કરીને અપૂર્વ કરણ કરતા
 અનંતાનુબંધી ક્રોધ માન માયા લોભ રૂપ બોક્ષી મય
 ક્ષપાયો અને સમ્યક્ મોહનીય મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યા
 ત્વમોહનીય જેમ સાતે મોહનીય પ્રકૃતિને ખખાલીને દેવગુણ
 ધર્મોના ઉપાસક થાય, જીવ અજીવ પુણ્ય પાપ આશ્રવ
 સ વર બધે નિર્જરા મોક્ષરૂપ તત્વને યથાસ્વરૂપે જાણીને
 તેની શ્રદ્ધા કરીને આત્મા આત્મ સ્વરૂપને સ્વાદ્વાદ નય નિગ્રેષ
 જ્ઞાનથી વિચારતો થાય ત્યારે ક્ષયોત્થમ ક્ષાયિક કે ઉપશમ
 જાવના સમ્યક્ત્વને નિશ્ચય પૂર્વક પ્રાપ્ત કરે અને ત્યારે આત્મ
 સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરે છે

યા દેવે દેવતાબુદ્ધિર્ગુરૌ ચ ગુરુનામતિ.

ધર્મે ॥ ધર્મથી શુદ્ધસમ્પત્ત્યમિદમ્ન્યતે ॥ ૧ ॥

દેવ વીતરાગમા દેવ બુદ્ધિ 'સદ્ગુણમા ગુણ બુદ્ધિ' સમાદિ ધર્મમા ધર્મબુદ્ધિ તે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ જાણવું, તે ત્રણ પ્રકારનું છે તે ઔપશમિક ક્ષયોપશમિક અને ક્ષાયિક તેમા જે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ છે તે પરમ શુદ્ધ હોવા છતાં પણ રાખથી ઢાંકેલા અગ્નિ સમાન ॥ મિથ્યાત્વ મોહનો ઉદય થતાં અનતાનુભવો કપાયની ચોકડી ઉદય આવતા ઉપશમ સમ્યક્ત્વનાશ પામે ॥ અને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનો લાભ-મિથ્યાત્વ મોહનિય કર્મ પ્રકૃતિનો દેશથી ઉદયમા આવેલાનો ક્ષય કરવાથી અને ઉદયમા ન આવેલાને ઉપશમાવતો હોવાથી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને જીવ પામે છે એને વેદક પણ કહેવાય છે

અનાદિ સસારમા પૂર્વે સમ્યક્ત્વ નહિ પામેલો આત્મા સાતે મોહનીય કર્મ પ્રકૃતિને ઉપશમાવીને ત્રણ પુનઃ કર્યા ન હોય તેવો એક અવર મુહુર્ત કાલ અત્યન્ત શુદ્ધ ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો લાભ મેળવે છે અને તે આત્મ સ્વરૂપને અનુભવે છે પણ તે પછી પાછા ચાર ગતિમા જમણકરનારો થાય છે

ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ છાસક સાગોરોપમકાલથી પણ અધિક કાલ સુધી જીવ અનુભવે છે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અનતાનુભવિ અને ત્રણ દર્શન મોહનીય પ્રકૃતિના ક્ષયથી થાય છે આ ત્રણ સમ્યક્ત્વ આત્મદર્શનની પ્રાપ્તિમા ઉપાદાન કારણ થાય છે કારણકે તે આત્માના આત્મિક પરિણામ સ્વરૂપ છે તત્ત્વાર્થજાપ્યમા જણાવ્યું છે કે

પરમપિઞ્જિનવચનાદસ્માન્નિર્ગદિક મવતિ, શ્રુયતે ચાનન્તાઃ
સામાયિકમાત્રપદસિદ્ધા* ॥ ૧ ॥ તસ્માત્તત્પ્રામાણ્યાત્સમાસતો
વ્યાસતત્ત્રિજિનવચનમ્, શ્રેયઃ ઇતિ નિર્વિઘ્નઃ ગ્રાહ્ય ધાર્ય ચ
વાચ્ય ચ ॥ ૨ ॥

અર્થ — એકપણ પરમાત્માના વચનને ધારીને તેનું
મનન કરીને શુદ્ધ ચારિત્ર યોગરૂપ સામાયિક જો આરાધન
કરવામાં આવે શુદ્ધોપયોગપૂર્વક ધ્યાન કરાય તો તેવા એકજ
પદથી અને ત આત્માઓ સર્વ કર્મોનો ધાત કરીને આત્મ
સ્વરૂપ રમણતામય સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જ્ઞાત્રો
જણાવે છે તેથી તે વચનોનું પ્રમાણપણ સ્વયં બુદ્ધિવત
માટે સમાસથી—સંલેપથી અને વિચાર બુદ્ધિવત માટે વિસ્તા
રથી આધી નિર્વિઘ્નર બુદ્ધિ પૂર્વક વાચવા ધારવા અને આચારમાં
મુકવા, તેથી સર્વકર્મનો ક્ષય કરી જીવને કેવલ જ્ઞાન દર્શન
પ્રાપ્ત થાય છે અને તે આત્માને પરમાત્મા સ્વરૂપે બનાવે છે

અનુમાન્ય સદાત્મા ચૈ, જ્ઞાનિના શાન્તચેતસા,
મોહમાયાં પરિહૃત્ય, દેયા દષ્ટિ. સદાત્મનિ ॥ ૪૭ ॥

અર્થ — જ્ઞાત્ર ચિત્તવાલા મહાજ્ઞાની પુરુષોએ મોહ
માયાનો ત્યાગ કરીને સર્વદા આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરીને
તેમાં એકાગ્રભાવે દષ્ટિને સદા સ્થિર કરી તે આત્મદર્શનનું
પ્રાપ્ત ઉપાદાન કરણ રૂપ છે ॥૪૭॥

વિવેચન — જ્ઞાત્રોના સાચા અનુભવી મહાત્માઓએ
માધ્યસ્થ ભાવે ચિત્તને સ્થિર કરીને મિથ્યાત્વ કષાય માયા

મોહ, કામ, ક્રોધ, રાગ દ્રેષને મનવચન કાયાથી દુર કરીને સદા આત્મ સ્વરૂપનો શાસ્ત્રપઢે અનુભવ કરીને શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાં એકાગ્રતાપૂર્વક સ્થિરભાવે દષ્ટિ કરવી કહ્યું છે કે

અસ્મિન્ હૃદયસ્થે તિષ્ઠતિ, તત્ત્વતો મુનોન્દ્ર ઇતિ ॥
હૃદયસ્થિતે ચ તસ્મિન્, નિયમાત્સર્ગાર્થસિદ્ધિઃ સ્યાત્ ॥ ૧ ॥

(સિદ્ધસેન દિવાકર)

અર્થ — જો પરમાત્માના ઉપદેશ કરાયેલા શાસ્ત્ર આગમોને અનુભવ પૂર્વક હૃદયમાં સ્થિર કર્યા હોય તેમણે પરમાત્માને પોતાના હૃદયમાં અવશ્ય સ્થિર કરેલા છે તેમ સમજવું અને જો પરમાત્માને સમ્યક્ જ્ઞાન અનુભવ પૂર્વક હૃદયમાં સ્થિર કરે છે તે મહાત્મા સર્વાર્થને સિદ્ધ કરે છે એટલા માટે આત્મ સ્વરૂપમાં દષ્ટિ રાખવી અને સમ્યક્ આત્મતત્ત્વનું ધ્યાન કરવું ॥૪૭॥

નયથી પણ આત્મબોધ થાય છે તે જણાવે છે
દ્રવ્યાર્થિકનય પ્રિત્વા, નિત્યાત્મા કથ્યતે જિને.
પર્યાયાર્થિકતોઽનિત્ય, આત્મા દ્વેયો વિચક્ષણૈ ॥ ૪૮ ॥

અર્થ — દ્રવ્યાર્થિક નયનું આલ્લબન કરીને આત્મા નિત્ય છે અને પર્યાયાર્થિકનયનું અવલ્લબન કરીને અનિત્ય આત્માને જાણવો એમ જ્ઞાન વિચક્ષણો કહે છે ॥ ૪૮ ॥

વિવેચન — આત્મદર્શન માટે અનેક દર્શનના પડિતો જુદીજુદી વાતો કહે છે કે ઠાઠ આત્માને નિત્ય કોઈ અનિત્ય એમ જુદી જુદી રીતે પ્રતિપાદન કરે છે જેમકે

પુરુષ એવેદગ્નિ, સર્વે યદ્ભૂત યચ્ચ માવ્ય ઉતામૃતત્વ
 સ્પેશાનો યદન્નેનાતિરોદ્ધતિ । યદેજતિ યન્નેજતિ યદ્ દૂરે
 યદ અન્તિકે યદન્તરસ્ય નાદ્યતઃ । ઇતિ ।

જે પૂર્વે થયેલા છે વર્તમાનમાં થાય છે બલિધ્યમ
 થયે જે મરણ પામતો નથી સદા અમૃત રૂપ છે જે
 સર્વશક્તિવત્ત જે અન્નથી વૃદ્ધિ પામે છે જે ચલિત છે
 જે દૂર છે નજદીક છે જે અંતર સ્વરૂપ છે છે બાહ્યસ્વ
 સ્વરૂપમાં છે તે સર્વ જોકે પુરુષરૂપ છે પુરુષ
 અતિરિક્ત કંઈ પણ વસ્તુ નથી તેથી આત્મા નિત્ય સ્વરૂપનો
 બાહ્યે બાહ્ય બદલાતા વસ્તુ બદલાતી નથી જ જેમકે
 મુઠળીવાળીને સાપ પડ્યો હોય કે સાંભો સાંભેલા રૂપ થયો
 હોય તો પણ તેનું સર્પપણ કાયમ જ રહે છે

વાચકે મુખ્ય ઉમાસ્વાતિ તત્ત્વાર્થમાં જણાવે છે કે
 ઉત્પાદક્યયધીવ્યયુક્ત સદ્ ।

જેમા નવા પર્ચાયો થતા હોય જુના નષ્ટ થતા હોય
 અને દ્રવ્યત્વ પછે મુખ હોય તે પદાર્થો યેનન કે જડ હોય
 તો પણ તે સદ્ વિદ્યમાનત્વ ધર્મ વડે યુક્ત હોવાથી કવ
 ચિત્ નિત્યાનિત્ય ધર્મવત્ બાહ્યવા

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્ર પ્રજુ જણાવે છે કે

આદીપમાવ્યોમસમસ્યમાય, સ્યાદ્વાદમુદ્રાનતિમેદિ વસ્તુ,
 તદ્વિત્યમેવૈકમનિત્યમયદિતિ ત્વદાદ્વાદ્રિપતાં પ્રલાપા' ॥ ૧ ॥

અત્યન્ન ક્ષણિક દેખાતો દીપક અને નિત્ય અખંડ

જણાતા આકાશમા સર્વદા નિત્યત્વ અને અનિત્યત્વ બન્ને પરસ્પર વિરોધ ધર્મ જણાતા છતાં સાથે અબાધિત ભાવે કાયમ જણાય છે આમ સર્વ પદાર્થો દ્રવ્યસ્વરૂપે નિત્ય પર્યાયત્વ રૂપે અનિત્ય છે તેમ આત્મા પણ સદ્ દ્રવ્ય હોવાથી કય ચિત્ નિત્યાનિત્ય જ છે હવે જો નિત્ય એકાંત જ હોય અને ઉત્પાદ વ્યય ન થતા હોય તો આપણે નવાનવા અનુભવો કરીએ છીએ જેમકે જન્મ પામેલા મનુષ્યો મરણ પામે છે તે વ્યય અને પૂર્વભવથી નવા બાળકો જન્મ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉત્પાદ ન બને આત્મા કુટસ્થ નિત્ય અમચ્યુતાનુત્પન્નસ્થિરૈકરુપો નિત્યમ્ ।

જે ઉત્પન્ન ન થાય જે નાશ ન થાય અને સદા એક સ્વરૂપે રહે તે નિત્ય એમ હોય તો સસારમા જન્મ પામતા અને મરતા મનુષ્ય પશુપક્ષીને દેખીએ છીએ તે અનિત્યતાને સિદ્ધ કરે છે અને પૂર્વ જન્મના કરેલા પુણ્ય પાપથી યુક્ત હોવાને કારણે જન્મ પછી કાંઈ પાપ પુણ્ય ન કર્યા છતાં સુખ દુઃખ અને ભોગવે તેમજ તેના પૂર્વ ભવના શુભાશુભ સંસ્કારોને લઈને માતાપિતાના શુણ્ણ સ્વભાવના વ્યવહારથી કાંઈ જુના પ્રકારનું આચરણ કરતા થાય છે તેથી આત્મા નિત્ય સમજાય છે

આમ આત્મા નિત્ય અનિત્ય બન્ને રૂપે છે આત્માદિ પદાર્થો એકાંત નિત્ય હોય તો તેમા પારિણામિક ભાવ જે દેખાય છે તે તેમજ આત્માઓમા નવા નવા જન્મ મરણ બાળક યુવાન વૃદ્ધત્વને દેખાવાનો સંભવ થાય છે તે સંભવ ન હોવો જોઈએ

તેમજ આત્મા એકાંતે ક્ષણિક નાશવત્ જ હોય તો તુર્ત જન્મ પામેલાને સ્તનપાન સ્મૃતિ વિગેરે જ્ઞાનનો સંભવ થાય ॥ તે ન હોવો જોઈએ કેમકે ક્ષણિકને પૂર્વના પદાર્થે કરેલા કૃત્યોને લાભ ન મળવો જોઈએ જે આત્મા જે પુણ્ય પાપ કરે તેના ફલ તે કરનારને જ ભોગવવા પડે છે માટે આત્મા એકાંત ક્ષણિક પણ નથી જ એથી કથયિતુ નિત્યાનિત્ય આત્માદિ સર્વ પદાર્થો છે જો એમ લાગતું હોય કે પરસ્પર વિરોધ ધર્મ એક પદાર્થમાં ઠીક રહી શકે તો કહ્યું છે કે

માગે સિંહો નરો માગે યોજ્યો માગદ્વયાત્મક ।

સમર્થમવિમાગેન નરસિંહ પ્રવસતે ॥ ૯ ॥

એક અશ્વમા સિંહ બીજા અશ્વમા મનુષ્ય એમ અભાગમય આત્મા નસિંહ રૂપ કહેવાય ॥ તેમ આત્મા દ્રવ્ય ઉર્ધ્વતા સામાન્યત્વ રૂપે એક હોવાથી નિત્ય છે અને નવા નવા પરિણામ અને નવા નવા કાળયોગે પરિણામ રૂપ પર્યાયોની અપેક્ષાએ અનિત્ય પણ છે તેથી પરમાત્મા ભગવાન મહાવીર હેવ દ્રવ્યાધિક નયથી નિત્ય અને પર્યાયાર્થિક નયથી આત્મા અનિત્ય છે તેમ જણાવે છે આમ તે આત્મા સ્વાદૃનિત્યા નિત્ય હોવાથી પૂર્વકાલિન અજ્ઞાનતાને છોડીને આત્મ સ્વરૂપનો જ્ઞાતા અને સહજનદનો ભોક્તા થાય છે ॥૪૮॥

હવે જીવોનું સ્વરૂપ જણાવ્યા પછી જીવોના ભેદને પૂજ્ય શ્રી ગુરુદેવ જણાવે છે

જીવાઃ સમારિણો મુક્તા, અનન્તા માપિતા જિનૈ.

મતિશરીર મિત્રાસ્તે, આત્મન કૃતકર્મતઃ

॥ ૪૯ ॥

અર્થ - પરમાત્મા વીતરાગ જીનેશ્વરોએ જીવોના જે ભેદ કહ્યા છે એક સસારીઓ અને જીજ્ઞા મુક્તો તેમા સસારી જીવો દરેક પોત પોતાના કરેલા કર્મવડે સાધારણ શરીર કે પ્રત્યેકના જુદા જુદા શરીરને પામે છે ॥૪૬॥

વિવેચન — સામાન્ય રીતે ચતુર્થ રૂપ જ્ઞાનાદિને ધારણ કરતા સર્વ જીવોનો એક જ પ્રકાર થાય ॥ પણ સ્વકૃત કર્મ વડે તેમાથી જે સસારમા નવા નવા ભવ કરે છે તે સસારી જીવો કહેવાય છે અને જેઓએ સર્વ સસારના કારણોનો ક્ષય કર્યો હોવાથી શરીર ઈન્દ્રિય મન અને કર્મનો સખધ ત્યાગ કરીને સર્વ દુષ્ણ અને તેના હેતુઓથી મુક્ત થયેલા હોવાથી મુક્ત, શિવ, સિદ્ધ નિર્વાણી વિગેરે નામથી જાણખાય છે તેથી એ અપેક્ષાથી સસારી અને મુક્ત એમ અનત જીવોના જે ભેદ કહેવાયા છે તેમા જે સસારમા રહેલા છે તે પોતપોતાના કર્મ વડે બિન્ન બિન્ન પ્રકારના શરીર ઈન્દ્રિય બલ વેદના જ્ઞાન દર્શન શક્તિને ધરાવનારા છે તેમા જેમના શરીરો અર્મઅશુધી ન દેખાય તે સૂક્ષ્મ આ સૂક્ષ્મ જીવો પૃથ્વીકાયિક આપ્તકાયિક તેજસ કાયિક વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક અસખ્યાતા વર્તે છે

સાધારણ એટલે અનત જીવોનું સહિચાર એક શરીર જેમ ધર્મશાલામા આવેલા સર્વ બુધ્ધિશીલ રહેવાનું સાધારણ ઘર હોય છે તેમ તેવા અશુભ કર્મના યોગે અનત જીવોના વાસમય એક એક શરીર રૂપ તે સાધારણ અસખ્યાત ગોળાના અસખ્યાત વિભાગોમય નિગોદના નામે

ઓળખાતુ સાધારણ વનસ્પતિઓનું સ્થાન છે તે પ્રાય સર્વ જગત મધ્યે નિગોદથી વ્યાપ્ત ॥ કહેવાય ॥ કે જેટલા લોકમાં આકાશ પ્રદેશના વિભાગો-અરો છે તેટલા પ્રમાણવાળા તે નિગોદના ગોળા એક એક આકાશ પ્રદેશના આધારે રહ્યા છે તે એક ગોળામા અસખ્યાત શરીરો સાધારણ ભાવે રહ્યાં ॥ તે શરીરમા અનત હોયો છે જે અકથ્ય અકલ્પ્ય દુષ્કલ લોગથી રહ્યા છે તો પણ તેમાં મુખતતા પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ જોવા ભાવે સદા વર્તે છે,

બીજા પ્રત્યેક સ્વતંત્ર પોતે પોતાના શરીરને ધારણ કરનારા એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચત્તરિન્દ્રિય, પચ્ચેન્દ્રિય, દેવ, નારક, મનુષ્ય, તિર્થંચ પશુ પક્ષી જલચર વિગેરે હોયો પણ વર્તે છે આ બધા સર્વે હોયો સ્વકૃત કર્મવડે નાની નાની હવયોનિમા ગમનાગમન કરતા દુષ્કલ મુષ્કલ લોગવતા સસારમા ભમે છે ભૂતકાલમા ભમતા હતા ભવિષ્યમાં પણ ભમશે તેમાં એક અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વની કારણતા છે ત્યારે આત્મા સ્વપર સ્વરૂપને જાણશે ત્યારે પર સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી આત્મ ગુણ પ્રવૃત્તિમા પ્રવેશ કરશે અને ત્યારે જ તે આત્મદર્શન પ્રાપ્ત કરશે ॥૪૬॥ તે ક્યારે મુક્તિ પામશે

अनाद्यनतका जीवा कर्मावृत्ता भ्रमन्ति वै,
यदा कर्मरिमुक्तास्ते मुक्ता सिद्धा शिवाल्ये ॥ ५० ॥

અર્થ-તે સર્વે પોત પોતાથી કરાયેલા કર્મની પરપરાથી ઘેરાયેલા અનાદિ અનતકાલથી સસારમા ભમે

છે, પણ ત્યારે તે સર્વ કર્મથી મુક્ત થશે ત્યારે તે સિદ્ધો શિવાલયમાં વાસ કરશે

વિવેચન - જગતમાં સર્વ જીવો એકેન્દ્રિયથી માંડીને પચેન્દ્રિય પર્યન્તના સ્વસ્વકૃત કર્મના શુભાશુભ ઉત્પત્તિ અનાદિ અનતકાલથી વર્તે છે, એટલે પ્રથમ તે શુદ્ધ હોવા પછી કર્મ લાગવાથી સંસારી બને છે એવું ન માનવું પણ અનાદિ અનતકાલથી જુના કર્મને બોગવે છે અને નવા કર્મ બાધે છે એમ પરપરાથી અનાદિ અનતકાલથી જીવો સંસારમાં વસતા રહ્યા છે

કાલે અણાદિનિહ્ણે, જોગિગહ્ણમિ મીસણે इत्य ।

મધિયા મમિદિન્તિ, ચિર જીવા જિજ્ઞવણમલહન્તા ॥૧॥

આ જીવ અનાદિ અનતકાલથી અનેક પ્રકારની બધ-કર યોનિઓમાં જન્મ મરણ કરતો ભ્રમતો અનેક દુષ્ણ બોગવતો વસી રહ્યો છે વસે છે અને ભવિષ્યમાં પણ વસશે જ ત્યાં સુધી વીતરાગ પ્રણીત શાસ્ત્ર વચનને સાંભળશે નહિ તેની પ્રજ્ઞા કરશે નહિ, આરિત્ર અને તપ કરી કર્મ ક્ષય નહિ કરે ત્યાં સુધી અવશ્ય ભ્રમશે જ પણ જ્યારે કર્મભલનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પામી ધાતી અધાતી કર્મનો ક્ષય કરશે ત્યારે મુક્તિ પામશે

આત્મા સ્વયં પોતાના સ્વરૂપને કે પર સ્વરૂપને માત્ર કરવામાં સમર્થ છે તે જણાવે છે

यः कर्त्ता कर्मणामात्मा, हर्त्ता स जीव उच्यते,

कर्त्ता हर्त्ता स्वयञ्चात्मा, नान्यः कोऽपि परः प्रभुः ॥ ૫૧ ॥

અર્થ - જે આત્મા પોતાના કર્મનો કર્તા હોય તેજ તેનો લોકતા કે હર્તા થાય છે તેથી તે આત્માને જીવ કહેવાય છે જ્યારે પોતાના કર્મનો કર્તા લોકતા અને હર્તા રચ્ય હોવાથી અન્ય કોઈ પણ તેને સુખ દુઃખ કે સુકૃતિ આપવા સમર્થ નથી જ ॥૫૧॥

વિવેચન - “કરે તેવું પામે વાને તેવું લહે” આ કહેવત સર્વ સામાન્ય જનતામાં પ્રખ્યાત છે એટલે જીવો સ્વયં શુભાશુભ ક્રિયાઓ વડે મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન અવિરતિ કષાય અને શુભાશુભ શરીર વચન મનની પ્રવૃત્તિરૂપ યોગો વડે જે જે કર્મ શુભ વા અશુભ બાધે છે તેનો પોતે જ કર્તા છે અન્ય કોઈ તે કર્મ કરવામાં ઉપાદાન રૂપ થતો નથી માટી ઘડને બનાવતી હોવાથી માટી ઉપાદાન કારણ બળાય કુભાર ચક્ર ચિવર (વગેરે નિમિત્તો બળાય જેવા અધ્યવસાયથી વર્તે તેવા કર્મનો તે પોતે કર્તા છે પણ કોઈ ઈશ્વર મહાદેવ અથવા કે બવાના તે કર્મના કર્તા ન જ મનાય તેમજ તે કર્મનો સ્વયં પોતે જ લોકતા-લોગવનારો થાય છે પણ અન્ય કોઈ કર્મના ફક્ત આપવામાં ઉપાદાન કારણ નથી થતો મહાભારત વન પર્વમાં જણાવે છે કે

કચ્ચરપ્રેરિતો ગચ્છેત્વ સ્વર્ગં વ્રમેત્વા, અ યો જન્તુરનીશોડય માત્મન સુલદુ સ્વયો ॥

જીવો ઈશ્વરની પ્રેરણાવડે સ્વર્ગ વા નરકે જાય છે કારણ કે તે ઈશ્વર વિના અન્ય જીવ પોતાના સુખ દુઃખ

લોગવવામા સમર્થ નથી આમ માનતા ઈશ્વરનુ કૃપાળુપણુ નદ થાય છે કેમકે તે કેટલાકને સુખી કરતો હોવાથી પક્ષપાતિ પણ ગણાય પરંતુ ઈશ્વર સર્વ કૃષ્ણાવત અને અપક્ષપાતિ હોવો જોઈએ સામાન્ય સતો પણ પોતાને ઉપાધિ કરનારા ઉપર દયા યોગ્ય હોય તો દયા અને જો તેમ ન હોય તો ઉપેક્ષા ભાવને ધરે છે પણ તેને શિક્ષા કરવા પ્રયત્ન નથી જ કરતા તો મહાન કૃપાણુ સ્વર્ગ ઉપર સમાન ભાવ રાખનારા ઈશ્વરને તેવા ખોટા આરોપ ન ચડાવવા જોઈએ શ્રી ગીતામા જણાવ્યું છે કે —

ન કર્તવ્ય ન કર્માણિ, લોકસ્ય સુજતિ મમ્હ ।

ન કર્મફલસયોગ, સ્વભાવસ્તુ પ્રવર્તતે ॥ ૧ ॥

નાદત્તે કસ્ય વિત્પાપ, ન ચ સુકૃત વિમુઃ ।

અજ્ઞાનેનાદૃત જ્ઞાન, તેનમુદ્ધાન્તિ જન્તવઃ ॥ ૨ ॥

પરમાત્મા ઈશ્વર જગતને કે કોઈ જીવોને બનાવતા નથી કે નાશ પણ કરતા નથી જ તેમ જીવોને પુણ્ય કે પાપ પણ ઈશ્વર આપતા નથી જીવોએ કરેલા પુણ્ય પાપના ફલને પણ ઈશ્વર આપતા નથી તેવા કર્મનો સબધ પણ જીવો સાથે જોડતા નથી પણ તે તે જીવો પોતાના કરેલા પુણ્ય પાપને અનુસારે તેમનામા સ્વય સ્વભાવથી તેવા પ્રકારની બુદ્ધિ પ્રવર્તે છે કોઈ પણ જીવના પુણ્ય કે પાપને ઈશ્વર લઈ લેતા નથી પણ લોકો મહામોહથી અને અજ્ઞાનવડે સાચુ આત્મસ્વરૂપ ચૈતન્યને જાણતા ન હોવાથી હુ જ પડે ત્યારે મુઝાઈ હાથવરાળ કરીને તેનો

દોષ ઇશ્વરના નામે ચઢાવે છે વસ્તુ પોતેજ અજ્ઞાનતાથી મોહમાયામા મુઝાયેલો જીવ વિષય લોગની લાલચવાળો હોવાથી હિંસા ચોરી અસત્ય મૈથુન પરિચ્છેદ ક્રોધ માન માયા લોભ રાગ દ્વેષ આદિ સેવતો અનેક પાપ કર્મનો પોતેજ કર્તા થાય છે અને પોતાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ તે કર્મનો ઉદય કાળ પ્રાપ્ત થયે છતે પોતે જ તેના ફલને લોભવે છે પૂર્વના શુભ કર્મ થોળે બિક્ષાચર રાજ બની જાય તેમા કોઈ ઇશ્વર કે ઇન્દ્ર આકા આવી શકતા નથી કોઈ પ્રેમી પોતાના પ્રેમીના દુઃખને લઈ શકતો નથી કે કોઈ શત્રુ તેનો પુણ્યોદય હોવાથી દુઃખ આપી શકતો નથી જેમ મહારાણી શ્રીમતી સીતાદેવીનું શિયળ છુટવા શવજી અનેક પ્રયત્ન ઉપાયો ચોળ્યા પણ તે સીતાદેવીના પુણ્યથી શિયળ અક્ષત રહ્યું અને પાપ કર્મના ઉદયથી બદલાન હોવા છતાં શવજી લક્ષ્મણ અને રામના હાથે મરણ પામીને નરકનો અતિથિ થયો કોઈ ઇશ્વર કે દેવ તેની તે ભવિતવ્યતાને રોકી શક્યો નહિ તેથી પોતાના સુખ દુઃખ કર્મનો નાશ પણ પોતાના પ્રયત્નથી આત્મા કરી શકે છે આત્મ સ્વરૂપ પણ પોતે જ સ્વયં પ્રયત્નથી જાણી શકે છે

વળી ગીતાજીમા મહર્ષિ વ્યાસજી જણાવે છે -

જ્ઞાનેન તુ ચદજ્ઞાન, યેપા નાશિતમાત્મન ।

તેપામાદિત્યજ્ઞાન પ્રકાશયતિ તત્પરમ્ ॥ ૧ ॥

જેમના અજ્ઞાન, મોહ, મિથ્યાત્વ, સમ્યગ્ જ્ઞાન વડે નાશ પામ્યા હોય તે આત્માને સૂર્યની પેઠે જ્ઞાન પરમ આત્મસ્વરૂપનું દર્શન કરાવે છે તે માટે પરમાત્મ સ્વરૂપનું દર્શન કરવા ઈચ્છનારા મહાનુભાવોએ વીતરાગ અરિહ તોનું ધ્યાન રૂપસ્વ ભાવમય કરવું ॥૫૧॥

કર્મપદ્મવિનિર્મુક્ત, દેશ્વરો હસ ઉચ્ચતે,
જગત્કર્તા ન સ જ્ઞેયો, મોહચ્છાડમાયત્ પ્રમુદ્ ॥ ૫૨ ॥

અર્થ - જે આત્મા પોતાના કર્મ મેલને નાશ કરીને પરમ મુક્ત થયા છે તે જ ઈશ્વર વસ્તુતઃ હસ કહેવાય છે પણ કોઈ જગત કર્તા ઈશ્વર નથી કારણ કે જગતને ણનાવર્તુ, વિનાશ કરવો, રક્ષણ કરવું તેમા મોહ ઈચ્છા રાગ દ્રેષ સભવે ॥ ઈશ્વરમા તેનો સર્વથા અભાવ જ છે

વિવેચન - ઈશ્વર એટલે સર્વ શક્તિમત્, સામાન્યતઃ સર્વ આત્માઓ સત્તાથી સર્વ શક્તિમત્ છે પૂજ્ય શ્રી જણાવે ॥ ૬

જીવો ગુણવદિવ્રજો નયસ્મ દવદ્વિયરસ સમાદય ।

દ્રવ્યાધિક્કનયથી સર્વ ગુણવત્ સ્વસત્તાએ સર્વ આત્મા સમાન ધર્મવત્ છે તેથી સત્તાએ તે ઈશ્વર જ ॥

આત્મા સર્વ કર્મ મેલને અનાદિકાલથી આત્મા સાથે લાગેલ છે તેનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધ થાય ત્યારે તે સપુરુષ બાવે પ્રગટ ઈશ્વર થાય તેને જ્ઞાનિએ હ્રદય તરીકે સંબોધે છે એ પરમાત્મા તેવું કરતા હોય તો તેઓને મોહ

ધૃષ્ટિ રાગ દ્વેષ ગણાય પણ તેવા દોષો તો મિથ્યા અજ્ઞાન
અવિરતિ અશુભ યોગવાળાને જ સહને પરમાત્મા તો તેવા
અવગુણ દોષવાલા નથી જ કહ્યું છે કે

“આકારરહિત શુદ્ધ, સ્વસ્વરૂપે વ્યવસ્થિતમ્ ।

સિદ્ધમદ્દગુણાપેત નિર્વિકારં નિરવન ॥ ૧ ॥

પરમાત્માએ સિદ્ધ સ્વરૂપ હોવાથી આઠ ક્રમમય
દોષોનો ત્યાગ કરીને પરમ શુદ્ધ આઠ ગુણો ધારણ કરતા
હોવાથી દેહમય આકાર રહિત, શુદ્ધ, નિજાત્મ સ્વરૂપમાં
સ્થિર, વિકાર વિનાના છે તેથી જગતનું કર્તૃત્વ ભોક્તૃ
ત્વ નિયામકત્વ વિગેરેની ચિંતા કરવાનું તેમને નથી
હોતું તેથી જગતનું કર્તૃત્વ તેમનું ન સમજવું પણ પોતાના
શુદ્ધ શુભસ્વરૂપનું કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વ નિયામકત્વનો સહવ છે
તે વાતને પ્રુષ્ટ કરવા પૂજ્ય શ્રી જણાવે છે કે

જગત્સ્વૃત્વવાદસ્તુ, પરેશે નોપપદ્યતે,

કાર્યોપાદાનહેતુત્વ, મિત્રાઽમિત્ર પ્રમોરહો.

॥ ૫૧ ॥

અર્થ - જગતનું સ્વવાપણુ ઇશ્વર પરમેશ્વરમાં છે
તેવો વાદ કોઈ પણ રીતે સિદ્ધ થતો નથી કારણકે જે કાર્યો
થાય તેમાં કર્તાનું ઉપાદાન કે નિનિત્ત કારણુ તે કર્તાથી
ભિન્ન કે અભિન્ન છે તે વિચારવું પડે ॥

વિવેચન - નૈયાયિએ ઇશ્વરને જગત્કર્તા અને સહા
રક માને ॥ પરંતુ તે કેવી રીતે સહવે? જો કોઈ ઇશ્વર
આ જગતને રચ્યું હોય તો તે પહેલા જગત હતું કે

નહોતું જો પ્રથમ જગત હતું તો ઈશ્વરે નવું કેવી રીતે
 બનાવ્યું ? વળી તેણે પહેલાં જેવું બનાવ્યું છે તેથી
 વિપરીત બનાવ્યું ? જો પહેલાં ન હતું ને પછી ઈશ્વરે
 બનાવ્યું હોય તો જ્યારે જગત નહોતું બનાવ્યું ત્યારે
 ઈશ્વર શું કરતા ? કયા રહેતા હતા ? તેમનું ભજન કીર્તન
 કેણું કરતું હતું ? ઈશ્વરને જગત બનાવવા માટે કેણું
 જણાવ્યું ? કેણું વિનંતિ કરી ? જગતમાં ઈશ્વરે જીવોને
 જ માત્ર બનાવ્યા કે સાથે સાથે તેમને રહેવા માટે પૃથ્વી
 પર્વત નદી સમુદ્ર આકાશાદિ પણ બનાવ્યા ? જો જીવોને
 ઈશ્વરે બનાવ્યા હોય તો ઈશ્વર પોતે જીવ છે કે અજીવ
 છે ? ઈશ્વર અજીવ હોય તો તેમાં ઇચ્છા પ્રયત્ન વિગેરનો
 સંભવ ઘટે નહિ અને જો ઈશ્વર જીવ હોય તો એક જીવ
 રૂપ છે કે અનેક જીવરૂપ છે ? એક જીવ હોય તો
 એક જીવ બીજા જીવોને બનાવે તેવો કેઈ પુરાવો આપશે ?
 અનેક જીવરૂપ ઈશ્વર હોય તો અમે જેન સ્વાદુવાદુ માન
 નાશ જગતને અનેક જીવમય અનાદિ માનીએ છીએ જ
 અને તે જીવો રૂપ ઈશ્વરો માનીએ છીએ સર્વ જીવો
 પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે પૂર્ણ સ્વરૂપે સત્તાથી છે અહિં ગીતામાં
 જણાવે છે કે -

અનાદિત્વાન્નિર્ગુણત્વાત્પરમાત્મા અચય*, શરીરસ્થોઽપિ
 કૌન્તેય ન કરોતિ ન લિપ્યતે ॥

પરમાત્મા સ્વરૂપ આત્મા અનાદિપણાવાળો અવિ
 નાશી સ્વભાવવાળો અને રજસ તામસ સાત્વિક પ્રકૃતિઓથી

રહિત હોવાથી નિર્ગુણ છે શરીરમાં રહેલા ઇશ્વર છે તે કદાપિ કંઈ કરતો નથી કે લેવાતો નથી તમે જો એક ઇશ્વર રૂપ માનતા હો તો તેમાં જણાવ્યા તેવા અનાદિત્વ અવિનાશિત્વ નિર્ગુણત્વ વિગેરે ગુણો હોય તો અકર્તૃત્વ આવે કર્તૃત્વ હોય ત્યાં કર્મબંધનો સંભવ છે જે ક્રિયાઓ થાય તે ઇચ્છા વિનાની ન જ થાય ત્યાં ઇચ્છા થાય ત્યાં કર્મબંધ રહેલો છે જ તેથી ઇશ્વરમાં જો ઇચ્છાહિ હોય તો ઉપર શ્લોકમાં જણાવ્યા તે ગુણો—સ્વભાવથી જો શકે જ નહિ પણ અમારી પેઠે અનેક ઇશ્વરો એટલે સર્વ જીવોને ઇશ્વરપણુ સત્તાથી રહેલું છે તેમ સ્વીકારો તો દ્રવ્યાર્થિક નયથી ઉપરના કહેલા સ્વભાવ ઇશ્વરમાં ઘટી શકે ॥ અને પર્યાયાર્થિક નયથી અનાદિકાલથી નવા નવા કર્મને કરી નવીન બીજા પરપરારૂપ સંસારને રચનારો ઇશ્વર પણ જીવ કહેવાય અને તેમ કરવામાં આવે તો વાધો ન આવે પણ જો એક ઇશ્વર માનીએ તો તે નિત્ય કે અનિત્ય શરીરો કે અશરીરો દશ્ય કે અદશ્ય, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, માયામય કે અમાયી વિગેરે સ્વરૂપનો વિચાર કરવો પડે છે શ્રીમાન્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વર જણાવે છે કે :

फर्तास्ति काश्चिद् जगत , स चैक स सर्ग स्वरश
स नित्य . इमा कुहेनास्विदम्भना स्युस्तपां न येपामनु
शासकस्त्वम् ॥ ६ ।

અર્થ—હે મહાવીર દેવ ! પરમાત્મા તમારા શાસનને નહિ સ્વીકારનારા એવા નૈયાયિકો અને વૈશેષિકો ઇશ્વરને

જગતના કર્તા એક સર્વ વ્યાપક સ્વતત્ર નિત્ય છે આવી દલીલો દોથી ખોટી વિહનના પામે છે કહે છે કે જગત કર્તા એક ઈશ્વર છે અને તે જુદ્ધિવત હોવાથી પૃથ્વી પર્વતાદિને બનાવનાર છે, તેવું સામર્થ્ય બીજામા ન હોવાથી એક ઈશ્વર જ કર્તા છે અને જે તેનાથી થાય તે કાર્ય કહેવાય છે જેમ કુબાર માટીમાથી ઘટ કરે છે તે માટીનું કાર્ય છે તેવી રીતે.

હવે વિચારે કે માટીમાથી ઘટ થાય છે તેમા કુબાર નિમિત્ત છે માટીમાં ઘટની સત્તા ગુપ્ત હતી તે વ્યક્ત કરી છે તેમ ઈશ્વરે પહેલા કંઈ કંઈ વસ્તુ મેળવીને શુભ પૃથ્વી પર્વતો નદી સમુદ્ર બનાવ્યા ? તેવું કાંઈ પણ સંભવતું નથી કુબારનું ઘટકાર્યમાં નિમિત્તપણું પ્રત્યક્ષ અકુળોચર થાય છે તેમ ઈશ્વરનું જગતકર્તૃત્વનું સામ્યત્વ કેવી રીતે સંભવે ? અનુમાનથી પણ કાર્ય કારણનો સંબંધ પ્રત્યક્ષ કુબારની પેઠે ઈશ્વરમાં કેાઈએ જોયો હોય તો તે માન્ય કરાય પણ તેવો સંબંધ કાચિત્ અથવા શ્રદ્ધા વડે માનીએ તો પણ એક ઈશ્વરની હેયાતી કેવી રીતે સંભવે ? હરેક કાર્યોમા વિચિત્રતા જોવાય છે એમ ઈશ્વરે જીવોને બનાયા હોય તો તે સર્વ સમાન સ્વભાવના, સરખી રીતે દેવ ગુરૂ ધર્મ કરનારા, પરસ્પર પ્રેમ આનંદ મુખ ભોગવનારા બધા જીવો હોવા જોઈએ પણ જગતની વિચિત્રતા એક ઈશ્વરની કૃતિ હોવાનું અસ્વીકાર કરાવે છે તેમ જ ઈશ્વર શરીરધારી છે કે અશરીરી છે તે પણ કોઈથી નિશ્ચય કરાતો નથી કોઈ વિષ્ણુને કર્તા

કહે છે કેઈ પ્રધાને, કેઈ જાણને, તે કેઈ મહેશ્વરને કર્તા જણાવે છે અને તે તે નામ જુગ હોવા છતાં એકજ વ્યક્તિ રૂપે હોય તે ત્રણ દેવોના કાર્યો સ્વભાવ જુદા જુદા થા. એએ વર્ણવ્યા છે તેથી એક ઈશ્વરવાદ પણ ઉડી જાય છે. ઈશ્વરને જો સર્વ જગત વ્યાપક માનીએ તો આકાશ જેમ વ્યાપક હોવા છતાં તે કાઈ જગત બનાવવામાં સબધ કે નિમિત્ત બનતું જોવાતું નથી તેમ ઈશ્વર પણ વ્યાપક હોવા માત્રથી જગતનો કર્તા બની શકતો નથી ઈશ્વર અમૂર્ત-શરીર ન હોવાથી મૂર્ત કાર્યો તેનાથી કેવી રીતે બને ? અમૂર્ત આકાશ જેમ રૂપી-મૂર્ત કાર્ય કરતું નથી તેમ ઈશ્વર અમૂર્ત હોવાથી મૂર્ત કાર્ય પૃથ્વી પર્વત વિગેરે પણ બનાવી શકે નહિ ઈશ્વર સ્વતંત્ર છે એમ કહેવાય છે તો જગત બનાવવામાં કયો હેતુ તેમને જણાયો ? જગત બનાવ્યા પછી પાલન કરવું તેઓને ખવડાવવું બક્ષિત કરાવવી દુષ્ટો દડ દેવા વિગેરે ઉપાધિ થા માટે વિના કારણે વહોરે છે તેનો ખુલાસો કરવો જોઈએ.

कार्यकारणकर्तृत्वे, हेतुः प्रकृतिरुच्यते । पुरुषः सुख-
दुःखानां मोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ १ ॥

જગતમાં જીવો સર્જાઈ જે કાર્યો થાય છે તેમાં કારણ કે કર્તાપણ એક માત્ર પ્રકૃતિ જ છે અને તે પ્રકૃતિની સાથે સબધિત થયેલો પુરુષ-આત્મા સુખ દુઃખ ભોગવે છે પણ ઈશ્વરનું તેમાં કારણ કે કાર્યકર્તૃત્વપણું નથી જ ॥૫૮॥

તે વાતને સિદ્ધ કરતા પૂજ્ય શુદ્ધેવ જણાવે છે કે -
 ઉપાદાનાન્ન મિત્તહિ, કાર્યં જગતિ દૃશ્યતે,
 ઉપાદાનાદમિન્ન તત્, પ્રમુરુપ જગત્ સદા ॥ ૫૪ ॥

અર્થ-જે જે કાર્યોમા જે ઉપાદાન કારણુ હોય તે
 કાર્યથી અભિન્ન જ હોય છે અને જે પ્રભુ જગત્ કાર્યમા
 ઉપાદાન હોય તો પ્રભુથી જગત્ સદા અભિન્ન જ હોય
 ॥૫૪॥

વિવેચન -જગતમા જે જે કાર્યો થાય છે તેમા જે
 પ્રકારના કારણો અનુભવાય છે તેમાં એક આવશ્યક કારણુ
 ઉપાદાન કારણુ કહેવાય છે જેના અભાવમા કાર્યનો જ
 અભાવ હોય તે ઉપાદાન કારણુ જાણવા ઘટમા માટી-પિંક
 તાસક વિગેરે પરપરાથી જે કાર્યો થાય છે તે માટીથી
 માટીને સર્વ ઘટ પૂર્વના કાર્યો ઘટના ઉપાદાન કારણુ જાણવા
 અને કુભાર ચક્રચિવર વિગેરે નિમિત્ત કારણો જાણવા
 જે કારણો કાર્ય જનવામા સહકાર આપતા હોય તેઓને
 નિમિત્ત કારણુ કહેવાય છે

હવે જ્યારે પ્રભુ વ્યાપક હોવા સાથે જગત્ જતુના
 ઉપાદાન કારણુ થતા હોવાથી જગતથી અભિન્ન સિદ્ધ થયા
 એટલે જગત અને પ્રભુ ઉપાદેય ઉપાદાન રૂપે અલે. એક
 મનાયા એમ એકાત અલેદ માનતા કયા વાધા આવે છે
 તે વિચાર્યો ! જે એમ હોય તો પ્રભુના ઉપાદેય રૂપ
 કાર્યો જીવ રૂપે હોય તો સર્વ જીવો સદા પ્રભુ સમાન અવ
 સ્થાએ પરમાનંદ ભોગવનારા અમર અમર જન્મ મરણુ વિનાના

જ હોવા બેઈએ કારણ કે જે પ્રભુની જગત કર્તૃત્વ શક્તિ
 ॥ તે તેમના ઉપાદેય કાર્ય રૂપ હોવામા પણ આવવી
 બેઈએ પણ હોવો જન્મ મરણ કરતા, મુખ દુખ ભોગ-
 વતા, ઈષ્ટ પ્રાપ્તિમા આનંદ આનંદ પ્રાપ્તિમા શોક કરનારા
 અનુભવાય છે માટે પ્રભુને તેનું ઉપાદાન કારણ કેવી રીતે
 માનવું ? કહ્યું છે કે

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુ, ધ્રુવ જન્મ મૃતસ્ય ચ ॥

જેઓને જન્મ લેવો પડે છે તેને અવસ્ય મરણ પડે
 છે અને જે મરણ પામે છે તેને જન્મવું પણ પડે છે
 એટલે પ્રભુનું સ્વરૂપ એકાન ન જ મનાય પણ સર્વ આત્મા
 ઓ પોતાના શરીરમા બ્યાપક બાવે પોતાના શુભ ધર્મ કર્મમાં
 ઉપાદાન કારણ થતા હોવાથી તે પોતાના પ્રભુ છે અન્ય
 હોવો ઉપર અન્ય કોઈની પ્રભુતા નથી જ હોવો
 સ્વતઃ કર્મનો ફાય કરીને સ્વયં સિદ્ધ શુદ્ધ પરમેશ્વર થાયછે
 પણ એક વ્યક્તિ સદા હોવો ઉપર સત્તા ચલાવનાર હોય
 બનાવનાર હોય શિક્ષા કે મુખ આપનાર હોય તેનું કોઈથી
 પ્રત્યક્ષકે અનુમાન પ્રમાણથી અનુભવાયું નથી જ ॥૫૪॥

હવે જો પ્રભુને જગત ઉપજાવવામા નિમિત્ત કારણ
 કહિયે તો તે પણ યોગ્ય નથી જ

અનૂનાં સ્કયરૂપ યન્, કાર્યં ચેત્ પ્રમુણા કૃતમ્,
 તાદગ્ જહસ્વમાવેન, નન્યં કિં પ્રમુણા કૃતમ્ ॥ ૫૫ ॥

અર્થ-જે જગતમાં અણુ-પરમાણુઓ હતા તેનું

તે વાતને સિદ્ધ કરતા પૂજ્ય ગુરૂદેવ જણાવે છે કે—
 ઉપાદાનાન્ન મિત્રહિ, કાર્યં જગતિ દશ્યતે,
 ઉપાદાનાદમિત્ર તત્, પ્રથુરુપ જગત્ સદા ॥૫૪॥

અર્થ—જે જે કાર્યોમાં જે ઉપાદાન કારણ હોય તે
 કાર્યથી અભિન્ન જ હોય છે અને જે પ્રભુ જગત્ કાર્યમાં
 ઉપાદાન હોય તેા પ્રભુમાં જગત્ સદા અભિન્ન જ હોય
 ॥૫૪॥

વિવેચન—જગતમાં જે જે કાર્યો થાય છે તેમાં જે
 પ્રકારના કારણો અનુભવાય છે તેમાં એક આવશ્યક કારણ
 ઉપાદાન કારણ કહેવાય છે જેના અભાવમાં કાર્યનો જ
 અભાવ હોય તે ઉપાદાન કારણ જણવા ઘટમાં માટી-પિંડ
 તાંસક વિગેરે પરપરાથી જે કાર્યો થાય છે તે માટીથી
 માટીને સર્વ ઘટ પૂર્વના કાર્યો ઘટના ઉપાદાન કારણ જણવા
 અને કુભાર ચક્રચિવર વિગેરે નિમિત્ત કારણો જણવા
 જે કારણો કાર્ય જનવામાં સહકાર આપતા હોય તેઓને
 નિમિત્ત કારણ કહેવાય છે

હવે જ્યારે પ્રભુ બ્યાપક હોવા સાથે જગત્ જાતુના
 ઉપાદાન કારણ થતા હોવાથી જગતથી અભિન્ન સિદ્ધ થયા
 એટલે જગત્ અને પ્રભુ ઉપાદેય ઉપાદાન રૂપે જાણે. એક
 મનાયા એમ એકાંત અલેદ માનતા કયા વાધા આવે છે
 તે વિચારશે । જે એમ હોય તેા પ્રભુના ઉપાદેય રૂપ
 કાર્યો છવ રૂપે હોય તેા સવ છવેા સદા પ્રભુ સમાન અવ
 સ્થાએ પરમાનંદ લોગવનારા અનર અમર જન્મ મરણ વિનાના

જ હોવા ભેદને કારણ કે જે પ્રભુની જગત કર્તૃત્વ શક્તિ
 ઉ તે તેમના ઉપાદેય કાર્ય રૂપ હોવામાં પણ આવવી
 ભેદને પણ હોવા જન્મ મરણ કરતા, મુખ દુખ લોચ-
 વતા, ઈષ્ટ પ્રાપ્તિમાં આનંદ આનંદ પ્રાપ્તિમાં શોક કરનારા
 અનુભવાય છે માટે પ્રભુને તેનું ઉપાદાન કારણ કેવી રીતે
 માનવું ? કહ્યું છે કે

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુ, ધ્રુવ જન્મ મૃતસ્ય ચ ॥

જેઓને જન્મ લેવો પડે છે તેને અવશ્ય મરણ પડે
 છે અને જે મરણ પામે છે તેને જન્મવું પણ પડે છે
 એટલે પ્રભુનું સ્વરૂપ એકાન્ત ન જ મનાય પણ સર્વ આત્મા
 એ પોતાના શરીરમાં બાંધેલા રહે પોતાના બુદ્ધિ ધર્મ કર્મમાં
 ઉપાદાન કારણ થતા હોવાથી તે પોતાના પ્રભુ છે અન્ય
 હોવા ઉપર અન્ય કોઈની પ્રભુતા નથી જ હોવા
 સ્વતઃ કર્મનો ફાયદો કરીને સ્વયં સિદ્ધ બુદ્ધ પરમેશ્વર થાય છે
 પણ એક વ્યક્તિ સદા હોવા ઉપર સત્તા ચલાવનાર હોય
 બનાવનાર હોય શિક્ષા કે મુખ આપનાર હોય તેનું કોઈથી
 પ્રત્યક્ષ કે અનુમાન પ્રમાણથી અનુભવાય નથી જ ॥૫૪॥

હવે જો પ્રભુને જગત ઉપજાવવામાં નિમિત્ત કારણ
 કહિયે તો તે પણ યોગ્ય નથી જ

અણૂનાં સ્કંધરૂપ પન્, કાર્યં વેન્ પ્રમુળા કૃતમ્,
 તાદૃગ્ જડસ્તમાવેન, નયં કિં પ્રમુળા કૃતમ્ ॥ ૫૫ ॥

અર્થ-જે જગતમાં અણુ-પ્રમુળાનો હોવા તે

સ્વરૂપ કાર્ય પ્રભુવડે થયું તેમાં જડ સ્વભાવને ધારણ કરીને નવા સ્વરૂપ બનાવ્યા કે પૂર્વે હતા તે જો પૂર્વે હતા તે તો પરમાત્માએ નવું શું કર્યું ? કે જેથી જગતના કર્તા કહેવાય ? ॥ ૫૫ ॥

વિવેચન — પરમાત્માએ જે અણુઓ પરમાણુઓ સ્વતંત્ર હતા તેને લોગા કરીને પૃથ્વી પર્વત નદી સમુદ્ર માનવ પશુ પક્ષી રૂપે બનાવ્યા તેથી એમ થયું કે પહેલાં જીવો કે કાંઈ ન હોવું જોઈએ તોજ પ્રભુ તેના કર્તા ગણાય પણ પહેલાં ન હોતું તેવું કાંઈ નથી સદા જગત પૂર્વે સ્વરૂપનો વિનાશ નવા સ્વરૂપે ઉત્પાદ અને દ્રવ્યત્વ રૂપે કાયમ વર્તે છે જગત-જડ ચેતનમય સર્વ વસ્તુનો સદા આવેા સ્વભાવ વર્તે છે તેમાં ઇશ્વરનું કાંઈ કરવા પણ જણાતું નથી, વળી જો ઇશ્વર જગતને બનાવતો હોય તો જડ સ્વભાવ ધારણ કરીને બનાવે છે કે ચેતન સ્વભાવ ધારણ કરીને બનાવે છે ? તે પણ વિચારવું પડે તેમ છે કારણકે જે પદાર્થોમાં જેની પ્રવૃત્તિ થાય તેને તેવા સ્વરૂપ મય બનીને બનાવવું પડે છે, માટી ઘટાકારે થઈને ઘટ બનાવે છે એટલે પરમાત્માએ જડ દ્રવ્યનો સ્વભાવ ધરીને પાંચ ભૂતમય જગતની રચના કરી એમ જો આપ કહોતો તે જડ પાંચ જગતનું ઉપાદાન કારણ ગણાય અને જો નિમિત્ત કારણ કહેતા હોતો પૂર્વે પ્રભુએ કઈ વસ્તુ ઉપજાવી ? જો તે પહેલાં નહતીતો પ્રભુએ તેવા રૂપે બનીને ઉપજાવી તેવું માનવું પડેજ એટલે ઉપાદાનતા સિદ્ધ થાય કુભાર ઘટ

બનાવતા જે માટી વિગેરેને થકણ કરે છે તે પૂર્વે હતી તેના આકાર તેણે બનાવ્યો. તેથી કુશાર નિમિત્ત કારણ થયો પણ જો વસ્તુ નજ હોય તેને નવી ઉપજાવવી પડે. પ્રભુમાં તે શક્તિનો સ્વીકાર કરીને તેવા રૂપે આકાર લે નો ઉપાદાન ગણાય છે એટલે ઇશ્વર જડ બન્યા તેણે તમારે અને આપણે માનવો તે અનિષ્ટ જ છે જો પૂર્વે સર્વે પરમાણુ સ્કંધ આદિરૂપે હતાજ તો પછી ઇશ્વરે નવું શું કર્યું

अविनाशी तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् । विनाशमस्य
यस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ ૧ ॥

આ જગતમા જ જે પ્રાણીગણો વર્તે છે તે ચેતનરૂપે સદા અવિનાશી જ છે તેને નવા કરવા કે વિનાશ કરવાનું સામર્થ્ય કોઈમા નથી, માટે ઇશ્વરે જડ કે ચેતનમય જગત બનાવ્યું તેણે કાંઈ સિદ્ધ થતું નથી એટલે જગત બનાવવામા ઉપાદાન કારણ કે નિમિત્ત કારણ પણ પ્રભુ થતા નથી ॥૧૫॥

જગતની ઉત્પત્તિ, વિનાશમાં કોણ ઉપાદાન કે નિમિત્ત છે તે પૂર્વે જણાવે છે,

सक्रियत्वमणुस्कधे, स्वभावोऽनादितो मत्

पुण्यपापाद् वपु सृष्ट, चेतनेन महीतले

॥ ૫૬ ॥

અર્થ — સક્રિયત્વ સ્વભાવ અણુઓ અને તેના બનેલા સ્કંધોમા નિત્ય વર્તે છે જ તેથી જગતમા હોયો

પુણ્ય પાપના ઉદયવદે પોતાને યોગ્ય પોતાનું શરીર આદિ બનાવે છે ॥૫૬॥

વિવેચન - જગતમા જે જડ પદાર્થો વર્તે ॥ તે સર્વ ક્રિયા કરવાના સ્વભાવવાલા જ છે અણુઓ સ્વભાવથી ભેગા થતા રુધો બને છે અને ચેતન પુણ્ય પાપ આદિ પોતાના શુભાશુભ અધ્યવસાય વડે નવા નવા જન્મ મરણ રૂપ ભવોને પ્રાપ્ત કરે ॥ તેમજ પુદ્ગલ પરમાણુઓ પણ ભૌદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણ્ય માનસ વિગેરે રૂપે પરિણામ પામી જે જે છવે શુભાશુભ અધ્યવસાયમા પ્રવૃત્ત થાય તે આત્મા જ ઉપાદાન કારણ થાય છે પણ પુદ્ગલના પરિણામમાં નિમિત્ત કારણ ॥ શરીર મન ઈન્દ્રિય વિગેરેના પરિણામ પામવામા પુદ્ગલો ઉપાદાન કારણ અને આત્મા નિમિત્ત કારણ છે તે સર્વ પરમાણુઓ રૂપ, રસ, ગંધ, શબ્દ, સ્પર્શ આદિના પરિણામ પામવાની ક્રિયા કરતા હોવાથી સદા સક્રિયજ છે “ક્રિયાવત્ત્વ દ્રવ્યસ્ય” ક્રિયા કરવાં તે દ્રવ્યનું લક્ષણ છે નિયુક્તિ પૂરક અર્થ કરતાં પણ એજ અર્થ સ્વાર્થક થાય છે દ્રવ્યો નિરતર નવા નવા પરિણામને ધરતુ તે સ્વભાવ જેનો હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય ॥

તથા ચ સર્વેષાં દ્રવ્યાણા પારિણમિકૃત્વપૂર્વપર્યાયવ્યયઃ નવિન પર્યાયોત્પાદઃ, એવમપ્યુત્પાદવ્યયો દ્રવ્યેન ધ્રુત્વ ”

દ્રવ્યોમા જે જે ધર્મો રહ્યા છે તે સર્વે પારિણામિક ભાવે હોવાથી પુર્વ કાલના પર્યાયનો નાશ અને ઉત્તર

કાલના પર્યાયની ઉત્પત્તિ હોવાથી દ્રવ્યાત્મ રૂપે નિત્ય મુવ રહે છે તેથી પુદ્ગલો સદા સક્રિય જ છે

દ્રવ્યોમા જે જે ધર્મો રહ્યા છે, તે સર્વે પારિણામિક ભાવે હોવાથી પૂર્વ કાલના પર્યાયનો નાશ અને ઉત્તરકાલના પર્યાયની ઉત્પત્તિ હોવાથી દ્રવ્યાત્મ રૂપે નિત્ય-મુવ રહે છે તેથી પુદ્ગલો સદા સક્રિય જ છે, એવ શુભાશુભ પરિણામ ફલ ભોગવવાને નિમિત્તે તે એવ તેવા પ્રકારનું શરીર ધારણ કરીને શુભાશુભ કર્મને ભોગવે છે તેથી તે કર્મનો શરીરનો પે તે એવ-આત્મા કર્તા છે અન્ન માત્ર પિતા તેમાં ઉપાદાન નથી માત્ર નિમિત્ત જ વ્યવહારની અપેક્ષાએ યાય ॥ વ્યવહાર માટે જણાવે છે કે—

“અત્તફલ કમ્મા વપન્તિ નો પર ફલ ઇપ્પાવગાદા”

ભગવતીસૂત્રમાં જણાવે છે કે આત્મા પોતાના જ કરેલા કર્મોથી બધાય છે પણ પત્ના કરેલા કર્મોથી બધાતો નથી, તેમજ કહ્યું ॥ અપ્પા કરેઈ કમ્માદ અપ્પા વેવેદ પરવસો ” આત્મા પોતાની અજ્ઞાનતાથી મોહમાં ઘેરાયેલો શુભ અને અશુભ કર્મ કરે ॥ પણ કરેલા કર્મનો ઉદય આવે છતે કર્મને વશ થયો છતાં દુષ્ટ પૂર્વક ભોગવે ॥ બીજા તેમાંથી તેને મુક્ત કરી શકતા નથી ॥૫૬॥

ईश्वरेच्छानिमित्त चेत्, नाय पय सतां मत.

इच्छायाश्च सस्मत्वात्, परशे सा कथ घटत्.

॥ ૫૭ ॥

અર્થ — જગતની ઉત્પત્તિમા જે તમે ઈશ્વરની ઈચ્છાને કારણે કે તેમ કહેશે તો તે વાત જ્ઞાત-વિદ્વાનોને માન્ય થય તેમ નથી જ કારણ કે ઈચ્છા પણ કર્મનો વિભાગ છે તે પરમાત્માને કેવી રીતે હોય? તે જણાવશે પ્રપજા

વિવેચન — જગતના ચેતન અચેતન પદાર્થોની ઉત્પત્તિમા જે ઈશ્વરનેજ કારણ કહેતા હો તો તે પણ યોગ્ય નથી ઈશ્વર નિત્ય શુકલ ॥ તેમાં બુદ્ધિ-જ્ઞાન ઈચ્છા પ્રયત્ન સ્વપ્ના પરિણામ પૃથક્ત્વ સંયોગ તે રૂપ આઠ ગુણો વર્તે છે, તેમા ઈચ્છા નિત્ય હોય તો નિરતર જગત બનાવવું જોઈએ અને ઈચ્છા ક્ષણિક હોયતો ઈશ્વરત્વનું પણ ક્ષણિક રૂપ આવે કારણકે ગુણો સાથે ગુણીનો તાદાત્મ્ય ભાવ રૂપ રૂપ સંબધ હોય છે તેની હાનીથી ગુણીની પણ હાની થાય જ એટલે ઈશ્વરનું અનિત્યત્વ તમારી ઈચ્છા ન હોવા છતાં માનવું પડશે જ

બીજી ઈચ્છા આઠ કર્મમા મોહનીય કર્મની એક ગૌણ પ્રકૃતિ ॥ ઈશ્વરમા જે મોહ હોય તો તે સાથે અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ અવિરતિ વિગેરે અનિષ્ટ દોષો પણ હોય તેથી ભૂત પિત્રાચ વિગેરેની ચેઠે પોતાના આનંદ માટે છુવેને પીડવા વરદાન આપવા અનેક અમત્કાર બતાવવાની રમત કરે પણ ઈશ્વર તેવા અવગુણ રૂપ તામસ રાજસ કે સાત્વિક પ્રકૃતિઓથી શુકલ હોવા જોઈએ સૃષ્ટિ સહાર કરતા હોય તો તે પ્રકૃતિઓવત બને અને તેથી ઈશ્વરમા

નિત્યત્વ જ્ઞાનવત્ત્વ વિગેરે શુદ્ધો ઘટી શકે નહિ અને
ઈશ્વર એક સાધારણ પ્રાણી બની જાય માટે ઈશ્વરને જગત
કર્તૃત્વ ન માનવું તે ઈષ્ટ લાગે છે

શ્રીમાન આનંદધનજી મહારાજ કૃપાશરેવના સ્તવનમા
જણાવે ॥ કે -

કોઈ કહે લીલા રે અલખ લખતણી રે, લખ પુરે મન આશ,
હોય રહિતને લીલા નવિ ઘટે રે, લીલા દોષ વિલાસ

પ્રભુ શ્રી આનંદધન યોગીશ્વર જણાવે ॥ કે કેટલાક
લોકો એમ કહે ॥ કે ભગવાન જગત કર્તાની અલક્ષ લીલા
છે તેને લક્ષ કરનારા એવા યોગી મહાત્માઓની લાખો
ગમે ભગવાન આશા પુરણ કરે છે પણ ભગવાન-ઈશ્વર
સ્વયં જગતમા સમસ્ત ધરનારા હોય, તેને માત્ર તારાનો
લક્ષ્ય અલક્ષતનો લેક ન હોય, એવા પરમાત્મા કોઈની
મન માનતી ઈચ્છા પૂર્ણ કરવામા ઉપાસન કારણ નથી
જ બનતા કારણ કે જે નિર્ગુણ નિષ્કલક અવિનાશી પર
માત્મા છે તેને તેવા પ્રકારની સમત લીલા કરવી યોગ્ય
નથી જ હોવી જે જે લીલા કરાય તે બધી મોહ
માયામા મુગાયેલા પામર જીવોને હોય ॥ કારણ કે તે
લીલા સદેષ સંગદેષ રૂપ મોહમાયાના ગ્રાણ છે તે પર
માત્માને ન જ દોય ॥૫૭॥

રાગદ્વેષત્રિપુકત્વાત્, કર્તૃત્વ નૈવ ચિદુષ્ણે,
જગત્કર્તૃત્વગદસ્તુ સમ્યગ્નૈવ દિતાવહઃ

અર્થ - ચિદ્રૂપ પરમાત્મા તે રાગ દ્વેષથી અત્યંત રહિત છે તેથી તેમા કર્તૃત્વ ધટી શકતું નથી જન્મત કર્તૃત્વવાદ આ રીતે હિતાવહ નથી ॥૫૮॥

વિવેચન - જે પરમાત્મા છે તે રાગ, દ્વેષ, મોહ, કામ, ઈર્ષ્યા, પરિગ્રહ, માયા મૃધાવાદ હિંસા, ચોર્ય, અજ્ઞાન, વિગેરે સર્વ દોષોથી સર્વથા રહિત જ છે કથું ॥ ૬

નાન્તરાયો ન મિથ્યાત્વ, હાસ્યરત્યતી ચ ન,
 નર્મીર્યસ્યા જુગુપ્સા નો, પરમાત્મા સ મે ગતિ' ॥ ૧ ॥
 ન શોકો यस્ય નો કામો, નાજ્ઞાનાવિરતિસ્તથા,
 નોજ્વકાશ્ચ નિદ્રાયા', પરમાત્મા સ મે ગતિ' ૨
 રાગદ્વેષૌ હતો યેન, જગત્રયમયકરૌ
 સ ત્રાણ પરમાત્મા મે સ્વપ્ને જાગરેઽપિ ચા ॥ ૩ ॥

જેમને અતરાય, મિથ્યાત્વ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ ભય, જુગુપ્સા શોક, કામ, ક્રોધ, અજ્ઞાન, અવિરતિ વિગેરે સર્વ દોષો નિર્મૂલ નાશ પામ્યા છે, તેમજ નિદ્રા અને નિદ્રાનો પણ તેમનામા અવકાશ નથી તેવા પરમ શુદ્ધ પરમાત્માનું મારા હૃદયમા સદા સ્મરણુ હો તેમણે જે ગતિ પ્રાપ્ત કરી છે તેવી મને મળેા વસ્તુનું રાગ દ્વેષ રૂપ મહા મોહના સુમટો સર્વ જગતમા ભયકર ત્રાસ વર્તાવનારા છે તેને જેઓએ હૃદય છે તેવા પરમાત્મા સ્વપ્ન

અવસ્થામાં કે અશક્ત દશામાં કે નિદ્રામાં પણ મારા હૃદયમાં સદા વસે મારા આત્મનું રક્ષણ કરો એટલે હું સદા પર માત્માને સ્મરણ કરનારો રહું તો ઉપરના જગ્યાએના અતિમ મય દોષોથી સદા બચીને પરમાત્મ સ્વરૂપનો ભોજના થઉં એવી ભાવના સાચા બકતો કરે છે

આથી એમ જણાવવાનું કે સદ્-ચિત્-જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર, આનંદમય એવા પરમાત્મામાં રાગ દેષ ન હોવાથી જગતનું કર્તૃત્વ રક્ષણત્વ સોફ્ટત્વ વિનાશકત્વ સિદ્ધ થતું નથી તેથી જગતના કર્તાપણાવાળો વાદ જો સાચો રીતે વિચારીએ તો અનેક દોષવાળો હોવાથી જગતજીનું કલિતકરક થતો ન હોવાથી તેનો ત્યાગ કરવો તેજ યોગ્ય ॥૫૮॥

આ વાદને પરમાર્થદષ્ટિએ વિચારવામાં કોઈક અપેક્ષાએ અમે સમ્મત થઈએ છીએ

જગત્કર્તૃત્વાદોઽપિ, સમ્મતો હિ વ્યપેક્ષયા;

યાવદ્દિ કર્મકર્તૃત્વ જીવસ્ય હિ પ્રકીર્તિત ॥ ૫૯ ॥

અર્થ — અમે જોની પણ કોઈક અપેક્ષાને પ્રહણ કરીને જગતનું કરવા પણ છે તે સ્વીકારીએ છીએ, જ્યાં સુધી જીવો કર્મના કર્તા ભોજના છે ત્યાં સુધી તે જીવ સમૂહને તે અપેક્ષાએ જગતનું કર્તૃત્વ કે એમ જણાવીએ છીએ ॥ ૫૯ ॥

વિવેચન - જગતનું કર્તૃત્વ એક વ્યક્તિરૂપ

ઈશ્વરમાં સિદ્ધ થતું નથી તેમ જણાવ્યું પણ અનત છવે
જગનમાં વર્તે છે તેઓ સદા જ્ઞાન, મોહમાયા, મિથ્યાત્વ
અવિરતિ, શુભ અશુભ યોગ વટે નવા નવા કર્મના દલોને
બદલુ દરીને તે કર્મને તેવા પ્રકારના શુભાશુભ વિષા
કના ઉદયને લોગવવા માટે તેવા પ્રકારના શરીર ઇન્દ્રિયો
મન ગતિ જાતિમાં જઈને ઉપજે છે જન્મ મરણ કરે છે
મુખ દુઃખ લોગવે છે આ સંસારની તે ક્રિયામાં તે છવેનું
કર્તૃત્વ અવસ્થા માનવું પડે છે, કા જુ કે અન્યતા કરેલા
કર્મો પોતાથી લોગવાતા નથી પોતાના કર્મોને પોતે જ
લોગવે છે તેથી પોતાના કર્મકર્તૃત્વ ભાવમાં ઉપાદાન
કારણ છે બીજા સાથે જે જે સબધ વટે અનુકુળ પ્રતિકુળ
ભાવે જોડાવાનું થાય પોતાના નિમિત્તે અન્યને મુખ
દુઃખ થાય તેમાં પોતે નિમિત્ત કારણ થાય છે એક
ધીને આપણે દ્રવ્ય રૂપે વિચારીએ તેમાં ત્રણ દુધ,
દહી અને છાશ થાય ત્યા લગીની જે ક્રિયાઓ થાય છે
તે ત્રણ દુધ દહી છાશ ઉપાદાન કારણ છે અને ગાય,
બેસ, ગોરી, વહોણ કરનાર સ્વૈયો વિગેરે જે જે સાધનો
તે નિમિત્ત માત્ર જ છે, એક આત્મા પરમાત્મા બને છે
તેમાં તે છવે જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે ગુરૂની ઉપાસના કરી,
અભ્યાસ કર્યો, અનેકોનો સહકાર સાધ્યો, યોગ તપ સયમ
ક્રિયા કરી, ધ્યાનમાં સ્થિરતા મેળવી, પરમાત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ
અને આત્મ સ્વરૂપને જોળખી કર્મ મેલને દૂર કરી પરમ
સ્વરૂપમય પરમાત્મા થાય તેમાં પોતાની જે જે શુભ
પારણતિઓ તે ઉપાદાન કારણ અને તેમાં બીજી સહાયકારક

થાય તે નિમિત્ત કારણ સમજવા આમ સ સારના ઉપાદર્શ
 હવ પોતે ઉપાદાન કારણ થાય ॥ અને શુભાશુભ જે
 સ યોગ મળે તે નિમિત્ત કારણ થાય ॥ શ્રીમાન્ હેમચંદ્ર
 પ્રભુ જણાવે છે કે—

શ્રોત્રિય ચપચા સ્વામી પત્તિર્મદ્યા કૃમિશ્ચસ.

સમાસનાટયે નટવત્ સમાર

હવ સ સાર નાટકમાં નન્ની પેઠે કૌર્ણિય શ્રોત્રિય
 બ્રાહ્મણ, કૌર્ણિય ચ દાસ, કૌર્ણિય સ્વામી, કૌર્ણિય સેવક અને
 કૃમિ બને છે આ બધુ કર્મસમ્પન્ન થને લઈને થાય ॥
 અર્થાત્ આ હવ કંઈ યોનિમાં જાપલ થયો નથી અને કંઈ યોનિ
 છોડી નથી અર્થાત્ બધીયે નિઠાયમાં તેણે અનેક જન્મ
 મરણ કર્યા છે સમન્ત લોકાકાશમાં વાળાએ પ્રદેશ નથી
 કે જેને તે સ્પર્શિત ન થયો હોય

તેથી સર્વેશ્વરે પોતાના કર્મ કરવામાં અને તેને અનુ-
 સારે શુભાશુભ યોનિરૂપ સ સારમાં પોતજ ઉપાદાન બાવે
 કર્તા છે આમ સ સારી હવેને આ સ સારના ઉપાદાન
 બાવે કર્તા માનીએ તો તે યથાર્થ પછે ઘટે જ ॥ અને
 તે અપેક્ષાએ હવનુ પોતાનુ જગત્કર્તૃત્વ અને નિયામકત્વ
 પણ ઘટે ॥ ૧૫૯ ॥

ઉપર હવનુ કર્તૃત્વ બતાવા પોતાનુ ઇષ્ટ અનિષ્ટ
 કરવામાં પોતેજ ઉપાદાન છે તે જણાવ્યુ હવે હવને કઈ
 ઇષ્ટ વસ્તુ છે તે જણાવે કે

આત્મનાનાગ્નિના રૂર્મ, પ્રપચ્ચ દહ્યતે ધ્રુવમ્,

આત્મજ્ઞાન સદાગ્રાધ્ય, ત્યક્ત્વોષાધિ નિમારમ્. ॥ ૬૦ ॥

અર્થ—આત્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન જ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે તે આત્મજ્ઞાન રૂપ અગ્નિવટે નિશ્ચયથી સર્વ કર્મ પ્રપન્ન બનીને બસીભૂત થાય છે આથી વિભાવમય સર્વ ઉપાધિને છોડીને હંમેશા આત્મજ્ઞાનની આરાધના કરવી

વિવેચન—જીવો અનાદિકાળથી અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ અવિરતિ અને અશુભયોગની પ્રવૃત્તિવટે નિરતર નવા નવા કર્મ બાધે છે અને જુનાકર્મના પરિપાકથી દુઃખ લોગવે છે આમ કર્મનો પ્રવાહ બરનિકરનો અનાદિનો છે

એક વખત યુદ્ધ વિહાર કરતા હતા ત્યારે તેમના પગમા શુભ ભોકાઈ ત્યારે શિખે કહ્યું ‘ભગવત આપના પગમા આ શુભ શાથી ભોકાઈ ? ત્યારે તે બોલ્યા

इतो एकनयते कल्पे शक्या मे पुरुषो हतो
तस्य कर्मणिपाकेन पादे निद्रोऽस्मि मिथयः

આજથી એકાલુમા ભવમા મે શક્તિ નામના ચરીરથી પુરૂષને હણ્યો હતો ને કર્મના બાકી રહેવા વિપાકથી હું પગમા હે ભિયુઓ વિધાયો છું

કર્મનો ભરનિકાર પ્રવાહ અનાદિનો છે આ પ્રવાહને સહતર અટકાવવા કર્મના મૂળનો નાશ કરવો જોઈએ જે આત્મા કર્મનો બધ કરવામા સમર્થ છે તે આત્મા તે કર્મના મૂળનો નાશ કરવામા પણ સમર્થ છે, તે સમર્થ ક્યારે બને કે જ્યારે આ આત્માને તેને તેના પોતાના ચચાર્ સ્વરૂપને ખ્યાલ આવે પોતાની શક્તિનો તેને પરિચય થાય આ પોતાની શક્તિરૂપ અગ્નિ બબૂકે ત્યારે કર્મને બરિમભૂત

યવામાં વાર હાગવાની નથી આની પ્રથમભૂમિકા અનિષેદ
જ્ઞાનની છે તે માટે કહ્યું છે કે

अस्ति चे ग्रन्थिमिद्वान किं चित्रस्तरयप्रके

અનિષેદ કરવાનું સમ્યક્ જ્ઞાન થયું તો પછી બીજા
તત્ત્વમત્રયત્રની શી જરૂર છે ? તે ન ન મોક્ષ તરફ ગમન
કરાવવામા અને સર્વકર્મનો દાહ કરવામા સમર્થ છે

યશોવિજય મહોપધ્યાય જણાવે છે કે જ્ઞાનમેવ યુધ્ધા
પ્રાદુઃ, કર્મણાં તપનાત્તપઃ ॥ પૂજ્ય ગીતાઈ પતિે જ્ઞાન
કર્મને બાગનારૂ અને તપાવનારૂ હોવાથી જ્ઞાનજ તપ છે
તે જ્ઞાનવટે સયમ આવિત્ર અને આત્મધ્યાનના બન વટે
સર્વ કર્મના પ્રપચનો વિનાશ થાય છે માટે તેવું જ્ઞાન
આરાધવા બચ્ચવા બજાવવા અને તેને વિકસાવવા અવરુધ
પ્રયત્ન કરવેા ભ્રષ્ટ્રજે કારણુ કે જ્ઞાનવટે સત્ય વિવેક પ્રગટે
છે કાર્યાકાર્યનો વિવેક આવે છે કેમકે સ્વપર-આ મા અને
પુરૂષવના સ્વરૂપનો યથાર્થ જોધ તેનાથી યનો હોવાથી સર્વ
આદ્યા ભોગ્ય જે પ્રપચ કર્મ સમુદ છે તેનો ત્યાગ થાય છે
એવઢે વિભાવ અને સ્વભાવનો ભેદ થતા આત્મા સ્વ સ્વરૂપમા
આવી પરમાનંદ ભોગવે છે ॥ ૬૦ ॥

તે જ્ઞાનના ફલને પૂજ્ય જણાવે છે

सम्यग्ज्ञानप्रतापेन, चारित्र प्राप्यते स्फुटम्,

सम्यग्गुरु समाख्य, सम्यग्ज्ञान विभावय. ॥ ૬૧ ॥

અર્થ — સમ્યક્ જ્ઞાનના પ્રતાપથીજ સ્ફુટ આગ્નિની

પ્રાપ્તિ થાય ॥ માટે સદ્ગુરૂની ઉપાસના કરી તેમનું પૂજ્ય
અવલંબન કરીને શુદ્ધ જ્ઞાનને મેળવે.

વિવેચન — સમ્યક્ જ્ઞાન એટલે વસ્તુ સ્વરૂપનો યથાર્થ
ઘોષ તેના પ્રભાવથી સાચું શુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે,
શ્રીમાન્ ૭૦ પૂજ્ય યથોચિત્થજી મહારાજ જણાવે છે કે

“મિથો યુક્ત પદાર્થાનાં સક્રમચમક્રિયા,
ચિન્માત્રપરિણામેન, વિદુષેવાન્નુભૂયતે ॥ ૧ ॥

પરસ્પર એકીભાવ રૂપે થયેલા આત્મા અને કર્મરૂપ
પદાર્થોના સહક્રમણ-ઠક્ષણ-સ્વભાવનો અમલકાર કેવો છે તેને
તો સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમા રમણતા કરનારા પરમ
વિદ્વાન યોગી મુનિવરો જ અનુભવી શકે છે જ્ઞાનવડે જ
શુદ્ધ ભાવમય ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે “જ્ઞાનસ્ય ફલ
વિરતિ.” સાચા જ્ઞાનવડે નમિરાજની પેઠે ચારિત્રનો સ્વી
કાર કરીને સર્વ જીવોપર મૈત્રીભાવે જોતા ધ્યાનમાં પરમાત્મ
સ્વરૂપને અનુભવે છે અને કર્મ ખપાવીને આત્મ સ્વરૂપને
પ્રત્યક્ષ કરીને કેવલજ્ઞાન કેવલ દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે ॥૬૧॥

તે વાત પુષ્ટ કરતા પૂજ્ય ગુરૂદેવ જણાવે છે કે -

સમ્યક્ મતિશ્રુતામ્યા તુ, શુદ્ધચારિત્રમસ્થિતિ’ ।

સમ્પગ દૃષ્ટેષુ યદ્ જ્ઞાન જ્ઞાન તદેવ કથ્યતે ॥ ૬૨ ॥

અર્થ — સમ્યક્ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન વડેજ શુદ્ધ
ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે તે માટે સમ્યક્ દૃષ્ટિ આત્માનું
જે જ્ઞાન તેજ સાચું પરમાર્થિક જ્ઞાન કહેવાય ॥ ૬૨ ॥

વિવેચન - શુદ્ધ મતિજ્ઞાન એટલે પાત્ર ઇન્દ્રિયો અને મનથી દેખાતી અનુભવાતી વસ્તુઓનો યથાર્થ સ્વરૂપે બોધ, અને ધ્યુતજ્ઞાન તે પરમાત્મા વીનગત તીર્થ કહેાએ ઉપદેશોના તત્ત્વ સ્વરૂપનો યથાર્થ બોધ, તે ત્યારેજ સાચો જણાય કે નય, પ્રમાણ, નિમેષ, દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય વિગેરેએ કરીને યથ સ્વરૂપે સમજીને દેવગુરુ ધર્મની પૂર્ણ નિશ્ચય પૂર્વક શ્રદ્ધા હોય તો તે વિનાશુ જ્ઞાન અજ્ઞાનજ ગણાય “શ્રદ્ધા વિશ્વ નત્ર પૂર્વી અજ્ઞાની કહેવાય” શ્રદ્ધા વિનાશુ સર્વ જ્ઞાન મિથ્યાત્વ અને મોહમાયાથી મુગ્ધ હોવાથી અજ્ઞાનજ કહેવાય છે શ્રી નરસિંહસ્વામી કહ્યું છે કે—

“દુષાન્સંગ ગણિપિદગ સમ્પત્તસુપ, મિચ્છત્તપરિગ્રહિઝં મિહસુપ, બાર અગોત્ર અદ્યરૂપ જ્ઞાન ગણિપિદક કહેવાય ॥ તે સમકિતિ ધારણ કરે તો સમ્યક્ જ્ઞાન પરશુ જેને શુદ્ધ દેવ ગુરુ ધર્મ-હવાઈવ પુણ્ય પાપ આશ્રય સંવર નિર્જરા બધ મોહરૂપ તત્ત્વની શ્રદ્ધા ન હોય તે મિથ્યાત્વી ગણાય તેમને તે જ્ઞાન હોય તો મિથ્યાજ્ઞાન યાય છે કાણકે જ્ઞાનનું ફલ ત્યાગમય આત્મરમણતા આશિષ જ છે તેથી પૂર્વો જણાવે છે કે “નાણફળમાવાઓ મિચ્છાદિદ્વિસ્રમ અદ્યાજ” જ્ઞાનના ફલ રૂપ આશિષનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાત્વીનું ગમે તેટલું જ્ઞાન પણ તે અજ્ઞાન છે ॥ ૬૨ ॥

મિથ્યાજ્ઞાનની સમજ આપે છે

મિથ્યાદષ્ટેસ્તુ યજ્ઞનાન, સર્વમજ્ઞાનમુચ્યતે,
સદસદાગ્રમાવેન, મિથ્યાજ્ઞાન પ્રતીર્તિતમ્

॥ ૬૩ ॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માને જે જ્ઞાન હોય તે અજ્ઞાન છે કેમકે સદ્ અસદ્ આદિનો યોગ્ય વિવેક ન હોવાથી તે જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન કહેવાય છે ॥૬૩॥

વિવેચન—જગતનું અનેક પ્રકારનું આશ્ચર્યકારી વિજ્ઞાન હોય, અનેક મંત્રો તત્રો રચી શકે હઠયોગીઓ શ્વાસ રૂધીને વૃક્ષની પેઠે ફેટીએય કાળ પડ્યા રહે લોકોને નવા નવા અમલકાર ખતાવે આ બધામાં સત્ય પદાર્થ સ્વરૂપ સદ્ અસદ્, એક અનેકરૂપ, નિત્ય અનિત્યરૂપ અને હેય ઉપાદેય જ્ઞેયરૂપ સમ્યક્ જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી તેવાઓનું જ્ઞાન મિથ્યાત્વરૂપ જણાવ્યું છે

સદસદવિસેષણાગ્રો મવહેજ જઠઠિઓવલભાગો,
નાળફલામાવાગ્રો મિચ્છદિદ્વિસ્સ અન્નાણ ॥૬૪॥

સદ્ અસદ્ આદિનો વિવેકનો અભાવ હોવાથી સંસારના હેતુરૂપ હોવાથી તેમજ યથાસ્થિત નહિ હોવાથી અને જ્ઞાનનું ફળ જે ત્યાગ નહિ હોવાથી મિથ્યાત્વીનું જ્ઞાન એ અજ્ઞાન છે

સુદેવ સુશુર અને સુધર્મની શ્રદ્ધાથી સમ્યક્જ્ઞાન થાય છે તે જણાવે છે ॥ ૬૩ ॥

સમ્યક શ્રુત સમાલમ્બ્ય, આત્મધર્મ સમાશ્રય,
આત્મારામ સદોપાસ્ય સોઽહ જાપેન તત્ત્વરાહ્, ॥ ૬૪ ॥

અર્થ—સમ્યક્ શ્રુતનો આશ્રય લઈને આત્મધર્મનો આશ્રય કરવો વર્તવો રાત્રી આત્મારામ એવા જાપ વડે સદાય આરાધવા યોગ્ય છે ॥૬૪॥

વિવેચન — જ્ઞાન વડે જે સજ્જાય અને તે દ્વારા જે જ્ઞાન થાય તે શ્રુતજ્ઞાન તેમજ પુસ્તક, પત્ર, પોથીમ અક્ષરોની સજ્જાવડે લખાયેલું હોય તે અક્ષરો દેખાને તેનો પરમાર્થ સમજવો તે પણ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે તેમાં જે સ સાચી વૃદ્ધિમાં નિમિત્ત થતા હોય તે સર્વ મિથ્યાશ્રુત શાસ્ત્રો સમજવાં શુ છે કે —

જીવાઝીરાદિગુણપર્યાયવિભવનસર્વાસ્ત્ર ત્યાગ
કર્તૃરપિ તત્ત્વૈશ્વર્યિકશ્રદ્ધાકૃતેન સમ્યગ્દર્શન, તેન યથાર્થ
સ્વપરવિમાગવિભક્તસ્વરુપોપાદેયત્વપરિગ્રહેયત્વવિજ્ઞાનપૂર્વક
નિમિત્તોપાદાનકારણનિર્ધારશુદ્ધાવિનિશ્ચરસ્વસિદ્ધપરિ-
ણતો ધર્મન્વપ્રતીતિ સમ્યગ્દર્શન ક્ત્યેન સમ્યગ્ દર્શન
યુક્તસ્ય કૃત્તિકૃતપરમાત્મભાવસ્ય તત્સાધનોપાયા
નવિઠ્ઠમરુધન શાસ્ત્ર સમ્યગ્શાસ્ત્રમ્ ॥

જીવાઝીરાદિ દ્રવ્યોના ગુણ પર્ચાય અને તેના વિભાગનું સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સર્વ આશ્રવનો ત્યાગ કરવા રૂઢિ વાળું નિશ્ચય સમ્યગ્ દર્શન—શ્રદ્ધામય આત્મ પરિક્ષિતિને પ્રગટાવનાર તથા સ્વ-આત્મસ્વરૂપ પર-અચેતન પુદ્ગલોનું સ્વરૂપ તથા જીવ અને પુદ્ગલ સાથેનો સંબંધ અને વિયોગ તથા તેના યોગે આત્મ સ્વરૂપની શક્તિનો તીરાભાવ અને વ્યક્તભાવ તથા આત્મ સ્વરૂપનું ઉપાદેયત્વ પુદ્ગલ સંબંધનું હેયત્વ તથા સ્વપર સ્વરૂપનું શાસ્તૃત્વ અને તેવા અનુભવપૂર્વક કયા કોનું ઉપાદાનત્વ અને નિમિત્તત્વ આવે છે તેનો નિશ્ચય કરવાપણું તથા પોતાના સર્વ કર્મથી મુક્ત થવારૂપ આત્માની ઈચ્છામય

ને પરિણતિ તે સમ્યગ્ શાસ્ત્ર ઉત્તરાધ્યયન આચાર જ વિગેરે
 ૭ તે સમ્યગ્ શાસ્ત્રોનું આલંબન કરવું તેથી વિપરીત તે મિથ્યા
 શાસ્ત્ર તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે નેનો બાવ અલપ અક્ષરમાં
 પૂજ્ય શ્રી જણાવે ૭ કે “સોઝ્હ” તે પરમાત્માનો વ્યક્ત
 બાવ ૭ મારો આત્મા અજ્ઞાન મોહ આદિ કમં પાલથી
 અવરણાયેલો હોવાથી હું નવાનવા બાવમાં જામું છું પણ
 અતે તેજ પરમાત્માનું સ્વરૂપ ૭ તેનું ધ્યાન કરતા તેજ
 પરમાત્મસ્વરૂપને હું પ્રાપ્ત કરીશ ॥૬૪॥

અન્તર્લક્ષ્ય મદા દેય, વિદાનન્દમજાશરૂપ,
 આત્મૈવ પરમાત્માઽહ માવના મોક્ષકારિકા

॥ ૬૫ ॥

અર્થ—આત્માના આતરિક સ્વરૂપમાં સર્વદા લક્ષ્ય
 રાખીને સ્થિર થવું કે જેથી વિદાનદનો પ્રકાશ પ્રગટ થાય
 આત્મા તેજ હું પરમાત્મા છું તેવી જે બાવના તે મોક્ષનું
 કારણ છે ॥૬૫॥

વિવેચન—આપણે સર્વે હવે સદા પાત્ર ઇન્દ્રિયો
 અને મનવડે પુદ્ગલના લોભ મેગરવાનું લક્ષ્ય રાખીએ છીએ
 તેમાં કદાચિત પુખ્તોદય યોગે સાધનોની સિદ્ધિ પણ પ્રાપ્ત
 થાય ૭ કેટલોક કાળ તેમાં જાય પણ છે પણ નિત્ય
 સત્ય આનંદ ત્યાં મળતો નથી નવા જે દર્યો નજરે પડે તે
 સર્વથા હાથ કરવા આપણે અનેક છત્ર પ્રપચો કરીએ
 છીએ કેઈ ઝરેશત માટે સગાળ ધુજોના અને માળાપના
 પણ ખુનો કરે છે, કેઈ રાવણ જેવા રૂપવતી સીતા જેવી સ્ત્રીને

દેખી તેનું બલપૂર્વક અપદરણ કરે છે અને તેને માટે મોટા મુદ્દો ખેલી અનેક હિંસા કરે છે આમ અસત્ય ચોરી વ્યભિચાર વિગેરે વિષય ભોગની લાલચથી થાય છે પણ સત્ય મુખકેઈએ અનુભવ્યું નથી જ વાસ્તવિક મુખ તો અતરમા-આત્મસ્વરૂપમાં છે “સોડ્ડ” જે પરમાત્મા એવું કર્મ સ્વરૂપ શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપ તેજ હું સત્તાથી છું, આવી ભાવના આત્મા નિત્ય નિરતર કરે તો યોગ કાલમાં સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપનો ભોક્તા થાય છે માટે આત્મ દર્શનના ઇચ્છકોએ અવગત ભાવનાને અતર ભાવમા ઉતારીને વ્યવહારક્રિયા પ્રવૃત્તિ કરે તો તે પ્રવૃત્તિ નિર્જરા મલ થાય ॥ ૧૫ ॥

આવું આત્મ દર્શન વાતો કરનારાને ન મળે પણ સ્વશક્તિનો ઉપયોગ કરે તેને મળે તે જણાવે છે

સર્વશક્તિસમુત્થાનમાત્મધ્યાનેન જાયતઃ,
પ્રતિષ્ઠણ સદા પ્યેયમાત્મતત્ત્વ સુસ્વામૃત ॥ ૬૬ ॥

અર્થ—આત્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતા તેમાં શુદ્ધ રહેલી શક્તિનું સમસ્ત ભાવે ઉત્થાન થાય ॥ માટે મુખમય અમૃતના સમુદ્ર સમાન આત્મસ્વરૂપનું કદેક ક્ષણે નિરતર ધ્યાન કરવું જોઈએ ॥ ૬૬ ॥

વિવેચન—આત્મામાં સદૃજભાવથી સત્ય સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાની શક્તિ રહેલી છે પણ તેને જ્યાં સુધી આત્મા પ્રગટ ન કરે ત્યાં સુધી કર્મદળોનો ગ્રાહક થઈને મહામોહરાગનો ગુલામ બનીને ચોરાસી લાખ ચોનિમા ભગીને જીવ અવા

અથ હુ ખ સોગવે છે પણ જ્યારે પોતાના સ્વરૂપમા રહેલી શક્તિનુ તેને જ્ઞાન થાય ત્યારે જગૃત થયેલો આત્મા પોતાના સ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદ જાપનુ ધ્યાન કરતા પોતાનુ સારી પેઠે ઉત્થાન પ્રગટ કરી શકે છે પૂજ્ય શુરૂદેવ શ્રી બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વર જણાવે છે કે

તદ્દિ તમારી તેવીજ મારી, મુજથી કદિયે ન ન્યારી
અદ્રમભુ આદર્શ નિહાળી શાશ્વત શક્તિ સલાળી
હો ચિદ્દધન અદ્રમભુ પદ રાસુ ॥ ૧ ॥

નિજ સ્વમતિ ય સિહ સલાળી અજ વૃદ્ધગત હરિ
ચેત્યો નિજ સ્વભૂતિય સિદ્ધ સલાળી જીવ
સ્વપદમા વહેતો હું ચિદ્દધન અદ્રમભુ પદ રાસુ ॥૨॥

હું અદ્રમભુ પરમાત્મા જેવી તમારી આત્મતદ્દિ પ્રગટ થઇ છે તેવી મારી પણ શુભભાવે શક્તિ રહેલી છે મેં આજ મુખી અજ્ઞાન મોહથી તેને નહોતી જાણખી પણ હું જાગવાનું ! આપનુ સચ્ચિદ્દધન સ્વરૂપ જ્યારે મેં જોયુ ત્યારે મારા આત્માનુ સ્વરૂપ તમારા સમાન ॥ તે તમારા દર્શન રૂપ આરીસાધી મેં મારૂ રૂપ સત્તામાં શુભ રહેલું જોયુ અને મને સત્ય જ્ઞાન થયુ

જેમ ઠાઈ એક સિદ્ધજી સિદ્ધરૂપ જન્મ્યાનો જન્મ આપીને ઠાઈક કારણથી ચાલી ગઇ ત્યાર પછી ત્યાં રહેલા જન્મ્યાને જકરાના ટોળાના માલીક ભરવાડે ઉપાડ્યુ અને પોતાના જકરાના ટોળામા સાથે રાખીને જકરીના દુધથી ઉછેરીને તે જીવાડ્યુ મોટુ થયુ ને જકરા સાથે

ચરવા જાય બકરાની પેઠે ઘાસ ખાય બકરા લાયથી નાશે ત્યારે તે પણ નાથી જાય તેમ કરતા કેાઈક વખત પર્વતોની ખીણવળા ભાગમા તે રબારી ટોળા સાથે ગયો હતો રબારી ઉધરો હતો બકરા લોહુ ઘાસ ચરતા હતા તેમની સાથેનુ પેલુ સિંહ બચ્ચુ પણ આસ ચરતુ હતુ તેવામા ત્યાં રહેલી ગુફામાંથી એક સિંહ બહાર આવ્યો અને ત્રાક નાખી તે ત્રાક સાભળતાજ સર્વ બકરા ભયભીત થઈને ભે ભે કરતાં નાચવા લાગ્યા સાથે રહેલુ સિંહનુ બચ્ચુ પણ નાચવા લાગ્યુ જ્યારે મિલે તે બચ્ચાને જોયુ ત્યારે તે આશ્ચર્ય પામ્યો કે મારા શબ્દથી આ બકરા જીવ લઈને ભાગે તે તો બનવા યોગ્ય છે પણ તેની પાછળ આ સિંહ બચ્ચુ ભાગે છે તે નવાઈની વાત છે પછી જ્યારે અવસર મળ્યો ત્યારે તે બચ્ચાને નજરે પડ્યો ને પૂછ્યુ કે બકરા તો મારાથી ભાગે પણ તુ તો સિંહ મારા જેવો હોવાથી તુ ભાગે તે નવાઈ ગણાય સિંહ બચ્ચુ આ વાત જ્યારે નથી માનતુ ત્યારે તેને જણાવે છે કે ભે મારો આ અવાજ છે તુ પણ તેવો અવાજ કરી શકે છે માટે તુ પણ ત્રાક પાડ જ્યારે તેણે ત્રાક નાખી અને પોતાનો અવાજ સિંહના જેવો જણાયો અને પાછીમાં પોતાનુ પ્રતિબિંબ સિંહ જેવુ જણાયુ ત્યારે તેને પોતાના સ્વભાવનુ જ્ઞાન થયુ અને બકરાના ટોળાનો ત્યાગ કરી સિંહની પેઠે સ્વતંત્ર વનરાજ બન્યો તેમ હે પ્રભુ આપના દરશનથી મારી આત્મ સ્વરૂપની શક્તિ તમારા દર્શનતા આરિ સાધી બાણી માટે હવે હુ આપના જેવો સિંહ સ્વરૂપમાં રમણ કરનારો હોવાથી આત્મ સ્વરૂપનુ ધ્યાન કરીને મારી

અમગદ એવી આત્મ શક્તિને તપ સયમ ધ્યાન વડે પ્રગટ કરીશ. એમ કરતા આપના જોવો સફળિદાનદ સ્વરૂપમાં શમણ કરનારો અને બનાદિ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ અનંત ભાવને ત્યાગ કરનારો થઈશ ખરેખર તમારા સ્વરૂપના આવબનથી ધ્યાનવડે મેં મારૂં સ્વરૂપ જાણ્યું હવે નિરાલબન રૂપાતીત ધ્યાન વડે મારા સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ કરીને આપના સમાન થાઉં આવી ભાવના વડે આત્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતા અનંત સુખ રૂપ અમૃતના સ્વયંભૂ અમુદ સમાન આત્મ સ્વરૂપ સદા ધ્યાન કરવા યોગ્ય જ છે તેથી આત્મદર્શન પ્રત્યક્ષ અવશ્ય થાય છેજ ॥ ૬૬ ॥

શ્વયોપશમભાવેન, કેરલજ્ઞાનમાપ્યતે ।

સર્વકર્માણિ સત્યજ્ય, જીવસિદ્ધત્વમાગ્ ભવેત ॥ ૬૭ ॥

અર્થ—જોવો શ્વયોપશમ ભાવથી કર્મનો ત્યાગ કરી ક્ષાયિક ભાવમય ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને કેરલ જ્ઞાનને પામે છે સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરી જીવ મોક્ષત્વ સ્વરૂપને પામીને સિદ્ધ સ્વરૂપતાને ભજનારા થાય છે ॥ ૬૭ ॥

વિવેચન — શ્વયોપશમભાવે આત્મ સ્વરૂપનો બોધ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રાપ્તિ હેતુદેયનો વિવેક થાય છે તે છાયાક સાગરોપમથી પણ અધિકકાલ સુધી રહીને જીવને સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર અને આત્મવીર્યને પ્રગટ કરાવીને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધી ચઠાવે છે તેથી મોક્ષની પ્રાપ્તિમા પર-પરાએ ઉપાદાન કારણ ગણાય ॥ ભગવાન શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચક વર જણાવે ॥ કે —

સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગં ॥ ૧ ॥

સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ ચારિત્ર એ રત્નત્રયી મોક્ષનો માર્ગ છે તે દર્શન ક્ષયોપશમ હોય તો છટ્ટા ગુણસ્થાનક સુધી, ક્ષોપશમિકલાવે અગીયારમા ગુણસ્થાનક સુધી અને ક્ષયિક બોદમા ગુણસ્થાનક સુધી જમન કરાવે છે એન્હો સર્વ ભાવો પોતાની નેટલી શક્તિ હોય તેટલી શ્રેણિએ ઘડાવવામા આત્માને સહાયક થાય છે, તેથી દેવવ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમા ઉપાદાન કારણરૂપ પરપરા એ ક્ષયોપશમ ભાવ છે ક્ષાયિક ભાવના ચારિત્રમા પણ ક્ષયોપશમ ભાવનું ઉપાદાન કારણપણુ અવશ્ય છે જ

માટે ક્ષયોપશમ ભાવ ઉપાદાન કારણ બનીને જીવને પરપરાએ તપ જપ સ્વાધ્યાય ધર્મ અને શુભલધ્યાનવટે ક્ષાયિક ભાવે દેવજ્ઞાન કરાવી સર્વ પૂર્ણ સુખનો લોકતા બનાવે ॥ ૬૭ ॥

સર્વકર્મધય કૃત્વા, જીવા યાતિ ધિરાલય,
યાતા યાસ્યન્તિ મવ્યાસ્તુ, નિષ્ક્રિયા શુદ્ધરૂપસા ॥ ૬૮ ॥

અર્થ—સર્વ કર્મના સમૂહનો ક્ષય કરીને જીવે શિવાલય-મોક્ષ આનંદમાં જાય છે પૂર્વ ભૂતકાળમા અનંત ગયા છે અવિશ્યમા પણ અનંત જશે પણ તે સહજભાવે પોતાના સ્વરૂપને પામીને નિષ્ક્રિય થઈને મોક્ષ પામે છે

વિવેચન—સર્વ જીવાત્માઓ કાયમ માટે સસારમા રખડનારા છે એવું કાર્થિક નથી જે આત્મસ્વરૂપ ઓળખે

તેને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે તેઓજ સમ્યગ્જ્ઞાન પૂર્વક ચાર
ત્રમાં અપૂર્વ વીર્ય પ્રગટ કરી મહામોહનો નાશ કરી કેવલ
જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રવડે શાશ્વત શિવાલય મોક્ષ મહેલમાં સદા
અઘ્યાબાધ સમ્યક્જ્ઞાનદનો આનંદ લોગવે ॥ આત્મદર્શનથી
સર્વ કર્મ ક્ષયનો આરભ થાય છે અને ઘાતિકર્મના ક્ષયથી
પૂર્ણ પ્રગટ પ્રત્યક્ષ થાય છે પૂર્વકાલમાં અનત આત્માઓ
મોક્ષ પામ્યાછે વર્તમાનમાં મહાવિદેહ મેત્રમાંથી તે પ્રવાહ
આહુ જ ॥ અને ભવિષ્યકાલમાં પણ સર્વ ૧૭૦ ક્ષેત્ર
જે માનવ ભવ પામીને ચારિત્ર ગ્રાહકતાના ક્ષેત્રો છે ત્યાંથી
છવેા મુક્તિને પામશે

અક્રિયત્વાન્ચ તેષાં હિ પુનરાવૃત્તિર્ન સમૃતી,
કર્મામાનાત્ સ્થિરા શુદ્ધા. કેવલજ્ઞાનધારકા ॥ ૬૯ ॥

અર્થ—સિદ્ધ પરમાત્માઓ અક્રિયત્વસ્વરૂપ હોવાથી
તેઓને સસારમાં ફરીને આવવાનું નથી તેઓને કર્મના
બંધનો અભાવ હોવાથી તેઓ કેવલ જ્ઞાન દર્શન મુક્ત, શુદ્ધ,
અને સ્થિર સ્વરૂપે સદા વર્તે છે ॥૬૯॥

વિવેચન—આત્માઓમાં જ્યાં સુધી કર્મની સત્તા
વર્તે છે ત્યાં સુધી આત્મા સયોગ વિયોગ અલ્પ મેચન
રૂપ પુણ્યકર્મને લગતી ક્રિયામાં વર્તે છે શરીર ઇન્દ્રિય
મનનો વ્યાપાર પણ ત્યાં સુધી વર્તે છે તેથી તે સકર્મી
આત્મા સક્રિય હોય છે કર્મના ત્યાગ થતાં આત્મા પરમ
નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે હેમચંદ્ર સૂરીશ્વર જણાવે ॥ કે

ઔદારિકૈર્જમકાર્મણશરીણિ સંસારમૂઠ્ઠમારણાનિ ॥

દિત્વેદ શ્વજુગેષ્વા સમયૈકેન યાતિ લોમાન્તમ્ ॥ ૧ ॥

સંસારમા જાળનના મૂખ્ય કારણ રૂપ ઔદારિક કાર્મણ તેજસ શરીરો છે જ્યાં સુધી શરીરો છે ત્યાં સુધી સર્વ આત્મા સંસારી છે સયોગી કેવલિપણ સંસારી જ ગણાય છે તે શરીરનો જ્યાં ત્યાં કરે છે ત્યાં તેજ સમયે એલિવડે અથ કેઈનો પણ સર્વ કપો વિના લોકત ભાગે સિદ્ધશિલા ઉપર આત્મા ગમન કરીને અક્રિય થાય છે તેઓને પુનઃ સંસારમા આવવાના સર્વ કારણોનો સર્વથા અભાવ હોવાથી ફરી સંસારમા જન્મ લેવાનું કારણ નથી રહેતું જો કે કેટલાક દર્શનકારો કહે છે કે -

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્મવતિ ભારત, અમ્યુ
ત્યાનાય ધર્મસ્ય, તદાઽઽત્માન સૃજામ્યહમ્ ॥૧॥ પરિણાપ
સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ ॥ ધર્મસંસ્થાપનાય, સમ્મ-
વામિ યુગે યુગે । ૨ ॥

જ્યારે જ્યારે ધર્મક્રિયામાં મદત ગતાનિ આવે છે અને અધર્મ પાપનું જોર જામે છે ત્યારે હે ભારત ! સાધુ ઓનો ઉદ્ધાર રક્ષણ કરવા માટે તથા અધર્મીઓના અધર્મ પાપનો વિનાશ કરવા માટે યુગે યુગમા હું મારી આત્મ શક્તિને શરીરવડે પ્રગટાવું છું

આ વાત પ્રાકૃત પુરૂષો સર્વે સ્વીકારે પણ પરમાત્મા

જે કર્મ શરીર ઇન્દ્રિય વ્યાપારનો ત્યાગ કરીને મુક્તિ પામેલા છે તે ફરી સસારમા આવતાજ નથી કારણ કે કર્મરૂપ બીજ નષ્ટ થયેલું હોવાથી સસારમા ગમનાગમનનો પરમાત્માને અભાવ જ છે

તે વાતને પુષ્ટ કરતા પૂર્વપક્ષને પૂજ્ય શુદ્ધેશ જણાવે ॥ ૬

અનન્તશક્તિમત્વાચ્ચ, પ્રત્યુપકૃતિમાવત
ગતિ સર્વત્ર સિદ્ધાનાં મન્યતે ત્વં યુક્તિમત્ ॥ ૭૦ ॥

અર્થ — અનન્ત શક્તિવત્ત હોવાથી, લોકો પ્રત્યે ઉપકાર કરવાની શાવનાથી તથા સર્વત્ર ગતિ ગમન કરવાની શક્તિ હોવાથી સિદ્ધો સસારમા આવે છે એવી જે કેટલાકો માન્યતા રાખે છે તે યુક્તિ સંગત નથી જ ॥૭૦॥

વિવેચન — પ માર્તમા સિદ્ધો અનન્ત શક્તિવત્ ॥ અને ઇચ્છા પ્રમાણે લોકને દૃષ્ટિગોચર કરે છે ક્ષણમા અદશ્ય થાય છે અનેક ભક્તોનો દુઃખમાથી ઉદ્ધાર કરાને સપત્તિવત્ બનાવે ॥ રાક્ષસો જેવાનો વિનાશ કરે છે પોતાનું ભજન કરનારાઓનો ઉદ્ધાર કરે છે અને વાયુની જેમ સર્વત્ર ગમન કરવાની શક્તિ હોવાથી સ્વર્ગ નરક મનુષ્ય લોકમા પ્રતિબંધ વિના ગમનાગમન કરે છે તેવા સિદ્ધો શરીર ધારણ કરીને સર્વ લોકોનો ઉદ્ધાર કરે છે તેઓ એમ કહે છે કે—

જ્ઞાનિનઃ ધર્મતીર્થસ્ય કર્તાર. પરમ પદમ્, ગત્વા
ઽઽગચ્છન્તિ, મૃયોઽપિ મવ તીર્થનિઝારત* ॥૧॥

તે આશુવિક્રમતવાળાઓ કહે છે કે સપૂર્ણ જ્ઞાનીઓ
ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરીને મોક્ષના પરમ ધામમાં જાય
છે પણ જ્યારે પોતાના ધર્મતીર્થનો નાશ કરાતો હોય તો
પાછા સસારમાં આવીને પોતાના ધર્મતીર્થને જાગૃત્ કરે છે

આ વાતમાં કોઈ સત્ય સુઠિત જણાતી નથી જ્યારે
તે તીર્થ પ્રવર્તકનો આત્મા શુદ્ધ નિર્મલ થયો હોય તો તેને
સ્વસ્થાપિત તીર્થનો મોહ કેવી રીતે પ્રગટે ? આ જેને મારા
બકતો છે, આ મારા શિષ્યો છે આવા તરવો અને ક્રિયાની
પ્રવૃત્તિ તે મારો ધર્મ છે આવા પ્રકારના જોને મોહ છે તે
કર્મમુક્ત થતો નથી મમત્વના યોગે નિદાન કર્મનો ઝાંધ
કરીને કોઈ બ્યતર દેવ થયેલો આવા મોહવાળો પોતાની પૂજા
માનતા કરાવવા માટે પૂર્વકાલના આકારવાળું શરીર ધારણ
કરી પામર લોકને ચમત્કાર બતાવી શિષ્યો પાસે મહિમા
કરાવે છે વસ્તુતઃ તે સર્વથા બચકર સસારમાં પડીને
અનંત ભવમાં રખડનારો થાય છે ॥ ૭૦ ॥

અનન્તશક્તિયુક્તત્વાત્, સ્વસ્મમાવવિરામકાઃ

નવ પુદ્ગલશૂન્યા તુ, શક્તાઃ સિદ્ધા નિરજનાઃ ॥ ૭૧ ॥

ગમન દેહસવધાત્, સિદ્ધા દેહવિયોગિન

અતસ્તેષાં ગતિર્નાસ્તિ, શક્તિસ્તુ શુદ્ધમાવત ॥ ૭૨ ॥

તે એક આ મસ્વરૂપ સન્નિધદાન હમય શુદ્ધ પર્યાયને અનુભવે છે તેમને સ સારના આવાગમનનો અભાવ જ છે ॥ ૭૩ ॥

શુભાશુભ જગત્ સર્વ, જ્ઞાનાદર્શ પ્રમાસતો

સિદ્ધલક્ષ્મીપરેશાના, નૈવ ગચ્છતિ કુત્રચિત્, ॥ ૭૪ ॥

અર્થ — સિદ્ધ પરમાત્માઓ મોક્ષમય લક્ષ્મીના પરમ સ્વામી હોવાથી જગતમા કયાય ગમન કરતાજ નથી પણ કેવલ જ્ઞાન રૂપ આરિસામા શુભાશુભ જગતને દેખી રહ્યા છે ॥ ૭૪ ॥

વિવેચન — મોહનીય કર્મોના ક્ષય કરીને જ્ઞાનદર્શના વરણોનો ક્ષય કરનારા અરિહંત સિદ્ધ પરમાત્માઓ કેવલજ્ઞાન દર્શનમય આરિસામા સર્વ જગત કે જે શુભ કાર્ય કરીને પુણ્યવટે હુદ્ગલોના વિષયમય લોભો કેવલોકર્મા મનુષ્યમાનરેન્દ્રત્વ, કે ચાકિત્વપણે લોગવીને મુખ માણે છે, અને કેટલાક આત્માઓ અજ્ઞાન યુક્ત હિંસા અસત્ય ચોરી પરદારિઠતા તથા નિરતર લોક સાથે ગમતા ટટા કરતા અશુભ કર્મ રૂપ પાપનો બંધ કરીને નરકગતિમા તિર્થંચગતિમા પશુ પક્ષી વા અત્યંત કુદ્ર ક્રીટ બ્રમર આદિ રૂપે અવતરી અકથ્ય દુખને તે લોગવે છે તે સર્વ જીવોના શુભાશુભ અધ્યવસાયો તેના ભાવિ પરિણામરૂપ ફળોને પણ કેવલ જ્ઞાન દર્શન રૂપ આરિસામા નિરતર દેખી જાણી રહ્યા છે સિદ્ધત્વ રૂપ જે સહજ સ્વભાવ મય લક્ષ્મીના સ્વામિ એવા સિદ્ધ પરમાત્માઓ કદાપિ પોતાના સ્થાનને છોડીને જરા પણ આઘા પાછા મતા નથી કયાય પણ ગમનાગમન નથી કરતા ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ યોગશાસ્ત્રમા જણાવે છે કે

સાદિન્મનન્તમનુપમમળ્યાવાધ સ્વમાનજ સૌરુપમ્
માત્ર સકેવલજ્ઞાનદર્શનો મોદતે મુક્તઃ ॥ ૧ ॥

ચિદ્રૂપાનન્દમયો, નિરોપોપાધિવર્જિતઃ શુદ્ધઃ ॥
અત્યક્ષો અનન્તગુણઃ, પરમાત્મા કીર્તિતસ્તઙ્ગૈ ॥ ૨ ॥

ભાક્ષગનનરૂપ આદિમય હોવાથી સાદિક વ્યવન
ન હોવાથી અનત એટલે સિદ્ધોનુ પરમાત્મ સ્વરૂપ સાદિ
અનતમય છે તેમજ જગતના કોઈ પદાર્થ સાથે સામ્યના
નહિ આવતી હોવાથી અનુપમ છે તેહ ઇન્દ્રિય કર્મનો અભાવ
હોવાથી કોઈ તરફથી સિદ્ધોને બાધા પીડા નથી હોતી તેમજ
સ્વભાવે અધૂર્ણ સુખના લોકતા એવા પરમાત્મા સિદ્ધો કેવલ
જ્ઞાન દર્શન રૂપ આરિસામા સર્વ જગતના શુભાશુભ ભાવમા
પરિણત જગતને જોતા છતાં આત્મ સ્વરૂપમા તન્મય થયા
છતાં સર્વ ઉપાધિનો ત્યાગ હોવાથી શુદ્ધ એવા સિદ્ધ પર
માત્માઓ પ્રત્યક્ષભાવે પરમાનંદને લોગવે છે, તેવા સ્વરૂપમય
પરમાત્મા છે તેમ સર્વજ્ઞો તત્ત્વવેદિઓ જણાવે છે ॥૭૪॥

પૂર્વમયોગદૃષ્ટાન્તે સિદ્ધા યાન્તિ શિવાલય ।

તીર્થેશો માપતે વીરઃ, કેવલજ્ઞાનમાનુના, ॥ ૭૫ ॥

અર્થ - પૂર્વ કાલના પ્રયોગ દૃષ્ટાન્તો વડે સિદ્ધ ભગવતો
મુક્તિમાં જાય છે જેમ કેવલ જ્ઞાન દર્શન સ્વરૂપ વડે
ભગવાન વીર તીર્થ ૥ પરમાત્મા જણાવે છે ॥ ૭૫ ॥

વિવેચન - જીવનો સહજ સ્વભાવ ઉદ્ધર્મ જમનનો છે તેથી
જેમ જોરકાનુ બંધન છુટ્યે છોને જેમ ઉચે જાય છે તેમ

ઉર્ધ્વ ગમન બાણુ તેમજ બાણુમાંથી મુક્ત થયેલ તીર
જેમ સિધુ જાય છે તેમ પૂર્વ કાલના પ્રયોગ વટે શરીર
ઇન્દ્રિયો અને કર્મના બંધનથી મુક્ત થયેલો આત્મા
એક સમય માત્રમા મોક્ષ મહેલમાં પહોંચી જાય છે તેમ
ભગવાન વીર તીર્થેશ્વર કેવલજ્ઞાન દર્શન રૂપ સૂર્યના સમાન
પ્રકાશવત જણાવે છે કહ્યું છે કે

અસંગા વચ્ચળ ઝેયા સહાવતો વાવિ ।

જેસિં જહ્દા કુ ગર તે સિદ્ધા દિતુ મે સિદ્ધિ ॥૧॥

અર્થ — પૂર્વકાલના પ્રયોગિત થયેલા ધનુષ્યમાના
બાણુની પેઠે, અથવા બંધનથી મુક્ત થયેલા એરકાલની પેઠે,
અથવા ધૂમ શિખાના ઉર્ધ્વ ગમનની પેઠે, જે આત્મા સ્વ
કર્મબંધનથી મુક્ત થયેલા છે તે સહજ સ્વભાવથી શરીર-
કર્મ ઇન્દ્રિયથી મુક્ત થતા એક જ સમયમા શિવાલયમાં-
મુક્તિ મહેલમાં પધારે છે તે સિદ્ધ પરમાત્માઓ અને સિદ્ધિ
સ્થાનનું દર્શન કરાવે ॥ ૭૫ ॥

રાગદ્વેષપ્રિમુક્તત્વાત્, સત્ય વ્રૂતે જિનેશ્વરઃ

ધાર્યા શ્રદ્ધા જિનપ્રોક્તા, પ્રજ્ઞદર્શનહેતવે ॥ ૭૬ ॥

અર્થ — જીનેશ્વરે રાગ દ્વેષથી મુક્ત થયેલા હોવાથી
સદા સત્યજ બોલનારા છે તે કારણે તીર્થ કરાદિ એ ઉપદે
શેતા ધર્મોપદેશમા આત્મદર્શન માટે અવશ્ય મદદા રાખવી
જોઈએ ॥ ૭૬ ॥

વિવેચન — તીર્થ કર પરમાત્માઓ ગણુધર ટેવો
સામાન્ય કેવલી ભગવતોને સદા જાય મોહ ચોક કામ ઇચ્છા

અજ્ઞાન વિગેરે અવગુણનો સર્વથા અભાવ હોવાથી સત્ય જ બોલનારા છે, કહ્યું ॥ ૬—

અનન્તવિજ્ઞાનમતીતદોષમવાધ્યસિદ્ધાન્તમમર્ત્યપૂજ્યમ્,
શ્રી વર્ધમાન જિનમાતૃમુખ્ય સ્વયમ્ભૂવ સ્તોતુમહ યતિષ્યે, ॥૧॥

(કવિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિ રચિત અન્યથોગ વ્યવસ્થેહ દ્વાત્રિચિકા) અનન્ત જ્ઞાનદર્શનને ધરનારા, રાગદ્વેષ મોહાદિ અર્વાદોષ નાશ પામ્યા ॥ જેમના તેવા તથા જેમના શાસ્ત્રો કોઈ પણ જગતના પ્રમાણોથી અબાધિત રહેવા છે અને સર્વ જગતના દેવો ઇંદ્રો મનુ બ્યો તિર્યંચો પણ જેમની પૂજા કરે છે, જેમની આજ્ઞા સ્વીકારીને આત્માની ઉત્તતિ આધે છે તે વીર વર્ધમાન પરમાત્મા કે જે સર્વમાં જગતમાં વિશ્વાસનીય અપ્રાપ્ત પુરૂષોમા મુખ્ય ઉપાસ્ય છે, તે એવા પરમાત્માની સ્તુતિ કરવા હું પ્રયત્ન કરું છું

આથી પરમાત્માઓ એ મોહનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન દર્શનને પ્રગટ કર્યું છે તેથી જગતમાં જે જે વસ્તુના જેવા જેવા પરિણામો થાય તેવા તેવા મથાર્થ જાણીને જગતના હિત માટે મથાર્થ સ્વરૂપે નિર્ભયતાથી જણાવે છે તેઓ અસત્ય જરા પણ નથી કહેતા તેથી તેમના કહેલા શાસ્ત્રોમા શ્રદ્ધા ભકિત રાખવી કારણ કે તેથી આપણને આત્મ સ્વરૂપ આત્મ દર્શન થાય છે માટે તત્ત્વના જ્ઞાસુઓએ તે તત્ત્વત્રયીમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવી અને તે માટે યોગ્ય પ્રવૃત્ત કરવી ॥૭૬॥

ધારણાધ્યાનયોગેન, સમાધિશુભવર્ત્મના,
આત્મા પરાત્મતામેતિ, સર્વક્ષેર્માર્ષિત શુભ ॥ ૭૭ ॥

અર્થ—ધારણા ધ્યાન યોગ વડે તેમજ સમાધિરૂપ શુદ્ધ શુભ માર્ગ વડે આત્મા પરમાત્મપણાને અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે એમ સર્વ સર્વજ્ઞ ભગવતોએ શુભરીતે જણાવ્યું ॥ ૭૭ ॥

વિવેચન—સર્વજ્ઞ ભગવતના ઉપદેશેણ વચનોર્મા જ્યારે પૂર્ણ શ્રદ્ધા થાય ત્યારે તેમણે જતાવેલા શુભ અનુષ્ઠાનો આત્મ હિતકર અને છે આ અનુષ્ઠાનો પરમાત્મા પૂજા, શુદ્ધ ઉપાસના, ઇન્દ્રિય નિયમન, કષાયો ઉપર વિનય કરવો પાપમય સર્વ આરોગોનો ત્યાગ, સામાયિક, પોષધ, આહાર શુદ્ધતા, જીવોના ઉપર મૈત્રીભાવ, મધ્યસ્થભાવ, અને મન ઉપર આરા પ્રકારનો સયમ વિગેરે થાય છે તેમજ પિંડરૂપ પદ્મરૂપ ભાવે ધ્યાન કરતા તેમા એકાગ્ર ભાવથી ધારણા કરતા આત્મા સકલ વિકલ્પોનો ત્યાગ કરી શુભભાવ મય સમાધિ વડે અલોભાવે જીવ પરમાત્મા અને આત્માનું એકાગ્રત્વ પ્રાપ્તિ છે

દર્શન સ્વાત્મદેવસ્ય, દર્શન શર્મકારણં;
દર્શન દુઃસ્વહૃન્નિત્ય, શુદ્ધચૈતન્યદર્શકમ્ ॥ ૭૮ ॥

અર્થ.—પોતાના સ્વરૂપમય આત્મ દેવના દર્શન તેજ વસ્તુત દર્શન ॥ તેજ સાચુ મુખ આપનાર છે અને દુઃખનો નાશ કરનાર છે અને તેજ આત્માનું શુદ્ધ ચૈતન્ય

વિવેચન — જગતમા લોકો નાનક સીનેમા વન જાગ
 ખગીયા જોવામા તદ્દલીન થઈને ફરે છે તે સુખની ભાવનાથી
 જ કરે છે પણ જ્યાં સુધી જહારના પતથોમા દૃષ્ટિ હોય
 ત્યાં સુધી પોતે કોણ છે ચાનાટે અહિયાં આવ્યા છે તેનું
 સાચું જ્ઞાન ન હોવાથી સાચા સુખ જ્ઞાનિનો તેઓ અનુભવ
 કરી શકતા નથી માટે આપણને પરમ પૂજ્યો દર્શન કરવા
 યોગ્ય, સ્વોક્તરવા યોગ્ય અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુઓની
 જોળખાણ આપીને જણાવે છે કે પ્રથમ દેવ શુદ્ધ ધર્મના
 દર્શન કરો. જોતલે તેને જોળખો તેમા આદર પ્રીતિ કરીને
 તેની ઉપાસના કરો. જેથી સ્વ સ્વરૂપ અને પર સ્વરૂપનો
 સત્ય વિવેક પ્રગટ થાય છે સ્વરૂપ અને પરમાત્મ સ્વરૂપની
 સામ્યતા ઠેવી રીતે છે અને શા કરણે તે પણ સમ્યગ્
 જ્ઞાન આપીને શુદ્ધેવો આપણને સમજાવે છે નિરતર
 તેમજ આત્મ સ્વરૂપના દર્શન માટે જે અનુષ્ઠાનો કહે તેનો
 અભ્યાસ કરવો. તો આ કરનારા મહાનુભાવ આત્માઓ આત્મ
 સ્વરૂપના સાચા દર્શન કરે છે અને તે દર્શનથી પરમાત્મા અને
 આત્મનું સત્તાગત સાદૃશ્ય દેખાય છે, આપણે રિભાવમય પુદ્ગલ
 સંબધી મહામોહનાં આવરણથી ઘેરાયેલા હોવાથી પામર
 બનાઓ છીએ અને વીતરાગ દેવ તે મોહ અને તેના સાથી
 અજ્ઞાનાદિક સર્વ કમીનો ઘાત કરીને દેવ થયા છે આપણે
 આત્મ દર્શન કરવા માટે તેમના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરીએ
 તો આવૃત્તિ શુષ્કોમાથી કાંઈક સુષોપશ્યમ જાણે પ્રકાશ થાય
 અને તે વડે સમ્યક્જ્ઞાનક સ્વરૂપનું સત્તામય આત્મ દર્શન
 થાય તે જ વસ્તુત સત્યપરમાથિક દર્શન છે કારણ કે

તેથી આત્મ પૂર્ણ સુખનો લોહના થાય છે સ્વશુદ્ધ રમણ તાવડે અખડ આનંદને લોગવવા શક્તિમત્ત બને છે તેમજ અજ્ઞાન મોહ વડે બધાયેલા અસાતા દુઃખના હેતુ ભૂત જે પાપ કર્મો છે તે પણ આત્મ સ્વરૂપનું સાચું દર્શન થતાં નાશ થાય છે તે જ આત્મ ચૈતન્યનું યથા સ્વરૂપે જ્ઞાન ઠરાવે છે ગીતામા જણાવે છે કે

“જ્ઞાનેન તુ યદ્જ્ઞાન યેષાં નાશિતમાત્મનઃ ।

તૈપામાદિત્વગ્જ્ઞાનમ્કાશયતિ સત્પરમ્ ॥

જે આત્માઓએ સત્ય જ્ઞાનવડે પોતાનું મિથ્યાજ્ઞાન તે આત્માઓને સૂઝાંની જ્યોતિ સમાન પરમાત્મ સ્વરૂપ આત્મ જ્યોતિ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તેમ શ્રીમત્ પરમ પૂજ્ય ધર્મોદિગ્ગજશ્રી વાચકવર જણાવે છે

આત્મદર્શનયોગેન, મવત્રાન્તિર્નિસીયતે,
નશ્યન્તિ દુર્ગુણાઃ સર્વે, સચારિ પ્રવર્ધતે. ॥ ૭૯ ॥

અર્થ — આત્માના દર્શનનો લાભ થવાથી ભવજનમણ-
તાનો વિનાશ થાય છે કારણ કે તેથી સર્વ દુર્ગુણો નાશ
પામે છે અને શુદ્ધ થાય છે ॥૭૯॥

વિવેચન — શ્રીયોપશમ બાવે ઉપશમ બાવે કે ક્ષાયિક
બાવે જેઓ દેવશુદ્ધિ ધર્મની અપ્રમત્ત બાવે આરાધના
કરતા યથાર્થ અનુભવમય આત્મ દર્શન થયું હોય તે, આત્મા
કદાપિ પણ નથી બાધનો તે માટે પૂજ્ય પ્રવર શ્રી
હેમચંદ્રસૂરિ ભગવાન જણાવે છે કે

શમ સવેગ નિર્વેદોઽનુસ્મ્યાસ્તિવ્યલક્ષણૈ

લક્ષણૈ પञ્ચમિઃ સમ્યક્ સમ્યક્ત્વમુપલક્ષ્યતે ॥ ૧ ॥

શમ-ઠપાયોનુ શમન ક્રોધ-માન-માયા-લોભ રૂપ રાગ,
દ્વેષ, ઉપર 'વિજય' મેળવવો. તે ઉપશમ ભાવમય સમ્યક્ત્વરૂપ
આત્મદર્શન સમજવું તેમાં જણાવે છે કે જો જ રીતે અનુકરણ
આસ્તિક્ય રૂપ પાત્ર સક્ષણ વડે સમ્યક્ત્વ જણાય છે

મકૃત્યાઃ કર્મણાં જ્ઞાત્વા વા વિપારમશ્રુમમિતિ,

અપરાધેઽપિ ન કુપ્યતિ ઉપદ્રમતઃ સર્વ કાલમપિ ॥૧॥

અર્થ — શુભાશુભ કર્મોની પ્રકૃતિઓના સ્વભાવ
અચિત્ત દુઃખદાયક છે જોમ જાણીને અપરાધિ જોવા પુરુષ
ઉપર પણ દયાધિ દોષ નથી જ કરતા તે ઉપશમ છે

નરવિપુલેશ્વરસૌર્ય દુઃસ્વમેવ માવતશ્ચ સમ્યમાનાઃ,

સવેગતો ન મોહ મુક્ત્વા કિંચિદપેક્ષતે ॥૨॥

મનુષ્યદેવ ચક્રવર્તિ વિગેરના પાંચ ઇન્દ્રિયના લોભમય
મુખોને આત્મ ભાવથી દુઃખ રૂપેજ માને છે તેથી તેમાં
રાયતા નથી માત્ર મોક્ષ વિના ખીલુ કાઈ વસ્તુને મનથી
ઈચ્છતા જ નથી તેને સવેગ ભાવમય સમ્યક્ત્વ-આત્મ
દર્શન કહે છે

ત્રીજી નિર્વેદ જોટલે સસાર જો અનેક દુઃખ દુર્મ
તિનું શાન્તિ સ્થાન છે ભવ સચુદ્રમા શુભાશુભ કર્મરૂપ
મહામકરાદિ જ તુલ્ય નિરતર પીઠાતા છતાં તેથી મુક્ત-
થવામાં જીવે અસમર્થજ છે તેણે જાણીને સસાર ઉપરજ

સર્વ સંબંધીઓ પ્રત્યે વા પ્રતિપક્ષીઓ પ્રત્યે મમત્વ કે
દેવ વિનાનો થયો છતો વૈરાગ્યવત થાય છે તે નિર્વેદ આત્મ
દર્શનરૂપ સમ્યક્ત્વ જાણવું -

અનુકંપાનું સ્વરૂપ જણાવતા કહે છે કે

આ સસાર રૂપ કાયકર જગતમા અનેક દુ ખોધી
ખીડાતા પ્રાણીઓને જોઈને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મહત્ત્વ
કરીને દુઃખથી મુક્ત કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી તે અનુકંપા આત્મ
દર્શન રૂપ સમ્યક્ત્વવતનું જાણ્યું ચિન્હ છે

પરમાત્માના ઉપદેશ કરેલા જીવાદિ સર્વ પદાર્થો-
તરવોમા શ્રદ્ધા રાખીને આત્માના ઉદ્ધાર અર્થે પ્રવૃત્તિ
નિ શક જાવે કરાય તેને આસ્તિક્યતા કહેવાય છે જીવાદિ
તરવો જે પરમાત્માજી જેવા સ્વરૂપે કલા છે તેવા સર્વ
દ્રવ્ય શુષ્ક પર્થાગી વડે વર્તે છે આવી જેની મતિ હોય તે
આસ્તિક્યભાવમય સમ્યક્ત્વ કહેવાય તે માટે શાઓ જણાવે
છે કે

મન્યન્તે સદૈવ સત્ય નિઃશઙ્ક યજ્ઞિન્નૈઃ પ્રજાપ્તમ્,

શુભ પરિણામ સમ્યક્ કાષ્ઠાદિ વિમૂત્તિકાર દિતઃ ॥૫૧॥

જીનેશ્વર પરમાત્માજીએ દ્રવ્યાદિકના પરિણામમય
જાવો જણાવ્યા છે, તે સર્વથા તેવા સ્વરૂપે વર્તે છે
તેથી પરમાત્માના ઉપદેશમા શકા કાષ્ઠા વિચિકિત્સા વિગેરે
વિના જોકાત સત્ય માનવું તે શુભ પરિણામમય સમ્યક્ત્વ
જાણવું આવા લક્ષણો જેઓએ આત્મ સ્વરૂપના દર્શન

કરવા ઇચ્છતા હોય તેઓએ આચરવાં મન વચન કાયાથી તેમાં નિત્ય પ્રવૃત્તિ રાખવી તેના યોગે નવા કર્મનો બંધન બંધાય તેવી સમત્વમય ભાવના પ્રગટે છે તેમજ સર્વ જીવો ઉપર મૈત્રી પ્રમોદ કરુણા મધ્યસ્થ ભાવના પ્રગટતી હોવાથી નવા ભવમાં રખડાવે તેવા કર્મનો ગાઢ બંધ થતો નથી અને ભવ જામણનો વિલય થાય છે,

એટલે ક્ષાયિક વ્યારિત્રને પ્રાપ્ત કરીને આત્મ દર્શનને મેળવે છે ॥ ૭૬ ॥

શકા પૂર્વક સમાધાન જણાવતાં જણાવે છે

શુભપ્રવૃત્તિર્ધર્મસ્ય પદહેતુઃ સ્મૃતા શુભા,
નૈવ સપદતે મુક્તિ શુદ્ધાત્માનુભવ વિના ॥ ૮૦ ॥

અર્થ—શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો જ્યાં સુધી અનુભવ ન પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી ધર્મની શુભ પ્રવૃત્તિ કર્મ બંધમાં હેતુ થાય છે તે આ શુભ બંધ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરાવી શકતો નથી ॥ ૮૦ ॥

વિવેચન—ધર્મની શુભ પ્રવૃત્તિ—દેવપૂજા, શુદ્ધ ભક્તિ સદ્ગુણાત્મક દાન શિયળ દયા વિગેરે પુણ્ય શુભ કર્મ જામણમાં ઠારણ થાય ૩ શાસ્ત્રોમાં જણાવ્યું છે કે

અન્ન પુણ્યે, પાણ પુણ્યે, લેહ્ય પુણ્યે, સયણ પુણ્યે,
ઘન પુણ્યે, વયણ પુણ્યે, કાય પુણ્યે, નમોક્કાર પુણ્યે,

અર્થ—સાધુ સાધ્વી કે અવ્યાગત આગણે આવે તેની ભક્તિ વા દયાથી અન્નનું દાન થાય તે અત્તપુણ્ય છે સર્વ

જીવોની ઉપર કયા કરીને તેના પ્રાણ બચાવવા જે પ્રવૃત્તિ થાય તે પ્રાણપુણ્ય ધર્મના મુસ્તકો લખવા લખાવવા પ્રચાર કરવો તે લેખન પુણ્ય, સાધુ સાધ્વીઓને શય્યાસથારા માટે ઉપકરણ આપવા ઉપાશ્રય આપવો તે શયન પુણ્ય મનવચન કાપાથી પૂજ્યોનો સત્કાર સન્માન કરવો તે મન પુણ્ય વચન પુણ્ય અને કાથ પુણ્ય ॥ તેમજ શુભભાવથી નમસ્કાર કરવો તે નમસ્કાર પુણ્ય એમ નવ પ્રકારે પુણ્ય થાય છે તેને જીવો બેતાલીશ પ્રકારે સાતામથ બાવે લોગવે છે પણ તે સર્વ પુણ્યધર્મથી સાતા વેદનિય ધર્મનો શુભ બધ પડે છે પણ તે પુણ્ય મુક્તિના કારણ માટે યતુ નથી શ્રીમાન્ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી જણાવે છે કે

અધિગત્યાત્વિલશબ્દમ્મશાસ્ત્રદશા મુનિઃ ।

સ્વ સવેદ્ય પર મહ્માનુમવેનાધિગચ્છતિ ॥ ૧ ॥

(અનુભવાષ્ટક ગાથા, ૮)

પુર્વાનુગત અનેક શાસ્ત્રોને અવગાહન કરીને શાસ્ત્રરૂપ અમુઓથી હેય જ્ઞેય ઉપાદેય રૂપ સર્વ બાવને બાહ્યીને તેના પરમાર્થનો વિચાર કરીને આત્મતત્ત્વ અને પરમાત્મતત્ત્વનો અનુભવ સૂક્ષ્મ મિર્માસા પૂર્વક કરી ધ્યાન કરે ત્યારે સત્ય અનુભવ થાય છે આત્મસ્વરૂપના અનુભવીઓ સંસારની વૃદ્ધિમય પુણ્ય પ્રાપ્ત નથી કરનાં માત્ર ધર્મની નિર્જરા કરે છે ॥ ૮૦ ॥

અદૃશ્ય પરિત્યજ્ય, સેન્યો ધર્મો નિજાત્મનઃ

શુદ્ધધર્મસ્ય પ્રાપ્ત્યર્થ, નાઽન્યઃ પન્થા મહીતઃ ॥ ૮૧ ॥

અર્થ — અહ કાર લાવનો ત્યાગ કરીને પોતાના આત્મસ્વરૂપ ધર્મ સાધવા યોગ્ય છે આત્માનો જે શુદ્ધ ધર્મ છે તેની પ્રાપ્તિ માટે આ વિના જીએ માર્ગ નથી જ ॥ ૮૧ ॥

વિવેચન — જ્યાં સુધી હવે દેહ ઇન્દ્રિય અને મનને હું તરીકે માને છે અને સ્ત્રી, ધન, કાર્મ્ય કુટુંબ મિત્ર સહાધીઓને મારા માને ॥ તેની અનુકૂળતા હોય તો આનંદ અને પ્રતિકુલતામાં હું જ માને છે ત્યાં સુધી તેનો બાહ્યાત્મભાવ ॥ એટલે તેથી અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને અશુભ યોગમાં પ્રવૃત્તિ કરેનો નવા નવા ધર્મ બંધનથી નિરતર હું અને બોગવે છે

શ્રી યશોવિજયશ્ચ વાયકવર નમ્રાવે છે

અહ મમેતિ મન્ત્રોઽય મોહસ્ય જગદાસ્પદ્ધૃ ॥

હું અને મારું આ મહાભયકર મોહરાજ ચક્રવર્તિનો જગતને છતી આંખે સ્પર્શ બતાવવાનો એક મહા મત્ર છે, હું અને મારું (અહં યમ) એવો જે સકલપ તેજ હું ખતુ કારણ ॥ તે જ્યાં સુધી હવેમાં વને છે ત્યાં સુધી આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપનો સમાર્થ વિવેક હવા માઓ નથી જ પામતા તે માટે અહ વૃત્તિનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવો જેથી અત્ય આત્મ ધર્મનું સમાર્થ જ્ઞાન થાય

॥ યયમેવહિ નચ્ પૂર્વં પ્રતિમન્ત્રોઽપિ મોહજિત્ ॥ ૧ ॥

જાજ સુધી જે જે બાહ્ય સચેતન અચેતન દ્રવ્યોમાં હું અને મારું માનતો હતો તે સત્ય નથી તે મારું નથી

હું તેનો સ્વામી કે સેવક નથી એના બાવવાળો “નાહ ના મમ” શરીર ઇન્દ્રિય અને મન તે હું નથી અને ધન, પાત્ર, બાગ, બગીચા, પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, રાજ્ય, ઋદ્ધિ તે કાઈપણ માફ નથી હું તેનો સ્વામી નથી આવો બાવ થાય ત્યારે જ સ્વચ્છિદાનક સ્વરૂપનો યથાર્થ ભાષ થાય છે અને તે બાવ મોહને જિતનારો ॥

ધ્યાતા ધ્યેય તથા ધ્યાન ત્રય યસ્યૈકતાગતમ્ મુનેર નન્યચિત્તસ્ય, તસ્ય દુઃખ ન વિદ્યતે ॥ ૧ ॥

જે મુનિ ધ્યાતા ધ્યાન અને ધ્યેયમાં એકયતા પામે છે તેને કાઈ દુઃખ સ્પર્શરૂપ નથી તેથી જણાવે છે કે મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે અથવા સત્ય મુખ માટે અનેક અનુષ્ઠાનો, વ્રતો, જાપો, વિગેરે જ્યાં મુખી સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમય તત્ત્વત્રયિમાં એકત્વભાવે સ્થિરતા ન આવે ત્યાં મુખી કાઈ પણ પ્રાપ્તિ કરાવી શકતા નથી આથી પૂજ્યોએ જણાવ્યું છે કે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ માટે સર્વ બાહ્ય વૃત્તિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને અંતર આત્મ સ્વરૂપમય જે વૃત્તિ તેનો જ ઉપાસના કરવી તે એકજ સ્વ પરમાત્મ સ્વરૂપ વા આત્મ શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે એક સનાતન માર્ગ છે ॥૮૧॥

પञ्चाचारप्रशुद्धिः स्यात्, बाह्यवृत्तेस्तु सक्षयः

અન્તર્મુખોપયોગેન, જીવન્મુક્તોઽભિધીયતે. ॥ ૮૨ ॥

અર્થ-બાહ્ય વૃત્તિનો સક્ષય થતા પાંચ આચરોની શુદ્ધિ થાય છે અને આત્મા અન્તર્મુખમાં ઉપયોગવત થાય ત્યારે તે મુક્ત થાય છે ॥ ૮૨ ॥

વિવેચન — સમ્યક્ જ્ઞાનને સમ્યક્ રીતે બણવું, બણાવવું, જ્ઞાનના આધારરૂપ પુસ્તક, પાટી, પોથી, કંચણી, કવલી વિગેરેને બદુભાનથી જોવું યથાકાલે યોગ્ય આદર વિધિ પૂર્વક ગુણવત્તા ગુણના બદુભાન પૂર્વક અભ્યાસ કરવો. અર્થ વિચારવો તે જ્ઞાનાચાર

દર્શન જોટલે મુદેવ મુગુર મુખર્મની ઉપર આસ્તિકયતા રાખવી, સાધુ સાધ્વીને વહન પૂજન યોગ્ય રીતે કરવું વીત રાગ પરમાત્મા અને તેના પ્રતિમિ બોમાં એકતા સમજવી જોટલે સ્થાપનામાં સાધ્ય પરમાત્મ સ્વરૂપનો પ્રગટ બાવ માનવો તે દર્શનાચાર

પાંચ સમિતિ ત્રણ શુભિકૃષ આશિરવાદ ગમનામમન કરતા કોઈ પણ ગ્રાણીની હિંસા ન થાય તેવો ઉપયોગ તે ધરિયા સમિતિ. કોઈને પણ દુઃખ ન થાય અને સત્ય યથાર્થ હોય તેવી ભાષા બોલવી તે ભાષા સમિતિ એવળા સમિતિ તે સર્વદોષ રહિત આદાર પાણી આદિની પૂણું શુદ્ધતા ટેખીને બ્રહ્મજી કરવું તે આજ્ઞાન નિગ્રેષ સમિતિ તે પોતાને બ્રહ્મજી કરવા કે સ્થાપન કરવામાં આવનાગ સર્વ ઉપકરણો કેઈ જીવનો ઘાત ન થાય તેમજ આવશ્યક સમયે યથાર્થ ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવા પ્રયત્ન પૂર્વક વસ્તુને બ્રહ્મજી કે સ્થાપન કરવી તે ઉત્સર્ગ-ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુને સ્વ કે પરને દુઃખ ન થય, કોઈ પણ જીવનો ઘાત કે પીડા ન થાય તેવી રીતે તે ત્યાજ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવો તે ઉત્સર્ગ સમિતિ આ પાંચ સમિતી મન વચન કાય શુષ્ઠિ એ

આઠનો જે શુદ્ધોપયોગ તે પ્રવચન માતા ધારિત્રી પોષણ કરનારી છે તેથી આરિત્રાચાર કહેવાય છે

તે અણુસણ, ઉલ્લોહરિતા, વૃત્તિસંલેપ, રસત્યાગ, કાય કલેશ, લોચ, શરીર ઉપર મમત્વનો ત્યાગ આ બાદ તપ ગણાય છે તે કર્મની અકામ નિર્જરા કરાવે છે

અભ્યતર તપ છ પ્રકારનો છે પોતાનાથી થયેલી ભૂલોનું પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક શુણ્ધર શુરની ખાસે આલોચના કરી માફી માગવી અને જે શુર શિક્ષા કરે તે સ્વીકારવી તે પ્રાયશ્ચિત્ત અભ્યતર તપ, વિનય શુણ્ધી મોટા હોય, સયમ પર્યાયથી મોટા હોય, જ્ઞાન ધ્યાનમાં આગળ વધેલા હોય, રત્નાધિક હોય, તેમજ હીક્ષા શુર વાચના શુર અને ગચ્છાધિપતિનો વિનય કરવો નમસ્કાર કરવો અભ્યુત્થાન કરવું તે વિનય તપ બાળ ગ્લાન વૃદ્ધ પૂજ્ય શુર આદિને આહાર પાણી લાખી સેવા ભક્તિ કરવી તેમના કાર્યમાં આપણાથી બનતી સહાય કરવી તે વૈયાવૃત્ય તપ કહેવાય છે તથા બહુનારા સાધુઓને આવશ્યક કાર્યમાં આહાર પાણીની મદદ કરવી તે વૈયાવૃત્ય શુણ્ધ અપ્રતિહત પુણ્ય રૂપ મોક્ષ માર્ગમાં ગમન કરાવવામાં ઉપયોગી થાય છે તેમજ આપણે જે ભણ્યા હોઈએ કે બહુતા હોય તેની વાર વાર અનુપ્રેક્ષા-આવૃત્તિ કરવી તે સ્વાધ્યાય તપ કહેવાય છે તથા ધર્મ શુકલમય ધ્યાન કે જે આત્મ સ્વરૂપને આવરણ કરનાર સર્વ કર્મ મલનો ક્ષય કરવા સમર્થ થાય છે અભ્યતર તપ આત્મ શુદ્ધતાનું ઉપાદાન કારણ થાય છે

તેમજ ધર્મ, અને સઘ બહિષ્કાર તથા જપમા જે આત્માની સહજ શક્તિ રહેલી છે તેને બગડતું કરવી તે બીર્યાચાર કહેવાય છે

તે સર્વથી આત્માનો શુદ્ધતા અને લોભ વૃત્તિરૂપ બાહ્યાત્મ ભાવની સર્વ વૃત્તિઓનો ક્ષય કરવો કે જેથી આત્મા અવ્યતર વૃત્તિવાળો અથવા અતમુખ થાય જ્યારે બાહ્યવૃત્તિનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે તેનો અખંડ અવ્યાસ કરતો આત્મા અનુક્રમે સર્વ બાહ્યવૃત્તિઓ અને તેના મૂલ બીજ સમાન મોઢ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ વિગેરે આત્મશુષ્કતા આવરણોને ક્ષય કરી આત્મ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ કરી કેવલી-જીવ વા મુક્ત મહાત્મા થાય છે ॥ ૮૨ ॥

આત્મદર્શીઓ જગતના સર્વ પદાર્થો બાંધે છે તે જણાવે છે

व्याप्यव्यापकभावेन, मित्राऽमित्रं च सर्वतः

सर्वज्ञेयं विजानाति, ज्ञेयान्निवस्तु व्यक्तितः ॥ ૮૩ ॥

અર્થ — જીવન મુક્ત કેવલીઓ સર્વ પદાર્થોને વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવથી ભિન્ન અભિન્ન ભાવથી સામાન્ય ધર્મથી અને વિશેષ ધર્મથી સર્વ જ્ઞેય પદાર્થોને જ્ઞાનથી ભાંધે છે અપેક્ષા ભેદે જુદા અને અન્ય અપેક્ષાએ બહિષ્કારપે જુદા ભાંધે છે ॥ ૮૩ ॥

વિવેચન — જગતમા જે પદાર્થો-દ્રવ્યો વર્તે ॥ તે સર્વ એકધર્મવાળા છે એમ નથી જ સર્વ પદાર્થો

અનેક-અનંત ધર્મ-શુદ્ધ પર્યાયવંત છે દરેક શુદ્ધો દ્રવ્યોમા
 વ્યાપ્યવ્યાપકભાવે તેમજ પર્યાયો પણ વ્યાપ્ય વ્યાપક
 ભાવે વર્તે છે આત્મામા ચતુર્થ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય
 ઉપયોગશક્તિ સત્તાથી સામાન્ય ભાવે વ્યાપક તેમજ જડ
 પદાર્થોમા પણ સ્વરૂપ આદિ શુદ્ધપર્યાયો વ્યાપક ભાવે વર્તે
 છે તેથી દ્રવ્ય સર્વથા શુદ્ધ પર્યાયોથી ભિન્ન નથી જ ને
 ભિન્ન હોય તો આ ઘટનો રાનો રગ છે તેવો બોધ કેવી
 રીતે બને ? ઘટને તેનો શુદ્ધ ઘટાત્મક જ હોય તો બોળ
 ખાણ શુદ્ધને છોડીને વસ્તુનો બોધ કોઈએ કર્યો હોય તેવું
 બોલવામા નથી જ આઠ્યુ તેથી પદાર્થો દ્રવ્ય શુદ્ધ પર્યાય
 સાથે પરસ્પર વ્યાપક ભાવે સદા રહે છે અપેક્ષાથી દ્રવ્યને મુખ્ય
 કરતા શુદ્ધો ગૌણતા પામે છે શુદ્ધ-ધર્મ પર્યાયોની મુખ્યતા
 કરતા દ્રવ્ય ગૌણતાને પામે છે પણ એક બીજાને છોડીને
 દ્રવ્ય કે શુદ્ધ એકે સ્વતંત્ર નથી જ તેમા વ્યક્તિ વ્યક્તિને
 મુખ્ય કરતા અન્ય બીજું વસ્તુ ગૌણ ગણાય તે અપેક્ષાએ
 એક શુદ્ધ વા પર્યાયથી બીજા શુદ્ધ થા પર્યાયોને ભિન્ન
 માનીએ તે પણ કથયિત્ ભાવે પણ સર્વથા શુદ્ધ અને
 પર્યાયો એક બીજાથી એકાત ભિન્ન નથી તેમ એકાત
 અભિન્ન પણ નથી અપેક્ષાથી ભિન્ન અને અભિન્ન છે

દ્રવ્ય પર્યાયવિયુત, પર્યાયાઃ દ્રવ્યરજિનાઃ ॥

કેન કિરુપાઃ દૃષ્ટા કિમાનેન ચ કેન વા ॥૧॥

દ્રવ્યો છે તે પર્યાયોનો ત્યાગ કરીને એકવા સ્વતંત્ર
 રહેતા હોય, અને પર્યાયો દ્રવ્યને છોડીને એકલા રહેતા

હોય તેવું કદાપિ અમારા બાણવામા કે દેખવામા નથી જ
આવ્યું પણ કોઈએ તેવું જોયું બાણ હોય તો તેઓએ
કયા કયારે કોણે અને કેવા પ્રકારે જોયા છે તે જણાવે
વસ્તુતઃ દ્રવ્ય શુણે અને પદાર્થો કથયિત્ અભિન્ન છે
આમ દરેક દ્રવ્યોમા અનતા શુણ અનતા સ્વપદાર્થો અને
પદ પદાર્થો વડે અસ્તિ નાસ્તિ સ્વભાવો ભિન્નાભિન્ન
સ્વભાવો એકાનેક સ્વભાવો વ્યક્તિ સમષ્ટિ સ્વભાવ (સામાન્ય
વિશેષ સ્વભાવ) આ સર્વે જ્ઞેયો-જ્ઞાનથી બાણવા યોગ્ય છે
તે સર્વને સર્વજ્ઞો બાણે દેખે છે શુભજ્ઞાનીઓ ચાકુથી બાણે
છે આત્મ સ્વરૂપના દર્શન ઈશ્વરોએ તેનો અનુભવ કરીને
આત્મસ્વરૂપની અનુભવના કરથી આત્મા શુ ? વસ્તુ શુ ?
શુણ શુ ? પદાર્થો કેવી રીતે થાય છે ? તેના કયા સાધનો
છે ? તે શુણવત શુરૂની ઉપાસના કરતા શુભમા બાણવાની
શક્તિ પ્રગટ થાય છે ॥ ૮૩ ॥

જ્ઞાનસ્ય જ્ઞેયપદાર્થા આત્મા જ્ઞેયો વ્યપેક્ષયા,

મિત્રાઽમિત્રાઃ પ્રમાયાથ, જ્ઞેયમાવા સનાતનાઃ ॥ ૮૪ ॥

અર્થ — જ્ઞાનમા સર્વ પદાર્થો જ્ઞેય રૂપે છે એક
અપેક્ષાએ આત્મા પણ જ્ઞેય સમજવો તેથી પ્રમાર્થી અપેક્ષાએ
ભિન્ન અને અભિન્ન પણ કહેવાય છે પ્રમા-જ્ઞાનનાએ સર્વે
જ્ઞેય પદાર્થો છે આવા જ્ઞેયોને ગ્રહણ કરતા આત્માઓ
અનાદિના છે અને જ્ઞેયો પણ અનાદિ વર્તે છે ॥ ૮૪ ॥

વિવેચન — જ્ઞાન એટલે જગતના સર્વ જ્ઞેય પદાર્થોનું
બાણવું જ્ઞેય એટલે બાણવા યોગ્ય પદાર્થો જેટલા જ્ઞેયો હોય

તે સર્વનો શ્રાહક આત્મા જ્ઞાન વડે જ થાય છે આથી આત્મા જ્ઞાતા કહેવાય છે જ્ઞાનમાં અપેક્ષાથી આત્મા પણ જેય સ્વરૂપે વર્તે છે હું મને બાહ્ય છું અને પરમાત્મા અને પુરુષલોક તથા અરૂપી દ્રવ્યો જેની સખ્યા અનંત થાય છે તે સર્વને જ્ઞાનરૂપ અમુક પ્રતિબિંબ કદ જુ આવે. અનુભવ આત્મા જ્ઞાનાકારે કરે છે તેથી જ્ઞાન પચાયો દ્રવ્ય ત્વની અપેક્ષાએ પ્રમાણી આ આત્માથી અલેક્ષ રૂપે રહે છે પણ સમયે સમયે સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ-નામ-સ્થાપના વિગેરેની અપેક્ષાએ પરસ્પર પચાયોની વિચારણા કરતા કથ' ચિત્ત લેક પણ-જુદા પણ બજાય છે તે માટે શ્રીમાન્ મગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી જણાવે છે કે —

ધર્મધર્મિત્વમત્તીવમેદે, ઘૃત્યાસ્તિ ચેન્ન ત્રિતય ચક્રાસ્તિ ॥

હ્રેદમિત્યસ્તિ મતિશ્ચ વૃત્તૌ, ન ગૌણમેદોઽપિ ચ લોચ્ચાધઃ ॥૧॥

ધર્મોને જો ધર્મિથી સર્વથા એકાત લેક જુદા મની એ તો આ આનો ધર્મ એવું અભિન્ન પણ અનુભવાતું ન હોવાથી એકાવ માનવું પડે છે છતાં તમે જો ધર્મ અને ધર્મિને પરસ્પર એક બીજાથી સર્વથા જુદા કહેશો તો આ આનો આ ધર્મ છે એવું નજ કહી શકો કારણ જન્મેને પરસ્પર સબધ વિનાના માયા છે તેથી ધર્મ ધર્મિનો સબધ ચટશે નહિ જો જન્મેને સબધ કરાવનારો ત્રીજો સમવાય છે, તેમ કહેશો તો તે પણ જુદો થયો એક પદાર્થમાં ત્રણ વસ્તુને કેળાડવાની તમારો અપૂર્વ શક્તિને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ વસ્તુતઃ આવી કલ્પનાવડે ગોરવતા

વૃદ્ધિ પામે છે વળી કલ્પના કરતા તે સમવાયને બન્નેમા
 દોષ અન્ય શબ્દથી બેઠવો પડ્યો તેને માટે પણ અ ય
 કલ્પનાનું ગૌરવ વધારવા કરતા ધર્મ અને ધર્મિદ્રવ્ય સ્વરૂપે
 અલેહ છે અને પર્યાયરૂપે તેનાથી ઉપજેલો ધર્મ કથયિત્તુ
 પૂર્વ ધર્મ કરતાં જુદા પ્રકારનો હોવાથી કથયિત્તુ ભેદ
 ભાવે સ્વિકારતા કલ્પનાનું સર્વ ગૌરવ જતું રહે છે અને
 સર્વ આભાલગોપાલ પણ સરલતાથી સમજે તેમ છે તેથી
 ધર્મ અને ધર્મિજોમા કથયિત્તુ ભેદ રૂપ સ્થાપનાનો
 સ્વિકાર કરવો હિતકર છે આમ જ્ઞાનમાં જ્ઞાનીઓ જગતના
 અનંત દ્રવ્યો તેના ગુણ (સદા તેમા વર્તતા ધર્મો અને સમયે
 સમયે બદલાતા પર્યાયો પરિણામો) દ્રવ્યત્વ રૂપે એકતાવત
 અને પર્યાયગુણની વ્યક્તિરૂપ વિવિધતા કરતાં જુદા જુદા
 ગણાતા અપેક્ષાએ ભેદ માનના અનંત દરેક દ્રવ્યોના પર્યાયો
 થાય ગુણો પણ અનંતા વતે છે, તે સર્વને જ્ઞાનથી વ્યક્ત
 થતા હોવાથી જ્ઞાનમા જોયાકારે અલેહ કહેવાય છે વ્યક્તિ
 રૂપ ગણતા ભેદ-જુદા પણ ગણાય છે તેથી જોયો જ્ઞાન
 સ્વરૂપે એક અને જોય સ્વરૂપે જ્ઞાનનું અનંતતત્ત્વ પણ અપે
 ક્ષાથી કહેવાય છે તેમજ આત્મજ્ઞાન સ્વરૂપ હોવાથી એકત્વ
 ગણાય છે તેમજ જ્ઞાનમાં આત્માનું સ્વરૂપ વિચારતા પ્રમેય
 રૂપે જોય રૂપે ગણાય છે અપેક્ષાથી ધર્મધર્મિપત્તુ કથયિત્તુ
 બિન્નાબિન્ન ગણાય આત્મામા અનાદિકાલના અનંતા
 દ્રવ્યગુણ પર્યાયો જોયરૂપે અનાદિકાલથી સનાતન ભાવે વર્તે
 છે એટલે પ્રમાત્મજ્ઞાન પણ આત્માનો તાદાત્મ્યભાવમય ધર્મ
 અનાદિનો છે તેમજ પ્રમામાં આત્માનું જોયત્વ પણ અનાદિનું

વર્તે છે આપુ જ્ઞાન સદૃશુરની ઉપાસના કરતા આત્મદર્શનના અભિલષીઓ સમગ્ર શ્રદ્ધા વિનય પૂર્વક ઉપાસના કરવામાં મેળવીને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર શુભમા વધતા આત્મ સ્વરૂપને તેના સનાતન ધર્મ સુકત પ્રાપ્ત કરે ॥ ૮૪ ॥

જગતલુ સ્વરૂપ અને તે સાથે આત્માનો જે સબંધ છે તે જણાવ્યો હવે આત્માનો વસ્તુત્ત્વે જે ધર્મ છે તે જણાવાય છે

અન્યદ્રવ્યપ્રમાતાડપિ, મોક્ષા નૈવ કદાપ્યહ,
કલ્પિત મામક યદ્યત્, સર્વે મિથ્યે-દ્રજાલગ્ન ॥ ૮૫ ॥

અર્થ —હું જો કે અન્ય સર્વ દ્રવ્યોનો પ્રમાતા હું પણ લોકતા કદાપિ પણ નથી જ આજ સુધી અન્ય દ્રવ્યોને મને મેં લોકતા માન્યો ને મમત્વથી જે જે કલ્પના કરી તે સર્વ ઈન્દ્રજાલ જેવું મિથ્યા જ છે ॥ ૮૫ ॥

વિવેચન —આત્મામાં સત્તાથી અતત ચૈતન્ય રૂપ શક્તિ અનાદિની છે તે જ્ઞાનાવસ્થા આદિ કર્મોને નેટલા અથે ક્ષયોમશમ ભાવ થયો હોય તેટલા અથે પ્રગટ થતા આત્મા પદાર્થોનો જ્ઞાતા બને છે આ આત્મા કર્મયોગથી તે પદાર્થોમાં મોહ મમતાથી મારાપણુ ધરતો શુભ વા અશુભ અધ્યવસાયો વડે અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને અશુભ યોગો વડે તેના લોભોમાં ગૃહિભાવ ધારણ કરીને લોભમાં પ્રવૃત્ત થાય છે આનંદ માને છે અહિ વિશેષાવશ્યકની નિયુક્તિ જણાવે છે કે

જતોચ્ચિ પચ્ચાસ, સોમ્મસુહ નત્થિ દુક્ખમેવેદમ્ ।

તપ્પદિયારવિમત્ત તો પુણ્ણ ફલતિ દુક્ખતિ ॥ ૧ ॥

વિમયસુહ દુક્ખ ચિય, દુક્ખ પદિયારતિગિચ્છવ્વ ॥

ત સુહમ્મપારો, ન ઉવપારો વિના તચ્ચ । ૨ ।

અર્થ — હે ભોળા જ્યા તુ પ્રત્યક્ષ ધન્નિદ્રથો વડે સુખ જાણે છે તે સત્ય સુખ નથી પણ તે તો પરમાર્થ આવે દુખ જ છે વસ્તુતઃ વિષય ભોગને મનોવૃત્તિના દુખને વિનાશ કરવાના હેતુથી સુખની કલ્પનાથી સુખ માન્યુ છે પરંતુ તે માત્ર પુણ્યનું ફલરૂપ સંસારનું બંધન હોવાથી વસ્તુતઃ દુખ જ છે વિષયનું સુખ તે નિશ્ચયથી વિચારીયે તો દુખ માત્ર જ છે જેમ પગમાંથી કાટો કાઢવો હોય તો સોપના થોડા મારવા તે જેમ દુખ રૂપ છે પણ મુખ્ય કાટો કાઢવાનો ઉંચો હોવાથી મુખ્ય દુખનો પરિહાર કરવામા હેતુ હોવાથી સુખ તરીકે કલ્પના કરાય છે એટલે ઉપચાર કરાય છે તે ઉપચાર સત્ય સુખ નથી આમ પરમાર્થજ્ઞાનીઓ સર્વ પદાર્થોના શુદ્ધોને જાણે દેખે છે ભૂત લાવિ પર્યાયોને પણ જ્ઞાનથી જાણે ॥ પણ પ્રમાણ તેના ભોક્તા હોય તેવું કંઈ જ નથી કેવલી પરમાત્મા સર્વ જગતના દ્રવ્યો શુદ્ધો પર્યાયોના જ્ઞાતા છે પણ તેના ભોક્તા કર્તા નથી જ આપણે અજ્ઞાનતાથી સર્વ ચેતન અચેતન પદાર્થોને દેખીને તેના રૂપ રંગમાં મોહ પામી મારા કે હું પણ્યાથી તેના ભોક્તા છીએ તેમ માનીએ છીએ તે આપણો બાહ્યભ્રમ જ છે વસ્તુતઃ તે ભોગના

સાધનો ઈન્દ્રજાલની પેઠે આપણને છાડીને ક્ષણવારમા ચાલ્યા જાય છે, તે આપણા નથી આપણે તેના નથી, તે માત્ર આપણા વિભાવ દયાના પરિણામો છે, તમે પોતે જ આત્મ સ્વરૂપ હોવાથી સ્વાત્મ ગુણ પચાંચોના કર્તા લોકતા સ્વામિ છે। પણ પર ભાવમય પુદ્ગલ દ્રવ્યોના કર્તા લોકતા સ્વામિ નથી અધ્યાત્મબિંદુમા જણાવે છે કે -

સ્વત્ત્વેન સ્વ પરમપિ પરત્ત્વેન જાનન્ સમસ્તાન્યદ્રવ્યેભ્યો
વિરમણમિતિ સત્ત્વિન્મયત્વ પ્રપન્નઃ સ્વાત્મન્યેવાભિરતિ
મુપગમયન્ સ્વાત્મશીલી સ્વદર્શીત્યેવ કર્તા કથમપિ ભયેત્
કર્મણો નૈવ જીવઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ — સમ્મગ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર આરાધક સ્વ-
આત્માના સ્વરૂપને પોતાનું માનતો। પુદ્ગલ આદિ અન્ય
દ્રવ્યને પર એટલે પોતાનું નથી એમ નિશ્ચયથી જાણતો।
અને માનતો। સર્વ અન્ય દ્રવ્યોના લોગથી આત્માને
વિરામ પમાડતો। સર્વ વિરતિ ભાવમય એક સદૃશિરૂપ
આત્મ સ્વરૂપમા રમણતા કરતો। તેમાજ તન્મય એકાગ્રતા
વડે પ્રેમભાવને ધરનારો મુનિરૂપ બનેલો। સમાધિને પ્રાપ્ત
થયેલો। આત્મા જ સ્વાત્માશીલી સ્વાત્મદર્શી સ્વરૂપનો કર્તા
બ્રહ્મા બનેલો। હોય ॥ તેવા મહાત્માઓને પર પુદ્ગલનું
કર્તૃત્વ લોકતૃત્વ નથી જ કારણ કે તે લોગોનું ઉપાદાન
રૂપ શુભાશુભ કર્મ તેનો આત્મા-જીવ કર્તારૂપે નિશ્ચય ભાવે
નથી જ રહ્યો। પણ આત્મસ્વરૂપથી અજ્ઞાની પોતાને પુદ્ગલ
લોગનો કર્તા અને તેના ઉપાદાન કર્મનો કર્તા લોકતા માને

છે, વસ્તુતઃ સર્વં લોભો તે શુભ કર્મનો ઉદય પૂર્ણ થયે
ઈન્દ્રિયની પેઠે એક ક્ષણવારમા નહીં થઈ જાયે માટે જ
દ્વેતવાદીઓ 'બ્રહ્મ સદ્ જગન્મિથ્યા' કહે છે તે નહત્વ
ધર્મને આગળ કરતા કહે છે માટે હે આત્મનુ તુ સ્વાત્મ
સ્તુરૂપને। દર્શી થઈને તેમાં રમણતા કર ॥ ૮૫ ॥

दृश्य यत्तन्म मे किञ्चिद्, ध्रुव ज्ञात विवेकत
आत्मारविर्घुरात्मा मे, दुष्टाद्दुष्टविचारतः ॥ ८६ ॥

અર્થ — જે દેખાય છે તે સર્વ માફ જણાય નથી.
એવો વિવેક મે હવે બાણ્યો તેથી મને એવો નિશ્ચય અનુભવ
થયો છે કે આત્મા જ પોતાનો વૈગિ અને બધું પોતાના
અશુભ શુભના વિચારોથી બને છે ॥ ૮૬ ॥

વિવેચન — જગતમા જે દશ્યમાન દેખાય છે તે સર્વ
રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ શબ્દ વિગેરે શુભો અને નવા નવા
પરિણામો આકારોને પામતા પર્થાણોના ધારક પુદ્ગલ દ્રવ્યો
છે તેમજ ધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાળ વિગેરે
અરૂપિ દ્રવ્યો પણ પોતપોતાના પર્થાયમય ધર્મ-સ્વભાવમય
કાર્યોના કરનારા છે તેમા પુદ્ગલ દ્રવ્યો સ્કંધમય બનીને
કર્મવશવર્તિ હોવાના શરીર ઈન્દ્રિય મન કર્મરૂપ કાર્યોમાં
પોતાના શુભાશુભ વિષાકોને અવગળીને તે તે રૂપી દ્રવ્ય
પુદ્ગલ સ્કંધોને બ્રહ્મ કવીને ઉપયોગ કરે ॥ ત્યાં સુધી
અજ્ઞાન મિથ્યાત્વમય આત્મપરિણતિ હતી ત્યાં સુધી મે
તેને હું અને મારાપણનો આરોપ કરીને બૂઝો પડ્યો
અધ્યાત્મબિદુમાં જણાવ્યું છે કે

જે તળઓસી અપરિગદ્દીઝ, સો તેમ્મ મોદો વિગદ ઉવેરે ।

અર્થ — જીવાત્મા જે પુરૂષલો તેના ઉપર પ્રતિકુળ જણાતા હોય ત્યારે પ્રક્રિયેથી બને અને અનુકુળતા જણાય ત્યારે તેને પોતાના માનીને ગ્રહણ કરે છે ત્યારે તેનો સ્વામિ પોતાનો માને છે આ પ્રકારનું જીવેનું અશુદ્ધપણ મોહ રૂપ મહાભય કર કર્મ કરે ॥ આત્મા તેને પોતાનું સ્વરૂપ સમજીને તેનો સ્વિકાર કરે ॥ આથી આત્મા અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ મોહરૂપ કર્મપ્રકૃતિના વિકારથી તદ્દરૂપ બન્યો છે તો પોતે જ પોતાનો શત્રુ બને છે અને તે પરિણતિ મુક્ત બન્યા છોડે દુર્ગતિમા નરક નિર્યાસ ગતિમા ગમન કરનારો થાય છે તેથી પોતાનો દુરમત બને છે એટલે

સ્ત્રી ધન બાઈ બગિનીને, પુત્ર પુત્રીકુટુબ પરિવાર કે,
તેના સગે મોહિયો, દુખ પામ્યો અપાર,
કે જીનવાણી ચિત્ત આણી એ ॥

એમ બાહ્ય આત્મ સ્વરૂપનું વિવેચન કરતા પૂજ્ય ગુરૂદેવે જણાવ્યું ॥ કે મોહનો જેને ગાઢ સબધ હોય તે આત્મા બાહ્યાત્મા કહેવાય છે તેવી અવસ્થામા આત્મા જીવ પોતાને સંસાર દાવાનલમા ફેંકતો હોવાથી પોતાનો જ દુરમત બને ॥ તે દષ્ટાત અત્રે જણાવતાં કહે ॥ કે

અહહ આયા આય હણહ ગુણે સંતપ્ત વિધસે

હમદ રમ્મે ચયઈ નાણાઈ ગુણમાયે ॥ ૧ ॥

અહો આશ્ચર્ય છે અથવા ખેદનો વિષય ॥ કે આત્મા પોતે જ પોતાને હણે છે (કોઈ શકા કરે છે કે કેવી રીતે

ઉત્તરમા જણાવે ॥ ૬ ॥ આત્મા સત્તાએ ચૈતન્ય રૂપ સર્વ
 ગુણોનો સહજ ભાવે સ્વામિ હોવા છતા વિષય કાયા દ્વિસ
 અસત્ય ચોરી મૈથુન પરિગ્રહ અને અનત ભોગોમાં
 આસક્તિથી સર્વ દુઃખસનને સેવવા પાપના આરભોનો
 ઉપદેશ કરે. વિનાશ માટે જીવનો વધ કરવો નાટક ચેટક
 જોવા, દેવગુરુ ધર્મનો અસ્વિકાર કરવો વિગેરે અશુભ પ્રવૃ
 ત્તિથી તેમજ મન વચન કાયાનો જહુ વ્યવસાય કરીને કૃષ્ણ
 લેશ્યા અને રૌદ્રધ્યાન વડે પોતાના આત્માને હાથ કર દુર્ગતિમાં
 હસેલીને પોતાના ચૈતન્યગુણોનો વિનાશ કરે ॥ એટલે
 હશે છે

આ અવિવેકને દૂર કરી જેણે વિવેક કર્યો છે તે બાહ્ય
 દૃષ્ટિથી દેખાય છે તે સર્વે જરા પણ ભાર નથી, હું તેનો
 નથી, આજ સુધી મે તેને અજ્ઞાનતાથી જ ભાર માન્યા
 હતા તેથી હું ભાર સ્વરૂપનો સદગુણોનો ધાતક થયો એથી
 હું જ અજ્ઞાનતાથી જ ભારો શત્રુ બન્યો છું તેમ સમજે
 છે વસ્તુતઃ

एगो मे सासजो अप्पा नाणदसणसज्जओ

સેસા મે વાહિરા ભારા, સર્વે સનોગલક્ષણા ॥ ૧ ॥

અર્થ — ભારો આત્મા એક એટલે સર્વ જોયો
 સમાન ધર્મવાલો દેખાયો એક છે સર્વ આત્માઓ દ્રવ્યત્વ
 નયથી શાશ્વતા જ છે હું પણ જાતિ ઇન્દ્રિય શરીર કર્મના
 સંબંધને જોણું કરી શાશ્વતો જ આત્મભાવે છું અને
 તે પણ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગ વિગેરે ગુણાત્મક

છુ તે ગુણો કર્મોના આવરણથી દબાઈ ગયા છે અને હું
 પણ મારા સ્વરૂપને આજ સુધી જુલી ગયો હતો, તે
 પરમાત્મ સ્વરૂપના દર્શન થતાં જ કરાની જોડમા જન્મથી
 વસેલા સિંહને પોતાના આકાર સમાન સિંહને જોઈને તેના
 શબ્દ વિગેરે વડે પોતાને સિંહ જાણ્યો, જકરાપણ છોડીને
 સિંહ થયો, તેમ હું પણ હું પરમાત્મા આપની સેવાથી
 આપના સમાન વ્યક્ત ગુણોને પ્રાપ્ત કરીશ જ અને મને
 સદ્વિવેક જાગવાથી આપની આજ્ઞા પ્રમાણે સમ્યગ્ જ્ઞાન,
 દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણો જે મારામા છે તે પ્રગટ થશે
 આજ સુધી મેં અજ્ઞાનતાથી જે જે કાર્યો કર્યાં તેથી મેં
 મારા આત્માને ચાર ગતિઓમા ચોરાથી લાખ ચોનિયોમા
 જમાડ્યો હું જોનો લોકતા કર્યો, અશુભ દુષ્ટ વિચારથી હું
 મારો શત્રુ બન્યો હતો હવે હું આપના ચરણમા રહીને મારૂં
 હિત સાધી આત્માનો શુદ્ધ સ્વરૂપ સત્યમેમી મિત્ર થઈશ
 તેમજ જગતના સર્વ જીવો પણ સામાન્યતઃ મારા સમાન
 ધર્મિ હોવાથી મારા આ ધર્મિ છે તેઓને પ્રભુતા માર્ગે
 વાળીને તેઓ ઉપર પરમ મૈત્રી ભાવના કેળવીને મિત્ર
 બનીશ ॥ ૮૬ ॥

ब्रह्मभासस्य ससर्गात्, किं मे जात तयागतम्,
 नाऽह ससर्गतो लिप्तो, रागद्वेषविवर्जनात् ॥ ८७ ॥

અર્થ - જાહ્ય ભાવોના સ સર્ગથી મને શું લાભ કે હાની
 થાય છે ! હું રાગદ્વેષથી જો પર છું તે જાહ્ય ભાવથી
 જરા પણ દેવાવાનો નથી જ ॥ ૮૭ ॥

વિવેચન — જ્યારે હું આ મા સિવાયના પદાર્થોને
મારા કે હું રૂપે છે તેમ મન વચન કાયાથી સ્વિકારતો
નથી તેમજ તે પદાર્થો પ્રયે કે તેના ઉપભોગો પ્રત્યે મારે
રાગ કે દ્વેષ નથી પછી તે બાહ્ય પુદ્ગલો ગમે તેવા અનુકુળ
લાભ આપનારા હોય કે આપણને ઉપાધિ હું ખ આપનારા
હોય તો પણ મને દ્વેષ કે ખે. નથી પછી તે પુદ્ગલોનો
સંસર્ગ સંબંધ હોય તો મને કાંઈ નુકશાન કે લાભ કેવી
રીતે થાય ? નજ કાંઈ પૂજ્ય શ્રીયશોવિજય મહોપાધ્યાયજી
જણાવે છે કે,

નાજ્ઞ પુદ્ગલમાયાનાં કર્તાં કારયિતાપિ ચ ॥

નાનુમન્તાઽપિ ચેત્પાત્મજ્ઞાનવાન્ લિપ્યતે કથમ્ ॥

હું આત્મા સ્વગુણમય હોવાથી મારા ગુણ પર્યાયોનો
જ કર્તા હું નિશ્ચયથી પુદ્ગલ દ્રવ્યોમાં હું વિશ્વ ધર્મગુણ
પર્યાયોવાળો હોવાથી નિશ્ચયથી તે પુદ્ગલોનો કર્તા નથી અને
બોક્તા નથી તેમજ અન્યપાસે કરાવનારો કે કાંઈ તેવું
કરતો હોય તેવું અનુભવ કરનારો નથીજ તે પુદ્ગલ સામે
મારે તાદાત્મ્ય બાવનો સંબંધ ન હોવાથી માત્ર સંયોગ રૂપ
સંબંધને લીધેજ સમ્યક્જ્ઞાનવાન સ્વપર સ્વરૂપનો ચેત્તા હું
કેવો રીતે લેપાઉં ? નજ લેપાઉં કારણ કે રાગ દ્વેષ
મોહ માયા તૃષ્ણાથી આત્મા ઘેરાયો નથી તો નજ લેપાઉં
જ્ઞાનસારમા પૂજ્ય મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી જણાવે છે કે,

લિપ્યતે પુદ્ગલસ્પન્ધો, ન લિપ્યતે પુદ્ગલૈરહમ્ ॥

પુદ્ગલોથી પુદ્ગલોના સ્પન્ધો અવશ્ય લેપાય છે તેમ

રાગદ્વેષવતો મોહ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વથી લેપાય છે પણ હું
મોહ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ અવિશતિ સ્વરૂપથી વિરક્ત હોવાથી
કેવી રીતે ખરડાઉં નજ લેપાઉં ॥ ૮૭ ॥

कर्त्तापि नैव कर्त्ताऽहं भोक्ताऽपि नैव भोगभारुः
अन्यतोऽहं प्रभिन्नोऽस्मि स्वात्मनि स्वात्मताहि वै. ॥ ૮૮ ॥

અર્થ — હું બાહ્ય ભાવોનો કર્તા નથી તેમ કર્તા પણ
હું, ભોક્તા ન હોવા છતાં પણ ભોક્તા છું અન્ય પુદ્ગલોથી
પ્રગટ ભિન્ન જ છું, પોતાના આત્મામાં આત્મ સ્વરૂપતા
વર્તે છે ॥ ૮૮ ॥

વિવેચન — આત્મામાં સહજભાવે સ્વરૂપનું કર્તા ભોક્તા
પણ વર્તે છે પણ પુદ્ગલોનું નથી જ આમ હોવા છતાં
અનાદિકાલથી મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન મોહવટે ઘેરાયેલો આત્મા
વ્યવહાર નયથી તે પુદ્ગલોને કર્તા બને છે અને ભોક્તા પણ
બને ॥ જ્ઞાનસારમાં પૂજ્યશ્રી જણાવે છે કે

ससारे निवसन् स्वार्थ-सज्जः कज्जलवेदमनि
लिप्यते निखिलो लोको, ज्ञानसिद्धो न लिप्यते ॥ ૧ ॥

આ સકલ સસારમાં વસતા પ્રાણીઓ પોતપોતાના
સ્વાર્થને લઈને ધન પુણ્ય કરતા પુદ્ગલભોગની વાસના
નાખતા હોવાથી કાજળનાં ઝોરડીમાં પડેલા મનુષ્યની પેઠે
વિષય ભેગ અને ધન લાલસા વિગેરેમાં અવશ્ય લેપાય છે
આ સસારમાં સર્વ પ્રાણીઓ માટે આ સામાન્ય જ છે પણ
જે આત્મા સમ્યક્ જ્ઞાનવાન સિદ્ધ હોય એટલે વસ્તુ સ્વ

ભાવનો સાથે અનુભવી હોય તે નથી જ લેવાનો તેથી હું
જના સુધી અજ્ઞાનો હતો ત્યાં સુધી તે સર્વ પુદ્ગલના સ્કંધો
રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ શબ્દરૂપ વિષયોનો કર્તા લોકતા થયો
હું પણ જ્ઞાનવટે સદ્વિવેક પ્રગટતા તે પુદ્ગલોનો હું સ્વામી
નથી મારે અને તે પુદ્ગલોને કોઈ સાધર્મ્ય નથી એમ
અનુભવથી જાણતા મારા સ્વરૂપને જોગખર્તા ચૈતન્યમય
જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના પર્યાયોનો કર્તા જોતા સ્વામા થયો
હું અને પુદ્ગલલોગોનો કર્તા લોકના ઠે સ્વામિત્વ હું
નથી એમ નિશ્ચય કરીને સ્વાત્મ સ્વરૂપતામા જ રમનારો
થયો હું થી જ્ઞાનસારમા જણાવ્યું છે કે

‘ નિશ્ચય નયથી જોતા સદૃજ ભાવે આત્મા
પુદ્ગલોથી આકાશની જેમ લેપાતો નથી પણ વ્યવહાર
નયની અપેક્ષાએ બાહ્યભાવમા પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી તે
પુદ્ગલ કર્મ શરીર ઈદ્ર્ય મન અને ભોગોમાં રાગદ્વેષ વટે
નિરતર અનાદિકાલથી પરપરાએ લેપાતો આવેલો ॥ જ,
પણ સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટવાથી પરમાત્માના આગમમાં શ્રદ્ધા
પ્રીતિવટે શુદ્ધ ઉપદેશથી અને સત્ય અનુભવથી જ્ઞાની થયેલો
આત્મા ચારિત્ર તપ સધમ વટે મુક્ત હોવાથી બાહ્યાત્મદર્શનો
ત્યાગ કરીને શુદ્ધતા પામેલો આસાન્ધવથી ક્રિયા કરતો લેપાતો
નથી પણ બાહ્ય દર્શવાલો આ મા બાહ્યભાવે ભેગની
આકાંક્ષા કરતો છતાં કર્મ અદિ પુદ્ગલોથી લેપાય છે હું
તે પુદ્ગલથી અન્ય ધર્મ સ્વભાવવત્ત હું એવો અનુભવિ
આત્મા ચૈતન્ય ગુણમા રમણતા કરતો હોવાથી પુદ્ગલોમા
કર્માદિકમા લેપાતો નથી ॥ ૮૮ ॥

આમ આત્મસ્વરૂપને જણાવીને આત્માઓએ દર્શન
માટે શુ કરવું તે જણાવે છે

અન્તર્મુલોપયોગેન, વર્તિષ્યેઽહ મુદા મુતમ્;

સાધયિષ્યામ્યહ શુદ્ધા, સ્વકીયામાત્મશુદ્ધતામ્ ॥ ૮૯ ॥

અર્થ — હવે હું અતર્મુખના ઉપયોગ વડે નિશ્ચયતા
પૂર્વક મુત એવા આત્મ સ્વરૂપમા વર્તીતો છતાં પોતાના
સ્વરૂપની શુદ્ધતાને નિશ્ચયથી સિદ્ધ કરીશ જ ॥ ૮૯ ॥

વિવેચન — આત્મા જ્યારથી બાહ્ય ભાવથી કરાતી
ક્રિયાને ત્યાગ કરીને આત્મસ્વરૂપમા અતરમુખ થઈને
આત્મશુદ્ધોની શુદ્ધતા કરવામાં ઉપયોગી થઈને પ્રવૃત્તિ કરે
તે માટે શાઓમા જણાવ્યું છે કે

જા કિરિયા સદ્ગુપરી. સા વિસુદ્ધયે ન અપ્પધમ્મોતિ ।

પુનિ હીયાય પચ્છા, અદિયા જહ નિસ્સિહાઈ તિગ ॥૧॥

જે ધર્મ સંબંધી ક્રિયા કરતા ક્રિયામા ઉપયોગ રાખ
વાથી સારી થાય છે પણ મનમા પુદ્ગલ લોગની વાંછા
હોવાથી ક્રિયા પ્રથમ સુખ રૂપ સુખ ફળ આપીને પાછળથી
જે વચ્છા વડે અનુકુળ લોગો લોગવનાં તેમા અત્યન્ત
આસક્તિથી અશુદ્ધ બને અશુભ પરિણામથી બ્રહ્મદત્તની
પેઠે અશુભ ફલ દાવક પરપરાએ થાય ॥ માટે હું સારી
શુદ્ધ ક્રિયામાં જ્ઞાન દર્શન બાહ્ય ઉપયોગમય નિશ્ચયથી
વર્તિશ અને અવશ્ય આત્માના સ્વરૂપની શુદ્ધતા કરનારી
ક્રિયા સદુપયોગ પૂર્વક સાધીશ શ્રીમાન્ ભગવાન્ વાચક
યથોવિજયજી જણાવે છે કે

ગુણવૃદ્ધયે તત્ત કુર્યાત્, ક્રિયાસ્તલિતૈવ વા'

एक तु समयस्यान निनानामवतिष्ठते

આત્મામાં અતમુંજ બાવે જે ક્રિયા કર્મ સર્વોપ
યાય સામાનિક, પ્રતિક્રમણ પૌરુષ, તપ, જપ, પ્રમુખતા
શુદ્ધ ભક્તિ સાધર્મિક જ્ઞાન વિગેરે તે આત્મશુદ્ધિની ઉત્તરોત્તર
વૃદ્ધિ કરનારી જ યાય છે તેથી ક્રિયા બંધાયો કરાયા છતાં
અતરંગમાં આત્મ શુદ્ધતાને ઉપયોગ રાખીને કરાતી
હોવાથી એક સમયનું સ્થાન યાય છે અચલતા પ્રમાદને
દૂર કરીને આત્મ સ્વરૂપનો બોધ કરાવવા સમર્થ યાય ॥
તેથી હું આજથી આત્માની શુદ્ધતાનું ધ્યાન રાખીને સર્વ
અનુષ્ઠાને અવ્યતર બાવમાં ઉપયોગ પૂરક ક્રિયા કરતાં
અવશ્ય આત્મદર્શન સાધીશ ॥ ૮૯ ॥

હું કેવો છું તે સ્વરૂપને જણાવતાં શુદ્ધેવ કહે છે કે
किं स्वर्गेण च राज्येन, नाऽहं लिङ्गी न जातिमारुः
नाऽहं पृष्ठो युवा बालो, देहस्योऽपि न देहदम् ॥ ९० ॥

અર્થ — હું આત્મા સ્વર્મ કે રાજ્યને ઈચ્છતો નથી
તે મળવાથી શું લાભ યાય તેમ છે, હું લિંગી નથી, જાતિ
વાન પણ નથી, વૃદ્ધ પણ નથી, યુવાન કે બાળક પણ નથી,
દેહમાં વનવા છતાં દેહ પણ નથી જ ॥ ૯૦ ॥

વિવેચન — જે આત્માથી સત્ય આત્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન
યયુ છે તે આત્મા દુનિયાના સર્વ પદાર્થોને આત્માને ભિન્ન
વિભાવતાને ઉત્પન્ન કરનારા બને છે તેથી તેને પૃથ્વીનું,
અકર્ષણનું મળે કે બાર દેવલોકનું સ્વામિત્વ મળે તેને

તુ^{મ્}છ માને છે પરમ પૂજ્ય જ્ઞાનદધન યોગીરાજજીણાવે છે કે,
 મુજ મન પ્રભુપદ પકળે રે, લીનો ગુણ મકર દ
 રક ગણે મદિરધરા રે, ઇન્દ્ર ચન્દ્ર નાગેન્દ્ર
 વિમલજન દીઠાં લોચણ આજ
 મારા સિદ્ધ્યા વાંછિત કાજ
 વળી જ્ઞાનસારમા પૂજ્ય શ્રી જીણાવે છે કે,

यस्य ज्ञान सुधासिन्धौ पर ब्रह्मणि मग्नता
 विषयान्तरसञ्चारस्तस्य हलाहलोपम ॥१॥

અનંત જ્ઞાન દર્શન આરિત્ર વીર્ય ઉપયોગ ગુણોરૂપ
 અમૃતના સ્વયંભૂ સમુદ્ર સમાન પરમ પ્રદ્યુમ્ન આત્મસ્વરૂપમાં
 એકાગ્રતા-મગ્નતા લીનતા પ્રાપ્ત થએલી હોય તેને ઇન્દ્રો
 ચક્રવર્તિઓના લોગો કે રાજ્યના લોગોની વાત ભય કર હલા-
 હલ વિષ જેવી લાગે છે તેઓને રાજ્ય કે ઇન્દ્રતથથી
 લાભ થાય ? જરાય નહિ તે તરફ આત્મદર્શીને જરાય પ્રેમ
 કે રાગ નજ હોય તેને તો હું શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપનો નિરજન
 નિરાકાર આત્મા સ્વસત્તાથી છુ હું પુરૂષ, શ્રી કે નપુસક
 નથી, તેમજ હું પ્રાણણ વૈશ્ય ક્ષત્રિય કે શુદ્ર પણ નથી
 તેમ જાત વૃદ્ધ જ્વાન કે યુવાન પણ હું નથી તેમજ કર્મના
 ચેગે દેહમા વાસ કર્યા છતાં નિશ્ચયથી હું દેહી પણ નથી
 જેમ કેાઈ ધર્મશાળામા સાજે આવેલા મુસાફરો વસે છે
 તે ધર્મશાળાના માલિક થઈ શકતા નથી તેમ આત્મા પણ
 ભવ જ્રમણા કરતા અનેક દેહો શરીરોમા અનંત વખત વાસ
 કરીને આ મનુષ્ય ભવમા વાસ કરનારો થયો છે, પણ તે

એકે શરીરનો સ્વામિ નથી બની શકતો શ્રી યશોવિંધ્ય
ઉપાધ્યાયજી જણાવે છે કે,

આસારહિત શુદ્ધ સ્વરૂપે વ્યવસ્થિતમ્ ।

સિદ્ધમણુગોપત નિર્મિતારનિરજ્જનમ્ ॥ ૧ ॥

તત્તમ તુ નિજાત્માન, રાગદ્વેષનિર્વર્જિતમ્ ।

સહજાનદચૈતન્ય પ્રકાશયતિ મહાયસે. ॥ ૨ ॥

પરમાત્મા પરમ બ્રહ્માત્મા પુદ્ગલથી યુક્ત એ આકાર
તેથી રહિત છે અને કર્મભલનો અભાવ હોવાથી પરમ શુદ્ધ
છે, તેવા સ્વરૂપમા નિત્ય વ્યવસ્થિત છે તેમજ અનતજ્ઞાન
અનત દર્શન અનત ચારિત્ર અનત વીર્ય, અભ્યાબાધત
અશુદ્ધિયુ અનતસ્થિતિ અનાવગાહ્ય એ આઠ ગુણોથી યુક્ત
નિર્વિકાર, નિરજન સિદ્ધ ભગવતો સહજભાવે શુદ્ધ આનંદને
સોભવતા છતાં મહાનુસ્વ ચૈત યનો પ્રકાશ કરે છે તેવા સ્વરૂપ
વાલો રાગદ્વેષથી રહિત હું નિજ સહજસત્તાથી છુ જ છતાં
અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ પ્રમાદ અવિરતિ યોગે કર્મબંધથી જઠડાયેલા
શરીરમા વસતો છો. પણ વસ્તુતઃ અદેહિ-અશરીરી છું
તેમજ શ્રીમદ્ ભગવત્ ગીતા કહે છે કે,

ન જાપતે પ્રિયતેવા કદાચિનાપ, ભૂત્વા ભવિતાં વા ન ભૂયા
અજો નિત્ય શાશ્વતોઽય પુરાણો ન હૃયતે હૃયમાને શરીરે ।૧।

આત્મા જન્મ કે મરણ કરતો નથી, કદાચિત્ હોતો
નથી કે નહિ હોય તેમ બનતું નથી, તે તો સદા અજન્મા
નિત્ય દ્રવ્યરૂપે શાશ્વતો જ છે, તેથી આ, આત્મા

નિશ્ચય બાવે શરીર હણાય છતાં સ્વરૂપથી આત્મા નથી જ હણાનો તેના બાલત્વ યુવાનત્વ વૃદ્ધત્વ બાવે તો કર્મસંયોગે પરિણામ પામેલા પર્યાયો છે તે નાશ થાય છે, તેથી જો એ કયચિત્ત પર્યાયત્વભાવે નાશ થાય તો પણ દ્રવ્યત્વભાવે સદા આત્મા શાશ્વતો જ છે તે આત્માના દર્શન તેના સ્વરૂપનો નિશ્ચય બોધ કરવાની ભાવના અતરાત્મા અવશ્ય કરે છે ॥૬૦॥

મનોરાગદેહયોર્ગૈર્હિ, મિત્રોઽસ્મિ વસ્તુતઃ સ્વયમ્;

અનન્તશક્તિરૂપોઽહ જ્યોતિષામપિ માસક* ॥ ૬૧ ॥

અર્થ — મનપતન કાચારૂપ યોગથી સહજભાવે વસ્તુન સ્વયં હું બિન્ન છું તેમજ અનંત શક્તિ સ્વરૂપ હું છું તેમજ જ્યોતિષોના સ્વરૂપનો પણ પ્રકાશક છું. ॥૬૧॥

વિવેચન — આત્માના સ્વરૂપનો અને પર સ્વરૂપનો ભેદ કે સામ્યતા કેવી છે તે અવશ્ય વિચારવી જોઈએ, મન રૂપ દ્રવ્યપુદ્ગલ જોવાના રકષે, ખાણીરૂપ થયેલ દ્રવ્ય પુદ્ગલોના રકષે તથા શરીરરૂપે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોના રકષેનો સમુદ્ધ પણ આત્માથી બિન્ન જ છે પુદ્ગલોમાં સડન પડન વિષ્નસન ક્ષણે ક્ષણે રૂપ રસની હાની વૃદ્ધિ થતી હોવાથી અને આત્મા સહજ ભાવે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપ વીર્ય ઉપયોગ રૂપ ચેત ય ગુણોવાળો હોવાથી પુદ્ગલ ધર્મ અને આત્મ ધર્મનો પરસ્પર ભેદ છે એના ધર્મ બિન્ન હોય તે દ્રવ્યો પણ બિન્ન હોય જ શ્રી મેનાગમોમાં જણાવ્યું છે કે —

પુનિ રાગાદ્યા વિમયા સન્વજો વિમજ્જિજ્ઞા,
પચ્છાદ્વા કમ્મા સન્વ વિમિશ્ચો નિયો અપ્પા ॥ ૧ ॥

અર્થ—પ્રથમ તો રાગદ્વેષ વિગેરે વિભાવ પરિણામો સર્વથા પરસ્પર જુદા કરવા પછી તેવા રાગદ્વેષના પરિણામો થવાના હેતુ ભૂત કર્મોનાં પણ ભક્તિભક્ત સ્વરૂપે છે તેનાં વિવેક લેઈ કરવો પછી તે પરિણામથી ને એવાએલા કર્મો કે ને સત્તામાં રહેલા છે તે અને ઉદયકાલને પ્રાપ્ત કર્યા વિનાના છે તેમજ ઉદયમાં આવેલા કર્મદેવના વિષાકાના ફલનો પણ વિવેક પૂર્વક લે. કરવો.

(વિવેચન - આમ શરીર મન વચન વિગેરે પણ પુરુષગત દ્રવ્યો સકલ પકલ વિનાશી ધર્મવાલા છે આત્મા ક્ષાયિક ક્ષયોપશ મિત્ત પારિણામિક અગુરુત્તમ સ્વભાવવતઃ ॥ અન્ન બીજા અરૂપી અને રૂપી દ્રવ્યના સ્વભાવથી ભિન્નતા હોવાથી તે પુરુષતાદિ દ્રવ્યથી ભિન્ન જ છે, આત્મા સદૃશ સ્વરૂપે નિર્લય નયથી કર્મ અને તેના કાર્યરૂપ મન વચન કાયાથી એકલે સર્વ પુરુષગત દ્રવ્યથી ભિન્ન છે એટલે હું આત્મા પુરુષભૂત નથી એમ વસ્તુ સ્વરૂપે નિર્લય થયો છે અને આત્મા ને પુરુષભૂતથી જુદો છે તો તેના સ્વભાવ ગુણ પરિણામો-પદાર્થો પણ જુદા જુદા હોય જ તે કયાં છે તો જણાવે છે કે હું આત્મા સદૃશ સ્વરૂપે અનત શક્તિ અનત વીર્યવતઃ છું સુધમ કુસુમા અને સર્વ લોકકાશમા વ્યાપક થવામાં શક્તિવતઃ છું, સર્વ જડ પદાર્થોને તેના ગુણ પદાર્થ સ્વભાવોને જાણવા દેખાવાની શક્તિ ધરાવુ છું સર્વ જ્યોતિષોમા હું જ આત્મદ્રવ્યથી પ્રકાશક છું એમ આત્માનો અનુભવ કરી આત્મદર્શિ બનેલો યોગી જાણી શકે છે ॥૬૧॥

નાજ્ઞ વર્ણો ન ચ તુચ્છ* કથમૌદયિકેન્વદ,
સ્મરત્ત્વ નાજ્ઞમાવેષુ, નાજ્ઞં નાજ્ઞ સ્મરામ્યદ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ — હું આત્મા વર્ણવાળો નથી તેમજ તુચ્છ
અભાવ રૂપ પણ નથી હું કેવી રીતે ઔદયિક ભાવવાળો
હોઈ, સ્વપ્નની પેઠે મિથ્યા હોવાથી બાહ્ય ભાવોમાં હું
નથી હું નથી હું નથી તેનું સદા સ્મરણ કરતો રહું છું ॥ ૧૨ ॥

વિવેચન — આત્મા નિશ્ચયભાવે કેઈ પણ પ્રજા
લાલ, ખીજો, ઠાજો ગોર કે હીલો એવા રૂપવાળો નથી
તેમ જ સુરભિગધી કે દૂરભિગધી નથી, રૂ જેવો હલકો
નથી તેમજ વજ્ર જેવો ભારે પણ નથી, વધ્યા પુત્રની પેઠે
તુચ્છ-અભાવ રૂપ પણ નથી અથવા આત્મા તુચ્છ એવો
હલકો કુદ્ર આણી જેવો પણ નથી કારણકે તે બધા જ
પુદ્ગલોના જ ધર્મો છે યોગશાસ્ત્રમાં જણાવ્યું છે કે —

પુદ્ગલા* સ્યુ સ્પર્શરસગન્ધગ્નસ્વરૂપિન
તેજ્ઞુ રજઃપ્રાદેષા કિલાવળવ ॥ ૧ ॥

વદ્વા* સ્કન્ધા ગન્ધશબ્દસીદ્ધ્યસ્થૌલ્યાકૃતિ સ્પર્શ* ।
અધારોઽસ્તવોગ્રોતમેદછાયાત્મિકા અપિ ॥ ૨ ॥

કર્મ વાયા મનો માપા ચેષ્ટિતોશ્વાસ દાયિનઃ,

સુલ્લુ*લ્લજીવિતવ્યમૃત્યુમગ્રહકારિણ* ॥ ૩ ॥

અર્થ — સ્પર્શ* રસ અથવા વર્ણ સ્વરૂપિ સર્વ પુદ્ગલો
‘ છે તે અણુ અને સ્કન્ધમય રૂપે પરાવૃત્તિ પામતા રહે છે
‘ અણુ સ્કન્ધો થાય, સ્કન્ધો અણુ રૂપે થાય એમ સદા પરાવૃત્તિ

તે પુદ્ગલોની યાચ છે તેઓમા જે પરસ્પર જધાયેલ હોય ત્યારે ક્યલુક આદિ મેરૂ પર્વત સુધીના રક ધો રૂપ પરિણામ પામે છે ત્યારે રક ધો ગણાય છે અને છુગ સ્વતત્ર હોયતો અણુઓ ગણાયછે તેમા જે જધાયેલા છે રક ધ રૂપે થયેલા રૂપર્થ અધકાર આનાપના ઉદ્યોત ભેદ છાયા રૂપે ગુણ અને પરિણામ રૂપ પર્યોયોન ધરનારા હોય છે અને અણુઓ તો રૂપર્થ રસગધ વર્ણ સ્વરૂપને ધરનારા છે તેમજ તે રક ધો ઠમ કાય મન બવા વિગેરે ચેષ્ટા અને શ્વાસે શ્વસમા ઉપકારક થાય ॥ તેમજ જીવોના કર્મોન્ય પ્રમાણે સુખ દુ ખ જીવન મૃત્યુ વિગેરે રૂપે અનુગ્રહ કરનારા થાય છે તેઓમા ઉત્પાદ વ્યય અને પ્રવતા પણ સદા વર્તે છે ઉત્પાદ વિગમઘા યારમાન, સર્વેડપિ તે પુન । તે સર્વે પુદ્ગલોમા ઉત્પત્તિ તે અણુ આદિનુ જોડાણુ સર્વે રક ધોમા નવાનુ આગમન થવુ પ્રાચીનોનુ નિર્ગમન થવુ આવેા ઉત્પાદ વ્યય સર્વંદા થાય છે અને સદા ઐકાકાર રક ધ રૂપે સ્થિર રહ છે આવા સર્વે પુદ્ગલોમાંથી જે રક ધો ઔારિક વૈક્રિય તેજસ કાર્મણુ શરીર રૂપે પરિણામ પામીને તે જીવે પૂર્વગલમા કરેલા શુભાશુભ પરિણામની ધારાને અનુસરે શ્રહણ કરીને તે જીવે પોતાના શરીર મન ઇન્દ્રિયવાણી રૂપે પરિણામે છે તે પુદ્ગલોની સહાયતાથી જીવન મૃત્યુ જન્મ સુખ દુ ખ વિગેરેના કાર્યોમા ઉપકારક થાય ॥ તેમજ જોલવાની ચેષ્ટા પણ તે પુદ્ગલ ની સહાયતાથી થાય છે વસ્તુત સર્વ પુદ્ગલોથી આત્મ સ્વરૂપ તેના ગુણ સ્વભાવ યથાયો વડે બિન્ન પ્રકારનુ હોવાથી સર્વથા જુદુ છે, જો કે તે અત્યત સૂક્ષ્મ હોવાથી આપણે પાચ

ઇન્દ્રિયો અને મનથી તેનું સ્વરૂપ જોઈ કે જાણી શકતા નથી
 પણ શુદ્ધ બુદ્ધિપૂર્વક અતરુણ બાવે વિચાર કરતા યથાર્થ
 અનુભવથી જોળખાય છે તેથી તેના અસ્તિત્વનો પૂર્ણ નિશ્ચય
 થાય છે તે કારણે તે આત્મા જીવ તુલ્ય એટલે અભાવરૂપ
 વા વધ્યા પુત્ર સમાન નથી જ તેમજ કર્મઆદિના ઔદયિક
 ભાવથી સસારમાં બંધે છે તે ઔદયિક ભાવ પણ વસ્તુતઃ
 આત્માનો સ્વભાવ નથી સર્વેશ્વરગણામાં જણાવે છે કે
 નાનાદ્દશાત્ત ગુણોર્વચેય અરુન્ધમણહ વ લોક પરિમાણ,
 કક્ષા મોક્ષા જીવ મન્નહ, સિદ્ધાણ તુલ્યમિણ

આત્માજ્ઞાન હથેન ચારિત્રમય શુદ્ધ અનંત શુણ્યથી સુક્ત
 અને અરૂપી જગતના સર્વ પદાર્થોમાથો કેઈની સાથે પણ
 ઉપમાથી રહિત છતાં લોક પરિણામી આત્મસ્વરૂપના પદાર્થોના
 કર્તા લોકતા સિદ્ધ પરમાત્માના સ્વરૂપ સમાન સ્વસત્તાથી છે
 છતાં પણ આ સર્વ આત્મસ્વરૂપને પૂજન શુરૂની પરિચર્યાથી
 સમજનારો યથાર્થી હવે તો હું ઉપર જણાવ્યા તે સર્વ
 પુદ્ગલના પરિણામમય સર્વે પદાર્થોના ભાવથી ભિન્ન છું,
 શત્રિમા અર્ધ ઉધતાં જેમ અનેક સ્વપ્નો આવે છે તેમાં
 પોતાને રાજા અકુવર્તિ કે શેઠ રૂપે જુવે છે ચાકરો ઉપર હુકમ
 કરે પ્રતિપક્ષિ રાજાની સામે સથાગે ચડે, જય કહે વાગતા
 ચક્ષુ ઉધડી નય અને જોયે તો પોતાનું સ્થાન ઠાકરા
 ઠાંટા ઉપર હોય તે સત્ય જ્ઞાન ચાય ત્યારે મેં જે અનુ
 ભવ્યુ તે મિથ્યાજ છે તેમ સસારના દુષ્કોણ છે સર્વ
 લોભો પુણ્યોદય પૂર્ણ યત્તા સૂક્ષ્મચક્ષુ જેમ સર્વની

સામે સમુદ્રમાં પડવાથી મરણ પામીને સાતમી નરકમાં ગયો તેમ અહિં આ જે સુખ ભોગવતો હતો તેજ આત્મા ત્યાં નરકમાં બસદા દુઃખ વેદના ભોગવે છે તેથી પૂજ્યો જણાવે છે કે સુખ પણ સ્વપ્નની જેમ મિથ્યા અથવા અનત દુઃખનું કારણ થાય છે તેથી તે ભોગે પણ આત્મા નથી આત્મા પણ તેનો નથી. તેથી ઉપર જણાવેલા સર્વ બાદા દેખાતા ભાવોમાં દુઃકે મારાપણ નથી દુઃકે તે સર્વથી સિન્ન જ છુ આવું સ્મરણ કરે તો પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન અવશ્ય થાય છે ॥૬૨॥

વસ્તુત્તુ શુદ્ધરૂપોઽહ, જન્મમૃત્યુજરાતિગં

વિકલ્પાતોતરુપોઽહ—માત્મા વિહિમ્સસદ્વયઃ ॥ ૬૩ ॥

અર્થ—વસ્તુ સ્વરૂપથી દુઃ આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપમય દેવાથી નિર્લય નયથી જન્મ મરણથી રહિત તથા સકલ વિકલ્પથી રહિત અને સર્વ સંશયથી રહિત છુ

વિરેચન — દુઃ આત્મા વસ્તુ સ્વરૂપથી વિચાર કરતા નિર્લય નયની અપેક્ષાએ શુદ્ધ ચૈતન્યમય સત્તાથી અનત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગ આદિ શુભોના પર્યાયેનો સ્વામિ જ છુ, તે કારણે તે આત્મસ્વરૂપને જન્મ પામવું નવા રૂપે થવું, જરા અવશ્યથી વૃદ્ધત્વવડે દુઃખ ભોગવવું દશ પ્રાણોનો નાશ થવા રૂપ મરણ પામવું તે શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપને ચોક્કાવતું જ નથી, યોગશાસ્ત્રમાં પરમપૂજ્ય શ્રી હેમચંદ્ર ભગવાન જણાવે છે કે,

આત્મેય જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણ્યયત્ત્વં યતે* ।

યદાત્મકમસ્તિ એવૈવ શરીરમગ્નિવિષ્ટતિ ॥ ૧ ॥

આત્મનમાત્મના વેત્તિ, મોહત્યાગાદ્યાત્મનિ
તદેવ તસ્ય ચારિત્ર તજ્ઞાન તન્ચારિત્રમ્ ॥ ૨ ॥

આત્મા તે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ છે કારણ કે તેજ
આત્માનું શુદ્ધ નિત્ય સ્વરૂપ સત્તા ભાવે આત્મામાં નિત્ય
રહેલું છે અથવા કથયિત્તુ વ્યક્ત ભાવે ભાવયતિમાં વર્તે
છે વસ્તુતઃ તે આત્માથી અભિન્ન જ છે આમ હું આત્મ
સ્વરૂપે શુદ્ધ હોવાથી મારે જન્મ મરણ જરા વ્યાધિ ઉપાધિ
વિગેરેનો નિયમથી અભાવ છે તેમજ બાહ્ય પદાર્થોના ધર્મરૂપ
સંકન પતન વિધ્વ સંનરૂપધર્મો તેમજ જ મ મરણ જરાથી રહિત
જ છું તે આત્માને આત્માજ બાળે દેખે છે પણ જ્યારે
બાહ્યાત્મદશામય મોહનો ત્યાગ કરે ત્યારે શરીરઇન્દ્રિયમન
કર્મ વર્ગણા વિગેરે સ્વરૂપ મારા નથી તેથી હું નિઃશ્વયથી તે
બધાથી રહિત જ છું એવો સત્ય અનુભવ થાય ત્યારે તે
સ્વ સ્વરૂપ આત્માનો યથાર્થ બોધ અનુભવ થાય છે તે જ
સત્ય સમ્યગ્જ્ઞાન સ્વરૂપ ચારિત્ર, તે જ જ્ઞાન તે જ દર્શન
સમજવું કારણ કે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને આચરણ કરનાર
કર્મરૂપ મોહનો જે ક્ષયોપશમ કે ક્ષયિક ભાવ પ્રગટ થયો
હોવાથી જે શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપમય દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રને આત્માનો
અભિન્ન ધર્મ જે દેખાયો હતો તે આત્મવીર્યવટે આત્મા
એ જ પ્રગટ કર્યો છે તેમા તે પોતે જ ઉપાદાન વા તાદા
ત્મક કારણ થાય છે ત્યારે પુદ્ગલ ભોગવવા અન્ય સ સારના
સર્વ સંબંધોનું પોતાથી અન્યતર જણાતું હોવાથી તે સંબંધી
સંકલ્પ વિકલ્પ સશય કે શંકા નથી જ રહેતી, તેથી તેવા

વિકલ્પ અને સસર્ગથી રહિત શુદ્ધાત્મસ્વરૂપે આત્માને પ્રત્યક્ષ અનુભવથી નિરખે છે ॥ ૯૩ ॥

આત્મા ક્યારે પોતાના સ્વરૂપનું સત્ય જ્ઞાન કરી શકે છે તે પૂર્વજી ગુરુદેવ જણાવે છે કે

કથચિન્મય પ્રાપ્ય, સદ્ગુરુપ્રગોષ્ઠ

વિહાત સત્સ્વરૂપ મે, ઘ-પોઽસ્મિ કૃતપુણ્યક ॥ ૯૪ ॥

અર્થ — કોઈક પ્રકારે મનુષ્યભવને પામીને જો સદ્ ગુરુના સસર્ગથી પ્રબોધ-જ્ઞાન મળ્યું તેથી મેં મારું સત્ય સ્વરૂપ જાણ્યું, તેથી હું હવે મારા આત્માને ધન્યવાદ આપું છું અને પરત્વે (હું) પૂર્વકાલીન પુણ્યથી જાગૃત થયો છું, તેથી જ મુખ્યવસર મળ્યો છે ॥ ૯૪ ॥

વિવેચન — અનાદિકાલથી આત્મા મિથ્યાત્વ અવિરતિ કથાય અને અશુભ યોગની પ્રવૃત્તિ કરતો ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાં અનત વખત ગમન કરતો અનેક અવાચ્ય દુઃખ ભોગવતો રહે છે પણ કોઈક પુણ્યયોગે અનાદિ અનત સૂક્ષ્મ નિગોદથી નોકળીને બાદર સ્થુલપણામાં આળ્યો હતો ત્યાંથી કંમે કંમે ચડતા તિર્થચાત્ર અનાર્યત્વ ભવમાં ભમતા પુણ્યોદયથી આર્યદેશ, ઉત્તમ કુલ, જાતિ, પાત્રે ઈન્દ્રિયનું પટુત્વ, વિચાર કરવાની શક્તિ, હેય સ્ત્રેય ઉપાદેયનો કાંઈક વિવેક થયો તેથી સદ્ગુરુના દર્શન અને ઉપાસના કરતા વિવેક જાગૃત થયો તેથી સુદેવ ગુરુ ધર્મની સમ્યક્ શ્રદ્ધા યત્નાં સુદેવ ગુરુ અને ધર્મને વ્યવહારથી આરાધના સામાયિક પ્રતિક્રમણ પૌષ્પ દેવપૂજા ગુરુ ભક્તિ સાધમિક ભક્તિ કરતાં

જ્ઞાનની યથાર્થ ઉપાસના કરતા હું અને મારું શુ પર એટલે
પારકુ શુ તેનો જ્ઞાનરસાવે શુરુની કૃપાથી યથાર્થ સ્વરુપે
જોધ થયો ત્યારે એવો નિશ્ચય કર્યો કે

આત્માજ્ઞાનમત્ર દુઃખમાત્મજ્ઞાનેન હન્યતે,
તપસાપ્યાત્મવિજ્ઞાનહીનોચ્છેત્તુ ન શક્યતે ॥ ૩ ॥

આત્માનુ સત્યજ્ઞાન ન થવું તેજ પરમ દુઃખ છે,
કારણ કે અભવ્યોને માખીની પાખને દુઃખ ન થાય તેવું
આદ્ય ચારિત્ર અને નવપૂર્વનું પણ અક્ષરમય જ્ઞાન હોવા
છતાં મુદેવ, મુશુર, મુધમં આત્મા આદિ જીવાજીવ પદાર્થોનો
પારમાર્થિક જોધ શ્રદ્ધાના અભાવે પ્રાપ્ત ન કરતો હોવાથી
તેઓને સસારનો અત અને પરમ મુખનું સ્થાન પ્રાપ્ત
થતું જ નથી તેથી તેઓ દુઃખથી મુક્ત કદાપિ પણ થવાના
નથી પણ મને પુણ્યોદયથી સર્વ સામગ્રીનો લાભ મળ્યો
છે તેથી સદ્ગુરુની ઉપાસના કરતા જ્ઞાનાવરણ કર્મનો તથા
મોહનીય દર્શનાવરણ કર્મનો પણ કેટલાક અશે ક્ષય થયો
છે અને કેટલાક અશે ક્ષયોપશ્ચમ થયો છે, તેથી સદ્ગુરુ
શુરુની પૂર્ણ કૃપા વડે મારા આત્મસ્વરૂપનો યથાર્થ સત્ય
અનુભવ થયો છે તેથી હું મને પૂર્વકાળે વૃત્ત પુણ્યાનુબધિ
પુણ્ય સમજી છું આવો મહાન લાભ મને મળ્યો તેથી
મારા આત્માને હું ધન્યવાદ આપુ છું શ્રીમાન દેવચંદ્ર વાચક
જણાવે ॥ કે,

મજી પછે મજી જાળખીરે અમલ નિમલ ગુણ ગેહ

॥ જિનવર પૂજો ॥

સાધ્ય દ્રાષ્ટ સાધ્ય પછે રે, વડે ધન્ય નરતેહુ

જિતનર પૂજે ॥૬૫॥

જન્મ કૃતારથ તેહનો રે દિવસ સદૃન થાય પણ તાણ,
જગત સગજુ છન વરણે રે, વડે ધરી ઉદનાસ

જિતનર ॥૬૫૦॥

આમ આત્માને પરમાત્મ સ્વરૂપ જે મદ્દા પ્રેમ જાગ ॥
આત્મ રસે તુ જાન થાય છે, તે આત્માનો સર્વે ધન્યવાદને
પાત્ર બને છે ॥ ૬૪ ॥

નમામિ સત્સ્વરૂપ મે, જ્ઞાતા યેન પરાત્મતા,
શુદ્ધસ્ફટિકમકાશા, પ્રહ્લાપિણ્ણમહેશ્વર. ॥ ૯૫ ॥

અર્થ:—હું માણ આત્મા સ્વરૂપને જે શુદ્ધ બાવે સહ
જ્યો છે તેને નમસ્કાર કરુ છું કારણ કે જેથી મેં મારી
પરાત્મતાને જોઈખી છે હું સ્ફટિક રત્નના જેવો શુદ્ધ છું
પ્રહ્લા, વિષ્ણુ મહેશ્વર રૂપે પણ છું ॥ ૬૫ ॥

વિવેચન —હું વસ્તુ સ્વરૂપથી સદા નિભાત્મશુભ્રમય
સત્તાથી પરમ ઉજ્જ્વલ શુદ્ધ સ્ફટિક રત્ન જેવો ॥ એટલે
સહજ બવે પ્રગટકવ પ્રતિબિંબાત્મને ધારણ કરનારો છું
આત્મા સર્વ અનન્યમય શુદ્ધ હોવા છતાં સ્ફટિકની પેઠે
અન્ય પુદ્ગલવસ્તુઓનો આકર હોવાથી શુભાશુભ પરિણામોનો
યોગ્ય થ તમ તમ તેજ પુદ્ગલોનો આકર થઈને અજ્ઞાનતાથી
તેને પાળાના સ્વરૂપે માનીને રહેતો હતો, તે દોષ જવાથી
મોહ મિથ્યાત્વ આવરણ દૂર થવાથી પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને
પ્રદર્શવ વિષ્ણુરૂપે મહાદેવ મહેશ્વર રૂપે જીવે છે જેમ શ્રી ,

બ્રહ્માર્માં જગત ઉત્પાદન શક્તિ છે તેમ આત્માર્માં જ્યા સુધી નવા નવા જાત કરવા રૂપ સંસારને કરતો હતો અને સમ્યક્ જ્ઞાન થતા આત્મ સ્વરૂપના ચૈતન્યના શુદ્ધ પરિણામોનો કર્તાબ્રહ્મા સ્વરૂપે થયો, વિષ્ણુરૂપ આત્મા સ્વરૂપનું રક્ષણ કરતો મોહ માયા રાગ દ્વેષરૂપ કૌરવ જરાસંઘના સંન્યનો વિનાશ કરીને સ્વ સંપત્તિ રૂપ આત્મ રાજ્યનું અખંડ પાલન કરતો હોવાથી સ્વ સ્વરૂપી જ્ઞાનયોગ વડે સર્વ બ્રહ્માઠમા વ્યાપક થવાથી વિષ્ણુ પણ કહેવાય છે મહેશ્વર જેમ ત્રીજા લોચનવડે કામને જાળ્યો છે

તેવી રીતે સમ્યક્ જ્ઞાનરૂપ ત્રીજા લોચનનું આવરણ દુર થતા સર્વ મોહ કામ ક્રોધમાન માયા લોભ રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ વિગેરે આઠ કર્મરૂપ કામ દોષને બરમ કરીને શિવાલય-મોક્ષના અપૂર્વ સ્થાનમાં સહજાનંદ ભોગવે છે, તેણે સહજભાવે મારુ સ્વરૂપ છે તે મે પરમ શુભની કૃપાથી જાણુ આણુ જ્ઞાન અન્ય જઠમા રમનારાને નિત્યબંધકને માત્ર થાય તેમ નથી જ, સિદ્ધાચલના સ્તવનમાં જણાવે છે કે, પાપી અભવ્ય ન નજરે નિરખે, હિંસક પણ ઉદ્ધરીયે વિમલગિરિ જાત્રા નવાણુ કરીએ

જે આત્મા અત્યંત બચકર પાપોને સેવનારો હોય, દેવગુરુ ધર્મનો વિનાશક હોય તેજ દુર્ભવ્ય કે અભવ્ય હોય તેને સિદ્ધાચળ-વિમળાચળનું દર્શન થતું નથી એટલે જ્ઞાનથી તે સિદ્ધાચળનું સ્વરૂપ નથી જાણતો તેમ આત્મારૂપ સિદ્ધ સ્વરૂપ સહજાનંદને પણ નથી જાણખતો દેખતો પણ

જે જાનાત્મા અદ્ય જાવે હોય અપુનઃ ધક હોય તેવો
આત્મા સ્વરૂપને પરમાત્મ સ્વરૂપને જાણે રહે છે ॥ ૯૫ ॥

સર્વેશ્વર મર્મમિત્રો, જ્ઞાનપર્યાયવ્યક્તિ

અલૌકિકસ્વરૂપોઽહ, મિત્રાઽસ્મિ નામરૂપત ॥ ૯૬ ॥

અર્થ—સર્વ વસ્તુમાં હું છું એટલે જ્ઞાન પર્યાયની
પ્રાપ્તિ થાય તેવા માં હું છું તેમ સર્વમાં જુદો છું માત્ર
સ્વરૂપ અલૌકિક છે હું અપેક્ષાએ કયવિત્તિ નામિત્ત પદ
છું ॥ ૯૬ ॥

વિવેચન — સર્વ જગતના પદોમાં દ્રવ્યરૂપે આત્મા
ન્ય એટલે આત્મા જાવે વ્યક્તિ છું અને વિશેષ જાવે
હું વ્યક્તિ જાવે આત્મા દ્રવ્યરૂપ પદો જીવ પાત્ર દ્રવ્યરૂપ
નથી તેમજ અવ્યક્ત સ્વભાવે છું તેમજ આત્મિક ગુણોવાળો
છું સહજજાવે આત્મ સ્વરૂપમાં સર્વ જગતના જીવો અને
હું આત્મા ધર્મથી અલિપ્ત છીએ, તેથી અમારું સર્વમા
યન ય શક્તિના સમાનતાથી એકત્વ અભેદત્વ છે તેમજ
વ્યક્તિ જાવે સર્વ જ્ઞાન કર્મના પર્યાયો સર્વ આત્માઓના
જુદાજુદા હોય ॥

તેમ કર્મની વિચિત્રતાથી જ્ઞાન શક્તિ જિ ન જિ ન હોય થી
કાર્યો જુદાજુદા થાય છે કરનારા કારકો પદો જુદા હોય છે તેમજ
જ્ઞાન પર્યાયનો પ્રવાહ જ્યાં જુદો હોય તે આત્મ વ્યક્તિ
પદો મિત્ર જ સમજવી તેથી જ્ઞાન પર્યાયો જિ ન જિ ન
છે વગી તે આત્મ નુ રૂપ ॥ અલૌકિક છે કારણ કે જગ
તના જે રૂપો પદો દ્રવ્યો વિદ્યમાન છે તેટલું સ્વરૂપે

લેખિનીમા આ વચનથી હિતારાય છે તેના સુષો. પણ વ્યક્ત થાય છે તેમા આનંદ અને ખેડ કરવ ના સ્વભાવો પ્રસિદ્ધ થાય છે પણ આત્મ સ્વરૂપનું સત્ત્વ અનુભવ વિના યથાર્થ સ્વરૂપ ઠોઠાંથી જણાય તેમ નથી પણ સમ્યગ્જ્ઞાન અનુભવથી રૂપરૂપ ધ્યાનથી આત્મસ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય પણ તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ ઠોઠાંથી પણ પૂર્ણ કરી શકાય તેવું ન હોવાથી અતૈકિક સ્વરૂપ છે લોકના સ્વરૂપથી ભિન્ન છે હું પણ સત્તાએ તેવા સ્વરૂપાળો છું તેમજ નામરૂપ કૃત્તિ બિંદુ બિંદુ બિંદુનું તે સર્વ પુદ્ગલ ધર્મો છે તેને અને આત્માને કંઈ તાદાત્મ્ય ભાવે સંબંધ નથી તે સર્વથી હું નિશ્ચયનયથી ભિન્ન છું તેમજ તે પુદ્ગલો પણ આત્માથી જુદા જ છે નામરૂપ વિગેરે બાહ્યભાવની ઝીણખાણુ નામ કર્મના થોગે છે વસ્તુતઃ આત્મા સ્વરૂપે કર્મરૂપ પુદ્ગલને કર્તા લોકના કે સ્વામી નથી તે અપેક્ષાએ આત્મા નિશ્ચય ભાવે નિર્મલ શુદ્ધ સ્વરૂપમય સ્વચ્છાત્મન હોવા લોગી ॥ ૬૧ ॥

સર્વ જઙ્ગલશ દુ સ્વ, સર્વ સ્વાત્મવશ મુર, ॥

સહોપેણ સમાર્યાત, લક્ષણ દુ સ્વધર્મણોઃ ॥ ૬૨ ॥

અર્થ — સર્વ જઙ્ગલ વસ્તુમા પરવશ થવું તે દુ ખ અને સર્વ પ્રકારે સ્વાત્મસ્વરૂપમા આધિન પડવું તે સુખ ૬૨ છે એમ સહોપથી શાસ્ત્રોમા દુ ખ સુખના લક્ષણો દર્શા છે ॥ ૬૩ ॥

વિવેચન — સર્વ આત્માઓ સ્વભાવથી સુખની બાવના નિરતર રાખે છે જ કોઈ પણ જીવ પાત્રને દુ ખ મળે

તેણે જરા પણ કદાપિ ઇચ્છતે નથી પણ મુખ અને દુષ્ણ
પડવાના કારણથી જે પુણ્ય પાપ કર્મ અપરમને જરા મુખી
જાણતો નથી તેમજ અપરમને ત્યાગ કરો કર્મના આરાધના
કરતો નથી ત્યાં મુખી મુખને લેકા ન થતા દુષ્ણને લોભતા
જ થાય છે જરા મુખી જીવજડ અચેતન વસ્તુઓમા હું અને
મારું માને છે તેના કારણે પાપ ઇન્દ્રિયોના ભોગો અને
ધન માટે અદાર પાપોના સ્થાનનું સેવન અર્થે રૌદ્ર ધ્યાન,
કૃષ્ણાદિ દુષ્ટ દેશ્યા કરે છે ત્યાં મુખી જીવ અજ્ઞાતા વેદનીય
કર્મને બાધવાથી દુષ્ણને પામે છે વા પુણ્ય વડે સાતા
વેદનીય 'કર્મ'વડે પાપ ઇન્દ્રિયોના વિશાળ ભોગો પ્રાપ્ત કરીને
તેના મોહથી આધિન બની પરવશતા વડે અજ્ઞાન મિથ્યા
સ્વ અવિરતિ કપાયોની બદલતા વડે મુજાપેલો ભોગોમા
ગૃહ બનેલો તે પુણ્યને ભોગવીને અશુભ કર્મનો પરાધિનતાને
પ્રાપ્તીને બપ કર દુષ્ણે ભોગવે છે શાસ્ત્રો જણાવે છે કે

જો આત્મા પોતાના આત્મ સ્વરૂપમા પ્રવેશ કરે તો
તેના શુભ પદાર્થોને ગવેલો છતો શાગદેવથી મુખ્ય થયો
છતો, સ્વરૂપમા લીનતા માટે-પરમાત્માના સ્વરૂપમાં લીનતા
માટે પરમાત્માના સ્વરૂપમાં રૂપરથ ધ્યાને ચડતો પરમ
આદેશાદને પામે છે, કહ્યું છે કે

।મૃ શૃયા મૈશ્યમમન જીર્ણામો ગૃહ વન વા તયાપિ ॥

નિ સૃદ્ધસ્યાહો ચક્રિણોઽપ્યધિક્કુલ્લભ્મ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ — પૃથ્વી ઉપર સુવા ભેસવાનું હોય અને
તિક્ષ્ણમા આવેલ હુણુ મુકુ અન્ન ખાવાનું હોય પણ પણ

અત્યંત હૃદય અને ધુમ પરસેવાથી ખતભ થયા હોય વસ
વ નુ સ્થાન પશુ સિદ્ધ વાઘ આદિના વાસ સ્થાન રૂ. ૧ નનમા
હોય આમ આમ બાદ દૃષ્ટિથી મકાન દુખી દરિદ્રી દેખાનો
હોવા છતાં પણ સર્વ પુદ્ગલ ભોગની ઇચ્છા મન વચન
કાયામા જરા પણ ન હોવાથી ધ્વંસ થકી નાજેન્દ્રચદ્ર વિગેરેથી
પણ અધિક પરમાનંદ વેરે છે, આમ સંશોધથી સર્વ સંસારના
અને મોક્ષના સુખ દુખનું લક્ષણ સમજવું ॥ ૬૭ ॥

સ્વતત્ર શુદ્ધમાત્રેન, પારતન્ય વિમારતઃ ॥

નિસ્પૃહ મર્ષકામેભ્યો, યતઃ રિમવશિષ્યતે. ॥ ૬૮ ॥

અર્થ —સ્વતત્રના આત્માના શુદ્ધ વાવથી અને પર
તત્રના વિભાવ પુદ્ગલભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે સર્વ કામથી
નિસ્પૃહાવત એવો આત્મા જે પરમાનંદ લોભવે છે તેમાં
જ્ઞાન ન્યુનતા રહેતી નથી ॥ ૬૮ ॥

વિવેચન —સવ છત્રો નિત્ય સ્વતત્ર થવાની ઇચ્છા
રાખે છે, પરતત્રતાને કોઈ પણ ઇચ્છતુ નથી તે સ્વતત્ર
પણ આત્માને જ્યારે કર્મના સર્વ દવનો સર્વથા નાશ થાય
ત્યારે પ્રગટે છે જ્યાં સુધી અજ્ઞાનતા મિથ્યાત્વ અવિરતિ
અશુભયોગ પ્રમાદ કષાય કામ માયા મોહ વિગેરે અતરંગ
શુભો આપણામા રહ્યા છે ત્યાં સુધી આપણે સ્વતત્રના
ધારી શકતા નથી વિભાવમય દશા વનો છે ત્યાં સુધી
સ્વતત્રતાનો અભાવ જ હોય શાઓ જણાવે છે કે

હો દુઃસ્વ આયમાર્ગે, મોહમ વ્પાણ ઘ સેઈ ।

જમ્મુદયેર્જિવિ શુદ્ધપિ સરુવર્ણવ નો સર્દ ॥

અર્થ - સખેદ છે કે મેં દરૂપ શુભ આત્મસ્વરૂપના નાશ કર્યો અને અજ્ઞાનનાથી આત્માએ મોહને જે તાના સ્વરૂપે માન્યો તેથી તે મોહાદિક કર્મના ઉદયથી સત્તાએ શુદ્ધ સ્વતંત્ર દોષ છતાં પણ મોહના બદલે વેતરણે દોષથી વિભવ દશાને વશ થયેલો દોષથી આત્માનું કાંઈ આવડતું નથી તેથી પ વશતા તે અવશ્ય દુષ્ટ બનું શુભ ઉપાસન કારણે મોહની જે ઉદયના તેજ વસ્તુના દુષ્ટ છે તે દુષ્ટના મરણનો વિનાશ કરવાની અવૃત્તિ આત્મા આદરે ત્યારે જ શુભ તરફ મમન થાય એટલે આત્મ સ્વરૂપને લાગેલા મહામોહાદિક આવરણોને સમ્યક્ જ્ઞાન સમ્યક્ દર્શન વડે વધાર્યું સ્વરૂપે જાણે અને જાતનાં સદૃશ સ્વરૂપ સમિચકાનક મય છે તેનું જ્ઞાન થાય ત્યારે તે તરફ પ્રવૃત્તિ બને આ છુવ અનદિ કાલથી નિગોહન કે દેવ મનુષ્યકિ અતિમા અનંત વખત જાતો દોષ શુભ અવર, સદે ચોખ્ખાકાતમા સામગ્રીના યોગે સસારના દુષ્ટી ઉદ્ધિગ બનેલો છતાં શુભ માટે અનુકૂલતાને વિચાર કરતો મહાત્મા મુનિ તીર્થંકર વિગેરેના મહામહિમાને દેખીને તથા ભોગી જોના શુભ વિલાસ જોઈને તે મેગવરા પુણ્ય કારણ તથ જપ સયમ કરવાની વૃત્તિ જાણે તેમાં સદ્ગુરુને સમાગમ થાય તો 'શુભ્યાને યેગર' મળતા તાત્કાલેલી લાગે છે તેવી શુભ સાત્તા પ્રત્યેની જાવનાથી ગુરુ ઉપદેશ વડે સસારની અસા રતાને વિચારતા આત્મા વધાપ્રવૃત્તિ કરવું અપૂરક વ અનિવૃત્તિ કરવું અતકરવું કરતો છો શુદ્ધ સમ્યક્ દર્શન રૂપ આત્મસ્વરૂપની અનુભવમય રૂચિને પામે છે અને કાંઈક દેવમુક્ત શુરુતક્રિય અવિરતિના ત્યાગ કષાયોની મહત્વાથી દેશવિશત

તેમજ સર્વ વિરતિ બાવે ચારિત્રને મેવતા સમગ્ર જ્ઞાનનો સતત અભ્યાસ કરતા પરમાત્મા અને પુરુષ સ્વરૂપના લક્ષણોના લેહોનો જ્ઞાતા થાય છે આ પછી ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનનો અભ્યાસ કરતા સ્થિતતા વડે ઐકાગ્રભાવે આત્મ સ્વરૂપને પરમાત્મ સ્વરૂપ સમાન જાણી અને સર્વ જીવો પણ સત્તાથી પરમાત્મા સમાન ॥ તેમ પ્રત્યક્ષ બાવે અનુભવે છે સર્વ આત્મા સંકળથી સ્વતંત્રતાની યોગ્યતા ધરાવે છે સયમ તપ સ્વાધ્યાય ધ્યાન વડે આતરના સર્વ શત્રુઓનો વિનાશ થતા આત્મા સ્વસ પદાને મેળવીને સહજ સ્વભાવમય સ્વતંત્રતાએ ઠહનો લાય કરીને નિત્ય પરમાનંદને લેગવે ॥ શ્રીગીતા જણાવે છે કે,

નિર્માનમોહજિતગમનોષા અઘ્યાત્મનિત્યાપિ

દ્વદ્વનિવૃત્તાત્મા મિર્મુક્તા મુખ્યદુ સ્વસૈ

ર્ગે શ્લેષ્યમ્મૂઢા પદ મઘ્યય તત ॥ ૧ ॥

અર્થ — જે આત્માઓ માન મેહનો ત્યાગ કરે :

પુત્ર કલત્રાદિનો સજ દોષ રૂપ રાગ દોષનો ત્યાગ કરે ॥ અને નિરતર પુલ્કન ગુરૂના ચરણમા રહીને આત્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે ॥ તેમજ સર્વ દેવ મનુષ્યના લેગની કામતાને મનવચન કાયામો ત્યાગ કરે છે એટલે રાગદ્વેષથી સંવર્ધા મુખ્ય થએલા આત્માઓ ચારિત્રનો પાલનમા જે પરિસહો ઉપસર્ગો આવે તેમા મુખ્ય કે દુખની વૃત્તિનો ત્યાગ કરે છે તે જ્ઞાની આત્મા પૂર્ણ સ્વતંત્રતાને સહજભાવે પ્રાપ્ત કરી 'જન્મ મરણ આદિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ રહિત રહીને અપુનર

વૃત્તિરૂપ અચિનાશી અન્યથ મોક્ષ મુખનો સદા લોકતા થાય
છે કારણ કે ત્યા લોગનો તૃપ્તિનો સર્વથા ત્યાગ જ હોય
છે ॥ ૬૮ ॥

મદીયં યન્નાદ્રિઙ્ગ, મિથ્ય તન્ન મદીયમ્,
કુત શીચામિ તુષ્પામિ, વાઘમાયમનાથિત ॥ ૬૯ ॥

અર્થ — જે જે મારા અર્થો છે તે મારાથી ભુદા
નથી અને જે ભુદા ॥ તે કોઇ મારા નથી જ તે જે
મારા નથી તેવા બાહ્ય ભાવોનો પ્રાપ્તિમાં કે અપ્રાપ્તિમાં
મારે શોય કે આનંદ થા માટે કરવો ? ॥ ૬૯ ॥

વિવેચન — જે જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, વીર્ય અને
ઉપયોગ ભાવમય જે જે આત્માનાં પર્વારો વા શુભો રૂપ મારા
પદ થો છે તે કદાપિ બીજના થતા નથી બીજના હોય તે
મારા થતા જ નથી જે શુભ પર્વારો જેના હોય તેમાં તે
લાહાત્મ્યભવે અલો, જ હોય છે જેમ કે ઘનની રક્તના
ઘટમાં જ હોય પણ પત્તાદિમાં ન જ હોય, તેમ જે છે
તે જ્ઞાનાદિક સર્વ મારાથી જરાય અળગુ નથી જ, જે
મારાથી અળગુ છે તે જરાયે મારુ નથી જ શ્રી ઉત્તરા
ધ્યયનમા નમિ અધ્યયનમા જણાવે છે કે

સુહ રસામો જીરામો, જેસિમો નત્યિ કિં વળ,
મિદિલાં દઝ્ઞમાળીં નમે દઝ્ઞઈં મિંચળ ॥ ૧ ॥

વત્તવુત્તરલત્તસ્મ, નિવગારસ્સ મિમ્સિગો
પિચ્ચ ન વિઝ્ઞણ મિચિ અપ્પિયપિ ન વિઝ્ઞણ ॥ ૨ ॥

અરે મહાનુભાવ ! હું મારા સ્વરૂપમા સુખ પૂર્વક નું
 હું અને જે તમે જણાવો છો કે તમારી મિલિલા
 બળે છે કે બળી રહો છે પણ મારાથી તે જુની છે બગતી
 મિલિલામા માત્ર કાંઈ પણ નથી માત્ર સર્વ જ્ઞાતકર્થન
 પ્રારિત્ર વીર્ય ઉચ્ચોગમમ યેનન્ધ મારી પાસે સદાય છે,
 જે બળે ॥ તે સર્વમા માત્ર કાંઈ પણ બળતું જ ન
 હોવાથી માત્ર કાંઈ પણ બળતું જ નથી ॥ ૧ ॥

આત્માએ અજ્ઞાનનાથી અત્યાર સુધી પોતાનું માન્ય
 હતું તે સર્વ સમ્યગ્જ્ઞાન થતા સમજાયું છે કે આત્માથી
 અન્ય પુત્ર કેવલ કાંઈ જોન ધન હોવત રાજ્ય સત્તા સર્વનો
 ત્યાગ કરીને તે ઉપરનો મોહ મમતા છોડનાર મુમુક્ષુ તે
 વસ્તુ પ્રિય કે અપ્રિય નથી જ પે તની પણ નથી જ આમે
 જે મારા આત્મા સ્વરૂપે નથી મારા શુભ પર્યાવરણે નથી
 તે સર્વ મારાથી બિન્ન જ છે બાહ્ય બાવમય પદાર્થ ગમે
 તેવા હોય મને અનુકુળ પ્રતિકુળ થતા હોય તેા પણ આત્મ
 સ્વરૂપમા સમજતા કરનાર એવા મને તેના જ્યોગોમા કે
 વિયોગોમા દેવી રીતે શોક કે હર્ષ કરવો સકયે ? નજ જ બવે
 શાઓમા દહ્મ છે કે,

एकोऽहं न मे कश्चित् स्व परो वाऽपि विद्यते, ॥

यदको जायते जन्तुप्रियते चैक एव हि ॥ ૧ ॥

વસ્તુ સ્વરૂપે હું એક છું નિદ્રિયો મન અને શરીર વિગેરે
 દશ પ્રાણોથી પરણતે કર્મના સકડાથી ઉદ્ભવ્યા છે તેનું ઉ ॥
 જાન કારણ કર્મ જ છે તેથી તે પણ મારા નથી તેમજ બાહ્યથી

બાવદારી થઈ શુદ્ધ જ્ઞાની રાજ્યસ્થિતે પરિવાર સ્ત્રી
પત્ન માતા પિતા પુત્રો પદ્મ મારા નથી જ સ્વચ્છ
અને પા દે। જે લોક આ મહર્ષિનમાં નથી દેખાતો સર્વ
છત્રો કર્મની ભિન્ન પ્રકૃતિના ઉચ્ચવટે જ જ મરણ કરે છે
તેમ મારે પણ પાત પેતાના કર્મ પ્રમાણે જન્મ મરણ
વૃદ્ધત્વ યુવાનત્વપણુ યેનનુ અનુભવવુ છે અનુકૂલ કે
પ્રતિકૂલતામા પણ આનંદ કે દુઃખ હું ધરના નથી જ એવો
યોગી આત્મ સ્વરૂપમા રમના નિત્યાનંદનો અનુભવ કરે છે ૬૯

સચ્ચિદાનન્દરૂપોઽદ્વ, પ્રાપ્તોઽગ્નિમિ શુદ્ધૈતનામ્;

જાણતોઽગ્નિસ્વરૂપાપ્તયા, તત્ત્વં પશ્યાન્ન સ્વાત્મયત્ ॥૧૦૦॥

અર્થ — હું સ્વભાવની સત્યએ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ
હું શુદ્ધ ચેતનાને પ્રાપ્ત થયો છું, તેમાં મારા સ્વરૂપનો
પ્રાપ્તિ વટે સદા જામતો રહ્યા છું ॥ સર્વને મારા આત્મા
સમાન દેખુ છું ॥ ૧૦૦ ॥

વિવેચન — હું આ મા સદૃજ સ્વભાવથી સદ્ચિદ્
આનંદ સ્વરૂપ છું, પરમાત્મ સ્વરૂપનું જાન થવાથી જ્ઞાન
દર્શન ચારિત્રની સદા શ્રિયમય સેવના કરતાં કર્મમલનો
હાથ કરતા અનુક્રમે પિઠમ્થ પાશ્વર્ય રૂપમ્થ ધ્યાન કરતાં
એકાગ્રમારે પરમાત્માના સ્વરૂપમા લીન થના હું શુદ્ધ ચેતનાનો
સ્વામિ ॥ તેમ અનુભવાન છે યોગશાસ્ત્રમા જણાવ્યું છે કે

અમૂર્તસ્ય ચિદાનન્દસ્વરૂપપરમાન્મન,

નિરગ્નનમ્ય સિદ્ધસ્ય ધ્યાન યત્પરિનિતમ્ ॥ ૧ ॥

इत्यजस्य समान् योगी तत्स्वरूपाग्रहम्बन. ॥

तन्मयत्वमयमिति ग्राह्यग्राहकवर्णितम् ॥ २ ॥

અમૂર્ત એવા ચિદાનંદસ્વરૂપાના પરમાત્મા અગિયાર
અને સિદ્ધ પરમાત્મા સદ્ગુણી નિરંજન છે તેમનું ધ્યાન
કરનારા યોગીરૂપસ્થ અને રૂપતીન બાવે તેમના સ્વરૂપના
આલેખનમાં અલોકે તન્મય થના શ્રદ્ધા ગ્રાહક ધ્યાતા ક્યે
થેના લોક મૂઢી હૃદયે તે સ્વરૂપે અલોક ધ્યાય છે ત્યારે
પોતાની શુદ્ધ ચિત્તનાનું દર્શન યોગી પ્રત્યક્ષ બાવે કરે છે
તેના યોગે પ્રમાણ નિદા નષ્ટ થવાથી પોતાના સ્વરૂપની પ્રતિબિંબી
સર્વ જગતને પોતાનું સ્વરૂપ જેવું સત્તાથી છે તેવું સદા
હેએ છે સર્વત્ર મિત્રો ભવવાળો યોગી તે આત્મદર્શી
છે ॥ ૧૦૦ ॥

गन्ताऽपि नास्म्यह गन्ता, वक्रताऽपि बाष्पगोचरः

कथ्यते पक्षभावेन, यत्तत्तद्वाऽस्मि यस्तुतः ॥१०१॥

અર્થ — ગમન કરનારો હોવા છતાં પણ હું ગમન કરતો
 નથી વકતા હોવા છતાં હું વાળીથી અગોચર છું વસ્તુ સ્વરૂપે
 જે જાણ્યા જાને કહેવાય છે તતે સ્વરૂપે હું નથી પણ તેથી
 જુના સ્વરૂપે છું

વિવેચન — ૦૪૫દ્વાર નયથી હું આત્મા જીવ હોવાથી
કર્મના લેણવાના યોગે આ ચૌરાજ લોક રૂપ પ્રજ્ઞાકામા પ્રમલ
કરનારો છું જીવ ગુણાસનમા જણાવ્યું છે કે—

रे जीव किं न बुज्झामि ? चउगइ समार सायरे घोरे ।

भूमियो अगत काल आहृष्टदृष्टिन्व बल मन्दो ॥ १ ॥

હવે આત્મા તુ ચારગતિ ચોરાશી લાખયોનિરૂપ
ભય કર સ સાર સાગરના અનતકાવથી ભમતો અંશ્ય દુ ખો
લે મરતો નહો છે' વગી કુવામા પાણી કાઢવાના રેટની પેઠે
ઉચ્ચનીચ કુવ ભતિયોનિમા ચકતા ઉતરતા પછક'તા બ્યક્ત
અને અબકળ ચોનિર્મા સૂક્ષ્મ બાહર ભારે ભમતા બહુ
દુ ખ લોગમતા છતા પણ હવે બોધ કેમ નથી પામતો ?
આઠ કર્મના ચોગે બ્યવહાર નયથી ગમનામન જણાવ્યુ
હરે આત્મા ગમન કરનારો નથી તે ઠેવીરીતે તેનો વિચાર
કરીયે છાએ નિશ્ચય નયથી આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરુપ
સમજ નયની અપેક્ષાએ પોતાના સ્વરુપથી ગમન કરે
જ નથી, અપેક્ષાથી આત્મા નિથર સ્વરૂપે ॥ શ્રીગીતા
જગ્યાવે છે કે

અસ્તેજ્યોઽયમદાણોઽયમજ્ઞેષ્ઠોઽશ્વોપ્સ એવ ચ ।

નિત્ય સર્વગત સ્વાણુરચલોઽય સનાતન ॥ ૧ ॥

દ્રવ્યત્રિંક નર-સમજ નયથી વિચારતા આત્મા સદા
અદેહ અદાહ્ય અણીજયેલો નહિ શુકારેલો નિત્ય સ્વ સ્વ
રુપમા બ્યાપક સત્તાએ સર્વગત સ્થાણુની જેમ અચલ
અનાદિ છે તે પોતાના સ્વરુપથી ચલાયમાન થઇને ચેતન
જડ બનતો નથી તેમજ આત્મા જ્ઞાનાવસ્થુના હયોપયમ
ભાવથી વસ્તુનો કંઈક જ્ઞાતા બન્યો છતા ઉપદેશ, વાદ,
વિવાદ દેવગુરુની સ્તુતિ સગોતના આલાપબોલે છે તેની સાથે
વ્યવહાર રહી વક્તા છે પણ નિશ્ચયથી ઈન્દ્રિય મન શરીર અને
કર્મનો સ્વામિ ન હોવાથી નહિ બોલનારો સ્વસ્વરૂપથી

વણીયાં અગોચર છે તેનું પૂર્વ સ્વરૂપ ઠાઈયાં કહી શકાય તેમ નથી શ્રી જ્ઞાનસારમા પરમ પૂન્ય યથોપદેશ્ય વાચક ભગવાન કહે છે

અતોન્દ્રિય પાત્રજ, વિશુદ્ધાનુભવ વિના ।

શાસ્ત્રપુત્તિક્ષતેનાપિ ન ગમ્ય યદ્ બુધા જગુ ॥૧॥

સર્વ દર્શનોના જ્ઞાની વિદ્વાન પડિતો જણાવે કે પાત્ર ઇન્દ્રિયોથી અને મનથી અગોચર પરમ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ વિશુદ્ધ અનુભવ જોણે નથી કર્યો એવા પડિત પુરુષો અનેક સુક્ષિપ્તો કહે તકની પરપરાઓ લગાવે શાસ્ત્રો ॥ પાઠો ઉપ દાવી નાખે તેમજ અનેક કલ્પના કરે, સે કરે દબીલોને ઉપાદે પણ તેઓથી આત્માનું પરમ બ્રહ્મ શુદ્ધ સ્વરૂપ અવગદી શકાતું નથી તો પછી વચનના વ્યાપારવટે તેને કેવી રીતે કહી શકાય ! આમ હોવા છતાં પણ માધ્યમ્યભાવે બ્રહ્મ ભાવથી વ્યવહારનયને અનુસારે નામ સ્થાપના દ્રવ્ય ભાવની અપેક્ષા વડે કથયિત વચનો વડે બોલાય લખાય ॥ પણ યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપે કહી શકાય તેનું નથી જ, તે માટે શ્રી દેવચન્દ્ર વાચકવર જણાવે છે કે,

સમ્યગ્ જ્ઞાનિનઃ સ્યાદ્વાદાનેકાત્તથર્માસ્પદીભૂતાન્ન ।

પર્યાયોત્પાદવ્યયપરિણમનાત્સર્વમજ્ઞયાચ્ચોધો ।

ઽમૂર્તસ્તત્રાનન્દાત્મસ્વરૂપજ્ઞાન ત્ત્રયાનુભવલીના ।

સ્વાદન્તે ન વચો યુક્તિવ્યક્તિકૃતવાગ્વિલાસઃ ॥

સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાનવાન હોય અને સ્યાદ્વાદથી પદા ર્થોના અનેક થઈને જાણા હોય તે પડિત દ્રવ્યે રૂપ પદાર્થોને

સજાવડે જાવે છે અને આત્માને અખરદાનદ આત્મ તત્ત્વના
અનુભવમાં નિત્ય સ્થિત થયેલા હોય તેજ તેના સ્વરૂપનો
આસ્વાદ લે છે પણ તે જોને અનુભવ નથી એવા વચનોની
અનેક યુક્તિઓ વડે પ્રયત્ન કરે તો તથી માત્ર વાળીનો જ વિશ્વાસ
થાય છે પણ વસ્તુસ્વરૂપનું જ ન કે તથી અસ્તિત્વ નથી ૧૦૧।

यद् दृश्य तन्न जीवे द, यो गगा दृश्यस्तु,
दृश्यराशेषु निर्धया, आत्माराम सदाश्म्यदम् ॥ १०२ ॥

અર્થ —જો દ્રશ્ય વસ્તુઓ છે તે દુર્વાપ દુ નથી
જ તેથી તેવી વસ્તુમાં શો રાગ કરવો ? તે દ્રશ્ય વસ્તુઓ
ઉપરનો જોને સંબંધ નથી તેવો દુ આત્મારામ સદા શદ્દો
છે ॥ ૧૦૨ ॥

વિવેચન —જમતમા જે રૂપરંગ આદિધર્મિવાદ્ય પદાર્થો
છે તે જડ અચેતનતાવાળા છે આત્માના નથી જ અને
રૂપરંગ વાળી વસ્તુઓ ઉદ્વિગ્ધોત્કે દેખાવા થોગ છે પણ
આત્મા અરૂપી અગધી નિરંજન હોવાથી ઉન્દ્રિયોથી અમ્લ
છે તે માટે પૂજ્ય ધર્મોચિત્ત્ય પ્રભુજીવાયે છે કે

न स्पृशो यस्य नो वर्णो, न गन्धो न रसश्चूतिः ।

शुद्धविमात्रगुणवान्, परमात्मा न गीयते ॥ ૧ ॥

અર્થ —જોને સ્પર્શ વર્ણ નથ સ્પર્શ આદિ
પુદ્ગલ ધર્મોના સંબંધ નથી અને માત્ર ચિન્મય પાત
દર્શન ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગરૂપ શુદ્ધ પર્યાયવન વર્તે છે
પરમાત્મા કહેવાય છે. આત્મા તેવો સ્વચ્છવત સત્ય એ

વર્તે છે તેથી આત્મા કહેવાય છે તેથી તે આત્મા નિશ્ચય
નયથી સત્તામા સ્થિર શુષ્કની ગણેવણા કરતા દૃશ્ય વસ્તુઓથી
ભિન્ન સ્વરૂપવત છે તેથી તેઓ મારા આત્મસ્વરૂપથી ભિન્ન
છે તેઓને મારે કોઈ નિર્બંધ સંબંધ નથી, સર્વ બાદ્ય
દૃશ્ય લોગોથી હું નિર્બંધ છું

શરીર રૂપ લાઘવ્ય-ગ્રાણરામધનાદિમિ. ।

उत्कर्ष परपर्यायैश्चिदानन्द धनस्य क० ॥ ૧ ॥

। શરીરતુ રૂપ, લાવણ્ય પાત્ર ઈન્દ્રિયની સારી પટ્ટના,
હોય ગામ, નગર, શહેર, પાટણ, વન, બાગ, મહેલતુ સ્વા
મિત્વ, સુવર્ણાદિ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ વિગેરે આત્માથી અન્ય
એવા પુદ્ગલના પર્યાયોના પરિણામો છે તેની પુર્યોદયથી
વૃત્તિર્વર્તા ઉન્નતિ થઈ હોય કે પાપોદયથી હાની થઈ હોય
તો પણ સ્વરૂપમા રમણ કરનારો હોવાથી ચિદાનંદ સ્વરૂપ
આનંદ ધનસ્વરૂપ આત્માને શુ ? લાભ કે હાની ન જ હોય
કારણ કે હું પોને નિત્ય આત્મારામ-આત્મ સ્વરૂપમા પરમાત્મ
ભાવની તુલના કરનારો હોવાથી તે આત્મ સ્વરૂપમા રમનારો છું

શ્રીભગવત્ ગીતામા જણાવે છે કે

योऽनन्तः सुखोऽन्तरात्मारामानन्त-ज्योतिरेव य ।

सयोगी ब्रह्मनिर्वाण ब्रह्मभूतोऽधिग उति ॥ ૧ ॥

જે અનંત સુખી અંતરબ્રહ્મયોતિગણો અને આત્મામાં
મર્યાદા તે યોગી પરમ બ્રહ્મ સ્વરૂપનો પ્રત્યક્ષ દેખનારો
બ્રહ્મ સ્વરૂપ જાનીને પરમ નિર્વાણને પામે છે ॥ ૧૦૨ ॥

મહા ન કુપ્યતે મોઝિ, કોપ્ય તન્નાડસિ વસુત
દેવ્ય જગતિ નૈવાત્ર, વાતુતોડહ ન દુઝ્ડમાક્ ॥ ૧૦૩ ॥

અર્થ-મારા ઉપર કોઈ પણ કોપ કરતું નથી મારે
પણ કોઈ જગત જીવો ઉપર દેવ કરવા યોગ્ય ની, કારણ
કે હું વસ્તુ-વસ્તુપે શબ્દસ્વરૂપનો રહિત છું ॥૧૦૩॥

વિનયન-મારા ઉપર જગતના કેઈ પ્રાણી કે જડ
વસ્તુઓ કદાચ પણ કોપ કરતી નથી મારું કોઈ બગાડવા
સમર્થ નથી જ આત્મરૂપ આત્માનો કોપ થશે નિશ્ચયનયે
સંભવતો નથી વસ્તુરૂપે વિચાર કરીએ તો આત્મા ક્વ
રૂપમા રમણતા કરનારો હોવાથી અન્યને કોપ કરાવતો નથી
હું કોઈ આત્માવડે કોપ્ય કોપવા યોગ્ય પણ નથી જ તેમજ જે
જડ-મથે ૧૧ છે તેઓમા મારા ઉપર કે પ કરવાનું સામર્થ્ય
નથી જ આત્મા ક્રોધ કરનારો કે કોઈને કરાવનારો નથી
પણ બંધકારમા પ્રવક્ષ ઈન્દ્રિયથી જોતાં પોતે કોપ કરનારો
અને કરાવનારો દેખાય છે તેનું કેમ ? ઉત્તર બંધકારનયો
વિચારતા આ જીવ અનાદિકાનથી મોહ માયા અજ્ઞાન
મિથ્યાત્વ આવરતિ કપાય અને અશુભ યોગો વડે નિરતર
શુભાશુભ કર્મને આઠ વા સાત પ્રકારે બાધને છતો નવા
નવા બંધને પ્રાપ્ત કરે તો આહાર બર મિથુન પરિચલ નિદ્રા
આદિ સજ્જા વડે અને જડ પાર્યાના લોભ ભાવના રાખને
છતો રાગદ્વેષ તૈદ આત્મ ધ્યાન કરના અનેક જીવોનો ઉપર
પેતાના લેગ્ય સ્વાર્થ માટે મૈત્રી અને વર વિરોધ કરતો
તેઓની પસેથી પેતાને જે ઈષ્ટ લાગતું હોય તેવી વસ્તુ

આપણે વિગેરે ઇલાખૂંદ દાવપૂર્ક લૂટને હેવાધી અન્ય
છે. સાથે વેર વા મત્રીને બાધે છે અને કર્મ-વિપાકને
પરમ્પર વેર વિનાય લોગવતો ચાર ગતિમા રખડે છે પણ
વસ્તુ સ્વભાવે તે આત્મા સ્વ શુષ્ક પર્યાયનો. કતાં લોકના
હોવાથી તેણે કરવાનો સદ્ગત સ્વભાવ નથી પણ કર્મનો
જ તેણે કરવાનો તેનામા સ્વભાવ છે તેમ સમજવું શ્રી
જ્ઞાનસારમા જણાવે છે કે

અગ્રક સર્વાઽપિ સામગ્રી ત્રિશાત્તોત પરિતિષ્ઠિતિ
રિપાતઃ કર્મણઃ કાર્યં પર્યંતમનુ ઘાવતિ ।

અર્થ — આપણા આત્માની પાસે અદ્વય રૂપે સર્વ
કર્મદેહની સામગ્રી થાકેલા મનુષ્ય પેઠે વા ઉદયતા મનુષ્યની
પેઠે પડેલી છે તે અનુદય અવસ્થામા હોવાથી પોતાનું કલ
રૂપ કાર્ય કરવામા સમર્થ નથી પણ ત્યારે તેનો પરિપાક કાલ
માત્ર થાય છે ત્યારે એકાંત અકસ્માત્ બગૃત થઈ તે
પોતાનો રિપાક આપવા સમર્થ થાય છે અને તે વખતે
બાહ્ય ધુત્ર પુત્રી કુટુંબ સ્વજન શત્રુ વિગેરે તે કર્મ વિપાક
ને ઉપકાર કરવા અનુકુલ થાય છે પણ આ માનુ સમ્યક્
જ્ઞાન હર્ષન ચારિત્ર વીર ઉપયોગ રૂપ આત્મ શક્તિનો
વિનાશ કરવા સમર્થ થઈ શકતા નથી, તેથી સમજવું કે
કર્મને અનુકુલ સાત રૂપે અને પ્રતિકુલ દુઃખ રૂપે પરિણમિ
પણ તે પ્રદાનકો વસ્તુ આપણે જેવા અધ્યવસાયે ગ્રહણ
કર્યા હોય તેણે કૌન આપીને સ્વકાર્ય પૂર્ણ કરે છે તેથી
તેઓ આપણા શત્રુ કે મિત્ર નથી આપણા ઉપર કોઈ ક્રોધ

કાર્ય નથી જ કરતું તેમજ તેઓ ઉપર મારે પણ સમ્યક્
જ્ઞાન હોવાથી કૌણું કારણ નથી હવેનું પણ કારણ નથી
સર્વ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તે છે હું પણ મારા
સ્વભાવમા વર્તતો હોવાથી મારે પણ કોઈ દેવી રાગી નજ
હોય વસ્તુ સ્વભાવે વિચારતા

હું આત્મા અર્થાત જગનના સર્વ આત્માઓ સહજ
ભાવે સત્તાથી નામરૂપ વિગેરે પુદ્ગલ પરિણામોથી ભિન્ન છે
શ્રી દેવચંદ્ર વાચક વર સુમતિનાથના સ્વવનમા જણાવે ॥

હવે નહિ પુદ્ગલો નેવ પુદ્ગલ કહી,
હવે પુદ્ગલોધાર નહિ તામરગી
પરતણો ઇશ નહિ, અપર ઐશ્વર્યતા,
વસ્તુ ધર્મે કહા ન પર મગી ॥૬૫॥
સચ્ચે નહિ, આચે નહિ પર બણી, નવી કેરે.

આદેરે ન પડ રાજે,
શુદ્ધ સ્યાદ્વાદ નિજ ભાવ લોગી હુકે,
તેહ પરભાવ કેમ રાજે ॥૬૬॥

આમ હોવાથી હવેનો શુદ્ધ સ્વભાવ વિચારતા હવે
પુદ્ગલ ન હોવાથી અનેક પુદ્ગલોનો તાદાત્મ્યભાવે આધાર
પણ ન હોવાથી તેના રાગી-રાગી જોડે લોકતા નિશ્ચય
નયથી નથી તેમ પુદ્ગલોનો સ્વામિ પણ નથી વસ્તુત તેની
પ્રભુતા પુદ્ગલથી અન્ય છે આત્મ સ્વરૂપ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર
વીર ઉપયોગ વિગેરે આત્મશુદ્ધ સ્વરૂપ અને તેના પરિણામો
પર્યાયોનો સ્વામિ ઇશ્વર છે તેથી નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ
કદાપિ પુદ્ગલ સગી નથી માટે ગીતા જણાવે ॥ ૬૬,

અવ્યક્તોઽક્ષર इत्युक्तस्तमाहुः परमा गतिम् ।

यय प्राप्य न निरर्तते तद्धाम परम मम ॥ ૧ ॥

અર્થ—આત્મા નિઃશ્ચયથી ઇન્દ્રિયોથી અવ્યક્ત છે અને નાશ નહિ પામનારો હોવાથી અક્ષર છે સ્વભાવથી પરમ શ્રેષ્ઠ શિવગનિનો સ્વામિ છે કે જેને પ્રાપ્ત કર્યા પછી હરીને સક્ષારમા આવવું પડતું નથી તે માત્ર આત્મસ્વ રૂપની પૂર્ણ સ્થિરતાનું પરમ ધામ છે એટલે શબ્દ બ્રહ્માથી સંપૂર્ણ પરજ છે તેથી શબ્દો જે પુદ્ગલના શુષ્ક પર્થિવો તે આત્માના સ્વરૂપમય નથી જ

शब्दसृष्टिं प्रजानामि, शब्दसृष्टिः कदा न मे;

शब्दजाले न पाण्डित्य, वस्तुतो मे शुभावह. ॥ ૧૦૪ ॥

અર્થ હું શબ્દ સૃષ્ટિને જાણું છું પણ હું શબ્દ શુષ્ટિ રૂપ કદાપિ પણ નથી વસ્તુ સ્વરૂપે વિચારતાં શબ્દ જાલમાં જે પકિત પણ રહ્યું છે તે આત્માસ્વરૂપે દિતકર નથીજ

વિવેચન—હું જગતમાં બ્રહ્માંડમા શબ્દ ઉત્પત્તિ થવાનું કારણ સારી રીતે જાણું છું છપ જ્યારે અવ્યક્ત નિગાદે એકેન્દ્રિયતા વિગેરેના બાવોમાં રહ્યો હતો ત્યાં તેની શબ્દો ઉત્પાદ કરવા ॥ શક્તિ નહિ હતી છતાં પણ વિકલેન્દ્રિયતા એકેન્દ્રિયતા પામતા અવ્યક્ત નસમન્તય તેવા શબ્દની તેને ઉત્પત્તિ કરવાની શક્તિ આવી હતી એમ કહે કહે વિકાસ પામતા સહી પંચેન્દ્રિય થયો ત્યારે તે શબ્દ શક્તિ બહુ વધારે પ્રમાણમાં ખીલી દેવ નારક કે મનુષ્ય પણામા વ્યક્ત બાવે આવું બોલવું

તે શવણ કરવું તેને પોતાનો અભિપ્રાય જણાવવો વિગેરે શબ્દ સ્પષ્ટિનું ઉપાદાન કારણ વાણીના પુઝગલો જ છે તે આત્માના ધર્મથી પર હોવાથી તે શબ્દ જાણવું પડિતપણું વસ્તુતઃ શબ્દા સ્વકાર અગાર વિગેરે તથા તકે જાણમાં જામણતા કરાવે છે જોકે શબ્દવડે પૂજ્ય શુરજી આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ ભક્તિયા જાણવું જ્ઞાન કર્તાવ્યાકર્તવ્યનો અભ્યાસમયનો બોધ તે શબ્દની રચના દ્વારા કરાવે છે તે બાદ છે પણ તે જે શબ્દના પાડિયનું અભિમાન આત્મ સ્વરૂપનો વિનાશક થાય છે તેથી તે દ્વિતકર નથીજ તેમાટે પૂજ્ય મયોવિજયજી પૂજ્ય પ્રવર જણાવે છે કે "

વ્યાપાર સર્વં છાસ્રાણા દિક્ મદદેન પરદિ ।

પારસ્તુ પ્રોપયત્પેકોઽન્નમયો મયવારિષે ॥૧॥

અર્થ—સર્વ શાસ્ત્રો ભણવા તે સુખથી એક માત્ર મોક્ષ માર્ગની દીશા મુચનજ કરે છે પણ પારમર્થિક પાર તે એક ધ્યાનમય અનુભવ કરાવે છે શબ્દો નથી કશી શક્તિ માટે શબ્દ પ્રજ્ઞા એકાતે રાચવું દ્વિતકરજ નથી વાણીવિના વ્યવહાર નથી શકે તેમ નથી એક બીજાને પરસ્પરના અભિપ્રાયની આપણે કરી શકાતી નથી, તેથી એક બીજાના અભિપ્રાયો માટે વાણીના વ્યાપારની જરૂર ॥

યોગ્યજીવપ્રવૃત્તિર્ધર્મ, માયે માર્પાં તુ વૈસ્વરિમ,

શબ્દમત્તમપ્રમિન્નોઽસ્મિ, પરજ્ઞાઽસ્મિ વસ્તુતઃ ॥ ૧૦૫ ॥

અર્થ—યોગ્ય જીવોના પ્રતિજ્ઞાપના અત્યંત ઉપ-
કારક તેવી વૈખરી ભાષા બોલવામાં આવી શકે ॥ તે ભાષા

રૂપ શબ્દપ્રદાયી હું બિજાછું જોડેલે વસ્તુના પરમ પ્રદા છું
 વિવેચન ભાષા એ જીવોને પરસ્પર એક બીજાના
 અભિપ્રાય હૃદયના વિચારોની આપણે કરવામા માનવ
 સ સાગમા વ્યવહાર ચત્તાવવામા અત્યંત ઉપયોગી સાધન છે
 પણ એ પછી પોતાની ભાષાવડે પરસ્પરના વિચારોની આપણે
 કરી શકે છે પરમપૂજ્ય શ્રી તીર્થકરો કેવળીઓ ગણુધરો
 આર્યો ઉપાધ્યાયો મુનિઓ જીવોને આત્મ વિકાસ કરવાનો
 પ્રતિબોધ કરવામા વૈખરી ભાષાને યોગ્ય છે તેમજ સર્વ
 દ્વાદશાંગી શાસ્ત્રિષ્ઠીમય અક્ષરો વડે અને તેનો ઉપદેશ
 અધ્યયન પઠન પાઠન સ્વાધ્યાય વૈખરીથી જ બને છે જે
 જ્ઞાનનું લક્ષણ પૂજ્ય આચાર્યવયોએ જણાવ્યું છે કે સ્વપર
 વ્યયમાયિ વિજ્ઞાન પ્રમાણમ્ । સ્વ અને પરનો નિશ્ચય કર
 નાફ જ્ઞાન તે પ્રમાણ આ જ્ઞાન પાત્ર પ્રકારનું ॥

एव पञ्चविह णाण दब्बाण य गुणाण य ।

पञ्चवाण च सञ्चेसि नाण नाणीहि देसिय ॥ १ ॥

પોતાનો અને પર-પુરુષલનો નિશ્ચયિક બોધ કરનાફ
 એવું જે જ્ઞાન હોય તે જ્ઞાન પ્રમાણુતાને પામે છે અને તેમાં
 પરસ્પરની ઇચ્છા અભિપ્રાયોની આપણે શ્રુતજ્ઞાન કરે છે તેથી
 વ્યવહારમા તે પ્રમાણુતાને પામે છે બીજા મતિ, અવધિ
 મન પર્યવ, કેવલ જ્ઞાન યોગ્યવાની ભાષા વિનાના છે તેનું
 જ્ઞાન આત્મા પોતેજ જાણે, અને અન્યને સ્વાભિપ્રાય
 જાણવવા ભાષામય શ્રુતજ્ઞાન રૂપ શબ્દપ્રદાનો વ્યાપાર કરવોજ
 પડે છે તેથી પરજીવોને આત્મજ્ઞાન તરફ લાગવા માટે વૈખરી

આધ્યાત્મ શબ્દ બ્રહ્મ ઉપકારક થાય છે પરંતુ તે શબ્દ બ્રહ્મ આત્મા સ્વરૂપથી અવશ્ય ભિન્ન છે અને પુદ્ગલ યોગના સમુદ્ધાનો બને છે તે પુદ્ગલથી હું આત્મા સમ્યગ્જ્ઞાન ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગ રૂપ શુભ પર્યાયમય ચેતન્યરૂપ સત્તાએ પરમ બ્રહ્મ હોવાથી શબ્દબ્રહ્મથી સર્વથા ભિન્નજ છું કહ્યું છે કે,

પદ્યતિ વ્રક્ષ નિર્ઘ્વ નિર્ઘ્વાનુમર વિના ।

કથ લિપીમયી દષ્ટિ વાંઙ્મયી યા મનોમયી ॥૧॥

અક્ષરોની લિપીથી જાહેર કરાતી દૃષ્ટિથી વાણીવડે ઉચ્ચાર કરાતી વૈખરી બાધારૂપ શબ્દ બ્રહ્મરૂપી બ્રહ્મ દૃષ્ટિથી અથવા મનથી ઉપજતી કલ્પનામય દૃષ્ટિથી પરમ બ્રહ્મનો બોધ થાય શબ્દ બ્રહ્મથી જણાય તેમ નથી તે માટે માત્ર શબ્દ દ્વેષ રૂપ કલ્પેશમય જે પરિણામો તેનો ત્યાગ કરીને કેવલ એક ધ્યાનના અવલબન પૂર્વક અનુભવ કરતાં પરમાત્મ સ્વરૂપ આત્મબ્રહ્મ પ્રત્યક્ષ કરાય છે ॥૧૦૫॥

માપાવિચિત્રગાચ્છોઽહ કથંચિત્ સવ્યપેક્ષતઃ

અવકૃતવ્ય સ્વરૂપ મે, શબ્દાનાં તત્ર કા ગતિઃ ॥ ૧૦૬ ॥

અર્થ — માપાના સ્વરૂપથી મારી આત્માની અવશ્ય વિચિત્ર હોવાથી તેવી કોઈક સજ્ઞાવડે વા અપેક્ષાથી બાધાવડે વાચ્ય ગણાયો છું વસ્તુતઃ માત્ર સ્વરૂપ અવકૃતવ્ય ॥ તેથી મને જણાવવામા શબ્દોની કયાથી ગતિ થાય ? ॥ ૧૦૬ ॥

વિવેચન — જેટલી બાધાઓ ॥ તેના ચોળી લોકોએ ચાર લોક પાડ્યા છે તે પરા પર્યાન્ત મધ્યમા અને વૈખરી તેમાં જે

પરા ભાષા છે તે તો પરમ જ્ઞાનીઓથીજ જ્ઞાત થાય છે તે આત્માના આધ્યાત્મિક અધ્યવસાય રૂપ હોવાથી અન્ય પ્રાણીઓને જોયર થાય તેમ નથી તે લોપીમા ઉતરે તેવી પણ નથી પરચન્તિ ભાષા મનપર્યવ જ્ઞાનીઓ જાણી શકે છે કારણકે તે મનોવર્ગજ્ઞાને ઓળખે છે મધ્યમા ભાષા શ્રુત જ્ઞાનીઓ તે તે ભાષાને જોતતા સમજી શકે છે કેમકે તેઓને ચેષ્ટાનુ અનુભવિત જ્ઞાન હોય છે વૈખરી ભાષાના દેશોદેશ પ્રમાણે અનેક ભેદો લેવાય છે અરૂપી એવા આત્મ સ્વરૂપને પણ ભાષાના જ્ઞાતા કેવલીઓ જાણે છે પણ વૈખરી ભાષાવડે તે સ્વરૂપને જણાવવા માટે વચન ઉચ્ચારવ તબની શકતા નથી તેથી પૂજ્યો જણાવે છે કે ભાષાથી આત્મ સ્વરૂપ કાંઈક જુદા પ્રકારનું વિચિત્ર છે તેથી ભાષાથી આત્મસ્વરૂપ વાચ્ય કહેવાય તેમ નથી આમ હોવા છતાં પણ આપણને તે અનિવાર્ય આત્મસ્વરૂપને આગળ કરીને ઘટ હ સ આત્મા જીવ સત્ત્વ પ્રાણી જૂત વિગેરે જ્યાં જ્યાં જે વ્યવહારથી જોધ થાય તે અપેક્ષાએ લક્ષ્યમા રાખીને અવાચ્ય આત્મા અને તેના સ્વરૂપને જતાવવા પ્રયત્ન કરાય છે પણ વસ્તુ સ્વરૂપે હું અને માફ સદૃજ સ્વભાવમય શુદ્ધ સ્વરૂપના પર્યાયોને ભાષામય શબ્દ પ્રજ્ઞશાસ્ત્રો કહેવાને સમર્થ કેવીરીતે બને ૧ નજ બને તેમાટે સર્વશાસ્ત્ર સમુદ્ર પાર ગત ન્યાય વિચારદ પૂજ્ય યથોવિચયજી બગવત જણાવે છે કે અધિગત્પારિલ શબ્દ બ્રહ્મ શાસ્ત્રદશા મુનિઃ,

સ્વસવદોપર બ્રહ્માડ્નુ મહેનાધિગચ્છતિ

॥ ૧ ॥

સુનિવરો સર્વ શાસ્ત્રરૂપ શબ્દ પ્રજ્ઞનો અભ્યાસ કરી પારગત થાય સર્વ દર્શન શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા થાય તો પણ

સ્વાત્મ સ્વરૂપનો થયાર્થ જોધ પામી શકતા નથી પણ સ્વા
ધ્યાય ધ્યાન ધર્મ અને શુકલધ્યાન વા રહસ્ય પિંડસ્થ રૂપસ્થ
રૂપાત્મના જ્ઞાનના અવ્યાસથી જ દાષપૌદ્ગલિક સ્વરૂપની અને
આત્મ સ્વરૂપની હસની પેઠે વિભાગી કરણ કરવાથી આત્માને
થયાર્થ સ્વરૂપે જોળજે છે પણ વૈખરી ભાષામય શબ્દ પ્રકાશની
ગતિ તેનો પ્રકાશ કરવામા જરા પણ ચાલતી નથીજ ૧૯૬૧

नि क्रोधो निरद्वन्द्वो, निर्मायो लोभनाशकः,
बाह्यमात्रतमोहन्ता, वृक्षप्रानदिनशतः ॥ १७७ ॥

અર્થ —જે ક્રોધ વિનાનો હોય અદ્વંદ્વાર વિનાનો
માયા અને લોભનો નાશ કરતો હોય તે વૃક્ષજ્ઞાનરૂપી સૂર્યથી
બાહ્ય ભાવન થ અજ્ઞાનરૂપ અધકારનો નાશ કરે છે અને
તે જ સ્વરૂપને પામે છે

વિવેચન —જે આત્માઓ આત્માની સાથે અનાસ્તિકાસથી
એકીભાવે કરેલા એવા મોહનમય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ,
દ્વેષ, શેષ વિગેરે દોષોને દલે છે અને પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને
નિર્વિકારી બનાવે છે તે વૃક્ષજ્ઞાનરૂપ સૂર્યને પ્રગટ કરીને
બાહ્યભવ જનમજ્જમય તમ-અધકારને દલે છે તે માટે પરમ
પૂરત્ય કલિકાલ સર્વેશ ભગવત હેમચંદ્રસૂરિ જણાવે છે કે,

अमन्दानन्दजनने साग्यचारिणि मज्जतां
जायते सहसा पुतां रागद्वेषमलश्रुय ॥ १ ॥

અત્યંત શ્રદ્ધ આનંદને પ્રગટાવવા માટે હે આત્માનુ
સાગ્ય-સમભાવ રૂપ અમૃત સ્વરૂપ પાણીમાં એકાદ ઘાવે

અભિષેક-સ્નાન કરકે તેથી અટપકાળમા રાગ, દ્વેષ, મોહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કામરૂપ પાપમય કલેશકારી ભલ સૂચ થઇ જશે એટલે બાહ્ય ભાવમય પુદ્ગલની રમણતા તારી ચાલી જવાથી તેના કારણરૂપ મોહનો સમૂલ નાશ થવાથી સૂર્યના પ્રકાશથી પણ અધિક અપૂર્વ પ્રકાશરૂપ આત્મજ્યોતનો પ્રકાશ કરનારો આત્મા થઇ શકશે ॥ ૧૮૭ ॥

દોષોપરાગમુન્નતોઽહ, માત્મારામસનાતનઃ ।

અનન્નજ્ઞાનપર્યાય, રન્તજ્ઞાનધારકઃ ॥ ૧૦૮ ॥

અર્થ —હું સ્વરૂપ સત્તાથી આત્મા સર્વ દોષરૂપ પાપ શ્રદ્ધાથી મુક્ત છું તેથી પૂણું સનાતન-પવિત્ર અને અનાદિ અનત છું તેમજ અનત જ્ઞાન પર્યાયોનો ધારક હોવાથી અનત જ્ઞાનનો પણ ધારક છું ॥ ૧૦૮ ॥

વિવેચન —હું આત્મા સહજ સ્વરૂપે ચૈતન્યમય જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગ વિગેરેથી શુદ્ધ ચિંતામણિ રત્ન સમાન છું તેથી નિશ્ચય મગ્ધ નયથી વિચારતા સર્વ દોષો એટલે રાગ, દ્વેષ, મોહ, કામ ક્રોધ, માયા, માન ઇત્યાદિ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, શંકા અને આકાંક્ષા વિગેરે જે દોષો રહેલા છે તે રૂપી શત્રુનો ઉપરાગ જેમ ચંદ્ર સૂર્યને લાગે છે તેવા ઉપરાગથી હું નિશ્ચયથી મુક્ત છું તેમજ અનત કાલથી સનાતન અને પવિત્ર એવો હું સ્વ સ્વરૂપમા રમનારો આત્માગમ છું ગીતામા જણાવે છે કે

અગ્નિનાશી તુ તદ્વિદ્ધિ, યેન સર્ગમિદ તતમ્

વિના શમ વ્યયસ્યાસ્ય ન કશ્ચિત્કર્તુમર્હતિ

॥ ૧ ॥

અવિનાશી સનાતન સ્વરૂપી આત્મા છે તેમ જાણુ
 આવા આત્માવડે સર્વ પ્રહ્લાદ સદા વ્યાપ્ત છે તેમા વૃદ્ધિ
 કે ઝોટ ઠોઇ પણ કાલે આવતો જ નથી આવા અવ્યય
 નાશ નહિ પામનારાને ઠોઇ નાશ કરી શકતુ નથી. તે
 આત્મા જ્યારે સર્વ કોષ પાપથી મુક્ત થાય છે ત્યારે પરમ
 શુદ્ધ સ્વરૂપે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગમય આત્મ
 સ્વરૂપથી સૂર્યની પેઠે જગકે છે તેને પ્રગટ કરીશ કારણ
 કે તે તે શુદ્ધોથી પણ પવિત્ર સત્તાથી છે જ તેવો હું
 પણ મારા આત્મ સ્વરૂપનો સત્તાથી છુ તેમજ
 કેવલ જ્ઞાનથી જાણુવા થોડ્ય અનત સ્વેચ્છ દ્રવ્યો અને તેના
 અનત પદાર્થોનો જાણુનારો પણ સદા સત્તાથી છુ તેથી
 અનતજ્ઞાનનો કેવલજ્ઞાનનો ધારક હું નિશ્ચયથી જ છુ

द्रव्यकर्मविनिर्मुक्त, ममकर्मविवर्जितम् ॥

नो कर्म रहितं विंति निश्चयेन चिदात्मनः ॥ ૧ ॥

દ્રવ્ય કૃપ જ્ઞાનાવશ્યાદિ આઠ કર્મથી મુક્ત થયેલા અને
 જે તેના વિપાક કૃપ રાગ દ્વેષમય બાવકર્મથી પણ મુક્ત
 થયેલા તેમ નોકર્મ શરીર ઇન્દ્રિય મન આદિથી પણ મુક્ત
 થયેલા પરમત્મા સમાન સત્તાએ હોવાથી આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાન
 દર્શન ચારિત્ર શુદ્ધમા રમનારો નિશ્ચયથી હું છુ

પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવાનો ઉપાય બતાવતાં
 જણાવે છે

आत्मारामे परा भक्ति , परब्रह्मणि मग्नता,

पूर्णनिदमयः पूज्यो, महादेवः स्वरूपमाक. ॥ ૧૦૯ ॥

અર્થ—જે પોતાના આત્માશામમાં શ્રેષ્ઠ ભક્તિવત્ હોય અને પરમ પ્રદાતા મમતા હોય તે આત્મા પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપમય પૂજ્ય મહાદેવના સ્વરૂપનો લોકના થાય ॥૧૬॥

વિવેચન—જે આત્માઓ સમ્યગ્ રીતે આત્મ સ્વરૂપનો સારો બોધ પ્રાપ્ત કરીને અનુભવ પૂર્વક સ્વ સ્વરૂપને જાણીને આવા અર્થના સ્વામી છે તેમ જાણ્યા છતાં તેઓ પોતાના સ્વરૂપને બૂલી જઈને શા કારણે સ સારમા કર્મરૂપભય કર કુરા-જાના દાસ બનીને આવા અવાચ્ય હુ ખો લોગવે છે? શુદ્ધ આત્મ પરમ શુદ્ધ અવધાર્યાયો પરમાત્માના સ્વરૂપમય જે શુભ પર્યાયો ॥ સ્મૃતિરૂપ જે સ્થાપના કરાયેલી પરમાત્માની પ્રતિકૃતિ-મૂર્તિ ઉપર જે પરમ ભક્તિ તેની પૂજા સ્તવના કરવી રૂપરૂઢિભાવે ધ્યાન કરતાં જે ધ્યાતા ધ્યાન અને ધ્યેયરૂપ પરમાત્મ સ્વ રૂપની એકાગ્રતામય અલોભ્તારૂપ પરા ભક્તિ થાય તે પરમ બદ્ધમાં મગ્નતામય પરાભક્તિને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા પૂર્ણ આનંદને નિત્ય લોગવે છે તેજ પૂજ્ય મહાદેવ પરમાત્મ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરનાર થાય છે એટલે આત્માના સદૃશ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે શ્રીભગવદ્ ગીતા જણાવે છે કે,

અભ્યાસયોગયુક્તેન, ચેતસા નાન્યગામિના ।

પરમ પુરુષ દિવ્ય યાતિ ધર્માનુચિતયન્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—અભ્યાસ યોગથી મુક્ત મનવાલો એક પર પ્રદા તમા અતરાત્મમા પરમ શ્રેષ્ઠ ભક્તિ મુક્ત થયેલો છતો પરમાત્મા પીતરાગ રૂપ પ્રદાતા અનન્ય એકાગ્ર ભાવે રૂપરૂઢિ ધ્યાનથી મગ્ન લીન થયેલો યોગી પરમાત્મા મહાદેવ

સ્વરૂપ પૂજ્ય દશાને પામીને પરમાનંદનો પ્રત્યક્ષ લોકતા થયેલો
આત્મદર્શી સમજાવે ॥ ૧૦૯ ॥

પરાનન્દકર શુદ્ધ, શુદ્ધવ્યક્તિમમાસક્રમ્,
ધર્મદેવ સદાપૂજ્ય, સદ્ગુરુ નૌમિ માવતઃ ॥ ૧૧૦ ॥

અર્થ—જેઆત્માને શુદ્ધ પરમ આનંદ આપનારા છે
આત્માનો શુદ્ધતા પૂર્વક વ્યક્તિને પ્રગટ દેખાડે છે તેવા
ધર્મના દાતાર પૂજ્યદેવ અને સદ્ગુરુઓને સદા ભાવથી નમસ્કાર
કરે છું ૧૧૦

વિવેચન—જેમના ચરણની નિરતર સેવા ભક્તિ
ભાવપૂર્વક કરતા પરમ ધર્મની પ્રાપ્તિ આત્મા કરે છે અને
દેવપર સ્વરૂપનો સમ્યગ્ બોધ કરીને આત્મ શક્તિનો પ્રગટ
ભાવ થવામાં જે ખુટાવણબન નિમિત્ત બને છે અને
આત્માને શુદ્ધ પરમ આનંદને પ્રાપ્ત કરાવે છે તથા આત્મા
ના સ્વરૂપની શુદ્ધતા કરાવીને વ્યક્ત ભાવે આત્માને પ્રત્યક્ષ પર
માનંદ ખેલતો દેખાડે છે તેવા ધર્મનું દાન જગતને કરનારા
પરમ બ્રહ્મ પરમાત્મા વીતરાગ શ્રી અરિહત સિદ્ધ અને પ્રત્યક્ષ
સમ્યગ્ જ્ઞાન આપનારા ગુરૂવરો સદાય ભારે પૂજ્ય આરાધ્ય
છે તેમના ચરણમાં નિરતર ભાવપૂર્વક નમસ્કર થાવ
॥ ૧૦ ॥

સદ્ગુરુન્તુ સ્વયશુદ્ધ સ્વાત્મારામો નિગદ્યતે,
વસ્તુત શ્વન્દર્પણ્યૈ, નિર્ગાચ્યો રુપિદ્રવ્યત ॥ ૧૧૧ ॥

અર્થ—સ્વય શુદ્ધ આત્મારામ વસ્તુત સદ્ગુરુ

કહેવાય છે શબ્દપર્યાયથી તે વાચ્યનથી કારણ અરુપી હોવાથી
રૂપમય દ્રવ્યથી કહી શકાય તેવો નથી જ ॥ ૧૧૧ ॥

વિવેચન :—આત્મા આત્માનો મિત્ર શત્રુ શુરુ અને
દેવ પણ અપેક્ષાથી વિચારતા બને છે જ્યારે બાહ્ય સ્વરૂપ
વાળો હોય આઠ કર્મનો નિરતર ઉત્કૃષ્ટ બધ બાંધતો હોય
મિત્રાત્વ અવિરતિ કવાય અને અશુભ યોગમાં તદ્દલીન
બનતો હોય ત્યારે તે છુલ બાહ્યાત્માને પામેલો હોય છે
તેથી તે શરીર ઈન્દ્રિયો અને મનને આધિન થઈને પોતાને
દુર્ગતિમાં પાડે છે તે સમયે તે પોતાનો શત્રુ-ધાતક થાય
છે અને શાસ્ત્ર બાણતા સ્નાધ્યાય કરતાં આત્મ સ્વરૂપને
વિચારતા હોયોને દુર કરતાં અનાદિનો અશુભ મોહને તથા
પાંચ ઈન્દ્રિયોમાથી આત્મા બહાર કાઢતા આત્મા જ આત્માનો
સદ્ગુરુ થાય છે અને તે શુદ્ધ સ્વયં તપ જપ ધ્યાન રૂપે
ચારિત્ર યોગથી થાય છે તેથી તે આત્માનો જ શુદ્ધ સદ્ગુરુ
કહી શકાય છે તેમજ આત્મા પોતાનું કિંચ સ્વરૂપ પ્રગટ
કરવામા ઉપાદાન હોવાથી આત્મા જ આત્માનો દેવ છે
એટલે શુદ્ધ અશુદ્ધ નિશ્ચય વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ અનેક
ધર્મો પડ્યાં તેના નામથી કહેવાય છે પણ નિશ્ચયથી
અપેક્ષાએ વિચારતાં રૂપ રસ આદિ પુદ્ગલ દ્રવ્યના પરિ
ણામોથી સ્વભાવ ધર્મવટે અરુપી એવો આત્મા પરમ
પરમાત્મા વસ્તુતઃ અવાચ્ય જ છે ગીતામાં જણાવે છે

‘અનાદિત્વાન્નિર્ગુણત્વાત્પરમાત્માયમવ્યય. ।

અનાદિ અને નિર્ગુણ—સત્ત્વ રાજસ તામસ ગુણ પ્રકૃતિથી

રહિત અવસ્થિત સ્વરૂપમય પરમાત્મા છે શબ્દથી તેમનું
સ્વરૂપ અવાચ્ય છે ॥૧૧૧॥

ધ્યાનયોગેન ગમ્યોઽહ સર્વશક્તિનિસ્ત્રેન
મોહમારણ્ય નીત્વા, સ્વાદે જ્ઞાનામૃત સ્વયમ્ ॥ ૧૧૨ ॥

અર્થ-હું આત્મા ધ્યાન યોગથી જાણવા યોગ્ય છું,
સર્વ શક્તિનું મહિર છું, મોહબાવનો ક્ષય કરીને સ્વયં
હું જ્ઞાનરૂપ અમૃતનું પાન કરી રહ્યો છું ॥ ૧૧૨ ॥

વિવેચન-હું આત્મા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય ઉપ
યોગમય અનેક શુષ્ક પર્થાયવત્ અને સહસ્રાનંદ સ્વરૂપ મય
છું, તેથી ઇન્દ્રિય શરીર મન અને વાણીથી અગોચર અગમ્ય
છું, નામરૂપથી પર ॥ સર્વ શક્તિનો સ્વયંભૂરમણ છું
આવું મારું સ્વરૂપ નિજ સત્તાએ હોવા છતાં પણ અનાદિ
કાલથી મોહ આદિ કર્મરૂપ આવરણથી મારું ચૈતન્ય શુષ્ક
થયેલું છે, ફક્ત કાંઈક કર્મના ક્ષયોપશમ બાવવટે અક્ષરનો
અનંતમો ભાગ એકાદ કિરણરૂપે ચૈતન્ય રહેલું છે, અને તે પણ
મોહ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ અવિરતિ વટે અશુભ ક્રિયામા ભેડા
વાથી સ્થાન જાણ થયેલા ઇન્દ્રની દશાને પ્રાપ્ત થયેલું છે
પુરાણોમા એક ઇન્દ્રની કથા છે તેમાં જણાવેલું છે કે,

ઇન્દ્ર શાંતિથી પોતાનું રાજ કાર્ય કરતો હતો પણ
જે અમુરોથી તે અસતુષ્ટ રહેતો હતો. એક સમયે તે સર્વ
અમુરોએ એકત્વ સાધીને ઇન્દ્ર ઉપર અકસ્માત્ હુલો કર્યો
તે વખતે પૂછું તૈયારી ઇન્દ્રની ન હોવાથી સર્વસ્વ કુટુંબને

છોડી બચ પામેલો ઇન્દ્ર મનુષ્ય લોકમાં આવી સર્વથી અતડા
 ગ્રહેવા માટે કોઈ પર્વતની ખીણમાં બુઠનું સ્વરૂપ સજીને
 રહ્યો હતો અને ત્યાં બુઠણી સાથે રહેતા તેવા આહાર
 પાણી વડે પોતાના સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન પણ બુઠી ગયો
 પોતાને એક સામાન્ય પ્રાણી બુઠ માનતો. બુઠણ સાથે
 વિષય લોગવતો હતો. કાલક્રમે બુઠણીને અનેક બચ્ચાઓ
 થયા તેનો પ્રેમરૂપ મોહ પણ લાગ્યો. ઇન્દ્રના દેવશ્યાતનમાં તે
 અસુરોએ કેટલોક કાળ ધાધલ કર્યું. ઇન્દ્રાણી વિગેરે અપ
 સરા ઉપર બલાતકાર કર્યો. દેવોને સનાભ્યા આમ કેટલોક
 કાળ કરીને અસુરો ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા એટલે દેવોનો પ્રધાન
 વર્ગ ઇન્દ્રની શોધ કરવા લાગ્યો. કોઈ જગ્યાએ જ્યારે તેઓને
 સિંધી પનો ન લાગ્યો ત્યારે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી કંઈક શુદ્ધ લોચના
 ખાઠા ખાખોશીયા સમુદ્ર તટાવ વૃક્ષાદિક સ્થાનોમાં તપાસ
 કરવા લાગ્યા તેમ કરતા બુઠના ટોળા પાસે આવતા તપાસ
 કરતા બુઠના આકારમાં રહેલા ઇન્દ્રને તે દેવામાતૃઓએ
 ઓળખ્યો પણ ઇન્દ્ર તો પોતાનું સહજ સ્વરૂપ બુઠી ગયેલો
 હોવાથી કાંઈ પણ માન તો જ નથી ત્યારે તે દેવોએ
 તેના બાલમગ્ધાને તેની નજરે ભારી નાખ્યા તે દશ્યને
 જોતો ઇન્દ્ર બુઠની દશામાં તેનો પુત્ર પુત્રીનો શોક કરતો
 આખમાથી દુઃખના આસુ કાઢતો રૂદન કરી રહ્યો હતો પણ
 દેવોએ તેની ઓ બુઠણીને પણ કાંપી નાખી તેથી બુઠ
 બહુ જ દુઃખથી રૂદન કરવા લાગ્યો. દેવોએ જ્યારે બુઠના
 શરીર ઉપર તરવારનો ધા કરીને તેને પણ કાંપી નાખ્યો
 જ્યારે તે શરીર દુર ધસ્યું એટલે ઇન્દ્ર પોતાના સ્વરૂપને

પ્રાપ્ત થયો એટલે ભુકપણા રૂપ આવરણ દુર થતાં ઈન્દ્ર
 પોતાના સ્વરૂપને પામી હર્ષ પામ્યો. પોતાના પ્રધાન દેવોની
 સાથે પોતાના નગરમાં જઈને પૂર્વની પેઠે સારી રીતે રાજ્ય
 કરવા લાગ્યો. આ પુરાણની કથાનો ઉપનયધી એ સમજવાનું
 છે કે આત્મા સહજ બાવે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપમય છે તો
 પણ અનાદિકાલથી મોહ અજ્ઞાન આદિ આઠ કર્મ સમુહના
 આવરણથી કામંભુ શરીરથી ઘેરાયેલો. ઈન્દ્રની પેઠે આત્મ
 સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન ન હોવાથી પુદ્ગલના લોભોનો
 લોહિતા કતો જ પોતાને સદા માનતો હતો અને સહજ
 બાવની સર્વ જ્ઞેય શક્તિનો સ્વામિ હોવા છતાં દીન દુઃખી
 રહેતો હતો. પણ જેમ અનેક શુભ પર્યાયવાળું કથન જ્યારે
 માટીમાં અસેકતાને પામ્યું છતાં માટીરૂપે હોય તેમ અનુભવાય
 છે પણ જ્યારે પાણી ક્ષીર અગ્નિનો સંયોગ પામીને પરમ
 શુદ્ધ નિરાવરણું કથન રૂપે પ્રગટતાને પામે છે તેમ આત્મા
 પણ તપ સ્વયમ જ્ઞાનાભ્યાસ વડે ગુરુઓની ઉપાસના કરતા
 પોતાના સત્ય સ્વરૂપની પ્રતીતિ પામીને પિંડસ્થ સ્વરૂપ રૂપા
 તીત ધ્યાન કરતા કર્મમલનો ઉપશમન કરતા પોતાના સહજ
 સ્વરૂપને પર્વ શક્તિનું મહારથાન છે તેનું સત્ય જ્ઞાન થાય
 છે અને ત્યારે જ મોહ આદિ સર્વ કર્મ મલનો સ્વયં શુદ્ધ
 ધ્યાન વડે કરીને પોતે પોતાની શક્તિથી જ સચ્ચિદાનંદ
 રૂપ પોતાના સ્વરૂપના જ્ઞાનરૂપ અમૃતનું પાન કરતો પૂર્ણ
 જ્ઞાન હોય. પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરે ॥ ૧૧૨ ॥

નિન્દન્તુ કે સ્તુવન્તુ કે, ગાર્હિદાન દદન્તુ કે,

સાક્ષ્યાત્મા સર્વસ્તૂના, માત્મજ્ઞાનેન સર્વદાઃ ॥ ૧૧૩ ॥

અર્થ — જગતના પ્રાણીઓ પોતાથી વિચિત્ર લાભતા
જેવા મનુષ્યો કેઈ યોગી જેવા મહાત્માની નિંદા પણ કરે છે
કેટલાક સ્તુતિઓ પણ કરે છે કેટલાક ગાળો અને માર
પણ આપે છે તેમાં આત્મા પોને પોતાને સાક્ષીરૂપે જાણે
છે ॥ ૧૧૭ ॥

વિવેચન — જગતમાં અનેક પ્રાણીઓને પોતાના
કર્મના ક્ષયોપશમ એક જીભથી જાત જુદા પ્રકારનો હોય
છે તેમજ ક્રિયા અનુષ્ઠાનો પણ સર્વ જીવોના સરખા નથી
જ હોતા કેટલાક સમુદ્ધની એક જીભ સમુદ્ધથી પણ જુદી
જુદી પ્રવૃત્તિઓ હોય છે તેથી અલ્પ જ્ઞાનવતો જીભની
તે તે ક્રિયાઓ પોતાની ક્રિયાથી જુદા જુદા પ્રકારની જોઈને
તેઓની નિંદા કરે છે માર પણ મારે છે કેહનો ઘાત પણ
કરે છે, આવું આપણે નજરે કેળીએ છીએ શ્રી ઇંદુકર્ણ
વિશે પણ તેના જાત બાઈઓએ તેને પોતાનાથી જુદા અભિ
પ્રાયોને પ્રકાશતો જોઈને તેને મારી નાખવાના પ્રયત્નો કર્યા
હતા એમજ ભારત વર્ષમાં પણ ભગવાન મહાવીર વિષે અનાર્થ
મનુષ્યો અને જગમાદિ કેટલાક સુર વ્યતરેઓ તેવા ઉપસર્ગ
કરવા રૂપ આચરણ કરેલ છે તેમાં ભગવાન માત્ર સાક્ષી રૂપે રહ્યા
છે પણ પોતાને તે પીઠક છે તેવો આતંધ્યાનનો ભાવ તે પીઠકને
શિદ્ધા કરવા રૂપ રોદ્ર ભાવ નથી જ સેવ્યો તેવી રીતે તુ
આત્મ સ્વરૂપમાં મગ્ન થઈને બહારના અનુકુળ કે પ્રતિકુલ
વિષયોમાં માત્ર દષ્ટા સાક્ષીરૂપે જન તેના અજ્ઞાસથી પણ
તારા કર્મના અનુકુલ કે પ્રતિકુલ કર્મ ઉદયમાં સર્વ વસ્તુ

ઓના દેખવામાં સાક્ષી જન, શરીર ઇન્દ્રિય મનના ભોગોની આસક્તિનો ત્યાગ કર અને પરમાત્મ સ્વરૂપનો ભોક્તા જન તે ઉપર પરમ પૂજ્ય શ્રી યયોવિજયજી વાચકવર જણાવે છે કે સામ્ય વિપતિ ચ કર્મ-વિપાક હૃદિ ચિન્તયન્ ।

સ ઇવ સ્પાન્નિદાનન્દ-મકરંદ મધુમતઃ ॥ ૧ ॥

જે આત્માના અર્થિ મુનિઓ હોય છે, તે શુભાશુભ કર્મ વિપાકોનો વિચાર કરતા જે હવે જેવા અધ્યવસાયથી કર્મ કર્યું હોય તેવા શુભાશુભ રસ યુક્ત કર્મ વિપાકો અવશ્ય તેને ભોગવવા પડે જ છે એમ વિતવનાં શરીર ઇન્દ્રિય મન અને લોકનિદાનાં ભયની વૃત્તિઓ ત્યાગ કરીને સમભાવ પૂર્વક રાગદ્વેષ વિના તે કર્મને ભોગવતા સાક્ષિ ભાવે માનતા ખોતાના આત્મસ્વરૂપ ચિદ્દાનંદરૂપ મકરંદને ભમરાની પેઠે ભોગવે ॥ ૧૧૩ ॥

અસૃજ્યોઽહમદાષોઽહ-મચ્છેદોઽહ નિરજ્જન

મા. પરોઽહમાત્માઽસ્મિ, સૃક્ષ્માત્ સૃક્ષ્મ પરાત્ પર

॥ ૧૧૪ ॥

અર્થ —હું આત્મા અસ્પર્શ્ય અદાદ્ય અઊદ્ય નિરજન છું મનમાં પર ॥ સૃક્ષ્મથી સૃક્ષ્મ અને પરથી પર છું

વિવેચન —હું આત્મા પુદ્ગલના જે ગુણો છે તેથી જુના પ્રકારના ગુણ પરિણામવાલો ॥ પુદ્ગલના પરમાણુઓ સ્કંધોનું ઠણે ઠણે સમુદ્ધરૂપ ઉત્પાદ વિખરણ ॥ અને દ્રવ્યત્વ રૂપે સ્થિરતા રહેલી છે ને પુદ્ગલો જડ-ચેતન વિનાના છે તેમા સ્પર્શ રૂપ રસ ગંધ દાદ્યતઃ ઉદનતઃ લેહનતઃ, ત્રિગેદે

ધર્મ' રહેલા છે તેના શરીર ઇન્દ્રિય મન વાચા કર્મ વિગેરે ઘનતા હોવાથી તેને સ્પર્શ દાહન છેદન બેદન શી જાણુ મુકાણુ વિગેરે સલાવે છે પણ તેથી હું બિન્ન ગુણ પર્યાયોને કરનારો છું હું આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યનો અસ્ત્રાથી ધારક હોવાથી સ્પર્શ દાહ છેદ બેદ વિગેરે નિર્મૂલ નાશ રૂપ ધર્મના અભાવવાલો છું તેથી આત્મા અસ્પર્શ અદાહ અછેદ તેમજ કર્મરૂપ લેપ ન હોવાથી સદૃજ ભાવે આત્મા નિરંજન છે. તે મનવાણીથી જુદો છે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યોથી પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે અને એક ગણાતા પદાર્થોથી પણ આત્મા સર્વ એક છે ભગવાન શ્રી યશોવિજય વાચકવર પરમાત્મ દર્શનમાં જણાવે છે કે,

ન સ્પર્શો यस્ય નો યજોઃ. ન ગન્ધો ન રસ શ્રુતિ'

શુદ્ધચિમાત્રગુણમાત્ર, પરમાત્મા સ ગીયતે ॥ ૧ ॥

જેને સ્પર્શ નથી, વર્ણ રૂપ નથી, ગંધ નથી રસ અને શબ્દ નથી તેવા પુદ્ગલ શુદ્ધોના અભાવવાળો છતાં શુદ્ધ અને એક ચિન્માત્ર જ્ઞાન દર્શન આગ્રિત વીધ ઉપયોગ આનંદમય શુદ્ધો અને તેના પર્યાયોને તાદાત્મ્યભાવે અભેદ ભાવે પ્રગટાવનારો આત્મા છે તેમજ નિરંજન કર્મ મેલરૂપ અજન લેપ જેમને નથી તેવું વીતરાગનુ સ્વરૂપ છે તેવી રીતે હું આત્મા છું તેમજ મન વચન કાયા ઈંદ્રિયોથી પણ હું નિશ્ચય નય ભાવેરહિત છું, કર્મનો મેલ જેને હેય તેને રમનત્વ સ્પર્શત્વ વર્ણ ગંધ શબ્દાદિનો સળધ હોય છે નિરંજનને તેનો સંલપ નથી જ શ્રી ગીતા જણાવે છે કે

નૈન છિદતિ શાસ્ત્રાણિ નૈન દહતિ પાવકઃ,
ન ધૈત દેદપત્યાવો ન ચ શોષયતિ મારુતઃ ॥ ૧ ॥

જે આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકના નથી અગ્નિ બળી શકે નથી પાણી - સીંચવી શકતુ નથી, પવન શોષવી શકતો નથી

અવ્યક્તોઽપ્યમરિન્ત્યોઽપ્યમરિક્કાર્યોઽપ્યમુચ્યતે,
સસ્માદેવ ત્રિદિવેનાનુશાયિતુમર્હસિ ।

અવ્યક્ત હોવાથી ઇન્દ્રિયોથી અશ્વાદ્ય છે અતિય હોવાથી મનથી અશ્વાદ્ય છે પુનઃવ સબધ ન હોવાથી અવે' કરી છે તેવો હોવાથી આત્મા સૂક્ષ્મ છે જે સૂક્ષ્મ છે વા પુનઃવ સકષ્પો તો બીજા યત્રો ॥ પણ બ્રહ્મણ કતાય છે પણ આત્માના સ્વરૂપને કોઈ યત્ર મત્ર ઠેત્રથી બ્રહ્માય તેમ નથી કારણ કે તે અદ્વિતીય છે જમતમાં પોદ્ગતિક પદાર્થોના મહાન પદાર્થ ચિતામણિ રત્ન કહેવાય છે તેમજ સ્વયંભૂમણુસમુદ્ર મહાન ગણાય છે પવતોમાં મેરુ મહાન ગણાય છે સુખોમાં સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોનું સુખ મહાન ગણાય છે પણ તેના કરતા પણ અનતગણુ મહાન કુખ રહજનદમયતા રૂપ આત્મામાં હોવાથી તે સર્વ પદાર્થોથી પણ પરમ શ્રેષ્ઠ છે તેથી પરમ આધન ય છે

યતો વાચો ત્રિવલ્લભે ન યત્ર મનમો રુદિ,
શુદ્ધાનુભવમવત્ર, તદુપ પત્માત્મન ॥ ૧ ॥

જેણુ સ્વરૂપ કહેવામાં વાણી પાણી દ્વિ છે જેને

નિશ્ચય કરવામા મન કુટિન થઈ જાય છે, માત્ર તેના સ્વરૂપને
શુદ્ધ બોધ અનુભવ જ્ઞાનથી જ જાણી શકાય છે તેવું પરમાત્મા
પરમ પ્રદાનુ સ્વરૂપ છે સત્તાથી આત્માનું તેવું સ્વરૂપ હોવાથી
તે શુદ્ધાત્મ અનુભવથી શ્રદ્ધા કરાય તેમ છે ॥ ૧૧૪ ॥

પન્થાક્ષેષુ મમત્વ કિં, તદ્વૃત્યે નૈગમાત્મતા;

કર્મવક્કનિષ્ટત્ત્યાત્, પ્રજ્ઞાશે સર્વવસ્તુનિ. ॥ ૧૧૫ ॥

અર્થ — પાત્ર ઇન્દ્રિયોમાં તારે શા માટે મમત્ત્વ ઉત્તે
તેના કાર્યોમાં જરા પણ આત્મત્વ નથી જ માત્ર કર્મ પદથી
જે તેની ઉત્પત્તિ છે તે સર્વ કેવલીઓ તે વસ્તુઓનો યથાર્થ
પ્રકાશ કરે છે ॥ ૧૧૫ ॥

વિવેચન — પાત્ર ઇન્દ્રિયોમાં અને શરીર મન તેમજ
તેના સર્વ કાર્યોમાં હે આત્મા તારું સ્વરૂપ નથી તે પછી તારે
માતાપણુ શા માટે કરવું જોઈએ? ઇન્દ્રિય મન અને શરીરમાં
જરા પણ આત્મત્વ રાખવું યોગ્ય નથી ગીતામાં કહ્યું છે કે,
'વાસાસિ જીર્ણાંતિ યથા વિહાય નવાંતિ શૂદ્ધાત્તિ નરો, પરાણિ ।
તથા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણાંય
ન્યાંતિ સયાતિ નવાંતિ દેહી ॥ ૯ ॥

જેમ માણસો જુના વસ્ત્રો છોડી શરીર ગમેલાનો ત્યાજ
કરીને નવા પહેરે છે તેમ આત્મા શુભાશુભ કર્મનું મૂલ્ય આપીને
શ્રેષ્ઠ કરાયેલા નવા શરીર ઇન્દ્રિય મન વિગેરેને ધારણ કરે
છે તેથી નવા નવા દરેક ભવમા શ્રદ્ધા કરાતા શરીર ઇન્દ્રિયોને
અને પુણ્યથી મળેલા બીજા અનુકુળ સાધનોમાં શા

માટે મમત્વ ધરવો જોઈએ? વરતુ સ્વરૂપે તેના સર્વ કાર્યો
જને તેમા આત્માનુ દૃશ્ય છે જ નહિ સર્વ વિભાવ પરિણામો
જ છે અને તે કર્મરૂપ કાલવધી જ આત્માએ અજ્ઞાનતાથી જ
ઉપજાવ્યા છે તેમા શા માટે મારાપણુ ધરવુ જોઈએ જ નાપણુ
મારાપણુ કરવા યોગ્ય નથી ભગવાન હેમચદ્રસુરિ જણાવે
છે કે

इसासृग्मासमेदोऽस्थि मज्जा गुप्ताऽत्रर्यमा ।

अशुचिपदं कायं शुचित्वं तस्य च कुरुः । ॥ ૧ ॥

અર્થ — માંખાના બાહારના પરિણામથી પ્રવાહિ જનેલો
નાડી વડે વહેતો રસ દોહિ માસ મે. હાડકા અરુણી વીડું
આંતરડા અને વિદ્યાથી ભરેલી આ કાયા-ચરીરમાં અશુચિના
મહાન ભંડારમાં પવિત્રતાનો જે મમત્વ તે ત્રિધ્યાત્મ જ છે
તેને માફ કરીને માનવુ પણ જોઈ જ છે તેમા આમાપણુ
કયા રૂપાય ૭ ? તેના કાર્યો પણ આત્માને કરી લાભ આપનારા
છે । જે લાભ નથી જ થતો તો તેમાં મારાપણુ ન જ માનવું
જોઈએ, તે ઊત્પત્તિ આપણે અજ્ઞાનતાથી કર્મરૂપ કથરા
કાલવધી જ કરી છે તેમાં કર્મના સજાયો રહેલો આત્મા
તેથી સિન્ન સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરનારો છે કહ્યું છે કે

‘ માયા સમાર નાળી મોરું રમરું ચિવતુ ધર્મમિ ।

આ માટે જ્ઞાનમજરી ટીકા જોવાની ૭

‘ સો ઉત્તમો મહાપા, અરે મર સુત્રા ॥ ૧ ॥

અર્થ — વસ્તુ સ્વરૂપે આત્મા સદજ સ્વભાવથી જ્ઞાન
બોગી રમણ સ્વરૂપ ૭ એટલે પોતાના અને થર સ્વરૂપનો

જાતા છે તેનો જ કર્તા લે કતા તે આત્મ સ્વરૂપમાં રમણ
કર્તાનો છે આનો આત્મા ધર્મ સ્વરૂપને જાણીને વિલાવમય
પ્રકાશના લોગમૂર્તિત્વ સમજાવતો ત્યાગ કરીને સ્વ સ્વરૂપમાં
દમનારો છે તેજ મહાત્મા પૂજ્ય વખાણવા યોગ્ય જાણુનો અન્ય
પ્રકાશ લોગી તો સ સારમાં ભુક જેવા એક વિષ્ટા બદાય
કર્તાનો છે તેમ જાણુ ! આત્મા કર્મપકથી મુક્ત થતાં
સર્વ વસ્તુઓ સ્વચ્છ પર્થો વિગેરે અનંત શુદ્ધ પર્થાયનો લે કતા
છે અને કેવલજ્ઞાન વડે સર્વનો પ્રકાશ કરે છે ॥ ૧૧૫ ॥

નટવદ્ મંગેહેઽસ્મિન, નાટિત ચિત્રચેષ્ટિ
જાત નિનાત્મસામર્થ્ય, જાગ્રદાત્મા પ્રમાસતે. ॥ ૧૧૬ ॥

અર્થ — હું આજ મુખી ભવરૂપ રંગ મઠપમાં નટની
પેઠે અનેક પ્રકારની ચેષ્ટા પૂર્વક નાચ્યો છું હવે મેં માફ
આત્મસ્વરૂપનું સામર્થ્ય જાણ્યું છે તેથી જાગૃત થએલો
આત્મા સ્વરૂપને પ્રકાશે છે ॥ ૧૧૬ ॥

વિવેચન — હું આજ મુખી અજ્ઞાનતા અને મિથ્યાત્વ
આદિ પ્રમાદના યોગે શુભાશુભ અધ્યવસાય કરતો આઠે કર્મના
દબોને દાણે દાણે થઈ જઈ કરતો મહામોહરૂપ નટરાજની
ઈચ્છાને આધિન થઈને નટની પેઠે સ સારૂપ રંગ ભુવનમાં
નવા નવા રૂપોને વિચિત્ર પ્રકારના આકારોને સજતો તેમાં
સયલીન જનીને અનેક પ્રકારની વિચિત્ર ચેષ્ટા ચેતનાળા
કે તો નાચી રહ્યો હોયો શ્રી યોગશાસ્ત્રમાં હેમચન્દ્ર પ્રભુ
જણાવે છે કે

શ્રોત્રિય શ્વપચ સ્વામી પત્તિર્નિદ્યા કૃમિશ્વગ*
સસારનાટયે નટયત્ સસારી હન ચેષ્ટતે ॥ ૧ ॥

ન યાતિ ક્વતમા યોગિ કતમા જ્ઞાન મુઞ્ચતિ,
સસારી કર્મ સમ્યઘાદવક્રય કુટોમિત્ર ॥ ૨ ॥

અર્થ — આ સસાર રૂપ રગમડપમા છવો પોત પોતાના નવા નવા કર્મ વિષાકોના ઉદયને લોગવવાને અર્થ તેના ઉદયકાલમા એક વખત શ્રોત્રિય મહાપ્રાણુ હોને તે બીજી વાર કુતરાઈના માસને પકાવનારો ચડાલ બન્યો હોય છે કોઈવાર ધનપતિ તો કોઈવાર નિર્ધન બને છે કોઈવાર સ્વામી તો કોઈ વાર સેવક કોઈવાર પ્રજ્ઞા કોઈવાર સૂક્ષ્મ ક્રીડારૂપે બનીને નટની પેઠે નાચ નાચ્યો છે અનેક પ્રકારની યોનિમા અનેક પ્રકારના વિચિત્ર નાનકોને ધરતો અનંતકાલથી અનંતી વખત ઉત્પન્ન થઈને વિનાશ પામે છે અને મોહથી અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ અને ઘેનચાળાઓ કરે છે એવી કોઈ યોનિ નથી કોઈ સ્થાન નથી કે ત્યાં આ છવો અનંતી વખત ઉત્પન્ન થયા અને મર્યા ન હોય આમ કર્મના જોરથી સસારી આત્મા અનેક શરીરને બાહાની કોટડીથી પેઠે લેનેા મુકતો આજ પર્વત બમ્યા કર્યો છે જ્યાં સુધી સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન નહિ થાય ત્યાં સુધી અનંતકાળ પણ લમશે જ પણ મે હવે મારૂં સહજ સ્વરૂપનું જ્ઞાન સફળરૂની ઉપાસના કરતા પરમાત્માના ચરણની સેવા કરતા મેગવ્યુ છે તેથી જાગતો થયેલો છુ હુ સહજ સામર્થ્ય વીર્ય ચક્રિતનેા જ્ઞાતા થયો હોવાથી મારા સ્વરૂપને નિર્મલ બનાવીને જાગૃત્ હયાની પ્રાપ્તિ વડે જાગતો થઈશ ૧૧૬

યાદક્ સમ્યક્ સ્વરૂપ મે, તાદૃશ્વ દ્વાત ગુરોર્ગિરા,
અનાદિકાલમિધ્યાત્વ-સ્વપ્ન નષ્ટ સમુત્પિતઃ ॥ ૧૧૭ ॥

અર્થ — જેવુ આડુ સ્વરૂપ ॥ તેવુ મે પૂજ્ય ગુરુ
દેવની પાછી વડે જાણ્યુ તેથી અનાદિકાલનુ મિધ્યાત્વ સ્વરૂપ
મારુ નષ્ટ થયુ અને હું સમ્યક્ જાણે જાગૃત્ થયો છું ॥૧૧૭॥

વિવેચન — પૂજ્ય ગુરુદેવની ઉપાસના કરતા સુદેવની
પૂજા ભક્તિ કરતા સમ ભક્તિ વાત્સલ્ય કરતા મત, તપ,
જપ સ્વાધ્યાય કરતાં નવા નવા જ્ઞાનમય શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ
કરતાં જે સમ્યક્ જ્ઞાન અને પૂજ્ય ગુરુદેવની કૃપાથી પ્રાપ્ત
થયુ છે તે વડે જઠ ઘેતન પદાર્થોના ગુણ ધર્મ સ્વભાવનો
જોધ મળ્યો છે તેના યોગે મે આશ આત્મસ્વરૂપને યથા
સ્વરૂપે નિહાળ્યું છે અને યથા સ્વરૂપે તે આત્મ અને પર
પુદ્ગલ તત્ત્વનો સ્વભાવ વિભાવ સ્વરૂપનો નિશ્ચય થયો છે
તેજ કારણથી અનાદિ કાલના મોહ માયામય મહા મિધ્યાત્વ
જે સસાર પર પરાતુ મૂલ હતુ તે નષ્ટ થયુ છે અને હવે
હું સમ્યક્ જાણે આત્મસ્વરૂપમય નિત્યાનંદનો લોકતા
ળ્યો છું કહ્યું ॥ કે,

સમ્મદીઠી જીવો તત્તરોદ્ આયમાવરમણપરા ।

વિસયે ધુજતો રિદ્ધ નો રજ્જદ નો મજ્જદ ॥ ૧ ॥

જેને સ્વ પરત્વનો યથાર્થ જોધ થદા રૂચિમય જાણે
થયો ॥ તેવો સમ્યક્ષ્ટિ આત્મા કર્મના યોગે અનુકુલ
વિધયોમા પડેલો હોય તેને જોખવે ॥ સાતા અને અસાતાને

પણ સોગવે ॥ પણ અનુકુલતામાં રાચતો કે વિપયોમાં તદાકાર
બનતો નથી પ્રતિકુલતામાં હાથ વરાળ ખેદ કરીને નાશી જતો
નથી પણ સમભાવે રતિ અરતિ વિના સોગવે છે તેમ મેં પણ
સર્વ બોગો પ્રત્યે સમત્વ ધરીને આત્મસ્વરૂપમાં રમણ
કરવું તેવો નિશ્ચય કર્યો ॥ ૧૧૭ ॥

આત્મસ્વભાવધર્મે ચ, સાધયિષ્યામિ યત્નતઃ

વસ્તુતઃ સિદ્ધરૂપોઽહ, સર્વસિદ્ધિમહાલય ॥ ૧૧૮ ॥

અર્થ — આત્મસ્વભાવરૂપ ધીરન્યધર્મ છે તેને હું પ્રયત્ન
પૂર્વક સાધ્ય કરીશ જ કારણ કે હું વસ્તુ સ્વરૂપે સિદ્ધ સ્વ
રૂપ જ છું અને હું સર્વ સિદ્ધિઓનું મહાલય બુવન
છું ॥ ૧૧૮ ॥

વિવેચન — જે આત્મસ્વરૂપનો ધર્મ છે તે સમ્ય
જ્ઞાન દર્શન વ્યાપ્તિ વીર્ય ઉપયોગરૂપ આત્મામાં તદાત્મ્ય
ભાવે સ્વરૂપ સળધથી કથયિત્ત અભેદરૂપે નિત્ય અપ્રગટ
ભાવે રહેલો છે તેને પ્રગટ કરવા બ્યવહાર ધર્મ સુદેવશુદ્ધ
અને ધર્મનું સેવન કરવું જોઈએ તેમાં દેવ તે વીતરાગ
સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ॥ યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું ॥ કે

“સર્વજ્ઞો જિતરાગાદિદોષત્તૈલોકમપૂજિત” ।

તથા સ્થિતાર્યવાદી ચ દેવોઽર્હન્ પરમેશ્વર; ॥ ૧ ॥

તેઓ સર્વ જગતના સર્વ પદાર્થોના શુભ પર્યાયના
મૂર્તિ સાતા હોવાથી સર્વજ્ઞ તેમજ રાગદ્વેષ મોહ માયા
સોભ કામ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ કષાય નિદ્રા વિગેરે દોષોનો

સર્વથા ક્ષય કર્યો છે ત્રણ જગતના લોકો અને તેના સ્વામિઓ
 દેવ દેવે દ્ર મનુષ્ય માનવેન્દ્રોને પૂજ્ય તથા સર્વ દ્રવ્યો અને
 તેના શુષ્ક તેમજ જગતના સર્વ વાત્સ્ય પદાર્થોને જેવા સ્વરૂપે
 જોયા છે અનુભવ્યા છે તેનું તેવું સ્વરૂપ યથાર્થ બાવે કહે છે
 તે દેવ કહેવાય પરમેશ્વર કહેવાય તે અરિહતો સર્વ કર્મનો
 ક્ષય કરીને સિદ્ધ થાય છે તે પરમાત્માઓ આરાધ્ય બાવે
 હોવાથી દેવાધિદેવ પરમેશ્વર જાગવાનું કહેવાય ॥

‘મહાવ્રતધરાધીરા મૈત્રમાત્રોપજીવિન’ ।

સામાયિકસ્થા ધર્મોપદેશકા ગુરવો મતા ॥ ૧ ॥

અર્થ—અહિસા સત્ય અચૂર્ય બ્રહ્મચર્ય અક્રિયનતા
 રૂપ પાત્ર મહાવ્રતને ધારણ કરનારા શુદ્ધ જોનાલીશ દોષ
 રહિત મજેલી શિક્ષાવડે રહેનો જીવન વ્યવહાર ટકાવનાર
 સર્વ પાપમય વ્યપારના ત્યાગ પૂર્વક સામાયિકમા વર્તનારા
 અને વીનરાગ સર્વજનપ્રણિત ધર્મનો યથાર્થ સત્ય ઉપદેશ
 આપનારા આચાર્યો ઉપાધ્યાયો સાધુઓ અને સાધવીઓ
 શુદ્ધસ્થાનમાં સમજવા

દુર્ગતિ પ્રપતત્ પ્રાણિ ધારણાદ્ધર્મ ઉચ્યતે ।

સયમાદિદંશવિધ, સર્વજોક્તો મુન્તવે ॥૧॥

નરક તિર્યચ આદિ દુર્ગતિમાં પતન પામતા પ્રાણી
 ઓને પડતાને રક્ષણ કરીને સદ્ગતિમાં પહોંચાડે તે ધર્મ
 કહેવાય તે સયમાદિ દશ પ્રકારે છે ક્ષમા આજ્ઞા માર્દવ
 મૃદતતા તપ સયમ સત્ય શૌચ અક્રિયન બ્રહ્મચર્ય એ દશ

પ્રકારનો ગેઠ ધર્મ બુદ્ધિ માટે ઉપાદાન કારણ થાય ॥
કહ્યું ॥ ૬

ઘાતવ્યોઽયમુપાસ્યોઽયમય શરણમિવ્યતામ્,
અસ્યૈવ પ્રતિપત્તવ્ય શાસન ચેતનાઽસ્તિ ચેત્,

તો તમે ચૈતન્યને ઝાળખ્યું હોય શુદ્ધ ચેતના શક્તિ
રૂપ સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને પ્રગટાવ્યા હોય તો તમે
આ દેવશુર-ધર્મરૂપ ચત્રચરિત્ર ધ્યાન-ઉપાસના કરો અને
તે દેવશુર અને ધર્મરૂપ શરણ અને જ્ઞાન-શાસન સ્વીકારો
તેથી તમને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું અનુભવ જ્ઞાન થાય ત્યારે
તમે પોતે જ એવા નિઃશયમા આવશો કે હું મારો આત્મ
ધર્મ જે પૂર્ણ સમિધાનક્રમય ॥ તેને સાધીને પ્રત્યક્ષભાવે
અનુભવું કારણ કે આત્મા જ સદૃશ સ્વભાવે શિવકલ્યાણ
સ્વરૂપ જ છે,

જ્ઞાનંદરૂપ પરમાત્મતત્ત્વ, સમસ્તસર્વલ્પવિકલ્પમુક્તમ્ ।

સ્વમાવલોના નિવસતિ નિત્ય, જ્ઞાનાતિ યોગી સ્વયમેવ

તત્ત્વમ્ ॥ ૧૨ ॥

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમય જે આનંદાત્મક પરમાત્માનું
સ્વરૂપ ॥ અને સર્વ કલ્પથી મુક્ત ॥ તે સ્વસ્વભાવમાં
નિત્ય લીન હોવા પૂર્વક સ્વસ્વરૂપમાં નિત્ય વસે ॥ તેના
સ્વરૂપને ધ્યાન કરનાર યોગીઓ સ્વયમેવ જાણે ॥ ૧૨ ॥

ચિદાનન્દમય શુદ્ધ પરાપાયનિરામયમ્,

અનન્તસુખસપ્ત સર્વસમવિવર્જિતમ્

॥ ૨ ॥

લોકમાત્રમમાણોઽદિ, નિથયેન દ્વિત્વયઃ ।

વ્યવહારો દેહમાત્રેણ કથયન્તિ મુનીશ્વરા

॥ ૩ ॥

આત્મા ચિજ્ઞાનદમય શુદ્ધ અને અપાયથી રહિત રાગથી રહિત અને અનંત સુખથી યુક્ત તેમજ સર્વ સંગથી રહિત એવો આત્મા નિશ્ચયથી લોક પ્રમાણે વ્યાપક છે છતાં વ્યવહારથી દેહ પ્રમાણે વ્યાપક છે તેમ મહામુનીવરે જણાવે છે તેમજ તે આત્મા સર્વ સપત્તિ લબ્ધિ સર્વ સિદ્ધિઓનું મહાન સ્થાન છે તેમા જરાપણ સંશય નથી આત્મા અનેક સિદ્ધિઓ લબ્ધિઓનું સ્થાન છે

ધારાણાશી વિષાવધિમન પર્યાયસમ્પદઃ,

યોગરૂપદ્રુમસ્યૈતા વિકાસિકુસુમશ્રિયા ॥

આરણ્ય, જાધાચરણ્ય, આશીવિષ લબ્ધિઓ છે અવધિજ્ઞાની મન પર્યાય જ્ઞાની વિગેરે યોગરૂપ કલ્પવૃક્ષની છાયા સનાના વિકસર પુષ્પોની યોગા છે તે સર્વ લબ્ધિઓની સિદ્ધિઓનું મહાન સ્થાન યોગ છે ॥ ૧૧૮ ॥

આત્મા ચૈતન્યરૂપોઽહ, શુદ્ધનિથયતઃ સ્મૃતઃ

આત્મવીર્ય સમાધાય, યોગનિષ્ઠો ભવામ્યહ

॥ ૧૧૯ ॥

અર્થ —હું આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ નિશ્ચયથી શુદ્ધ છું તેનું મને સ્મરણ થયું હોવાથી હું સ્વીય આત્મ વીર્યને પ્રગટ કરીને યોગને મિલ્લ કરનારો થઈશ ॥ ૧૧૯ ॥

વિવેચન :—હું ચૈતન્ય-જ્ઞાન દર્શન સ્થાપિત ત્રીર્થ ઉપયોગ સ્વરૂપ આત્મા છું પણ શરીર ઇન્દ્રિય મન ક્રમરૂપ

પુરૂષને સમુદાયમાં જડે પદાર્થ નથી નિશ્ચયનથી અપેક્ષાએ
પદમ યુદ્ધ સત્તાથી જુ શ્રી શ્રીતા જણાવે છે કે

“અન્યવતોઽયમચિન્ત્યોઽયમવિશાયોઽયમુચ્યતે ।

આ ચૈતન્યમય આત્મા ઇન્દ્રિયોથી મનથી સકલ
વિકલોથી અધ્યક્ષ-આશ્રાય છે તેમજ સત્તા સ્વરૂપે સમુદાય
નથી અપેક્ષાથી અવિહારી પણ છે તેના સ્વરૂપની કદાપિ
પણ દોની સતી નથી પરંતુ અનાદિકાલના પર પુરૂષના
અભેદથી સત્ત્વ રજસ તામસ પ્રકૃતિમય કર્મોના સમગ્ર
દોષોથી મૂલે સ્વરૂપ માટીની મધ્યે રહેલા મુવર્ણની પેઠે
અભેદ-અશ્રાયેયુ છે વાચકવર યથોચિત્ત્યજી જણાવે છે કે

કર્મે જીવં ચ સમ્પ્રિપ્તં સર્વદા સીત્નીરયત્ ।

કર્મોની સાથે જીવેના અનાદિકાલથી પાણી અને દુધની
જેમજોડાદાર અભેદ છે તેને જ સ્વરૂપ વિવેકથી આત્મા લેદકર
છે અનુભવ જ્યારે કર્મ તથા તેના સ્વરૂપ શરીર મન ઇન્દ્રિયો
અને ભોગ્ય ભોગો આદિ કે દુષણોથી મુક્ત થાય છે
ત્યારે મોક્ષ માર્ગની પ્રવેશવા કરી તેમાં ભોગ્ય છે એટલે
યોગના અભ્યાસથી મન અને કાયાનો સ્વયમ કરીને યોગ
નિષ્ઠ થયેલો યોગી આત્મશક્તિને પ્રગટ કરીને મર્મ મોક્ષ
દિક કર્મોના દાસ કરી પરમાનંદનો લોકતા થાય છે જુ પણ
આત્મા દોષોથી તે માર્ગે અમન કરી સન્નિધાનંદનો લોકતા
દેખી અન્યને અપરેય જનીશ જ ॥ ૧૧૬ ॥

અર્ધ યોગસામર્થ્ય, સર્વશાસ્ત્રે પ્રસીર્વિતમ્

સર્વસગ પરિત્યજ્ય, સ્વાત્મોત્કર્ષ કરોમ્યહમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

અર્થ—યોગનું અપૂર્વ સામર્થ્ય છે તેમ સર્વ શાસ્ત્રોમાં જણાવ્યું છે તેથી હું આત્મા સર્વ સગનો સપૂર્ણ ત્યાગ કરી આત્માની ઉન્નતિ કરીશ ॥૧૨૮॥

વિવેચન—યોગ એટલે મોક્ષમા સંબંધ કરાવે તેવી જે ક્રિયા હોય તેને યોગ કહેવાય છે તેમજ મન વચન અને કાયાની ક્રિયાને યોગ કહે છે પણ તે શુભ અને અશુભ બે પ્રકારે હોય છે મન વચન કાયાની જે અશુભ પ્રવૃત્તિ છોડે તે સમયે સમયે સાત વા આઠ કર્મનો સંબંધ કરાવે છે તેવી યોગ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને આત્માને મોક્ષ માર્ગમાં ગમન કરાવે અથવા પહોંચાડે તે ક્રિયા શુદ્ધ યોગ કહેવાય છે કહ્યું છે કે, ‘મોક્ષેણ યોગનાયોગો’ એવી યોગ પ્રવૃત્તિ તે આત્મામા તાદાત્મ્ય બાવે કરાતી હોવાથી તે ક્રિયાને યોગ કહેવાય છે યોગ તે આત્મસ્વરૂપ જ છે તેનું સામર્થ્ય અપૂર્વ જ હોય તેમા જરાપણ આશ્ચર્ય નથી જ આત્મા શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરતો આત્મસ્વરૂપ યોગને આરાધતો માર્ગેથી માતાની પેઠે ગળ રૂક થ ઉપરજ યોગ શક્તિનો વિકાસ કરતા સર્વ કર્મનાં સમુદ્ધનું દહન કરીને અપૂર્વ યોગથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ મેળવી છે આત્મામા સહજબાવે સત્તાએ અપૂર્વ વીર્ય—સામર્થ્ય, મહત્ત્વ છે તે કર્મના ક્ષય થતા પ્રગટ થાય છે શ્રી હેમચંદ્ર પ્રભુ જણાવે છે કે,

અહો યોગમ્ય મહાત્મ્ય પ્રાજ્યમાન્નાજ્યમુદ્ગહન્ ।

અગ્રાપ કવલજ્ઞાન મરતોઽપિ મરતાવિપ ।

। અહો આશ્ચર્ય ॥ યોગનું સામર્થ્ય તો જુવે મોટા

સામ્રાજ્યને ધારણ કરતો ભરત દેશનું રાજ્ય લોગવતો મહાનાબા શકવતિ' કરતા સર્વ સગને ત્યાગ કરતા આરિયા ભુવનમાં યોગની આરાધનાથી કેવલ લક્ષ્મીને પ્રગટ કરી હતી હું પણ સર્વ જડ ચેતન વિગેરે ધન્ય ધાન્ય પુત્ર પુત્રી કુટુંબ સ્ત્રી મિત્ર વિગેરે પરિવારનો સગ ત્યાગ કરીને અવ્યતર ભાવે કષાય રૂપ રાગ દ્વેષ વિગેરેનો રાગ સભષ છોડીને એકાનર્ત આત્માના સ્વરૂપની શુદ્ધતાકારક આત્મ સામર્થ્યને પ્રગટાવોને ધ્યાન સમાધિયોગવડે આત્માની ઉન્નતિને સાધીય

, ઉત્તરાધ્યયનમાં કહ્યું છે કે

યોગેન કિં ધમ્મપુરાદિગારે સયમેણ વા કામગુણેહિ વેગ,
સમણો ભવિસ્સામો ગુણોદધારી, વદિ વિહારા અભિગમ્મ
મિક્કુ ॥ ૧ ॥

ન તસ્સ દુક્ખમિમનતિ નાદ્યો ન મિત્તવગ્ગા ન સુઆ ન પાધવા
ઈક્કોસય પચ્ચણ્ણોદ્દુવત્ત કત્તારમેવ અણુજાયકમ્મ ॥ ૨ ॥

જે આત્મા ધર્મ-મોક્ષનગર તરફ ગમન કરનારો છે તેને ધનધાન્ય કે કામગુણો શુ કામમાં આવવાના છે ? તેથી તે સર્વનો સગ સભષ તથા મોહ રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાન દર્શન આરિત્ર વીર્ય ઉપયોગ રૂપ આત્મગુણોના સમુદ્ધને ધારણ કરનાર-પ્રગટ કરનારા અહિં સા સાત્ય અચૌર્ય પ્રજ્ઞચર્ય અપરિચક્ષતા ચમિતિ સુપ્તિ જ્ઞાનાદિ આચારમય આરિત્રને ધારણ કરીને શ્રમણ થઈશ બાહ્ય સર્વ સગનો શરીર મંત્રિ, યના સુખની લાલચ છોડી દહને ઘરબારનો ત્યાગ કરીને વિહાર

કરીશ પણ તેમા હું મારા આત્માને દુઃખ છે તેવું નહિ
માનું કારણ કે જે જીવે શુભ વા અશુભ કર્મ કર્યા છે તેનો
વિકાશ કે વિનાશ મિતો પુત્રો બાધવો કે કંઈ કાંઈ કરી
શકતા નથી જ તે સર્વ સંઝનો ત્યાગ કરીને આત્મધ્યાનમા
લીયંગલને ઉત્કૃષ્ટતા પૂર્વક પ્રગટ કરીને મોહાદિક સર્વ કર્મના
આવરણોનો વિનાશ કરીને આત્મસ્વરૂપની ઉત્કૃષ્ટ દશાને
પ્રગટાવીશ જ શ્રી હેમચદ્રાચાર્ય પ્રભુ યોગશાસ્ત્રમા
જણાવે છે કે

પહિરન્તશ્ચ સમન્તાત્ વિન્તા ચેષ્ટા પરિચ્ચુતો ।

તત્ત્વમાય પ્રાપ્તઃ કલયતિ મૃગમુસનીમાયમ્ ॥ ૧ ॥

આદ્ય શરીર અને અબ્યતર મનની સર્વ ચેષ્ટારૂપ
ક્રિયાનો ત્યાગ કરીને એક પરમાત્મ સ્વરૂપમાં અલોહ બાવે
તન્મય-એકાગ્રતાને પ્રાપ્ત થયેલો યોગી ક્ષેપમાં અલોહ
ભાવમા લીન થયો છતાં જ્ઞાન દહન યોગીરાજની પહે ઉન્મત્તો
ભાવને પામે છે અને આત્મસ્વરૂપની ઉત્કૃષ્ટતાને સાધે છે

વ્યક્ત્યાસસંખ્યપ્રદેશૈર્હિ, લીલોઽહ સર્વધર્મમાર્ક,

નિત્યાનન્દનિધાનોઽહ, વાચાનન્દ ત્યજામ્યહમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

અર્થ — વ્યક્તિ બાવે હું આત્મા અસંખ્યાતા પ્રદેશ
વડે શુકન અને જ્ઞાનાદિ સર્વ ધર્મનો ધારક છું તેમજ નિત્ય
જ્ઞાન ધનો નિધાન એવો હું બહારનો સર્વ જ્ઞાન છે તેનો
ત્યાગ કરું છું ॥ ૧૨૧ ॥

વિવેચન — હું જીવ આત્મા વ્યક્તિથી અસંખ્યાતા

પ્રદેશોમાં વસનારો છે. પ્રત્યેક પ્રદેશે અનંતજ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર
વીર્ય ઉપયોગ આદિ આત્મધર્મનો ધારણ પાલક છે.
યત્ર જીનાદયો યતંતે સત્તોક અમઽન્યપ્રદેશમમાણ

(નયચક્ર) લોકમાં જગાદિ દ્રવ્યોત્પત્તિ વર્તે છે તે પ્રત્યેક
દેવો દેવકાકાશ પ્રમાણ અસખ્ય પ્રદેશમાં વસે છે અને તે
સર્વજ્ઞાનાદિ ધર્મના ધારક છે

ચેતનાલક્ષણો જીર' સત્ર ચેતના ય જ્ઞાનદર્શનોપયોગી અન
ન્તર્પર્યાય પરિણામિક કર્તૃત્વમોચ્ચત્વાદિલક્ષણો જીવાસ્તિકાપ.

(નયચક્ર) જીવ ચેતના લક્ષણવત છે તે ચેતના બેટલે
વસ્તુત્વનો બોધ શુદ્ધ નયથી જાણવો અશુદ્ધ વ્યવહારનયથી
શુભાશુભ સ્વ ધર્મનો કર્તા બોક્તા જીવ છે. હું નિશ્ચય નયથી
મર્મ આત્મ ધર્મનો કર્તા બોક્તા રૂપ વ્યાપારવત છે.
જ્ઞાનધારમાં યથોચિત્તજીવ મદોપાધ્યાય વાચકવગ જણાવે છે કે

“યસ્તુતસ્તુ ગુણે” પૂર્ણમનન્તૈર્મપિતે સ્વતાઃ ।

વસ્તુ સ્વરૂપે અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણથી પૂર્ણ આત્મા સ્વ
ભાવથી પોતાનો પોતે જ પ્રકાશક થાય છે આત્મ અનંત
ધર્મનો સ્વામી હોવાથી નિત્ય આનંદનો નિધાન હું છે,
આવે! યથાર્થ સમ્યક્ સ્વરૂપનો બોધ-ચવાથી હું બાહ્ય
દષ્ટિવાળા વિવેક બોગના આનંદને તિલાંજલિ આપુ છે,
ત્યાગ કરું ॥ કરું ॥ કે

જે પરમાવે રક્તા મત્તા ત્રિમયસુ પાવનદુલેસુ
આમા પાસનિવધા મમતિ ચંડગર્દમહારમે ॥ ૧ ॥

ને જીવો પર પુદ્ગલ ભાવમા રહત આશકન થયા છે વિષય લોગરૂપ દારૂનું મદિત પાન કરીને મોહથી મત્ત-છકેવા છે અને તે કારણથી અદારે પ્રકારના ભય કર પાપો કરી રહ્યા હોય છે તે પાપ કર્મથી પોતાને અનુકુલ સર્વ સુખ સહિત ણીજા સાધનો સત્તા પ્રભુતા મળશે તે આશાથી બધાએવા હોવાથી આવા પાપકર્મ કરતા આત્મ રોદ્ર ધ્યાન કરતા કૃષ્ણાદિક ભય કર લેશ્યાવત થતા હોવાથી આરગતિ ચારાશી લાખ યોનિમાં નિરતર ભમે છે માટે બાહ્ય પુદ્ગલ લોગના સુખનો ત્યાગ કરીને આત્મધર્મની ઉપાસનામાં વીર્ય દ્વારથીને આત્માનંદનો લોકના બનીશ ॥ ૧૨૧ ॥

देहमद्विरसस्थोऽपि, देहाद् मिन्नो न संशय

सत्तातः सिद्धरूपोऽह, देहे जीव जिनंश्वर. ॥ १२२ ॥

અર્થ—હું આત્મા દેહરૂપ મદિરમા વસતો છતાં પણ દેહથી સર્વથા ભિન્ન જ છું તેમા જરાપણ શકા શંકય નથી જ અને સત્તાથી હું સિદ્ધ સ્વરૂપવત છું, દેહમા જીવ સત્તાથી જીનેશ્વર સ્વરૂપે વર્તે છે ॥ ૧૨૨ ॥

વિવેચન—દેહ શરીર રૂપ મદિરમા હું આત્મા અના િકાલથી પરપરાએ વાસ કરું છું, દેહનો ત્યાગ કરીને થોડા સમય પણ રહ્યો નથી તો પણ હું નિશ્ચયથી તે જડ પુદ્ગલમય શરીર ઇન્દ્રિયો મન અને કર્મ આદિથી સર્વથા ભિન્ન જ છું, મારા અને તે પુદ્ગલના બનેલા શરીરાદિમાં સ્વભાવગુણ ક્રિયા-પર્યાયોનો લેહ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે તેમા જરા

પણ સચય શકા કરવા જેવું નથી જ શ્રી પરમપૂજ્ય
યશોવિજય વાચક ભગવાન કહે છે કે

પરમાનન્દસમ્પન્ન, નિર્વિકારનિરામય,
ધ્યાનહીના ન વડ્યન્તિ નિઝદેહે વ્યવસ્થિતમ્ ।

પરમાનંદની સપદાવત નિર્વિકારી નિરામય આત્મા
પોતાના શરીરમાં સદા વિગ્રમાન હોવા છતાં પણ તેનું ધ્યાન
નહિ કરનારા શ્રદ્ધા વિનાના નાસ્તિકોને તેના દર્શન થાય તેમ
નથી જ પણ તે આત્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરાવવા શુરુની
ઉપાસના તથા પરમાત્માની રૂપરથ રૂપાતીત ધ્યાનથી ભક્તિ
કરનારાઓ તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ પ્રાપ્ત કરે છે જ જેવી રીતે
નલિન યથા નીર, મિન તિષ્ઠતિ સર્વદા
અયમાત્મા સ્યમાવેન દેહે તિષ્ઠન્તિ સર્વદા ॥

કમલ જેમ પાણીમાં રહે છે છતાં પાણીથી નિર્લેપ
છે તેમ આત્મા પણ કર્મયોગથી દેહમાં વસતો છતાં પણ દેહથી
જુદા સ્વભાવથી રહે છે, આત્મામાં સર્વ શુભો પર્યાયોથી
સુક્ત અનંત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય અગુરુવધુ આબ્યા-
આધના અનવગાહત્વ વિગેરે સિદ્ધ સ્વરૂપ સત્તાથી રહેલા
છે તેમ આ દેહમાં જીવ સ્વરૂપની સત્તા યાગ્યતાથી જીનેશ્વર
પણ થાય છે

જીમો વૈ શિવો જાયતે

જીવને જ નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થયે શિવ મહેશ્વર
બ્રહ્મા પરમાત્મા બને છે ॥ ૧૨૨ ॥

સન્તો જ્ઞાનક્રિયાનિષ્ઠાં પૂજયન્તિ મહેશ્વર,
સામ્યપારિકૃતસ્નાના, મક્તિપુર્ણૈર્યજન્તિ હિ ॥ ૧૨૩ ॥

અર્થ — સમ્યગ્જ્ઞાન ક્રિયામાં નિષ્ઠાવત સતો સમતા-
રૂપ શુદ્ધ જલથી અભિષેક કરીને ભક્તિ રૂપ પુષ્પોથી મહેશ્વરની
પૂજા કરીને આત્માનું સમર્પણરૂપ યજ્ઞન કરે છે ॥૧૨૩॥

વિવેચન — સતો કે જેમણે સર્વ અદાર પાપમય વ્યાપારનો
સર્વથા ત્યાગ કરેલ છે તેવા સત યોગીશ્વરે સમ્યગ્જ્ઞાન
સમ્યગ્દર્શન વડે સ્વ સ્વરૂપ અને પરપુરુષલ સ્વરૂપની વહેચણી
કરીને બાહ્ય લૌકિક દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક પાત્રમહાવત
મૂલરૂપે અને આઠ પ્રવચન માતા પાત્ર જ્ઞાનાદિ આચાર વિગેરે
શુષ્ક શિક્ષારૂપ મતોને આરાધના જ્ઞાનના શુદ્ધ અનુભવ પૂર્વક
અપ્રમત્ત શુદ્ધ ક્રિયામાં નિષ્ઠાવાળા થયેલા યોગી મુનિવરે સમતા
ભાવમય શુદ્ધ જલથી સ્નાન કરીને પવિત્ર થયેલા હોવાથી
મહેશ્વર એટલે મહાન સમર્થ ઈશ્વર અરિહંત સિદ્ધ ભગવતોના
રૂપરથ ધ્યાન વડે આત્મભાવમાં એકાગ્રતા પૂર્વક હીન થઈને
આત્મ સમર્પણતા પૂર્વક ભાવ પૂજા કરે છે અને તેમાં નવધા
ભક્તિરૂપ પુષ્પોથી પૂજન કરે તો આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપને ભજે
છે તે માટે પરમ પૂજ્ય શ્રીવશોવિજયજી વાચકેવરજીવાયે છે કે

“મદ્ધ્યાઽપયનનિષ્ઠાન્ પરામ વ્રદ્ધ સમાહિતઃ ॥

બ્રાહ્મણો લિપ્યતે નાષૈર્નિયાગ પ્રાતિપચિમાન્ ॥ ૮ ॥

બ્રહ્મ સ્વરૂપનું અધ્યયન કરનાર અને બ્રહ્મચર્યને દ્રવ્ય
ભાવથી પાલનાર બ્રાહ્મણ મુનિ યોગી જગતના કેઈ પણ પાપ

કાર્યમાં ભેડાતો નહીં હોવાથી મન વચન કાયાની પૃષ્ઠ પવિત્રતા હોવાથી પાપથી જરાપણ લેપાતો નથી અને આચારાંગ આદિનું અધ્યયન કરતો પવિત્ર પરમ બ્રહ્માનું ધ્યાન કરતો તેની ભાવનામાં એકત્વ ભાવે નિષ્ઠાવાન થતો છતો. સર્વ જ્ઞાનાવરણાદિ મોહાદિક કર્મને ક્ષય કરીને અલેહભાવે પરમ બ્રહ્મા લીન થાય છે પરમાત્મા દશાને રૂપાતીત ધ્યાનથી યામે છે ॥ ૧૨૩ ॥

यजन्ति ज्ञानदीपेन, शुद्धरूपफलेन च,
परात्ममङ्गलप्राप्त्यै, कुर्वन्ति भावमङ्गलम् ॥ १२४ ॥

અર્થ — જ્ઞાનરૂપી દીપક વડે જે પરમાત્માને પૂજે છે તેમજ શુદ્ધ સ્વરૂપમય ફલવડે પૂજા કરે છે તેમજ આરતિ મંગલ-દીપક વડે પરમાત્માનું જે યજન પૂજન કરે છે તે આત્માને ભાવ મંગલની પ્રાપ્તિ માટે યાય છે ॥ ૧૨૪ ॥

વિવેચન — જે ધ્યાન યોગી આત્મ દર્શનની અભિલાષી હોવાથી સમ્યગ્ જ્ઞાન વડે સ્વ સ્વરૂપ શુદ્ધ ચેતન્યનો જ્ઞાનાનુભવ રૂપ દીપક પ્રગટાવીને સર્વ બાહ્ય અને અવ્યતર આશ્રયોને દૂર કરતો બાહ્યાવ્યતરથી પવિત્ર થઈને પ્રભુ પરમાત્માને અને અતરત્માને એકત્વ ભાવે નિરખતો પરમાત્મા સ્વરૂપમા આત્મ જ્ઞાન રૂપને સમર્પે છે એટલે આત્મ અર્પણ રૂપે પૂજા કરેવાય ॥ અને આત્માના શુદ્ધ નિરાવણી સ્વરૂપ જે પરમાનંદમય ફલ રૂપ આત્મ સ્વરૂપને અલેહભાવે પરમાત્માના ચરણમા સમર્પે ॥ વળી આત્માની પરા-શ્રેષ્ઠ દશાને પ્રાપ્ત કરવાનો મંગલમય ઉદ્દેશ રાખીને જે ભાવશુભ્રુ સ્તવના રૂપ પદસ્ય ધ્યાન રૂપ ભાવ

સન્તો જ્ઞાનક્રિયાનિષ્ઠાઃ પૂજયન્તિ મહેશ્વર,
સામ્યવારિકૃતસ્નાના, મક્તિપુર્વૈર્યજન્તિ હિ ॥ ૧૨૩ ॥

અર્થ — સમ્યગ્જ્ઞાન ક્રિયામાં નિષ્ઠાવત સતો સમતા-
રૂપ શુદ્ધ જલથી અભિષેક કરીને ભક્તિ રૂપ પુષ્પોથી મહેશ્વરની
પૂજા કરીને આત્માનું સમર્પણરૂપ યજ્ઞન કરે છે ॥૧૨૩॥

વિવેચન — સતો કે જેમણે સર્વ અંદાર પાપમય વ્યાપારને
સર્વથા ત્યાગ કરેલ છે તેવા સત યોગીશ્વરે સમ્યગ્જ્ઞાન
સમ્યગ્દર્શન વડે સ્વ સ્વરૂપ અને પરપુદ્ગલ સ્વરૂપની વહે અણી
કરીને બાહ્ય લૌકિક દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક પાત્યમહામત
મૂલરૂપે અને આઠ પ્રવચન માતા પાત્ય જ્ઞાનાદિ આચાર વિગેરે
શુદ્ધ શિક્ષારૂપ મતોને આરાધતા જ્ઞાનના શુદ્ધ અનુભવ પૂર્વક
અપ્રમત્ત શુદ્ધ ક્રિયામાં નિષ્ઠાવાળા થયેલા યોગી મુનિવરે સમતા
ભાવમય શુદ્ધ જલથી સ્નાન કરીને પવિત્ર થયેલા હોવાથી
મહેશ્વર એ/લે મહાન સમર્થ ઈશ્વર અરિહંત સિદ્ધ ભગવતોના
રૂપસ્થ ધ્યાન વડે આત્મભાવમાં એકાગ્રતા પૂર્વક લીન થઈને
આત્મ સમર્પણતા પૂર્વક ભાવ પૂજા કરે છે અને તેમાં નવધા
ભક્તિરૂપ પુષ્પોથી પૂજન કરે તો આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપને બાજે
છે તે માટે પરમ પૂજ્ય શ્રીયશોવિજયજી વાચકવર જણાવે છે કે

“મદ્વાઙ્મયનનિષ્ઠાગાન્ પરમ વ્રદ્ધ સમાહિતઃ ॥

બ્રાહ્મણો લિપ્યતે નાચૈર્નિષાગ પ્રાતિપત્તિમાન્ ॥ ૮ ॥

બ્રહ્મ સ્વરૂપનું અધ્યયન કરનાર અને બ્રહ્મચર્યને દ્રવ્ય
ભાવથી ખાલનાર બ્રાહ્મણ મુનિ યોગી જગતના ઠાંધ પણ પાપ

કાર્યમાં ભેડાતો નહીં હોવાથી મન વચન કાયાની પૂર્ણ પવિત્રતા હોવાથી પાપથી જરાપણુ લેવાતો નથી અને આચારાંગ આદિનુ અધ્યયન કરતો પવિત્ર પરમ પ્રદાનુ ધ્યાન કરતો તેની ભાવનામાં એકત્વ ભાવે નિષ્ઠાવાન થતો છતો. સર્વ જ્ઞાનાવરણાદિ બોદાદિક કર્મનો ક્ષય કરીને અલેદ્ભાવે પરમ પ્રદાન લીધે યાય છે પરમાત્મા દશાને રૂપાવીત ધ્યાનથી પામે છે ॥ ૧૨૪ ॥

यजन्ति ज्ञानदीपेन, पुद्गरूपफलेन च,
परात्ममङ्गलप्राप्त्यै, कुर्वन्ति भावमङ्गलम्. ॥ ૧૨૪ ॥

અર્થ — જ્ઞાનરૂપી દીપક વડે જે પરમાત્માને પૂજે છે તેમજ શુદ્ધ સ્વરૂપમય ફલવડે પૂજા કરે છે તેમજ આગતિ મંગલ-દીપક વડે પરમાત્માનુ જે યજન પૂજન કરે છે તે આત્માને ભાવ મંગલની પ્રાપ્તિ માટે યાય છે ॥ ૧૨૪ ॥

વિવેચન — જે ધ્યાન યોગી આત્મ દર્શનની અભિજ્ઞાથી હોવાથી સમ્યક્ જ્ઞાન વડે સ્વરૂપ શુદ્ધ ચેતન્યનો જ્ઞાનાનુભવ રૂપ દીપક મગટાવીને સર્વ બાધા અને અવ્યતર આશ્રયોને દુર કરતો બાધાવ્યતરથી પવિત્ર થઈને પ્રભુ પરમાત્માને અને અતરાત્માને એકત્વ ભાવે નિરખતો પરમાત્મા સ્વરૂપમાં આત્મ જ્ઞાન રૂપને સમર્પે છે એટલે આત્મ અર્પણ રૂપે પૂજક કહેવાય છે અને આત્માના શુદ્ધ નિરાપણુ સ્વરૂપ જે પરમાનંદમય ફલ રૂપ આત્મ સ્વરૂપને અલેદ્ભાવે પરમાત્માના ચરણમાં સમર્પે છે વળી આત્માની પરા-શ્રેષ્ઠ દશાને પ્રાપ્ત કરવાનો મંગલમય ઉદ્દેશ રાખીને જે ભાવશુણુ સ્તવના રૂપ પદસ્ય ધ્યાન રૂપ ભાવ

મગલમય મગલ દીપક પ્રગટાવીને આત્મ સ્વરૂપને પરમાત્મ ભાવમા એકત્વ કરીને સમર્પે છે તે અવશ્ય પરમાત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે જ યાય છે જ્ઞાનસાર ભાવ પૂજા પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે,

સ્ફુગ્ન મદ્દલદીપ ચ સ્થાવયાનુમય પુરઃ ।

યોગનૃત્યપરસ્તીર્યત્રિક સયમવાનુ મય ॥

જ્ઞાનાનુભવમય દેહિધ્વિમાન મગલરૂપદીપકને પરમાત્માની સન્મુખ સ્થાપન કરીને યોગ ત્રણની શુદ્ધતારૂપ સયમમય નૃત્ય વડે પરમાત્માનુરૂપસ્થ ધ્યાનરૂપ વાજિત્રિક વગાડનો ધ્યેયજે પરમાત્મારૂપસ્થ ભાવનુ ધ્યાન અને ધ્યાતારૂપ આત્મા એકત્વ અલોકભાવે ધ્યાન યવારૂપ ધ્યેય ભાવમગલ દીપક પૂજાને કરીને તુ પરમાત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કર ॥ ૧૨૪ ॥

વાદયન્તિ પરગ્રેમ્ણા, સત્યઘટા મુદુર્મુદુઃ

સમાધૌ શુદ્ધતાં પ્રાપ્તાઃ પરાત્માનો મરન્તિ હિ ॥ ૧૨૫ ॥

અર્થ - ગ્રેષ્ઠ પ્રેમરૂપ વાજિ ૪ અને સત્યરૂપ ઘટાને વારવાર વગાડનો તુ આત્મ સમાધિમા શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કર જેથી તુ પરમાત્મા ભાવને પ્રાપ્ત કરીશ ॥૧૨૫॥

(વિવેચન - જગતના સર્વ જીવો મારા સમાન ગુણ ધર્મ સ્વરૂપવત હોવાથી તેઓ અને મારામા સમાનતા ॥ તેથી કર્મના યોગે ઉચ નીચ કુલમાં આવેલા હોય ઉચ કે નીચ કાર્ય કરતા હોય તો પણ સમાન ધર્મ સત્તાગત હોવાથી તે સર્વ પ્રાણીઓ મારા બધુઓ છે તેમાં અને મારામા કોઈ ભેદ નથી મારે

પરમ પ્રેમથી આત્મ ભાવે તેમને માનવા તેમનું દિન થાય તેઓ ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરે તેવી સમ્યગ્ જ્ઞાન વા દાનની ઘટાથી ઉદ્ધોષણ કરવી વારવાર તેમને આત્મધર્મમાં જોડવા તેવી સત્યનામય આત્મ ઉપદેશ રૂપ ઘટા વારવાર દેશેદેશ જગદાવધી જોઈએ તે વસ્તુનું પરમાત્માની ઘટારૂપ પૂજા છે અને તે મૈત્રી પ્રેમ ભાવનાથી આત્મ સમાધિમાં અપૂર્વ શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાય તે પરમાત્મભાવને પ્રાપ્ત કરાવે છે થી યથોચિત્ત મહોપદેશ નાનસારમાં જણાવે છે કે,

લક્ષ્મ-મનસ સત્ય ઘર્ષ્ટાં ચાદયત સ્તર ।

પૂજામાનસસ્યેત્ય, કરમ્નોદે મહોદય ॥ ૭ ॥

આમ ભાવ પૂજામાં માનસથી અત્યન્ત ઉ લાસને પામતો આત્મા સત્ય મનોદ્વાસમય ઘટાનાદને વગાડતો સત્ય આત્મ સ્વરૂપમાં પરાયણ થયો છો પરમાત્માના સ્વરૂપમય એકત્વભાવ પામે છે તેને આત્મસ્વરૂપની સર્વ શક્તિ વીર્યનો પૂર્ણ પ્રકાશ થવાથી આત્માને મહોદય મે ક્ષપ્રાપ્તિમય શક્તિ હાથમાં આવેલી જણાવી એટલે આત્મા સમભાવમય શુદ્ધ સમાધિમાં પરમાત્મ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ કરનારો થાય છે જ

સામાર જ નિરાકાર, સચાતો વ્યક્તિત્વ સ્વય,

આત્મરૂપ સદા રમ્ય, પાર હિ નૈવ પ્રાપ્યતે ॥ ૧૨૬ ॥

અર્થ —આત્મા સત્તાથી નિરાકાર છે અને વ્યક્તિથી સાકાર સ્વય પોતે છે તેનું સ્વરૂપ સદા આનંદદાયક છે તેના સ્વરૂપને કોઈ પણ પાર પામી શકતું નથી ॥૧૨૬॥

વિવેચન--આત્મા કર્મ સયોગથી અનાદિકાલના પ્રવાહથી વ્યક્તિ રૂપે નવા નવા શરીર ઇન્દ્રિયો કર્મ મન પુદ્ગલો વિગેરેના ક્ષીરનીરની પંથે પ્રાય એકાકારતા પામેલો હોવાની અપેક્ષાએ સાકાર આકારવત છે તેમજ તેના સહજ મુખ્ય સ્વભાવનો વિચાર કરતા રૂપ રસ વર્ણ ગંધ સ્પર્શ શબ્દ લઘુ ગુરુ વિગેરે જે પુદ્ગલ કર્મનો સ્વરૂપથી તેમાં અભાવ હોવાથી અને આત્માનો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગ ઉપશુલો આકાર વિનાના હોવાથી આત્મા નિરાકારતા સ્વરૂપની સત્તાથી પણ છે તેમજ સર્વ કર્મનો ક્ષય થતા પરમ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ વ્યક્ત ભાવે પ્રગટ થાય છે તેજ રૂપ આપણુ સ સારીનું શરીર કર્મ ઇન્દ્રિય વિગેરેના સહકારથી ચારગતિમાં રહેવા સર્વ પ્રાણી ઓનું વ્યક્તિભાવે સાકાર રૂપ હોય છે અને સત્તાની અપેક્ષાથી મૂલ આત્માના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી નિરાકાર છે તે આત્મારૂપ નિજ સત્તા વડે સદા આનંદ આપનારું સુહર છે તે આત્મા સ્વરૂપનું વર્ણન કરતા કોઈ કેવલી તેનો પાર પામી શકતા નથીજ ગીતામાં જણાવે છે કે,

નાન્તોઽસ્તિ મમ દિવ્યાના વિભૂતિનાં પરતપ ॥

આત્માની જે દીવ્ય મહાશક્તિઓ વિભૂતિઓ રહેલી છે તેનો કોઈ પણ અત એટલે સંખ્યાનું માપ કાઢી શકે તેમ નથી ॥ ૧૨૬ ॥

રજસ્તમોવિનિર્મુક્ત, નિર્મય ચ નિરામય,

રૂપાતીતચ નિસ્સજ્જ, બ્રહ્મરૂપ મદીયન્મ્ ॥ ૧૨૭ ॥

અર્થ - રાજસ તામસ રૂપ જે પ્રકૃતિઓ છે તેથી

મુખ્ય થયેલા એવા માટે બધા અને રાગવિનાશ સગવિનાશ
રૂપાવીત-રૂપવિનાશ શુદ્ધ બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે ॥૧૨૭॥

વિવેચન - આત્માનું સદૃશ સ્વરૂપ સત્તાગત બાવે
પુણ્ય રૂપ રાજસ તામસ અને સત્વરૂપ ત્રણ પ્રકૃતિ
વિનાશ ॥

‘ સત્ય રજસ્તમ ઇતિ ગુણા પ્રકૃતિસમ્મયા ’ ।

નિવૃત્તિ મહાવાદો દેહ દેહિનમન્યયમ્ ॥૧૬॥

હે મહાબાહુ ! સત્વ રાજસ તામસ એ રૂપ ત્રણ પ્રકૃતિ
ના શુદ્ધો દેહિ આત્મા દેહમાં વસતો હતો સત્તાથી અવિનાશી
હોવા છતાં અનાદિ કાલના મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન આદિ દોષના
યોગે ઉપજાવે છે તેમાં રજસ પ્રકૃતિથી પુણ્ય ભયવિષય
ભોગના રાગથી તેની પ્રાપ્તિની અત્યંત તૃષ્ણા વડે અશુભ કર્મોના
બંધ કરે છે અને તામસથી અજ્ઞાન મોહ પ્રમાદ આગસ
નિદ્રા કરતો અશુભ કર્મ બંધે છે તથા સત્વપ્રકૃતિથી તપ
સયમ જ્ઞાનાભ્યાસવત્ હોવાથી દેવશુદ્ધ બક્ષિત કરતો નવા
જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરતો સાતા વેદનાય શુભ કર્મોના બંધ કરે
છે તેમજ આત્માને નિર્મલ પ્રકાશ કરે છે ગીતામાં જણાવ્યું
છે કે,

“ રજો રાગાત્મક વિદ્ધિ, તૃષ્ણાસક્તસમુદ્ભવમ્ , ॥

તમસ્ત્વજ્ઞાનજ વિદ્ધિ, મોહન સર્વદેહિનામ્ ,

મમાદાલસ્યનિદ્રામિ , તન્નિવૃત્તિ મારત ॥

રાજસ રાગ રૂપ હોવાથી જીવે રજસ વડે ખાયદન્દ્રિ

યના વિષયના લોગના ગ્રેમ કરીને તેની પ્રાપ્તિની તૃષ્ણા કરતો તિર્યચ્યોનિનુ કર્મ ઉપાળે છે, તેમ તામસ પ્રકૃતિવાળો અજ્ઞાન મોહ આળસ પ્રમાદ નિદ્રાને લોગવતો આર્ત રોદ્ર ધ્યાનથી નરક તિર્યચ્યોનિમા જવા યોગ્ય અશુભ કર્મ પ્રકૃતિને બાંધે છે અને સત્વ પ્રકૃતિવત માયાવિનાનો સરલ હોવાથી દેવ શુદ્ધ ધર્મની ભક્તિ કરતો પવિત્ર જ્ઞાન વડે આત્મ સ્વરૂપનો પ્રકાશ પામતો શુભ કર્મનો સાતાવેદનોય કર્મનો બધ બાંધે છે દેવાયુધ્યનો ગીતામા કહ્યું છે કે,

‘તત્ત્વનિર્મલત્વાત્મસાક્ષકમનામયમ્ ।

સુલ્કસન્નેન ઘઘ્નાતિ જ્ઞાનસન્નેન ચાજ્ઞય ।

એમ હે નિષ્પાપ અર્જુન સરલતાવડે માયા રહિત હોવાથી શુદ્ધનો ઉપાસના કરતા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સાથે ઇન્દ્રિય સમય કરતો સર્વ લાગેની અહિંસા પાળતો, રોગ વિનાનો થયો છતો સુખ પૂર્વક સાતાથી લોગવાય તેવા શુભ પુણ્ય કર્મને બાંધતો આત્મસ્વરૂપનો પ્રકાશ પામે છે અને નિરતર આત્મ સ્વરૂપનું પદસ્થ પિડસ્થ રૂપસ્થ ધ્યાનવડે આત્માને ત્રણે પ્રકૃતિથી રહિત કરીને શુદ્ધ પરમાત્મ સ્વરૂપ નિર્મલ નિરામય રોગરહિતચિર જીવ બનાવે છે, શરીર ઇન્દ્રિય મન કર્મનો ક્ષય કરીને પરમાત્મનો પ્રત્યક્ષ લોકતા બને છે તેથી તે રૂપથી રહિત રૂપાત્મીન અને કર્માદિના સંગ-સંયોગ વિનાનો થયો હતો શુદ્ધ પરમ બ્રહ્મ સદાશિવ બને છે હું પણ નિજ સહજ સ્વભાવથી શુદ્ધ બ્રહ્મ સત્તા એ જ છું ॥૧૨૭॥

अहं त्व नैव यत्राऽस्मि, दुःखवर्हिर्न यत्र च,

नचायुय निप्राणांश्च, तद्धाम परम मम.

॥ ૧૨૮ ॥

અર્થ — જ્યાં હું અને તુને બેઠાં નથી જ્યાં હું બે
વેલીની પરપટા નથી જ્યાં આયુષ્યની મર્યાદા નથી એવો
નથી પ્રાણો નથી તેવું પરમ ધામ માફ છે ॥ ૧૨૮ ॥

વિરેચન — સસારમાં પ્રાણીમાત્ર કર્મના સબધે
સદા બધાએ હોવાથી મોહના ભેરથી જે પૂર્વ કરેલા શુભાશુભ
કર્મના ફલરૂપે પ્રાપ્ત થયેલા શરીર ઇન્દ્રિયો મન વિગેરેમાં
અજ્ઞાન મોહ મિથ્યાત્વવડે જીવ હું ગોર છું હું કાળો છું
આ શબ્દ ધન સ્ત્રી કાસ સર્વે માફ છે હું ઉચ મહા
પ્રાણી આચાર્ય છું, તું નોકર શિષ્ય કે શુભામ છે તેવો
કો. જ્યાં કર્મ શરીર ઇન્દ્રિય નથી, તેવું જે ક્ષેત્ર
હોય તેમજ દુઃખની પરપરાનો જ્યાં સર્વથા અભાવ
છે તે પરમધામ માફ જ છે તેથી અન્ય શરીર અને
કર્મ છે તે જ દુઃખનું કારણ છે તેનો જ્યાં અભાવ
હોય ત્યાં દુઃખની અસ જોટલી પણ સત્તા રહેલી જ
નથી, તેમજ સકલ વિકલ્પનો અભાવ થતાં નવા કર્મ
બધનો અભાવ થવાથી આયુષ્ય અને પ્રાણોનો પણ બધ કે
સત્તા નથી, સર્વ અક્રિયા ત્યાં કરીને પરમ શુદ્ધ થયેલ
આત્મા પ્રજ્ઞા સ્વરૂપ પરમાત્મા મેળવે છે તે જ માફ સહજ
ધામ અને સ્થાન છે તે માટે પૂજ્યો જણાવે છે

ઉપાધિજનિતા યે યે માવા જમનરાદિકાઃ

તેષાં નિષેધેન સિદ્ધરૂપ પરમાત્મન ॥ ૧ ॥

જે જે કર્મ સંયોગી રાગદ્વેષની પરિણતિથી આઠ કર્મના
વિકાર યોગે જન્મત્વ, જાતત્વ, યુવાનત્વ, વૃદ્ધત્વ, રોગ, વ્યાધિ,

થિતા, કુટુંબકલહ, યનુનું બલ વિગેરે બાપો આત્માને મોહજન્ય ઉપાધિથી થાય છે વસ્તુતઃ આત્મા નિશ્ચયબાવે તેથી ભિન્ન છે, સર્વ પૌદ્ગલિક બાપોનો ત્યાગ થવાથી જ પરમ શુદ્ધ સ્વરૂપ બાદી રહે તે આત્માનું સહજ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તેવા પરમાત્માઓ મુક્તિમા વસે છે તે કેવા છે તે જણાવતા કહે છે કે જ્યાં જન્મ મરણ આદિ પુદ્ગલનો ગ્રહણ મોચન રૂપ વ્યાપાર નથી સહજાનંદ જોગવાય છે તે જ આત્માનું ઉવદનું શાશ્વત ધામ છે પરમાત્મજ્યોતિર્મા પૂજ્યશ્રી જણાવે છે કે

યતો યાતો નિર્વર્તતે, ન ચ મનસો ગતિઃ ।

શુદ્ધાનુમયમયેષ તદ્ધામ પરમાત્મનઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ —જેતું સ્વરૂપ કહી શકાય તેવું નથી મન પણ તેના સ્વરૂપનો બોધ પામી શકતું નથી એક માત્ર શુદ્ધ અનુભવ વટેજ રૂપાતીત ધ્યાનયોગે પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ અનુભવથી જેતું સ્વરૂપ જણાય છે તે પરમ ધામ પરમાત્માનું છે વળી ગીતા જણાવે છે કે,

નિર્માન મોહજિત સગદોષા અધ્યાત્મનિત્યા ।

વિનિષ્ક્રાન્તકામાઃ કદૈર્ વિશુક્તાઃ સુત્વમસૈ ।

ર્ગચ્છન્ત્યમૃતાઃ પદમન્યય તત્ ॥ ૧ ॥

ન તદ્ ભાષયતે સૂર્યો ન ચ શર્શાંકો ન પાવક ॥

યદ્ ગત્વા ન વિવર્તન્તે તદ્ ધામ પરમ મમ ।

માન મોહ જેને નથી અને સગા સબંધી મિત્રાદિનો સગ અથવા કર્મરૂપ મોહમય મમતાનો લોગવૃત્તિનો સગ જેમણે સદા મનથી દૂર કર્યો છે વળી સદા આધ્યાત્મ ભાવમા વર્તતા છતાં સર્વ પુદ્ગલ ક્ષુબ્ધી આશાઓનો ત્યાગ કર્યો છે રાગદ્વેષ રતિ અવતિ ક્ષુબ્ધ કુષ્ઠ શત્રુ મિત્ર વિગેરેનો ત્યાગ કરીને પુણ્ય ભગૃત થયેલા આત્મજ્ઞાની યોગીઓ અવશ્ય મોક્ષની અવિચલિત હૃદયીને પ્રાપ્ત કરે છે મોક્ષને પામે ■ કે જ્યાં સૂર્ય ચન્દ્ર કે અગ્નિ પોતાનું કાર્ય કરી શક્યા નથી વળી જે ધ્યાનને પામીને યોગી પામે સંસારના આવર્તમા પડતો નથી તેવું પરમ પવિત્ર સહજાનંદમય મારૂ આત્મ સ્વરૂપનું સહજધામ છે તેમજ સર્વ કર્મોનો સળીજનાશ થયેલો હોવાથી તેવા કર્મબંધનો અભાવ થાય તેથી આયુષ્ય આરગતિ દશપ્રાણની ઉત્પત્તિ કે વિનાશ પણ નથી જ જ્યાં કર્મનું બીજ હોય ત્યાં જ ક્ષુભ કે અશુભ કર્મના બંધન અને મોક્ષની પરપરા હોય છે પરમાત્માઓ સિદ્ધ સ્વરૂપ હોવાથી તેનો સર્વાંશ અભાવ જ છે હજી છે કે,

અદહા દર્શનનાનોપયોગમમૂર્તય ।

આકાલ પરમાત્માનં સિદ્ધા સત્તિ નિરામયા ।

શરીર રહિત જ્ઞાન દર્શન આરિત્ર વીર્ય ઉપયોગથી યુક્ત છતાં અમૂર્ત-આકાર અને કર્મ લેપ વિનાના સદા કાલ પરમાનંદના લેક્તા સિદ્ધ પરમાત્માઓ રોગ શોક રહિત નિરામય વર્તે ॥ ૧૨૮ ॥

નિર્લેશ્ય ક્ષાયિક ભવ્ય, ભવ્યાઽભવ્યસ્વમાપકમ્

આધિવ્યાધિવિનિર્મુક્ત, તમે સ્થાનં સનાતનમ્ ॥ ૧૨૯ ॥

અર્થ - લેશ્યા વિનાના તથા સુહર ક્ષાયિક ભાવ
વત તથા ભવ્યાભવ્યત્વ સહજ સ્વભાવવાળા આધિવ્યાધિથી
સદા મુક્ત એવું સિદ્ધ પરમાત્માનું અને મારૂં સ્થાન છે

(વિવેચન - સ સારી આત્મા કૃષ્ણ નીલ કાપોત તેજો
પદ્ય શુકલ લેશ્યાવત હોય છે ત્યાં સુધી શુભાશુભ મનનો
વ્યાપાર થાય ત્યાં સુધી તે લેશ્યાની ઉત્પત્તિ વર્તે છે શુભ
કાર્ય કરનારાને તેજો પદ્ય શુકલ લેશ્યા હોય ॥ અશુભ
કાર્ય કરનારાને નરક ગામી જીવોને કૃષ્ણાદિ ત્રણ અશુભ
લેશ્યા હોય ॥ તેનો મોક્ષ સ્થાનમાં અભાવજ છે
તેમજ સર્વ કર્મ આવરણોનો ક્ષય થવાથી અનંત જ્ઞાન
દર્શન આદિન વીર્ય નિરામાયત્વ અનંત જીવન અગુરુદ્યુત્વ
અનામિત્વ વિગેરે ક્ષાયિક ભાવે સદા વર્તે ॥ તેમજ ભવ્ય
સુહર અનેપમ પરમાનંદનો લોકતા છે અચલત્વ ભાવ
હોવાથી ભવ્યાભવ્યત્વ ભાવ પણ વર્તે છે જેવી જે સ્વભાવ
પ્રગટ થયો છે તે અવિચલિત સદા શાશ્વત ભાવે વર્તે
છે તેમ કર્મ શરીર ઈન્દ્રિય મનનો અભાવ હોવાથી સર્વ
આધિવ્યાધિ ઉપાધિથી પણ સદા મુક્ત જ છે એવું જે
સ્થાન સિદ્ધ પરમાત્માનું છે તે જ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાની
મારી મહજબાવે શક્તિ હોવાથી સત્તારૂપે તે મારૂં ધામ અતે
છે તેને હું ભવ્ય હોવાથી જાગેલો હોવાથી અદ્ય વખતમાં
પ્રાપ્ત કરીશ જ બ્યારે મારો તેવી જાગૃતિ આવી ॥
ત્યારથી હું અપુનર્જંધક થયો છું ॥ ૧૨૬ ॥

તત્માપ્ત્યર્થમુપાસ્યોઽય, સર્વતીર્થમકાશક*

આત્માન્તગુણસ્થાન યત્ર સર્વં હિ મીયતે. ॥ ૧૩૦ ॥

અર્થ - તે આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ શક્તિ માટે આ પરમાત્માના સ્વરૂપની ઉપાસના કરવી માત્રાએ તે સર્વ તીર્થોના પ્રગટ કરનારા છે આત્મા અનંત ગુણોનું સ્થાનક હોઈને સર્વ જગતના પાપોનો પ્રમાણુ જ્ઞાન કરનારો છે ॥ ૧૩૦ ॥

વિવેચન — તે આત્મ સ્વરૂપના અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા માટે તે સર્વ દોષ સુખ સર્વ આત્મગુણ વ્યક્ત કરવા વીત રાગ પરમાત્મા અરિહત સિદ્ધ રૂપ પરમ બ્રહ્મની ઉપાસના અવશ્ય કરવી જોઈએ જે વસ્તુની આપણે જરૂર હોય તેની પ્રાપ્તિને અર્થે તેના પૂર્ણ કર્તોની પામે જઈને માગણી કરતા મેળવી શકીએ છીએ પણ વન વગડામાં પાણીની ઈચ્છાવાળા મૃગો મરૂં મરિચીની ઝાંઝવાના પાણીની ઉપાસના કરતા હોવાથી સત્ય જલનો લાભ નથી પામતા તેમ આત્મ સ્વરૂપ જેઓનું મહામોહથી અવરાણુ હોય તેવા શરીરના પશુ બળવાળા ઠોંઠં દુર દેવની ઉપાસના કરવા લાગીએ તો તેમના શીપાસ થવું પડે છે માટે આત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાના અર્થિઓએ પરમ બ્રહ્મ વીતરાગ દેવની જ ઉપાસના કરવી જ્ઞાનમારમા જણા સુ છે કે

“ નિર્ચિકાર નિરાવાધ, જ્ઞાનસારમુપેયુપામ્ ।

વિનિવૃત્તપરાજ્ઞાના, મોક્ષોઽયૈવ મહાત્મનામ્ ॥ ૧ ॥

સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો પરમ પરમાર્થ જેમને પૂર્ણ પ્રગટ થયો છે તેવા પરમાત્મા વડે જેમા શરીર ઇન્દ્રિય

મનના વિકારવત્ ભાવોનો અભાવ છે અને વેદનીય કર્મનો અભાવ હોવાથી નિરાબાધ બાધા-પીડાથી રહિત છે મોહ અને જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અતરાય કર્મનો ક્ષય થયે હોવાથી જેમનો ઉપદેશ પૂર્ણ પ્રમાણિક હોવાથી બાધ દોષ વિનાનો હોય છે તેવા મહાત્માઓ જ્ઞાનમાર રૂપ હોવાથી તેમની ઉપાસના કરનારા તેવા જ્ઞાન સારને આત્મ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે તે જ સર્વ તીર્થરૂપ દ્વાદશાગને તથા તેના ઉપાસક સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા રૂપ તીર્થને તે તીર્થ કહે પ્રગટ કરે છે તેની ઉપાસના કરનારને અહિંયા પણ પરમ અદ્વાદજનક ભોક્ષ સુખની વાનગી પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તે આત્મા અનત શુણ્ણ સ્થાન છે જો કે હાલમા સત્તા રૂપે શુભ છે પણ પરમાત્માની ઉપાસના કરનારા સર્વ કર્મનો ક્ષય કરીને પ્રગટ કરે છે જ અને સર્વ જગતના સર્વ પદાર્થો દ્રવ્યત્વ શુણ્ણત્વ પર્યાયત્વ રૂપે અનત છે તેનું યથાર્થ ભાવે પ્રભાણ જ્ઞાનને સમયે સમયે પ્રાપ્ત કરે છે અને સ્વ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરે છે કહ્યું છે કે

“एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः।
सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा, एको भावः सर्वथा तेन दृष्ट ॥१॥

જે મહાપુરૂષે એક પદાર્થને દ્રવ્ય પર્યાય શુણ્ણરૂપે સર્વ સ્વભાવથી જાણે છે તે મહાત્મા જગતના સર્વપદાર્થોને પણ સર્વ સ્વભાવથી પૂર્ણ જાણે છે જે સર્વપદાર્થોને સર્વથા જાણે છે તે જ એક પદાર્થને પણ પૂર્ણ સ્વભાવથી જાણે છે જે સર્વને સર્વથા જાણે છે તે જ એક પદાર્થ પણ પૂર્ણ સર્વ

ભાવથી જાણે છે એટલે આત્મા પોતાના સ્વરૂપને યથાર્થ શુદ્ધ થતા સર્વેનો જ્ઞાતા પ્રમાતા સ્વરૂપ રમણ બોગી આત્મ દર્શી થાય છે

સમ્યક્ધૃતેન સપ્રાપ્યો દદૃશ્યો ચિદ્રત્નો જિન
કૈથિદ્ધ્યાનવિયાનિષ્ઠૈર્જ્ઞાનિમિદ્દયતે પ્રમુ ॥ ૧૩૧ ॥

અર્થ — દેહમાં વસેલા ચિદ્રૂપ જિન સમ્યક્ ધૃત જ્ઞાનથી જણાય છે અને દેહવાડ ધ્યાન ક્રિયામાં નિષ્ઠ થયેલા જ્ઞાનીઓ તે પ્રમુ આત્મ સ્વરૂપ દેખે છે ॥ ૧૩૧ ॥

વિવેચન — આત્મા કર્મમાં બેરાએલો હોવાથી શરીર મન અને ઇન્દ્રિયનું ધર કરીને તે અનાદિ કાલથી વસેલો ॥ આમ હોવા છતાં પણ તેનું ચિદ્રૂપત્વ પરમાત્મા જીનેશ્વર અને સિદ્ધની સમાન સત્તાએ શુદ્ધ કરેલું હોવાથી તે અપેક્ષાએ જીનેશ્વર સમકક્ષનથી શુદ્ધ કહેવાય ॥ જેમકે ભતિવ ત પથ્થરમાં જો મુદર પ્રતિમા થવાની યોગ્યતા હોવાથી સત્તાએ ગૌણભાવે તે વસ્તુઓ તેમાં ગણી શકાય છે ભગ્ન આત્મામાં અરિહત સિદ્ધત્વ પામવાની યોગ્યતા સત્તાએ ગૌણ ભાવે રહેલી ॥ તેથી અરિહત તે આત્મા સમકક્ષનથી કહી શકાય છે જ સ્વેચ્છગચ્છાસામા જણાવે છે કે,

નાણાદ્વિજાત ગુણોઽવેય, અરુગમણહ ચ લોગપરિમાણ ।
ક્ષતા મોક્ષા જીવ મન દુ સિદ્ધાણ તુલ્યમિણ ॥ ૧ ॥

અર્થ — જીવ આત્મા જ્ઞાન દર્શન આરિત વીર્ય ઉપયોગ વિગેરે ગુણ પર્યાયની અનતતાથી મુક્ત છે અને નિરૂપનથી

રૂપરહિત તથા પાપરહિત છે તેમજ સત્તાથી લોકપ્રમાણુ વ્યાપક છે લોકમા જે આકાશ ધર્મ અધર્મના જે અસખ્ય પ્રદેશો કે તેજા જ પ્રમાણુમા આત્મા પણ અસખ્ય પ્રદેશમય છે તેમજ નિઃસ્વયનયના શુદ્ધ સ્વભાવથી જ્ઞાનાદિ ગુણ પચાસિનો કર્તા લોકજ્ઞ છે વ્યવહારથી સસારીત્વભાવે અશુદ્ધ હોવાથી સ્વકર્મ શરીર ઇન્દ્રિય મનનો કર્તા લોકજ્ઞ છે તે કર્મનો અને તેના ફળનો પણ તેજ લોકજ્ઞ છે તે કર્મના આવરણથી યુક્ત હોવાથી દેહમાં વસે છે તો પણ ચિદ્ધ ધન સ્વરૂપતા તેની સત્તાથી કાયમ જ છે તે આત્મા શ્રુતજ્ઞાનનો ચારિત્ર અને શ્રદ્ધાવી અભ્યાસ કરતા જપ તપ ધ્યાન કરતા આત્મ સ્વરૂપના ધ્યેય ધર્મને વ્યવહાર ધર્મની ક્રિયામાં એક નિષ્ઠાવત થયેલો જીવ-યોગી મુનિ સ્પષ્ટ વા રૂપાતીત ધ્યાન કરતો આત્મ સ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરે છે તેમ વીતરાગ દેવલી ભગવતો જણાવે ॥ ૧૩૧ ॥

સન્યાસિના પર પ્રાપ્ય., કુટસ્થો નિશ્ચલો વિદ્યુ.,

મમત્વભાવસન્યાસા, દાત્મા સન્યાસયાન સ્મૃત' ॥૧૩૨॥

અર્થ — સન્યાસીઓએ કુટસ્થ નિત્ય વિદ્યુ એવા પદ્માત્માને પ્રાપ્ત કરીને મમત્વ ભાવનો સન્યાસ કરવાથી આત્મા સત્ય સન્યાસી થાય છે ॥ ૧૩૨ ॥

વિવેચન — જેઓએ સસાર ભોગ વૈભવનો લોભ લાલચનો ત્યાગ કર્યો છે તેઓ સ્ત્રી ધન કુટુંબ પુત્ર વિગે રેનો ત્યાગ કરે છે તેઓ સન્યાસી કહેવાય છે જે પુરુષોએ ભાષા તૃષ્ણા અને કામાદિનો ત્યાગ કર્યો હોય તે સન્યાસી

હવે જેઓએ ઉપર જણાવેલી પુણ્ય માયાથી બનેલ
વૈભવ શોગની લાલચનો સન્યાસ કરેલો હોય તેઓનું મન
પરમાત્માના તવા આત્માના સ્વરૂપમાં શોધન કરવા તરફ વળે
છે તેને શુદ્ધ પાતેથી જે અનુભવ થયો હોય તેને ધ્યાનથી
ધ્યેયમાં ઉતારતો સન્યાસી યોગી યતિ સાધુ સતો દ્રવ્યત્વની
અપેક્ષાથી આત્માનું અસંખ્ય પ્રદેશિત્વ ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગ
વતપણું તે શુભોથી સદા સત્તાવડે અવિચલિતત્વપુરુ
હોવાની કુસ્થિતિ કહેવાય છે એટલે કટ પટ શરીરોદિ જડ
વસ્તુઓમાં જુ. સ્વરૂપમય ચૈતન્ય જ્ઞાનચન ચારિત્ર પીર્ય
ઉપયોગ ધર્મો ॥ તેથી આત્મા સ્વ સ્વરૂપી અવિચલિત
હોવા છતાં સત્તાએ સર્વ લોક વ્યાપક વિશુ છે ગીતા જણાવે
છે કે

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરચ્ચાક્ષર एव च,
ક્ષર सर्वाणि भूतानि कुटस्थो, अक्षर उच्यते ।

આ જગતમાં બે પ્રકારના પુરુષો-પદાર્થો ॥ એક ક્ષર
અગ્નિ-વિખરુ-વિનાશ પામવો એવા જડ પદાર્થોના પુરુ
ગલ રૂપ એક પદાર્થત્વ ધર્મવત્ જડ ભૂત રૂપ પુરુષ
ગણાવ્યો ॥ બીજો અક્ષર કોઈપણ કાલે જ્ઞાન દર્શન ચારિ-
ત્રોદિ ચૈત ય સ્વરૂપના નાશ નહિ પામતી હોવાથી સ્વ
સ્વભાવમાં નિજ સત્તાથી અવિચલિત હોવાથી અક્ષર ન શ
નહી પામનાર એવો, છતાં કર્મના બળથી કુટ-એટને
શરીર તેમાં અનાદિજાલથી વસતો હોવાથી કુટ-ચ શરીરધારી
આત્મા દ્રવ્યત્વ બાને અક્ષર જ છે, તેમજ જ્ઞાન શક્તિથી

સર્વ રાજ હોકમા રહેલા જડ ચેતન પદાર્થોનો જ્ઞાતા હોવાથી સર્વ સ્વેય પદાર્થોમા જ્ઞાન શક્તિરૂપ શક્તિથી પણ વ્યાપક હોવાથી વિભુ છે આત્મા પરમ પ્રદાનુ સ્વરૂપ જોવા ઇચ્છતો પરમ શુદ્ધ પરમાત્મા સ્વરૂપનું આત્મા રૂપાતીત ધ્યાનવડે પ્રત્યક્ષ કરી શકે છે શ્રીહિમચદ્રાચાર્ય પ્રભુ યોગશાસ્ત્રમા જણાવે છે કે—

આત્માનમાત્મના વેત્તિ મોહત્યાગાદ્ યયાઽઽત્મનં

તદેવ તસ્ય ચારિત્ર તજ્ઞાનઞ્ચ દર્શનમ્ ॥૨॥

આમાને આત્માજ જોઈ જાણી શકે છે પણ તે જ્યારે મોહ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ મમતાનો ત્યાગ કરે ત્યારેજ જાણી શકે છે જેમ દુનિયામા ચરમા ઝીણી વસ્તુને શુદ્ધ કરી દેખાડે છે તેમ આમા નથી આત્મા સ્વ શક્તિથી મોહાદિનો ત્યાગ કરે ત્યારેજ તે રૂપસ્થ રૂપાતીત ધ્યાનવડે જાણી શકે છે તે ધ્યાતા ધ્યાન અર્ને ધ્યેયનો એકત્વ ભાવ થાય તે જ તેનું દર્શન, તેમાં સમજૂતા, તેની વિચારણા રૂપ જે આત્મ પરિણતિ તેજ સાચુ ચારિત્ર જ્ઞાન અને દર્શન છે એમ સમજવું તેનું દર્શન કરનારો તેજ સાચા સંપાસી કૃદીર યોગી માધુ મહાત્મા સમજવા ॥ ૧૩૨ ॥

નિર્મમો નિરહકારો, નિગમવતો જિતેન્દ્રિયઃ ।

જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગી, સિદ્ધભૂમાય વલ્પતે ॥૧૩૩॥

અર્થ —જે નિર્મમ હોય, નિરહકારી હોય, નિરાશક્ત અને જિતેન્દ્રિય હોય તેનો જે વૈરાગ્યભાવ તેનેજ જ્ઞાન

જાનિંત વૈરાગ્ય કહેવાય છે તેજ વૈરાગ્ય સિદ્ધિ મૂમિ માટે
યોગ્ય ગણાય છે ॥ ૧૩૩ ॥

વિવેચન —જે આત્માએ ભરત મહારાજની પેઠે શરીર
ધન રાજ્ય સ્ત્રી અને લોગનો મમત્વ દે આ કાર્ય પણ માફ
નથી જે જડ અને ચેતન વસ્તુઓ માગી પાસે વળે છે
તે ભારી નથી આ શરીર અને મન પણ માફ નથી એવી
રીતે મારાપણા ઉપ મમત્વનો ત્યાગ કરી જે મહ અભિમાન
તેનો પણ ત્યાગ કરે છે તે સર્વ આત્મા નિઃશયનયથી સમાન
છે કાંઈ ઉંચો કે નીચો નથી જ શ્રીમાન્ યશોવિજયજી
વાચકવર જ્ઞાનસારમાં જણાવે છે કે—

અહ મમેતિ મમાડય, મોહસ્ય જગદાન્યકૃત્ ।

અપમેવદિ નમ્યુર્વં પ્રતિમન્ત્રો દિ મોહનિત ॥

હું અને માફ આવો મોહનો “અહ મમ” મત્ર આખા
જગતને આધાર (સત્ય વસ્તુને પાસે છતાં પણ ન જોઈ શકે
તેવું) બનાવ્યું છે પણ તે શક્તિની સામે પરમાત્મા અરિહંત
ભગવતે નાહ ન મમ આ શરીર ઈન્દ્રિયો મન તેહુ સ્વરૂપે
નથી તેમજ તે શરીર ઈન્દ્રિય મન દોષલત વિગેરે જે અમુગોચર
છે અને કેટલુંક અચક્ષુગોચર અન્ય ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ થાય છે જેને હું
આજ સુધી અધળની માફ માનતો હતો તે સર્વ વસ્તુ સ્વરૂપે
માફ નથી તેમા મારે કાંઈ લેવાદેવા નથી આવા મત્રનો નાપ
કરનાં સર્વ પ્રાણીઓ મોહને અવશ્ય છની શકે છે તેથી
તે પ્રતિમત્ર સમજવો આવી રીતે અહ કાર મમકારનો ત્યાગ
કરીને સોગ્યલોગોની આસક્તિનો ત્યાગ કરનારો

પ્રતિદુઃખાં શતિ અશતિ નહિ માનનારો મુનિ અનાસક્ત થાય છે

“તિળ સધારનિસશ્વો નદ્વ રાગદોષ મય મોહો,
જ પાવઈ મુત્તિસુદ્ધ, કત્તો ત ચક્રવટી ત્રિ ॥ ૧ ॥
આયસદાવલિલાસી, આયવિમુદ્ધો વિયોજિયે ધમ્મે,
નરસુરેણુવિમસયપિલાસ, તુચ્છ નિસ્સાર મન્નતિ ॥ ૨ ॥

અર્થ — તુષ્ટુ કે ડામના સધારામાં બેઠેલ મુનિ મહારાજ
કે જેમના રાગદ્વેષ અહંકાર મોહ માયા કપટ વિગેરે આશ્ચ્યા
ગયા છે તે જે મુક્તિનુ મુખ પામે છે તેની પાસે શકવર્તિ
ઇન્દ્ર નાગેન્દ્રનુ મુખ કોઈ પણ હિસાબમાં નથી જ કારણ
કે તે મુનિવર શરીરમાં વસતા હોય તાપ દાહ શરદી થાય
થાય બ્રૂખ તરસ લાગે, પણ તે તો શરોરના ધર્મ છે તેથી
આત્મ સ્વરૂપને બિંબ ગણતા હોવાથી આત્મ સ્વરૂપના ધ્યાનમાં
રમણતા કરનારા હોવાથી પૂર્ણ બાવે તેની રમણતામાં જે આનંદ
અનુભવાય છે તેની પાસે નરેન્દ્ર સુરેન્દ્રના સર્વ લોગવિવાસો
તુષ્ટુ સમાન તુચ્છ સર્વથા સાર વિનાના તેમ પૂજ્યો માને છે
તેથી સર્વ ઇન્દ્રિયોના જે વિકાસી બાવ છે તેનો સર્વથા
ત્યાગ કરીને વિજિતેન્દ્રિય થયા છે તેમને જે સ્વપર સ્વ-
રૂપની વહેચણી રૂપ વ્યાપાર તેજ વસ્તુના સમ્યક્ પ્રકારનો
જ્ઞાન ગર્ભિત વરાગ્ય છે તેજ સત્ય વૈરાગ્ય છે તેજ વૈરાગ્ય
સિદ્ધિરૂપ વિમૂર્તિની પ્રાપ્તિ માટે થાય છે ॥ ૧૩૩ ॥

સામ્યમાનસ્થિતો હસો, ન દ્રેષ્ટિ નૈવ કાદ્વક્ષતિ,
ભવે મુક્તૌ સમત્વ દિ, પ્રાપ્ય સિદ્ધોઽમિધીયતે ॥ ૧૩૪ ॥

અર્થ — સામ્યભાવમા ચિયર થયેલો આત્મરૂપ હું સ
દેવ અને ઠાકા વિનાની હોય અને મસાર અને મુક્તિમા
સમત્વને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા સિદ્ધ જ કહેવાય છે ॥૧૩૪॥

।વચ્ચેન — મમતામયભાવે-સ્વપરનો લો- છોડીને જે
વસ્તુ આત્માથી પર છે તે ઉપર શમદેવ માત્ર તારૂ વિગેરે
લેઈને મૂલી જવું, અનુકુળ કે પ્રતિકુળ અયોગોમાં, સન્માન
કે નિર્ભત્સનામાં મુખ કે દુખમા આરોગ્ય કે રોગીપણામાં
પણ સમત્વ રાખવું તે સામ્યાવસ્થાવાળો આત્મા કહેવાય ।
સામાયિક વ્રત સંધુઓને પ્રથમ જ આપે । આવકોને પણ
નિત્ય બે ઘડીનું સામાયિક કરવું તેમ ઉપદેશ્યુ છે આત્માને
સમતા ભાવમા પ્રવેશ કરાવવા માટે ગીતામા જણાવ્યું છે કે

‘વિશાનિયસપન્ને પ્રાક્ષણે ગતિ હસ્તિનિ,

શુનિચૈવ શ્વપાકે ચ પણ્ડિતા સમદર્શિન ।

વિદ્યા વિનયથી મુક્ત સદ્વ્યારિત્રવત પંડિતો ગાય,
કુતરા ચાટાલમાં પણ આત્મજાવની એક સમાનતાથી જોતારા
હોય છે, તે મહાત્માઓ કોઈ ઉપર શત્રુ તથા મિત્ર ઉપર પણ
વૈર પ્રીતિનો પક્ષપાત નથી જ રાખતા શાસ્ત્રોમા જણાવે । કે

વંદિજ્ઞમાણા ન સમુહસન્તિ, દેહિજ્ઞમાણા ન મમુજ્જલતિ
દન્તેન ચિત્તે ન ચલન્તિ મુળી સમુઘા યય રાગદાસા ॥૧॥

અર્થ — મહાત્મા મુનીવરો કોઈ ભક્તજન વદન કરેતો
તેથી ઉલ્લાસ કે રુષ કરતા નથી અને ઘણા નિહા જુવ
નારાઓ પ્રત્યે ક્રોધ નથી કરતા પાત્ર ઇન્દ્રિયો અને કષયનું

દમન કરીને ચિત્તને સ્થિર કરે છે અને સ્વ પ્રતિજ્ઞાથી જરા પણ અહાયમાન થતા નથી કારણ કે તેમની રાગદ્વેષને સમ્યગ્ રીતે નાશ કરેલો છે તેમજ વિષયભોગ કે સાતા સુખની પણ કાંક્ષા ઈચ્છા નથી જ રાખતા ક્ષણિત્ સુદર સૌભાગ્યરૂપ લાવણ્ય યુક્ત યુવાનબાળા સેવા કરવા ઈચ્છે વા સુદર વસ્ત્રોની કાંઈ ભેટ કરે અથવા સ્વાદુ મિષ્ટાન્ન પકવાન્ન વહોરાવે અથવા સુદર મંગીતના ગાયન નૃત્ય કે પોતાની સ્તુતિઓ ગવાય તો પણ સમત્વ ભાવવત મુનિઓ તે કામ ગુણો વિધવોની ભોગની અતુકુલતામાં રાચતા નથી કે તે ઉપર દ્વેષ પણ કરતા નથી એવી રીતે કામ ભોગથી વા સર્વ સંસાર મોક્ષની ઈચ્છાથી રહિત થયેલા એવા મુનિવરો તથા ઉપધાન (યોગ)માં નિરતર પ્રવૃત્ત હોવા છતાં શિયળશીલ ગુણોમાં સ્વ આત્મ ધર્મમાં નિત્ય પ્રેમવત મધુ પુરૂષો હોય છે આમ સર્વ સંસારના સુખ દુઃખોમાં અને મોક્ષ સુખોમાં પણ ઈચ્છા વિનાના હોવાથી સમત્વ ભાવે રહેલા મુનિવરો સહજભાવે આજ શરીરમાં રહેલા છતાં જીવન યુક્ત ગણાય છે મર્વ આત્મધર્મ કાર્યોને સાધ્યા કથી હોવાથી સિદ્ધ પણ કહેવાય છે ॥ ૧૩૪ ॥

बाह्यकर्माणि कुर्वन् सन्, वर्मणा नैव लिप्यते,
चेतसा मोहमन्यासात्, सवरीति प्रकथ्यते ॥ १३५ ॥

અર્થ — બાહ્યથી સર્વ કાર્યોને કરતા છતાં પણ જે કર્મથી લેપાનો નથી કારણ કે તેઓએ મોહનો સમ્યગ્ રીતે ત્યાગ કરેલો છે તેથી તે મુનિ સવરી કહેવાય છે ॥ ૧૫ ॥

વિવેચન — બાહ્યભાવે કોઈ કર્મયોગી કારણવશથી

અ સારના માત્ર પિતા કૃત્તુળની પાલન પોષણ કરે રાજ્યસત્તા
 ભોગવે પાત્ર ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો અનુકુળતાએ ભોગવે,
 રાજ્યના શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ પણ ખેલતો દોષ પણ તેઓ
 વાંધનથી લેપતા નથી શાસ્ત્રોર્માકાંતુ છેકે,

મમ્મન્તિદિ જીયો તત્ત્વજ્ઞ, આપમારમણપરો
 વિમયે મુનતો વિ હુ નો રગ્ગદ નોઽધિમગ્નદ ।

જે આત્મા તત્ત્વજ્ઞિ મહા પ્રિતિમય સમ્પન્ન કથાન
 વત દોષથી આત્મ ભવરૂપના જ્ઞાનાદિક ભાવર્મા નિરતર
 મરાયણ રહે છે તેવા આત્માને ગૃહસ્થ યોગે કૃત્તુળનું પોષણ
 સક્ષાર વ્યવહારમા પ્રવૃત્તિ અને વિષયોના ઉપભોગ થયા કરે
 છે તેમા અનુકુળતામા ખુશી થઈને રહત ન બનેલ દોષથી
 કમંથી લેપાનો નથી કારણ એક જ છે કે તેણે ચિત્તમાથી
 મોહ કપાય કામરાગ દ્વિષાગ્રનો સર્વથા ત્યાગ કરેલો છે
 તેથી તે આત્મા સર્વશી કહેવાય છે શાસ્ત્રર્મા મહાભ્યુક્તિ છે

ગાદ્ગ્નતિ સુરમુદગિદિ, વાર્દ્ધન્તિ મીગાર્દિ,
 તદ્ગિદ્ સમમત્તા ગા ચિદ્ગિ મુળી મહામાયા ॥૧॥

પન્થસિલાયલગયા, માગસિયેદિ ફદ્ગ્ર કાસેદિ,
 ઝગ્ગલપ્રયણપત્તા સમચિત્તા હુતિ નિમ્મયા ॥ ૨ ॥

અમિસલુપ્થેણ ધમે, સંદિગ્ધ, દદા ય વક્ત્રસિંગ ગઠિયાય,
 તર્દિગ્ધ સમાદિપતા સરરજુતા મુળિ મદીન્દા ॥૩॥

જેઓની પાસે દેવદેવીઓ સુદરસ ગીત રાગ મયગાયેના

વડે શુષ્ક ગાય છે, અને ઉત્તમ વાજિત્રવીણાવાદનસહ નૃત્ય કરે છે તો પણ તે મુનિવશ મહાભાગ્યવત નિશ્ચયથી સમતા રસમા રહેલ હોય છે તેમજ પર્વતોની ધારદાર શિલાની ઉપર શીતતાપ સહતો કહણુ અને ખરબચડી અને ઠેાઠક જગ્યા અણીદાર હોય છતાં તેના ઉપર ઉજ્જવલ ભાવમય આત્મસ્વરૂપનું અને પરમાત્મ સ્વરૂપનું ચિત્તવન કરતા તે નિમ્નથી આદ્યથી દ્રવ્ય ધન દોહનના અને ઘરના ત્યાગી અતરંગથી રાગદેવના ત્યાગી જોવા યોગીઓ તે સમાન ચિત્તવત રહે છે તેમજ વનમા રહેતા જોવા સિદ્ધાદિક પશુગણની મુખની અણીદાર હાડાઓ અને શિંગડાઓથી શરીર વિદારતા છના ભય ખેદ દુઃખની ભાવનાનો ત્યાગ કરીને આત્મ ભાવની સમાધિમા પ્રાપ્ત થયેલા તે મુનિવરન્દ્રોને સવર ભાવમય હોવાથી સવરી કહેવાય છે તેવા મહાત્માઓ જ આત્મદર્શી થાય છે ॥ ૧૩૫ ॥

पूर्णव्यक्तित्वरूपोऽय-मात्मा सिद्ध इति स्मृतः

एवभूतनयेनैवं, ज्ञातव्यं ज्ञानयोगिभिः ॥ १३६ ॥

અર્થ — પૂર્ણ વ્યક્તિ સ્વરૂપે આ આત્મા સિદ્ધ સ્વરૂપે જોમ જણાવ્યું છે એવભૂતનયવડે જ તે સિદ્ધ સ્વરૂપ થાય છે તે આત્મા જ્ઞાન યોગીઓ વડે જાણવા યોગ્ય છે ॥ ૧૩૬ ॥

વિવેચન — આ આત્મા જ્યારે પોતાના આત્મા સ્વરૂપનો જ્ઞાતા થય છે ત્યારે વસ્તુસ્વરૂપે સત્તાએ સિદ્ધ સ્વરૂપ છે તેના જ્ઞાનદર્શન આરિત્રવીર્ય ઉપયોગ વિગેરે આત્મશુદ્ધિ

સમઠ નયરૂપ સત્તાએ પૂર્ણ ॥ તેમથી કાઈક અશે જ્ઞાનાદિ
 શુદ્ધો ક્ષયોપશમ ભાવે વ્યક્ત થયેલા છે તેના ચોગે પોતાના
 સત્ય સ્વરૂપનો જ્ઞાતા થયેલ છે આત્માનુ સત્ય પૂર્ણ જ્ઞાન
 નય અને ચાર પ્રમાણની વિચારણાથી થાય છે તે માટે આપણા
 પૂર્વ્ય પુરૂષોએ સાત નય સાત ભગ છ નિમિષા અને ચાર પ્રમાણ
 રૂપ જ્ઞાનનું વિવેચન શાસ્ત્રોર્મા બહુજ વિસ્તારપૂર્વક જણાવ્યું
 છે પણ તે સમજવા આપણી શક્તિ ન હોય તો પણ
 સક્ષેપથી તે અવશ્ય જાણવું જોઈએ આત્માનો વિચાર કરવા જે
 સાત નયો ॥ તેના નામ (૧) નૈગમ (૨) સમઠ (૩) વ્યવ
 હાર (૪) ઋણસૂત્ર (૫) ચન્દ્ર (૬) સમભિરૂઢ (૭) અને
 એવજૂત તેમા નૈગમનય સર્વ વસ્તુઓ જે ધર્મ વાળી છે
 એક સામાન્ય ધર્મ અને બીજો વિશેષ ધર્મ તેમાં સામાન્ય
 ધર્મથી સર્વ જીવો સમાન ઈશ્વર રૂપે છે પણ વિશેષથી
 પરમ બ્રહ્મ અને બ્રહ્મ એમ જુદા બોદો કરે છે, તેમા પરમ
 બ્રહ્મ અને અપર બ્રહ્મમા સર્વથા જુદાપણ માને છે મહો-
 પાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી જણાવે છે કે

નૈગમો મયતે રસ્તુ તદેતદુમપાત્મકમ્

નિર્વિશેષ તત્ સામાન્ય, વિશેષોઽપિ ન તદ્વિના ॥ ૧ ॥

નૈગમનયાભાસ કહે છે કે સર્વ પદાર્થો સામાન્ય અને
 વિશેષ ધર્મરૂપે નથી એક બીજાથી જુદા છે જે સામાન્ય
 છે તે વિશેષ રૂપે નથી થતો વિશેષ છે તે સામાન્ય બનતો
 નથી તેથી જીવ ઈશ્વર નથી બનતો ઈશ્વર જીવ નથી બનતો
 ત્યારે આપણે કહીએ છીએ કે સામાન્ય રૂપે જે ચેતના લક્ષણો

છવ છે તે ચેતનાનો પૂર્ણ વિકાસ કરે ત્યારે તે પણ ઇશ્વર
પરમ પ્રજ્ઞા ધાય છે એટલે સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મ આત્મામાં
તાદાત્મ્ય બાવે રહેલ જ છે (૧) હવે સમજાવું નય કહે છે કે
સર્વ જગત પ્રજ્ઞાક એક પ્રજ્ઞા સ્વરૂપ છે તેમાં જરા પણ ભેદ
નથી જ કહે છે કે .

મગ્રહો મન્યતે વસ્તુ સામાન્યાત્મકમેવ હી,
સામાન્યવ્યતિરિક્તો ન વિશેષો લ્વપુષ્પવતઃ ॥ ૨ ॥

સમજાવું નય સર્વ પદાર્થો એક સામાન્ય સ્વરૂપ જ છે
વ્યક્તિરૂપ કાંઈ નથી જેમ ગાય ગોત્વ વિના નથી તેમ જગ
તમાં પણ પક્ષી મનુષ્ય દેવ તે સર્વ બ્રહ્માત્મથી અભિન્ન એક
રૂપ જ છે સામાન્ય વિના વિશેષ આકાશ પુષ્પ સમાન સમ
જણુ અદ્વૈતો માને છે કે

સર્વં ત્રૈ ગ્વલ્લિદ્ ગ્રહણેહ નાનાસ્તિ કિન્નન, ।
આરામં તસ્ય પश्यન્તિ ન પश्यન્તિ રજ્જન ॥ ૧ ॥

આ જે વસ્તુ એકાન્યમય છે તે સર્વ એક પ્રજ્ઞા જ છે
તેમાં નાના પ્રકારનું જીવણુ જરાય નથી તે પ્રજ્ઞાને જ્ઞાની
—યોગી ભેગે છે પ્રપન્નને જડપદાર્થોને જગત છવો દેખે છે
પણ પ્રજ્ઞાને નથી ભેદ શકના કારણ કે તે ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય નથી
એટલે એકમાત્ર પ્રજ્ઞા જ છે વ્યવહાર નય વસ્તુઓને અનેક
ધર્મવાળી માને છે સામાન્ય અને વિશેષ એક બીજાના પરસ્પર
સબધ વાળા છે કહ્યું છે કે

વિશેષાત્મકમેવાયં, વ્યવહારથ મન્યતે,
વિશેષમિન સામાન્યમસત્ત્વરવિપાળવત્

વ્યવહાર નય વિશેષ સામાન્ય ધર્મસ્વરૂપ સર્વ વસ્તુ
 એને માને છે વિશેષને છેડીને સામાન્ય, અને સામાન્યને
 છેડીને એકત્ર વિશેષ નથી સજાવતુ એન્ને અસત્ જાને છે
 ગધેશાના શિંગડા જેવુ અમૃત થાય છે જેમ કે સામાન્યરૂપે
 જ્ઞા છે તેમા પરમ શુદ્ધ જ્ઞા પરમ જ્ઞા જીજ્ઞા અપર
 જ્ઞા તેમા દેવ માનવ તિર્થંત્ર વનસ્પતિ એમ અનેક વિશેષ
 મય લેદો પ્રસેદો ગણાય છે તેથી સામાન્ય અને વિશેષ
 પ્રત્યેક વસ્તુઓમા ધર્મરૂપે રહેલ માને છે હવે ચોથો ઋણ
 સૂત્રનય એક માત્ર વર્તમાન કાલમા જે વિદ્યમાન સ્વરૂપ હોય
 તેને જ વસ્તુ માને છે જૂત ભાવિનો અસ્વીકાર કરે છે તેમા
 પણ પોતાને જે વિદ્યમાન વર્તમાન અનુભવાતુ હોય તેને
 જ સત્ય માને છે

અતીતેનાનાગતેન, પરકીયેન વસ્તુત ,
 ન કાર્યસિદ્ધિરિત્યેતદ્ સદ્ગગનપદ્યવત્ ॥ ૪ ॥

અતીત અનાગત જૂત ભાવી અને અન્યથો અનુભવિત
 કાંઈ કાર્ય થતુ નથો માત્ર વર્તમાન કાલમા જે આત્મા
 જે અનુભવતો હોય તેજ આત્મ સ્વરૂપ વસ્તુ છે બાકી તો
 આકાશ પુષ્પરૂપ અસત્ છે તેમ કહે છે

નામાદિષુ ચતુર્યેષુ, માત્રમેવ ચ મન્યતે,
 ન નામ સ્થાપના દ્રવ્યાણ્યેઝમગ્રેતના અપિ ॥ ૪ ॥

આ ઋણસૂત્રનય નામ સ્થાપના દ્રવ્યરૂપ નિરોપાને
 નથી જ સ્વીકારતો માત્ર વર્તમાનિક શાવ નિરોપાને જ માને

છે તેવી રીતે આગળના ત્રણ નયો પણ માત્ર એક જાણ નિશ્ચે પાનો જ સ્વીકાર કરે છે તેથી વર્તમાનકાલે જે આત્મા જેવા જાણ સ્વરૂપમા વર્તે છે તેને તેવા વિશેષ જાણે જણાવે છે તેથી સામાન્યનો અહિંના અસ્તિત્વકાર જ થયો સમજવો એટલે જ્યારે ધર્મક્રિયામાં હોય ત્યારે ધર્મ ગણાય છે ચચ્છત્ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જે સત્ છે પદાર્થ સ્વરૂપ છે તે સર્વ ક્ષણિક-ક્ષણે ક્ષણે વિનશ્ચર છે તેથી જે ક્ષણે ધર્મક્રિયા કરતો હોય તે ક્ષણે જ ધર્મ-અર્થમાં પાપમય ક્રિયા વખતે કહેવાતો હોય છે તેમ તેની માન્યતા છે, શબ્દનય જણાવે છે કે એક અર્થને કહેનારા સર્વ શબ્દો એક રૂપે જ હોય છે જેમ કે આત્મા જીવ સત્ત્વ, ભૂત, ચેતન એ સર્વ આત્માના એકાર્થ વાચક પર્યાયો છે સામાયિક પૌષ્ઠ ધ્યાન ભક્તિ વિગેરે કરનારે ધર્મ કહેવાય છે અર્થ શબ્દનયોડનેકૈ, પર્યાયેરેકમેવ વા, મયતે કુમ્ભકુલચત્રાદિકોર્થવાચકા.

॥ ૫ ॥

શબ્દનય જે એકજ અર્થ થતો હોય એકજ અર્થ-રૂપ પદાર્થ જણાવતા હોય તેવા બિન શબ્દોને એકજ માને છે જેમકે કુલ કલશ ઘટ કુટ એક ઘટ એક અર્થના વાચક હોવાથી એક છે તેમજ આત્મા પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાનાદિ કરતો હોય એકત્વ જાવનામા પ્રવૃત્તિ કરતો હોય તો યોગી કહેવાય છે કાચુ કે યોગ પ્રવૃત્તિ છે સયમ પાલતો હોય તેથી સાધુ ધરણાતે ત્યાગી હોય નિશ્ચય લોભનો ત્યાગ કરતો હોય નેત્રી પરિમાજક એમ સર્વે ભોક્ષ માર્ગના પર્યાયો હોવાથી એકાથી જ છે એમ પૃથ્વીનુ પાલન કરતો હોય તે

પૃથ્વીપતિ મનુષ્યનો ચાલન કરનો નૃપતિ ન્યાય આપતો હોય તે ન્યાયાધિશ એક વસ્તુના વાચક હોવા છતાં પણ ક્રિયાના ભેદ અને કાલ ભેદથી ભિન્નત્વ સમભિરૂઢ નય માને છે જેમ કે

“મૃતે સમભિરુદ્ધ્ય મિત્રપર્યાયમેદતા ।

મિત્રાર્યાઃ કુમ્મરગ્ગ ઘટપટાદિન્ન ।

અર્થ — સમભિરૂઢ નય ચળેના બિન પર્યાયો—અર્થોને ઉત્પત્તિથી ભિન્ન પડતા હોય ક્રિયામાં ભિન્નતા આવતી હોય કાલથી ભિન્નતા આવતી હોય તે અર્થને જુદા જુદા પદાર્થ રૂપે માને છે જેમકે આત્મા સંસારનો સંકલ્પમાં હોય ત્યારે સંસારી ॥ ૪ ॥ સવમ મોગી કર્મનો કાય કરવા ક્ષપક શ્રેણિમાં પ્રવૃત્ત થતા તેમાં સંકળના પ્રાપ્ત કરવાનું નણક હોય તે મોક્ષમતિ આત્મા કરે છે તેઓ જણાવે છે કે

“યદિ પર્યાયમેદેડપિ ન મેદો વસ્તુનો મવેત્ ।

“મિત્રપર્યાયોર્ન સ્પાત્ સ કુમ્મરગ્ગયોરપિ ॥૧॥

જો વસ્તુઓનો પર્યાયોના ભેદથી ક્રિયા ભેદથી વસ્તુનો ભેદ ન પડતો હોય તો કૃષ્ણ અને ઘટ પણ એક પદાર્થ જ કહેવાય માટે ક્રિયા અર્થ ભેદે પર્યાય જો વસ્તુ ભિન્ન ભિન્ન સમ જવી એમ એવજૂતનય એ પર્યાય—અર્થ રૂપે કહેવાની વસ્તુને તે અર્થ સબધી ક્રિયામાં અણે પરિણત હોય ત્યારે તે વસ્તુરૂપે કહેવાય પણ તેની પહેલા કે પછી તે સ્વરૂપે ન કહેવાય જ્યારે આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ થયો છોડે સર્વ કર્મનો કાય કરીને મોક્ષમાં જાય ત્યારે શિવ કં.યાતુ સહજાનદિ

સન્ધિદાનદ કહેવાય છે ત્યારે પૂર્ણ વ્યક્તિ ભાવે સર્વ આવ-
રણોના અભાવથી આત્મા સર્વ આત્મશુષ્ણને પ્રકાશતો છતો
સિદ્ધ શિવ કહેવાય છે તે એવજૂત નયથી પરમાત્મા આત્મા
પરમ પ્રકાશ કહેવાય છે શ્રી હરિશદ્રસૂરીયર જણાવે છે કે

“એકાન્ત ક્ષીણસન્લેશો, નિષ્ઠિતાર્યસ્તતથ સ.

નિરાબાધ સદાનદો મુક્ત્યાત્માયતિષ્ઠત ॥ ૧ ॥

જેમના સર્વ કિલબ્દ કર્મોના નિર્મૂલ સર્વધા ક્ષય થયો
છે અને ઈષ્ટ એવા પદાર્થો જેમના સાધ્ય થાય છે પદાર્થની
પૂર્વ પ્રાપ્તિ થવાથી હૃતકૃત્ય થયેલા નિરાબાધ સદાનદને
લોભવનો મુક્તાત્મા મોક્ષમા વસે છે તેને યોગ સ્વરૂપના
જ્ઞાતા જ્ઞાન યોગીઓ એવજૂત નયથી શુદ્ધ સન્ધિદાનદ
પરમાત્મા કહે છે ॥ ૧૩૬ ॥

યસ્માન્નોદ્વિજતે લોકસ્તસ્માન્નોદ્વિજતે સ્વયમ્ ।

હર્પણીક વિનિર્મુવત. સ ચ સર્વમિય' સદા ॥ ૧૩૭ ॥

અર્થ - જેઓથી સર્વ કંઈ લોકોને ઉદ્ભવેગ થતો નથી
પોતે પણ લોકથી ઉદ્ભવેગ પામતા નથી હવ' અને શોકથી
સદા મુક્ત રહે છે તે મહાત્મા સદા સર્વને પ્રિય હોય ॥ ૧૩૭ ॥

(વિવેચન - જે મહાત્માઓ સર્વજીવોનું ક'યાણુ ઈચ્છતા
છતા આત્મા ઈન્દ્રિય શરીર મનવી ભિન્ન હોવાથી શરીરના
સુખ દુઃખને પોતાનું માનતા નથી સર્વ ઈન્દ્રિયોના વ્યાપાર
વિષયોથી દુર કરીને આત્મસ્વરૂપના વ્યાપારમા જોડયો છે તેથી
સર્વ જગતના લોભ્ય પદાર્થની ઈચ્છાથી વિશમ પામતા હોવાથી

પૂર્ણ થાત કાવે આત્મ સમણનામા વિચરતા હોવાથી તેઓથી
 દોષ પણ છુપ નાનો કે મોટો હોય દુઃખ કે આશા છુપ હોય
 શેડ કે નોકર હોય રાજા કે રક હોય પણ તે મહાત્માઓથી
 ભય પામતા નથી ઉદ્ભવેગને પામતા નથી તેમજ તે લોકથી
 છુપેથી મહાત્માઓ પણ ઉદ્ભવેગ કે ભય પામતા નથી કારણ
 કે અન્ય લોકની પ્રવૃત્તિમા કે વિરુદ્ધતામા તેઓ દૃષ્ટિ રાખતા
 ન હોવાથી તેઓ તરફથી ભય કે ઉદ્ભવેગ પામવાનું રહેતું
 જ નથી કહ્યું છે કે,

પરકીયપ્રવૃત્તૌ ચે મુક્તાધમધિરોપમા ।

સ્વગુણાર્જનસજ્જાસ્તે પરમાંજ્યોતિરાપ્યતે ॥

જે પર પુરુષ અને પર મનુષ્યોની જે જે પ્રવૃત્તિઓ
 થતી હોય તેમા ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ ન ભેડતા હોવાથી કે
 ભેડતા ન હોવાથી મુગા આધના કે બહેરાની જેમ રહેતા
 હોય અને આત્મ સ્વરૂપની એક પ્રવૃત્તિમા પાચે ઇન્દ્રિયોનો
 વ્યાપાર મુમજણ પૂર્ણ કરતા હોય તે પરમ જ્યોતિ રૂપ આત્મ
 સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે તેમને ઉદ્ભવેગ કે હર્ષ અન્ય લોકની
 પ્રવૃત્તિથી થતો જ નથી તેમાં તે મહાત્માઓ સર્વ જગતને
 પ્રિય થાય છે કારણ કે સ સાર દુઃખથી ઉદ્ભવેગ પામેલાઓને
 મહાત્માઓની પાસે આવીને તેમના ઉપદેશથી કાઢકે રાહત
 શાંતિનો અનુભવ કરે છે ઉદ્ભવેગને દુર કરી શકે છે તેથી
 સર્વને તેઓ અતિ પ્રિય જ થાય છે ॥૧૩૭॥

અતરનો ત્યાગ તે પણ તપ સ્વરૂપ જ છે તે જણાવે છે

કામ્યમોગ્યસ્ય સત્યાસ, માનસિક તપ. સ્મૃત* ॥

સર્વ કાર્યેચ્છાસન્ ત્યાગી, સર્વોત્તમો મહામવેત્ ॥ ૧૩૮ ॥

અર્થ :—ઈચ્છિત લોગ્ય લોગનો ત્યાગ તેમ માનસિક તપ સમજવો તેમજ સર્વ કાર્ય કરતા છતાં પણ તેના ફલની ઇચ્છાનો જે ત્યાગ થાય તે મહાન સર્વોત્તમ તપ સમજવો ॥૧૩૭॥

વિવેચન —સામાન્યતાએ અત્યુન્યવત લોકો જીવે ખાવાનું કે પીવાનું ન મળે તો ઇચ્છા વિના પણ ભૂખ તૃષ્ણા જોડવાનું ન મળે તો શિયાણાનો ચીત હાળામા તાપ શોષ તૃષ્ણા રાગનો પીડા વિગેરે વિગેરે ઇચ્છા વિના પણ સહન કરે છે તેઓથી જે બલવાન હોય તેઓ તરફથી થતી તાડના ધાતો લાતો પણ અશુભ કર્મયોગે સહન કરે છે પણ તેથી શુદ્ધ તપ થઈ શકતો નથી કારણ કે મનમાથી ઇચ્છા સમાઈ નથી તેથી તે તપ કહી શકાતો નથી જ, સાચો તપ તો ઇચ્છાનો નિરોધ કરવો એટલે જે જે વસ્તુઓ ખાય ઇન્દ્રિયો વડે લોગવાય છે તે આ લોજન વિલેપન વજ્ર સુગંધ સંગીત નૃત્ય વિગેરે દૃશ્ય લોગ્ય વસ્તુઓની લોગવા વાની કામના ખાય સર્વ સસારી જીવોમા હોય છે કહ્યું છે કે

સુવન્નરૂપસ્સ ય પન્થયા મવે, સિયા દુ કલ્લાસ સામા સલ્લ યા ॥
નરસ્સ વિલુદ્ધસ્સ ન હુન્તિ કિંચિ ઇચ્છા દુ આગોસ સમા
અણન્તયા ॥ ૧ ॥

वारमनन्तधृत्ता वन्ता वृत्ता य धीर पुम्सेहि,
ते भोगा पुण इच्छद् भोक्तु तिष्ठद् उलो जीवो ॥ २ ॥

અર્થના લોભીને સોના રૂપા અને જવાહીરના કૈલાસ
પર્વત સમાન અસંખ્ય દગલા પ્રાપ્ત થાય તો પણ લોભીયા
મનુષ્યને ઇચ્છાની તૃપ્તિ નથી જ થતી કારણ કે ઇચ્છા સરા
વલાની ઉત્પત્તિ સમાન વધતી સર્વ લોકલોકના પ્રમાણ સુધી
પણ સમાપ્તિ પામતી નથી વિષય ભોગો અને ત ભવમા અને નિ
વર્જન ભોગવ્યા પુન પામ્યા છતાં પાછા ભોગવવાની ઇચ્છા નિત્ય
જ કરે છે આમ ભોગ તૃષ્ણાકુળ છૂર તૃપ્તિ નથી જ પામતો
આવા ભોગોનો ત્યાગ કરનારા ભોગ ધીર પુરુષો જ ધન્ય
વાદને પાત્ર છે જો કે જીવોને ઇચ્છા ન હોય તોય કર્મના
અશુભ વિપાકોના ઉદયથી ખાવાપીવા ઝોડવા પાયરવા અને
ભોગો ભોગવવાની ઇચ્છા હોવા છતાં બુદ્ધ તૃપ્ત સહવી પડે
છે તે તપ સ્વરૂપતા પામતી નથી પણ જેને અનેક ભોગ્ય
ભોગો વૈભવો સ્વાધિન છતાં મન વચન કાયાથી ભોગની
ઇચ્છાનો જે શોધ કરે છે તેને ત્યાગ સન્યાસ કહેવાય ॥
તેજ વસ્તુત તપ છે કશું છે કે

‘सतेवि कोवि उज्झई, असत वि अहिलसई,
मोह चपईविट्टुणजवेण जह जयु’ ॥ १ ॥

કેટલાકો પૂર્વ પુણ્ય યોગે પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોને ત્યાગ કરવા ઇચ્છે છે અને ત્યાગે છે ત્યારે કેટલાક અપુણ્ય વતો ભોગ્યની અપ્રાપ્તિ છતાં તેની અભિલાષા કરે છે

ત્યારે કેટલાક પ્રભાવની પેઠે જીજ્ઞાસુમારની લોગ ત્યાગ વૃત્તિ
 જોઈને લોગનો ત્યાગ કરે તો એટલે તે જ વસ્તુ તપ છે
 હજી વકાલિક સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે,

જેય કતે પિયે મોયે લઘ્વેવિ પિઠ્ઠિ કુન્નહ ।

સાહિણે ચયહ મોયે સેહુ ચાહતિ વુન્નહ ।

પ્રિય સુંદર લોગો જેની પાસે હયાત હોવા છતાં તેની
 સામું લોગ્ય દૃષ્ટિથી જોવા નથી તેજ વસ્તુ તપ ત્યાગી
 છે તે લોગો અને કામ્ય જન્ય પણ ઇચ્છાઓ આ ભવમા
 અમુક લાભ થાય વા પરભવે ઈન્દ્ર ચક્રિત્વ આદિની કામના
 પૂર્વક ભારે તપ કરાય શરીર ચોપવીને અલુસલુ કરાય તો
 તે તપાચાર પાર્માયિક તપ નથી જ લોગ્ય અને કામ્ય
 ભાવનાનો મન વચન કામચી સપૂર્ણ ત્યાગ કરી ઇચ્છાનો રાધ
 કરાય ॥ તેજ વસ્તુ તપ મહાન થક તપ સમજવો આમ
 ધર્મના કાર્યો સહ ક્રિયા અનુષ્ઠાનો ઉજમણા સાધર્મિક
 વાતસાચ વિગેરે પુણ્ય લોગ યથોવાદની લાલચના ત્યાગ
 પૂર્વક કરાય ધર્મના કારણે શરીરનો ત્યાગ કરાય પણ જો
 મનમા પુણ્ય કામના લોગ ઇચ્છાનો અશજ ન જ હોય
 તો તે તપ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ સુંદર મોક્ષાનનો લાભ આપ
 નાર આત્મ સ્વરૂપનો દર્શક થાય જ ॥ કહ્યું છે કે,

નિરુણ્ણાન મય મોહ, રહિય સુદ્ધ તપ્ત સજુર્ત

અસંગ્મ માવળા ચેવ કમ્મસુયહેડ ॥ ૧ ॥

જે તપ ઉપવાસ છઠ્ઠું અઠ્ઠમ માસખમણ આદિ કરતા
 છતાં તેના પુણ્ય લોગમય આ ભવ કે પરભવે ફલ થાય

એવી ભાવનાથી અનુષ્ઠાન કરાય નિહાન કરાય નહિ એટલે
કામ્ય લોભ્ય વિષયોની ઇચ્છા વિનાનો જે તપ કરાય તેમજ
શુદ્ધ તત્ત્વ આત્મ સ્વરૂપ પર સ્વરૂપનો વિભેદ કરાય અસદ્
ભાવનો ત્યાગ કરાય તેવું જે તપ કર્મ આત્માના આનંદ
માટે થાય છે તેથી તેવો તપ મહાન એષ તપ જણાવો ॥૧૩૮॥

આત્મધર્મસ્ય સત્તાગાદૃ, ચાદરાગ પ્રલીયતે ।

આત્મસામ્યસમાલમ્બાત્, સુરાગો પિ વિહન્યતે ॥ ૧૩૯ ॥

અર્થ — આત્મ ધર્મના રાગથી બાહ્ય રાગ નાશ પામે
છે આત્મસ્વરૂપનું સામ્યત્વ ભાવે આલેખન કરતા મેહાન
રાગ પણ નષ્ટ થાય જ છે ॥ ૧૨૫ ॥

આત્માના જ્ઞાનકથાન આદિત્ર વીર્ય ઉપયોગરૂપ જે શુભનો
રાગ છે જેને શુભાનુરાગ કહેવાય છે આ રાગ જે આત્માના
હોય તે આત્મા પુણ્યલ લોગનો અશુચિમય સ્ત્રી કુટુંબ લોભ્ય
લોગોનો રાગ સારો રીતે સામર્થ્ય પૂર્વક ત્યાગી શકે છે
કહ્યું છે કે

“આપા સમાન નાળો મોઢ રમદ વત્સુ ધમ્મમિ ॥

સો ઉત્તમો મહપ્પા, અવરે મન સુયરા જીવા ॥

આત્મા નિજ સ્વભાવથી સદૃજ સ્વરૂપનો અવશ્ય જ્ઞાની
છે જ તેમજ તેના શુભ પદ્યાર્થોનો જ નિશ્ચયથી લોગો ॥ તેમજ
તેમાં જ રમણ કરનારો છે તેથી આ સ્વભાવ હાલ આપણા માટે
સત્તાગત છે કર્મથી અવરાયો છે તેથી તે આત્મશુભ સ્વભાવ

ઉપર પ્રેમ રાગ શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા હોય છે જ
કારણ કે તે જ આત્માનો વસ્તુતઃ ધર્મ છે. આ વસ્તુનો
જે સ્વીકાર નથી કરતા તે ભવ-સંસારમાં વિવચરૂપ અશુચિતા
લોગી ભવમાં જામણ કરનારા છુટા છે તેમ સમજાવું
આવે. આત્મરૂપનો જે રાગ પ્રેમ કે રૂચિ તે પુરૂષલ લોગની
વૃત્તિનો જે રાગ છે તેનો નાશ કરે છે કહ્યું છે કે

પરસંગેન મન્ધો મુક્ત્વો પરમાવચાયણે હોઈ ॥

સન્વદોસાણ મૂલ પરમાવાણુમરપરિણામો ॥ ૧ ॥

પર પુરૂષલનો સંગ રાગ કરવો તે સંસારનું મૂળ
કારણ છે તેથી તેવા રાગનો ત્યાગ કરવો તે જ મોક્ષપ્રાપ્તિનું
ઉપાદાન કારણ છે કારણ કે સર્વ દોષો અદારે પાપનું કારણ
એક પરભાવમાં રમણતાનો અનુભવ છે તેનું પરિણામ છે
તેથી આત્માને સામ્યભાવ સમતાનું આલેખન કરવું એટલે
અનુકુળ કે પ્રતિકુળ સર્વે પરભાવમય જે પદાર્થો છે તે રૂપ
માધ્યસ્થ્ય ધરવું તેથી સારો પણ રાગ નહીં થઈ જશે શ્રી
મહામુનિવર વાચકવર દેવચંદ્ર જણાવે છે કે

“પ્રિતીઅનતી પરથકી જે તોડે હોતે જોડે એક કે
પરમ પુરૂષથી રાગતા એકત્વતા હો. હાખી ગુણ ગોહ
ઝપલ જિણુદ શુ પ્રીતકી.

પ્રભુજીને આવલગતા નિજ પ્રભાતા હો. પ્રગટે
ગુણ રાગ કે

દેવચંદ્રની સેવના આપે હો અવિચલ સુખવાસ કે ઝપલ
જિણુદસુ પ્રીતકી

જે આત્મા મોહ તત્ત્વ ગમન કરતો આત્મ સ્વરૂપનો રાગી થયો હતો સર્વ પુદ્ગલ સોગનો ત્યાગ કરે છે અને ચારિત્ર અનુષ્ઠાનસહ તપ કરતા સર્વઘાતી કર્મનો ઘાત નાશ થતા સર્વ શુભ કે અશુભ મોહ અને કર્મોનો નાશ કરે છે અને આત્માની સામ્યદશા પ્રાપ્ત થતા શુભરાગ પણ નષ્ટ થાય છે ૧૩૬

સમ્યક્ત્યાદિ ગુણસ્થાન, પ્રાપ્યોર્થ ગच्छन्ति ध्रुवम् ।

ગુણસ્થાને ગુણપ્રાપ્તિ, શુદ્ધિસ્તરેઽધિકા ॥૧૪૦॥

અર્થ - સમ્યક્ત્વ આદિગુણ સ્થાનકોને પાળીને નિશ્ચયથી આત્મા હવે કોટિમા ગમન કરે છે કારણ કે જે જે ગુણસ્થાનકર્મા ભાય ત્યા ત્યા આત્મ સ્વરૂપની અધિક શુદ્ધતાથી તેવા તેવા શુદ્ધો પ્રગટ કરે છે ॥ ૧૪૦ ॥

આત્મા અનાદિકાળથી સ સારમાં અટવાતો ન્યારે સહી પથેન્દ્રિય મનુષ્યત્વાદિપણ પામે છે ત્યારે અનુકુલ સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થતા જો ભવ્ય હોય તો યથાપ્રવૃત્તિરૂપ કરણ અપૂર્વકરણ વિગેરે કરીને સમક્ષિા પામે છે પછી આત્મા ઉર્વગતિ પામે છે શાશ્વતે જણાવે છે કે

શ્રમणे वर्षं पर्माया, त्प्राप्ते परमशुक्लतां ॥ - ૧

સર્વાર્થ સિદ્ધદેવેચ્ચોઽપ્યધિકા ક્યોતિ સપ્તહસેન્ ॥

શ્રમણપણામા અશ્રમત્ત આત્મિત્તમા વર્તતા એક વર્ષ માત્ર પર્યાયવટે પરમ શુદ્ધતાને પ્રાપ્ત થયેલા શ્રમણો અપૂર્વ શ્રેષ્ઠ ચઢતી પરિણતિવટે શુક્લ લેશ્યાનો શુદ્ધતાથી સર્વાર્થસિદ્ધતા દેવો કરતા પણ અત્યન્ત આત્માની જ્યોતિ પ્રકાશ પામે

છે તેવી રીતે શુભશ્રેણિમા થદતા આત્મશુદ્ધતા વધતા પરમ શુભોની પ્રાપ્તિ થાય છે કર્મમલ વિનાશ પામે છે આત્મ શુદ્ધિ ધ્યાનથી સર્વ મોહદલનો દાય કરીને યથાખ્યાત ચારિત્રને પામીને જ્ઞાનદર્શનોના આવરણનો દાય કરીને આત્મા અપૂર્વ વીર્યોદ્ધાસથી કેવલ જ્ઞાનદર્શન અને સર્વ લગ્નિ સંપન્ન થાય છે સ્વસ્વરૂપ પરસ્વરૂપના પૂર્ણ જ્ઞાતા થાયછે ॥ ૧૪૦ ॥

શુદ્ધવ્યવહાર માત્મ્ય, શુદ્ધાત્મા મવતિ સ્ફુટમ્ ।

સર્વજ્ઞ સર્વદ્રષ્ટા ચ, સર્વ જાનાતિ પश्यति ॥૧૪૧॥

અર્થઃ—શુદ્ધ વ્યવહારના આલબનથી આત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ ભાવે શુદ્ધ થાય છે અને સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈને સર્વ જગતના પદાર્થોને જાણનાર અને દેખનારા થાય ॥ ૧૪૧ ॥

વિવેચન—શુદ્ધ વ્યવહાર એટલે સર્વ દ્રવ્યથી કરાતી બાહ્ય ક્રિયાઓ પ્રભુપૂજા આધર્મિકે ભક્તિ દેવશુરની સ્તવના પૂજા ભક્તિ મહોત્સવ દેશવિરતિ ચારિત્ર આવકના બારમનોની શુદ્ધિ સાધુની પાત્ર મહાત્મન પાલન સર્વ જીવરક્ષા સત્ય વક્તૃત્વ અચૈર્ધ પ્રહાયર્ધ પરિશદ ત્યાગ જ્ઞાનાદિ પત્ર સમિતિ ત્રણ શુભિ નવીન જ્ઞાનાભ્યાસ ઉત્તમ ભાવમય ધ્યાન શાસન પ્રભાવના સત્ય ધર્મનો ઉપદેશ વિગેરે શુદ્ધ વ્યવહારથી મન વચન કાયાની શુદ્ધતા થતા અપ્રમત્ત ચારિત્ર યોગી થાય ॥ એટલે અન્ય લવ્યાત્માઓને મોક્ષ ગમનમા મહાન્ જહાજની પેઠે કે જાલબન આપનારા બને છે તેમજ આત્મભાવે માન પૂજા ભક્તિથી ન લેપાય તો શુભ શ્રેણીના

આલ્સબનથી અપૂર્વ કરજી અનિવૃત્તિ સૂક્ષ્મસ પરાય યથાખ્યાત
અયોગી દેવલી અને સિદ્ધત્વને પણ પ્રાપ્ત કરે છે ધીમાન્
દેવથ દ્રશ્ય જ્ઞાનમ જરીનો ટીકામા જણાવે છે કે

एव प्रथम स्थानादिकं विशुद्धिं कृत्वा इच्छादिपरिणत
ब्रमेण स्वरूपारुचयनादि गृहित्वा प्रीत्याद्यनुष्ठानेन
अम गानुष्ठानेन गत

મર્વતો ભૂત્યા અયોગી ભૂય મિટો મગતિ અત પ્રમમમા-
રાધના થયમ્ક્રી

અર્થ - એ પ્રકારે પ્રથમ સ્થાનાદિકની વિશુદ્ધિ કરીને
આલ્સબન નિરાલ્સબન એવા યોગના ક્રમમા એકાગ્રભાવે પ્રવૃત્તિ
કરનારો યોગી ઈચ્છા પ્રીતી પ્રવૃત્તિ પાલનમા સ્થિરતા કરતો
જો શુભશ્રેણિમા બાધક હોય તેવી અશુભ પ્રવૃત્તિને ત્યાગ
કરતો અનુક્રમે શુભશ્રેણિમાં ચડેનો સર્વ બાધ અવ્યતર
અવહારની શુદ્ધતા કરતો પ્રતિક્રમજી પ્રતિલેખજી સમિતિ
શુદ્ધિ જ્ઞાનાદિ આચારોને શુદ્ધ કરતો સાલ્સબન ધ્યાન વડે
પરમાત્મ સ્વરૂપ અને આત્મસ્વરૂપનો વિવેક કરતો અને એકત્વ
ધ્યાનમાં સ્થિરતા લાવતો રૂપરથ ભાવમય ધર્મ ધ્યાનવડે આત્માને
શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લાવેનો યોગી તેમા સ્થિરતા પામતો સર્વ બાધ
પૌકગતિક સબ ધોને ત્યાગ કરીને અસંગ અનુષ્ઠાનમા નિરા
લ્સબન ધ્યાન વડે આત્મ સ્વરૂપને અનુભવતો હાયક શ્રેણિથી
યથાખ્યાત પરમ શુદ્ધ શ્રેષ્ઠ ચારિત્ર યોગમાં પ્રવેશીને મહા
ભોદનો વિનાશ કરે છે અને કેવલજ્ઞાન દર્શનને પામીને સર્વજ્ઞ
સર્વદર્શી ચડેને જગતના સર્વરૂપી અરૂપી પદાર્થોના દ્રવ્યત્વ

શુદ્ધત્વ પર્યાયત્વની અન તતાને પ્રત્યક્ષ બાણે ॥ દેખે છે તેમજ
જ્યાત્માઓને ઉપદેશ કરી તેમને મોક્ષના માર્ગના ગતા-
ગમન કરનારા બનાવે છે ॥ ૧૪૧ ॥

મદ્ભૂત મવિષ્યત્ત્વ, ઉત્પતિ વ્યયધ્રોવ્યકમ્ ॥

દ્વેષાઘ્ન જગદ્વ્યત્ર, તસ્મૈ સિદ્ધાત્મને નમઃ ॥૧૪૨॥

અર્થ — જેમને જગતના સર્વ પદાર્થોમા જૂનકાલ
વર્તમાનકાલ અને ભવિષ્યમા ઉપજતા નાશ પામતા ધ્રુવતા
ધરનારા પદાર્થો જેમના જ્ઞાનમા જોવાકાઠરૂપે વર્તે ॥ તે સિદ્ધ
પરમાત્માને વારવાર નમસ્કાર થાસ ॥ ૧૪૨ ॥

વિવેચન — જે પરમાત્મા સર્વ સર્વદર્શી થઈને
જગતને મોક્ષ માર્ગમા ગમન કરનારા સત મહાત્મા યોગી
બનાવે છે તેવા અરિહંતો સામાન્ય દેવલીંગો અને સર્વ
કર્મોના સમૂળ ક્ષય કરીને સિદ્ધાત્મા ગણ્યા છે તવા સિદ્ધ
ભગવતોને મન વચન કાયાની શુદ્ધતા પૂર્વક સદા નમસ્કાર
કરે છુ જગતના સર્વ અરૂપી ચેતન અચેતનમય ભાવરૂપ
પદાર્થો કે જે સમયે નવા નવા આકારોને પર્યાયરૂપે કહે
છે અને પૂર્વના આકારોના વિનાશ કરે છે વમજ દ્રવ્યત્વરૂપે
કાયમ રહેલા છે તેવા સર્વ પદાર્થોના દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલભાવ નામ
રથાપના વિગેરે પરિણામોનો પોતામા રહેલા શાશ્વત દેવજ્ઞાનમા
જોવાકારે બાણે દેખે ॥ તે સિદ્ધ પરમાત્માને સદા નમસ્કાર
થાવ ટી હેમચ દ્રાચાર્યપ્રભુ યોગશાસ્ત્રમા જણાવે છે કે

સમાપ્ય કેવલજ્ઞાનદર્શને દુર્લભે યોગી

જાનાતિ પદ્યતિ તથા લોકાલોક યથાસ્ય

॥ ૧ ॥

સાદિકમનતમનુપમમધ્યાચાધ સ્વમાનજ સૌમ્યમ્

પ્રાપ્ત સ કેવલજ્ઞાનદર્શનો મોદતે મુક્ત ॥ ૨ ॥

અર્થ - અન્ય સામાય યોગીઓને જે પ્રાપ્ત થયું હોય છે તેણે કેવલ જ્ઞાનદર્શન મહાન ઉત્કૃષ્ટ અધ્યાત્મ યોગીઓ ધાતિકર્મનો વિનાશ કરીને કેવલ જ્ઞાનદર્શન કે જે અનંત અભ્યાસાધ અનોપમ છે તેને પ્રાપ્ત કરાને જગતના અનંત દ્રવ્ય શુભ પર્યાયમય ભાવોને ભૂતભાવી વર્તમાન તેમજ આપણા મનમાં ઉત્પન્ન થતા, નહિ થાય એવા સર્વ અનંત ભાવોને બાંહેડે રહે છે એમ યથાર્થ રૂપે સર્વ લોક અને અલોકની સર્વ વસ્તુ તેના જે સ્વભાવો પર્યાયો છે તેને બાંહેડે રહે છે સર્વ પૂજ્ય પ્રભુના જ્ઞાનમાં જોયાકારે અવસ્થિત રહે છે અને શરીર સબંધી કર્મનો સર્વથા ક્ષય થતા તે કેવલી ભગવત મોક્ષમા આદિ સહિત અનંતકાલ અને જગતમાં પદાર્થોથી અનોપમ અને સર્વથા બાધા પીડા રહિત સહજ સ્વભાવમય જે સુખ છે તેનો નિત્ય અનુભવ કરે છે તેવા પરમાત્માઓ અરિહંતો કેવલોઓ અને સિદ્ધોને મારે સદા સર્વદા નિત્ય મન વચન કાયાના યોગોની શુદ્ધ એકાગ્રતા પૂર્વક નમસ્કાર યાવ ॥૧૪૨॥ આત્મસ્વરૂપને જે પ્રાપ્ત થયા હોય તેમનામાં નામ રૂપને લેનાવા ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વર, દેગ યત્ર પ્રતિષ્ઠિતા

રત્નત્રયી સ્વરૂપેણ, તસ્મૈ શુદ્ધાત્મને નમઃ ॥ ૧૪૩ ॥

અર્થ - જ્યાં જ્યાં વિષ્ણુ મહેશ્વર દેવો પ્રતિષ્ઠિત થયા છે તેવા રત્નત્રયી રૂપ જે પરમાત્મ સ્વરૂપ છે તેવા

શુદ્ધ સ્વરૂપમય આત્માને નિત્ય નમસ્કાર થાવ ॥ ૧૪૩ ॥

વિવેચન — જે આત્મા સર્વદા યોગનો અભ્યાસ કરતા આત્મસ્વરૂપને શુદ્ધ શુદ્ધતમ શુદ્ધતર કરીને તામસ રાજસ સત્ત્વમય જે પુરુષોત્તિ પ્રકૃતિઓ રૂપ મોહનીય કર્મને ક્ષય કરીને પોતાનું પરમ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ ઉપજાવ્યું છે તેજ પ્રજ્ઞા છે વિષ્ણુ છે અને મહેશ્વર છે શિવ છે શકર છે કારણ કે શ્રી હેમચંદ્ર ભગવાન જણાવે છે કે :

“ ભવમીજાદ્ધર જનના, રાગાદ્યાલ્પમુપાગતા यस્ય,
નજ્ઞા વા વિષ્ણુર્વા હરો, જિનો યા નમસ્તસ્મૈ ॥ ૧ ॥

જેમના સંસારના કલેશમય જન્મ મરણના ઉપાદાન કારણ રૂપ મોહનિય આદિ કર્મના બીજો ક્ષય થયા છે તેથી કરીને ભવપરપરા રૂપ સંસારનો ક્ષય કરવાથી મહાદેવ થયા છે આત્મ સ્વરૂપનો પ્રાગટ્ય ભાવ કરવાથી પ્રજ્ઞા બન્યા છે રાગદ્વેષમય આત્મ શત્રુનો સમૂલ વિનાશ કરવાથી જિન થયા છે તેવા નામથી પ્રજ્ઞા હોય વિષ્ણુ હોય મહાદેવ હોય મહેશ્વર હોય તેવા પરમાત્મા કે જેમને રત્નત્રયી-પરમ શુદ્ધ કેવલ જ્ઞાનદર્શન યથાખ્યાત શુદ્ધ ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીમય છે તેમને મારો નિત્ય ત્રિકરણ શુદ્ધતા પૂર્વક નમસ્કાર થાવ શ્રી માન તુલ્ય સૂરોશ્વર ભક્તામર સ્તોત્રમા જણાવે છે કે

ત્વામવ્યય વિશ્વમચિન્ત્યમસદ્ભવ્યમાય વ્રદ્ધાણમીશ્વર મનન્ત
મનદ્વકેતુર્મ, યોગીશ્વર વિદિતયોગમનેકમેક, જ્ઞાનસ્વરૂપમમલ
મવદતિ સન્ત ॥ ૧ ॥ શુદ્ધસ્ત્વમેવ વિયુષાર્ચિત્તુદ્ધિ-

દોષાત્, ત્વ શક્તો સિ મુવનયયશ્ચકરત્વાન્ । ધાતાસિ ધીર !
સિદ્ધમાર્ગચિત્તેર્વિધાનાત્ । વ્યક્ત સ્વમેવ મગયન્ પુરુષોત્તમોઽસિ
॥ ૨ ॥

(ભક્ત્યામર સ્તોત્ર ॥)

હે ભગવાન્ તમે ત્રણેય કાળમાં પોતાના સ્વરૂપથી અવન-
ન થતા હોવાથી અવ્યય કહેવાઓ છે, જ્ઞાન સ્વરૂપથી ત્રણ
જગતમાં વ્યાપક હોવાથી વિશુ કહેવાઓ છે હે ભગવાન તમારું
મહાત્મ્ય મન ઇન્દ્રિયોથી ચિંતવી સકાય તેમ નથી તમે સર્વેશ્વર
મોહ માયાના સગથી અસંગ છો સંગ ચીરે રિત છો જે
બીજા સ્વત્સંગી છે તેમાં હે પ્રભુ તમે પ્રથમ નબરમાં
આવો છો, તમે પ્રજ્ઞા છો કારણ કે ત્રણ જગતને તમે
સમ્યક્ દષ્ટિવત બનાવો છો તેમ ઈશ્વર છો કારણ કે
સંસારને તથા તેના બીજને તમે ત્રીજા જ્ઞાનરૂપ હોય
નથી બાળી નાખ્યા છે તમે અનંત છો કારણ કે શિવ સ્વ
રૂપથી કદાપિ વિનાશ પ્રાપ્તવાના નથી જ અનંતગેતુ તમે છો
કારણ કે કર્મ હોય ત્યાં સુધી જ અગ શરીર હોય છે તેના
અભાવથી અનંતતાનું નિશાકાર સ્વરૂપ ચિન્હવા કેતુ તમે ધારણ
કર્યું ॥ સર્વ યોગીઓને ધ્યેયરૂપ હોવાથી તમે યોગીઓના
ઈશ્વર રૂપ છો વળી સર્વ યોગરૂપ મોક્ષ માર્ગને જલ્પનારાને
જલ્પાવનારા છો તમે વ્યક્તિરૂપે અનંત છો અને સમષ્ટીરૂપે
સમાન ધર્મી હોવાથી એક રૂપે છો તેમજ તમે નિર્માણ
કેવલ જ્ઞાનને પ્રાપ્તિને સર્વ સતોને તેનું આત્મ સ્વરૂપ પર
સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરીને આત્મ સ્વરૂપનો વિવેક કરાવો છો,
તમે હે ભગવાન શુદ્ધ છો, કારણ કે વિશુદ્ધ પડિતો અને

દેવોધી સદા પૂજ્યો છે દેવસજ્જાનથી સર્વને સત્ય બોધનુ દાન -
 કરે છે। કારણ કે આખી દુનિયાને સુખી કરનારા છે। હે
 ધીર પુરુષ ધાતા તમેજી બ્રહ્મા છે। કારણ કે મોક્ષમાર્ગના પ્રવાહ
 ઉપભવો છે, વ્યક્તરૂપે તમે સર્વ પુરુષોમાં પુરુષોત્તમ છે।
 કારણ કે તમોએ સર્વ ચાર પ્રકારના પુરુષોને સાધીને તેના
 ક્ષત્રનો જગતને યથાર્થ અનુભવ વ્યક્ત કરીને પ્રગટ કરી
 આપ્યો છે। તમે રત્નત્રયીના સ્વરૂપને પ્રગટ કરીને આત્માને
 પૂર્ણ સહજાનંદિ સિદ્ધ સ્વરૂપ સંવિધાનંદ બનાવ્યો છે તેથી
 વારવાર તમારા તે સ્વરૂપને અમે ત્રણ કરણ ત્રણ યોગવટ
 સદા નમસ્કાર કરીએ છીએ ધ્યાન કરીએ છીએ ॥૧૪૩॥

અર્થજ્ઞાના પર બ્રહ્મ, દેવતાનાં દૈત માવના ।

સાક્ષ્યાનાં પુરુષો યત્ર, સમ્યક્લ્યાતવ્યમપેક્ષયા ॥૧૪૪॥

અર્થ - અદ્વૈતોને પરમ બ્રહ્મ ઇષ્ટ છે દેવતાદિઓ પરમ
 બ્રહ્મ અપર બ્રહ્મની ભાવના કરે છે સાંખ્યવાદિ પુરુષને ઇષ્ટ
 કહે છે તે પક્ષ નયોની સર્વ અપેક્ષાએ કાઢીકે અરે સમ્યક્
 ભાવને પામે છે ॥ ૧૪૪ ॥

વિવેચ્યઃ અદ્વૈતવાદમા આત્મસ્વ રૂપ પરમ બ્રહ્મ શુદ્ધતત્ત્વ
 રૂપ પ્રેમનાથ છે “ બ્રહ્મ સદ્ જગત્ મિત્થા ” “ યદદ્વૈત તદ્
 બ્રહ્મણો રૂપમ્ ” બ્રહ્મ એકજ સત્ય સદ્ છે તેથી અન્ય જે દેખાય
 છે તે જગત મત્યા રૂપનો પ્રપચ મિથ્યાજ છે એમ જે માને છે
 સ બ્રહ્મ નયની તિર્યક્ સામાન્ય નયની અપેક્ષાએ ઘટે છે અને
 અને દેવતાદિઓ પરમ બ્રહ્મ અપર બ્રહ્મ એમ બે વિભાગમા
 તુલ્યને પહેચી નાખે છે એક ‘ દ્વં બ્રહ્મણિ વેદિતવ્યે યક

પરમ મહા દ્વિતીય અપર બ્રહ્મ' એક પરમ બ્રહ્મ અને અપર બ્રહ્મ એ બે બ્રહ્મ છે તેમાં જે નિત્ય અવિનાશી અવિચલિત સ્વરૂપ ત પરમ બ્રહ્મ છે અને નવા નવા શરીરને બદલુ કરીને કર્મથી સંસારમાં જામણુ કરનારા છવાતમાઓ અપર બ્રહ્મ છે તેઓ પરમ બ્રહ્મની ઉપાસના કરતાં પરમ બ્રહ્મ ધાય છે અને કર્મરૂપ પ્રપચો નાશ પામે છે તેઓ કૃષ્ણ શમય વ્રને વિષ્ણુ સ્વરૂપ પૂજે છે તેમજ જન્મતુ કર્તૃત્વરૂપ કોઈ કૃષ્ણને કોઈ મહેશ્વરને અને કોઈ બ્રહ્માને માને ॥ તેની પૂજા બહિષ્કાર કરે ॥ તે નૈગમ નથ પ્રમાણે એક અથે અપેક્ષાએ સત્યતા પામે છે સાંખ્યમત પુરૂષ અને પ્રકૃતિ એ બન્નેનું પ્રતિપાદન કરે છે પુરૂષ તે ઈશ્વર પ્રકૃતિરૂપ માયા બેના સંયોગથી જગતનો પ્રપચ રચાયો છે તેમ માને છે વસ્તુત પુરૂષ અને પ્રકૃતિનો કચન અને માટીની જેમ પરસ્પર અનાદિ સંબધ છે સમ્યગ્ જ્ઞાન યતા એ સંબધ ક્ષય કરવા આત્મા પ્રવૃત્તિ કરે છે અને તે યોગ્ય ઠાણે છુટી પડે છે આત્મા પુરૂષ પરમ શુદ્ધ બ્રહ્મ ધાય છે તે પણ અપેક્ષાથી સશબ્દનમની સત્તાએ સત્ય કરે છે, છદ્યોપનિષદ જણાવે છે કે -

“નહિ વૈ સગરીરસ્ય પ્રિયાઽ પ્રિયયોરૂપદ્વિતિરસ્તિ,

અગરીર ગ્રા વમત પ્રિયાપ્રિયે ન સ્પૃગ્ત * ॥૧૧॥

જેમને શરીરમાં વસવાતુ હોવાથી તેમા યની મારા ચણાની છુદ્ધિથી પ્રિય અને અપ્રિયતાવડે આત્મ શાંતિનો ઘાત ધાય છે- પણ જેઓ શરીરને પોતાનું માનતા નથી તે ઉપરનો મોહ ત્યાગ કરેલો છે તેમજ શરીરનો સંયોગ

સર્વ સવજ્ઞ ભગવતોને કેવળ જ્ઞાનથી જોય રૂપે છે અને શ્રુત કેવલીઓને શાસ્ત્રવડે જોય રૂપે રહે છે મતિજ્ઞાની અવધિજ્ઞાની મન પર્યાવ જ્ઞાનીને સખ્યાતા અસખ્યાતા રૂપ દ્રવ્યોની જોયતા વર્તે છે આણુ આત્માનુ જોયાકાર રવરૂપ જ્ઞેનસ્યાદ્વાદ-અનેકાતવાદના પ્રરૂપકો જણાવે છે '

સ્વદ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલમાત્રે, વ્યાપ્યવ્યાપકોદિ સમ્બધિ સ્થિતાના સ્વપરિણામાત્ પરિણામા તરાગતદેતુઃ વસ્તુત, સદ્રુપતા પરિણતિઃ અસ્તિત્વસ્વમાય ॥

પોતાનું દ્રવ્યત્વ ક્ષેત્રત્વ કાલત્વ ભાવત્વ વ્યાપક વ્યાપ્યત્વ આદિ સબધી રહેલા પોતાના પૂર્વ પરિણામથી બીજા કાળના પરિણામમા પરિણમન થવા રૂપ જે કાર્ય તેના હેતુ રૂપ વસ્તુની નવસદ્ રૂપમય જે પરિણતિ તેજ અસ્તિત્વભાવ અને જે અન્ય દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવમય વસ્તુમા પરિણતિનો જે અભાવ તે નાસ્તિતા એમ સાંતે ભગોનુ સમજવુ તે સર્વે આત્માના ધર્મોમા અપેક્ષાથી હોય છે તેમ જે માન્યતા છે તે ત્યાદવાદ સમજવો ભગવાન થયોવિજ્યવાચકવગર કહે છે કે -

નાપ્રમાણ પ્રમાણ વા સર્વમપ્યવિશેષિતમ્ ।

વિશેષિત પ્રમાણ સ્યાદિતિ સગ્નયજ્ઞતા ॥ ૯ ॥

અર્થ વચનનો ઉપદેશ સામાન્યતાથી અવિશેષ રૂપ હોય તો પ્રમાણ કે અપ્રમાણ કહી શકાતા નથી એકાને પ્રમાણતા નથી આવતી તેથી અન્યોના સિદ્ધાંતોમા જે સદ્ વચનો હોય ગ્રાહ્ય થતા હોયનો પણ તેના વિષયોની પૂર્વ વિશેષ શુદ્ધતા કરવાથી પ્રમાણતા લાવવી પડે છે

તેમજ સ્વતંત્રસિદ્ધાંતમાં પણ સર્વ ઉપદેશક વચનોમાં ચાર અનુયોગે કરીને શુદ્ધતા પૂર્વક વિશેષિત કરાય છે. આમ સર્વ પદાર્થોના અનંત ધર્મો કે જોને અન્ય લોકો પરસ્પર વિરોધિ માને છે પણ તે મને ધર્મો અપેક્ષાથી એકજ પદાર્થોમાં સદા વિદ્યમાન રહે છે જ તે સર્વ જ્ઞાનીઓને અવશ્ય જ્ઞેય-ભણવા યોગ્ય છે જ એ જ્ઞેયોના સમ્યજ્ઞાનથી આત્મા સ્વ સ્વરૂપનો અનુભવી જ્ઞાની થાય છે અને મોક્ષમાર્ગમાં ગતા ગમન કરનાર થાય છે ॥ ૧૪૫ ॥

दर्शनानि जिनाङ्गानि, सर्वाणि हि व्यपेक्षया ।

न त्रयोऽप्यविव लीनानि, ज्ञेय स्याद्वाददर्शनम् ॥ ૧૪૬ ॥

અર્થ - સર્વ દર્શનનો અપેક્ષાએ પરમાત્મા જીનેશ્વરના દર્શનના અંગો રૂપ બિરાજે છે નહીંઓ જ્યાં સુધી સમુદ્રમાં વિલય ન પામે ત્યાં સુધી નદી રૂપે હોય છે અને વિલય થતાં સમુદ્ર બને છે તેમ સર્વ દર્શન સિદ્ધાંતો અપેક્ષાએ સ્વાદ્વાદ સિદ્ધાંતના અંગો રૂપે સમજવા ॥ ૧૪૬ ॥

વિવેચન — સર્વ દર્શનો નૈયાયિક વૈશેષિક સામ્ય યોગ મિમાંસક, બૌદ્ધ, નાસ્તિક, વૈદિક વિગેરેના તત્ત્વજ્ઞાનનો મૌલિક આવે વિચારીએ તો એક એક અંશે જૈન સિદ્ધાંત તત્ત્વના અંગો થાય છે શ્રી આનંદન મહારાજ જણાવે છે કે

પદ્ દર્શન જિન અગ મળીજે ન્યાસપદ અગ જો સાચેરે,
નમિ જિનગરના ચરણ ઉપાસક પદદર્શન આરાધેરે, ॥ ૧ ॥

તિન સુર પાદપ પાય વસ્ત્રાણુ સાંખ્ય યોગ દોષ મેદેરે
આતમ સત્તા વિવરણ કરતા લહો દુગ અગ અલેદેરે ॥ ૨ ॥

દોષ મેદ સુગત મિમાંસક જિનવર દોષ ફર મારિરે,
 લોકાલોક અવલવન મજીયે શુરુગમથી અધારીરે, ॥૩॥
 લોકાયતિકકૂલ જિનવરની અગ વિચાર જો કીજેરે,
 તત્ત્વ વિચાર સુધારસધારા શુરુગમ વિના કેમ પીજેરે ॥૪॥

છ દર્શનો છે તે અથે અથે પરમાત્માના શાસનના
 અ ગો બિન્ન બિન્ન અપેક્ષાથી બની જાય છે તે સર્વ દર્શનો
 પરમાત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે જ્ઞાન ચારિત્રની-ચરણની સેવા
 કરતા છ એ દર્શનની આરાધના થાય છે પરમાત્માનું શાસન
 કલ્પવૃક્ષ સમાન છે તેના બે પગ સમાન સાખ્ય અને યોગ
 દર્શન છે કારણ કે પગ ક્રિયા કારક છે તેમને પણ મોક્ષમાર્ગ
 તરફ ગામકે આત્મ સ્વરૂપના અવેષક છે આત્મ સત્તાનું જે
 વિવેચન કરનારા છે તેની આરાધના થાય છે તેમ બોદ્ધ
 અને મિમાંસક બન્ને દર્શનો હાથરૂપ સમજવા કારણ કે તે
 ક્રિયા અનુષ્ઠાનને કરનારા છે તેથી લોકલોકના સર્વ પદાર્થો
 શુરુગમથી જ્ઞાનનો અનુભવ કરવા તેનું અવલ બન ભારે ઉપકારક
 થાય ॥ અને લોકાયત નાસ્તિક દર્શન પણ અપેક્ષાર્થી છનવર
 દર્શનની કુખ છે કારણ કે તે પ્રત્યક્ષાદિ પદાર્થોને માને છે
 આલોકના મુખને ઇચ્છે છે અને બાહ્ય વ્યવહારની આલબ
 નતા લે ॥ અને નીતિ નિયમનો સ્વીકાર કરે છે તેમજ
 અદ્વત વેદાંતીઓ સાંખ્યો, યોગિકો સમ્યક્નયની જે સામાન્ય
 બાવમય સત્તા આત્મ સ્વરૂપની શુદ્ધતા જે મૂળ સ્વરૂપે છે
 તેનો સ્વીકાર કરે છે અને નૈયાયિક વૈશેષિકદર્શન તથા
 આત્માને અને શુદ્ધોને સર્વથા જુદા માને છે સામાન્ય અને

વિશેષરૂપ પદાર્થોના બોદ કરીને જાણાવે છે બોદ દર્શન આત્માને દાણે દાણે પલંગતો માનીને સ્થિતિ વડે વૈરાગ્યને પાપણુ આપનારો અપેક્ષાએ થાય છે અને મિમાસકો ક્રિયા અનુદાનથી આલોક પરલોકના મુખની ઇચ્છા ગમે છે તે જાણુ સૂત્રનયની અપેક્ષાએ અગરૂપે બને છે વળી નાસ્તિક લોકાયતિક દર્શન પ્રત્યક્ષ વ્યવહારને સ્વીકારતું હોવાથી વ્યવહારનયમાં અચરૂપ બને ॥ બીજા પણ દર્શનો તેઓના પેગમ સમાય છે આત્મ તત્ત્વરૂપની ગવેષણા પૂજ્ય ગુરૂની ઉપાસના કરના ભવ્યાત્માઓ સમ્યગ્જ્ઞાનાનુભવનું પાન કરીને પરમાત્માના શાસ્ત્રના સર્વ અંગોના આરાધક છે આથી સર્વ અંગોના આરાધક થાય છે આથી સર્વ આત્મસ્વરૂપના દર્શનને વાચનનારાઓ કયએહનો ત્યામ કરવા પૂર્વક સર્વનય સર્વ ભગ અપેક્ષાથી પરમાત્મ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરવામાં ઉપાદાન કાણુ થાય છે જેમ સ્વતત્ર નદીઓ નદીઓ જ ગણાય ॥ પણ સમુદ્રના મુખ આગળ કાંઈક અંશે સમુદ્ર પણાને પામે છે અને સમુદ્રમાં અલેહતા થતા નદીપણુ જુદાપણુ નથી જ રહેતું તેમ સર્વ દર્શનોનું સ્વરૂપ સમજીને અપેક્ષાથી સર્વમાં સમાનતા ભાવે રહેતાં આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે કહ્યું ॥ ૩

શ્રેયઃ સર્વનયત્રાન, ત્રિપુલ ધર્મવાદત,

શુક્તરાદિત્રાદાન્વા-પરેષાં દુઃખ કારણં ।

સવ નયનું વિપુલ જ્ઞાન હોયતો ધર્મ વિચાર કરવામાં અત્યંત આનંદ દાયક થાય છે પરંતુ એકેક નયથી દર્શનનો

પક્ષ પક્ષીને અન્ય દર્શનોત્તુ ખડન કરવું તેની અપેક્ષા
સ્વિકારવી તે વાદ વિવાદ કલેશ રૂપ થાય છે સર્વ દર્શ
નોનો અપેક્ષાએ સમન્વય મુકાબલો કરતાં જૈન સ્વાહવાદ
દર્શનને અખડ દેહરૂપ પૂર્ણ બને ॥ તે સર્વ દર્શન રૂપ
નયનો અનુભવ સાપેક્ષ ભાવે આત્મદર્શનને ઉપકારક
થાય છે ॥ ૧૪૬ ॥

સમ્યગન્યપેક્ષયા જ્ઞાતે, વસ્તુનિ નૈવ વિદ્યતે,
મિથ્યાનાદો ધૂન યત્ર, સમ્યક્ત્વ તત્પતિષ્ઠિતમ્ ॥૧૪૭॥

અર્થ - સર્વ વસ્તુઓને અપેક્ષા વડે સમ્યક્ ભાવે તેવા
જ્ઞાનથી મિથ્યાત્વ વાદ નિશ્ચય નષ્ટ થાય છે અને સત્ય સમ્યક્
દર્શનની આત્મામાં પૂર્ણ પ્રતિષ્ઠા થાય છે ॥ ૧૪૭ ॥

વિવેચન - સર્વ નય દર્શન મત શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતની
અપેક્ષાથી વિચારાય તો માધ્યસ્થ્યભાવે સર્વ દર્શનના સિદ્ધાંતો
અશત અપેક્ષાએ સમ્યક્ ભાવે સમજાય છે વસ્તુ અપેક્ષાએ
અનેક ધર્મ ધારણ કરતી હોવાથી વસ્તુઓમાં નિત્યત્વ અનિ
ત્યત્વ અનેકત્વ એકત્વ સ્થિરત્વ ચલત્વ ભાવત્વ અભાવત્વ રૂપે
અપેક્ષાથી ઘટે છે આવા સ્વાહવાદ મય સમ્યગ્ જ્ઞાનથી શુદ્ધ
સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન દર્શનમય અનેક આત્મ ધર્મથી પ્રતિષ્ઠિત થયેલ
છે શ્રી અનુયોગમાં જણાવ્યું છે કે

સવ્વેસિં પિ નયાણ વદ્ધુવિહરત્તવ્વય ણિસામિત્તા ।

જ સવ્વણયનિશુદ્ધ ત ચરણગુણદ્વિજો સાહુ । ॥૧॥

અર્થ - સર્વ જુદા જુદા નયોત્તુ પરસ્પર વક્તા યમય

સિદ્ધાંત સાબળીને કોઈ પણ બબ્બાત્માને ગણાવાની જરૂર નથી જ પણ દરેક ન્યવાદિઓનું જે કહેવાપણું છે તેને જુદો અપેક્ષાથી વિચારવું જોઈએ અને માધ્યસ્થ્ય ભાવે તેનો ન્યાય તોલવામાં આવેતો સર્વ નયોનું કહેવાનું અપેક્ષાએ યથાર્થ છે વિશુદ્ધત્વમયવાણુ સમ્યગ્ત્વ યજ્ઞ કરી શકાય છે અને સ્વ સ્વરૂપમય આત્મ ચારિત્રમાં સાધુ પુરૂષો સ્થિરતા ને પામે છે, જોયી સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચરિત્ર રૂપ આત્મ દષ્ટિ પરમ શુદ્ધ અનુભવાય છે ॥ ૧૪૭ ॥

एक जानाति तत् सर्वं, जानातीति विनिश्चय ,

सर्वं जानाति तद्ध्येक जानाति स्मृतौ स्मृतः ॥१४८॥

અર્થ -જે એક પદાર્થ જાણે છે તે જગતના સર્વ પદાર્થો પણ નિશ્ચયતાથી અવશ્ય જાણે છે અને જે સર્વ પદાર્થોને જાણે છે તે અવશ્ય એક પદાર્થને પણ જાણે છે એમ શાસ્ત્રોમાં જણાવવામાં આવેલું છે તેનો આપણને અનુભવ થાય જ છે ॥ ૧૪૮ ॥

વિવેચન -જગતમાં જીવ અજીવ આદિ દ્રવ્યો તેના અતન્ન આદિ અને જડતા આદિ ગુણો છે તેનો ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પાદ વ્યય તથા પરિણામમય પર્યાયો થાય છે તેને જે આત્મા મતિજ્ઞાન જુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન, મન પર્યાવજ્ઞાનવાન એવા જ્ઞાનીઓ જાણે છે તેનાથી જે આત્મયોગી એક પદાર્થને તેના દ્રવ્યત્વ ગુણત્વ પર્યાયત્વ (ક્રિયાત્વ)ને યથાર્થ સ્વરૂપે જ્ઞેયભાવે જાણે તેને

જીવમા ચતુર્યાદિ, પુદ્ગલમા રૂપ રસાદિ ગુણો સહજભાવ રૂપે સદા વર્તે છે તેમા અનત પર્યાયો પણ અનુક્રમે થયા કરે છે તેથી પૂર્વકાવમા જે સદ્ વિદ્યમાન હતા તે વર્તમાનમા અસત્ અભાવરૂપે હોય છે વર્તમાનમા જે સત્ હોય તે ભવિષ્યમા અસદ્ રૂપે થાય છે જે વર્તમાનમા વ્યક્તિ ભાવે હોય તે ભૂતભાવીમા અસત્ થાય છે તેથી એકાત સદ્ કે અસદ્ પછી કોઈ પણ પદાર્થોમા અમળાતુ નથી આનો વિશેષ વિશેષા વશ્યક, સ્યાદ્વાદ રત્નાકર, અનેકાતજયપતાકામાથી સમ જવા યોગ્ય છે ॥ ૧૪૬ ॥

આ સર્વ ઉપનયનુ જે કળ છે તે પૂજ્ય શ્રી જગ્યાવે છે.

સર્વ સિદ્ધાન્તસારોજ્ય, મુષાદેયો વિચક્ષુર્ન,

જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર, રત્નત્રયીમયો વિશુઃ ॥ ૧૫૦ ॥

અર્થ — સર્વ જગતના સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કરીને તેનો પરમાર્થ અપેક્ષાએ વિવેકથી જાણીને સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ગુણોનુ સ્થાન રત્ન ત્રયીથી સુકત આત્મા વિશુ છે ॥ ૧૫૦ ॥

વિવેચન — જગતમા અનેક દર્શનશાસ્ત્રો વિજ્ઞાન, શાસ્ત્રો, અર્થ શાસ્ત્રો, નીતિ શાસ્ત્રો, તકશાસ્ત્રો વિગેરેનો સારો અભ્યાસ કર્યો હોય તેના રહસ્યોનો પરમાર્થ જાણ્યો હોય તો તેણે અતરમા હેય ઉપાદેય કઈ વસ્તુઓ છે તેના પૂર્ણ વિવેક કરવો જોઈએ આત્માનો અભ્યુદય કોનાથી થાય

તેનો અવશ્ય વિચાર કરવો જોઈએ તમોને જો જાણ અર્થનો લાભ થતો હોય તો તે અર્થ કેટલોક કાલ લાભ આપનાર છે ? તે વિચાર્યો મહોપાધ્યાય વાચકવર યશોવિજયજી જણાવે છે કે

વ્યાપાર સંયશાસ્ત્રાણાં, દિવ્યદર્શન ણ્વ હિ,

પારન્તુ પ્રાપયત્યેકાઽનુમત્તો મયવારિધે

॥૧॥

સર્વ શાસ્ત્રોનો વિદ્યાભ્યાસ કરનારને વિવેક હોય તો તેની બતાવેલી દિશા પારમાર્થિક લાભદાયી છે સ્પષ્ટિક તેનો જો વિચાર થાય તો આત્મા સત્ય પરમાર્થનો લાભ પામે તેથી સર્વ વિચક્ષણોએ વિવેક કરવા જોઈએ યદ્યા ચિંતામર્ણિ દત્ત, ઘઠરો ઘઢરીફાઈ ॥ હાદ્યા જહાતિ સદ્ ધર્મે તથૈય જનરક્ષણ ॥ જેમ કાંઈ મૂર્ખો માણસ જોશ વીણતો હતો તેવામાં હાથમા જોરાને બદલે ચિંતામણિરત્ન આવી ગયું પણ એનો પર માર્થ નહિ જાણતો હોવાથી તેને જોરાની ઉપરના રાગથી પથ્થર સમજીને ફેંકી દીધું તેમ અજ્ઞાની ધર્મ આત્મસ્વરૂપના જોષમય શાસ્ત્રો વાંચે બળે તો પણ પુણ્ય લોગનો અત્યંત આશક્ત થયેલો તે બહાર અર્થકામ શૂનાર શાસ્ત્રોમા જ આનંદ પામતો આત્મદર્શનને નથી જ પામતો પણ સ સાર સુખમાં પામરોની પેઠે પામર જનીને રામ્યોમામ્યો રહે છે તેને તે સમ્યગ્જ્ઞાન નજ કદે તે તો એમજ માને છે કે

જ પુગલ સુખ, દુરુષ ચૈવ ત્તિ જહ યતત્તસ,

મિદ્ધે મદ્ધિ લેવો ગિડ વળા સિ સળા મૂલ ।

જે પુણ્યલુપ્ત સુખ છે તે વસ્તુવ દુખનું ઉપાદાન

કારણ થતુ હોવાથી દુ ખજ સમજવુ જેમ કે શીખ જતુમાં તાપથી અકળાયેલો મનુષ્ય શરીર ઉપર માટીનો ગારો લગાવે છે તેને થોડો વખત જરા ઠંડક થાય પણ માટી મુકાતો દુ ખમય વિડળના થાય છે અને લોકોમાં હાસી પ્રાપ્ત કરે છે તેથી સારા વિચારક વિક્ષણોએ એ પુદ્ગલ ભોગથી વિનતિ પ્રાપ્ત કરીને સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમા પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ કારણ કે તેજ તેના સત્ય ગુણો તેનો પોતે તાદાત્મ્યભાવે આશ્રય લાતા છે શ્રી મહોપાધ્યાય વયોવિજ યજ્ઞએ જ્ઞાનસારમા કહ્યું છે કે

ચારિત્રમાત્મચરણાઽ જ્ઞાન વા દર્શન મુને ।

શુદ્ધજ્ઞાનનયે સાધ્ય તુ ક્રિયાલામા તુ ક્રિયાનયે ॥ ૧ ॥

સમ્યગ્દષ્ટિ વત આત્મા આત્મ સ્વરૂપમા મન વચન કાયાના યોગવટે અપ્રમત્ત ભાવે જો પ્રવૃત્તિ કરતો હોય તો જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રમા વર્તે છે તેમ જ્ઞાનનયથી સમજવુ અને તે પરમાત્માના ઉપદેશને અનુસારે શુદ્ધ ભાવમય હોય તો શ્રદ્ધારૂપ દર્શન પરમાર્થ બોધમય જ્ઞાન તેમા અપ્રમત્ત ભાવના મય એકત્વતા હોવાથી ચારિત્ર છે તેમ શુદ્ધાદેત નયથી તે મુનિને તે રત્નત્રયથી વ્યાપક હોવાથી ભેદ નયથી જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર જુદા માને અને જ્ઞાન ફળરૂપ ક્રિયા શ્રદ્ધાનો પૂર્ણ લાભ થયો હોવાથી ક્રિયાનય-કર્મ યોગવટે ત્રણેને એકરૂપે ચારિત્ર સ્વરૂપે માને છે જ્ઞાનની અપેક્ષાથી જ્ઞાની ક્રિયાનયની અપેક્ષાથી ચારિત્ર તે કહેવાય તે સર્વ આત્મગુણો આત્માથી અલેદ હોવાથી તેનો અલેદ હોવાથી તેનો તાદાત્મ્યભાવે આશ્રય

આધાર ॥ તેમજ સર્વ જ્ઞાન હર્ષન ચારિત્ર વડે જગતમા
સર્વની સાથે મમત્વ ભાવે રહેનો હોવાથી વ્યાપકતા ભાવે
વિશુ ॥ ૧૫૦ ॥

આ એકાગ્રતા ભાવથી જે લાભ થાય તે જણાવે છે
ઉન્મીનીમારમાસાદ્ય, સર્વત્ર મહાનિષ્ટયા,
યોગિની નિશ્ચ નિત્ય પ્રાપ્નુરન્તિ શિવ પદમ્ ॥ ૧૫૧ ॥

અર્થ — સર્વત્ર બ્રહ્મ ભાવની નિષ્ઠા વડે ધ્યાનમાં
ઉન્મનીભાવને પામીને તે યોગીશ્વરો નિશ્ચલ નિત્ય ભાવે રહેતા
શિવપદને પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ૧૫૧ ॥

(વિવેચન :- પરમાત્મ સ્વરૂપમા રૂપરથભાવે એકાગ્રતા
થતા ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનનો અભેદ થતા સર્વત્ર
એક આત્મ સ્વરૂપનું હર્ષન કરતાં એક બ્રહ્મસ્વમય થાય
છે તેથી આત્મા સર્વત્ર બાહ્ય અર્થો પડેલા છતાં તે ઉપર દૃષ્ટિ
ન કરતા મહત્વો વિકલ્પોથી રહિત થયેા છતાં ઉન્મનીભાવને
પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમાન્ હેમચંદ્રસૂરિ કહે છે કે

મહિરન્તશ્ચ સમ્મતાત્, ચિત્તાપેષ્ટાપરચ્યુતો યોગી,
તન્મયભાવ પ્રાપ્ત કટ્યતિ મૃશમુ મનીમારમ્ ॥ ૧ ॥

બાહ્ય અને અભ્યંતર ભાવે મનની ચિત્તાથી સર્વથા
રહિત હોવાથી તેની ચેષ્ટા પણ ન હોવાથી યોગી તન્મય
ભાવે એકાગ્રતા પામેલ હોવાથી અત્યંત ઉન્મનીભાવને
પામે છે તેમા એક નિષ્ઠાથી અભેદના પ્રાપ્ત થતા નિશ્ચલતાના
યોગે રૂપાતીત શુદ્ધ ધ્યાનની શ્રેણિએ ચડીને સર્વ મોહનીય

આદિ કર્મનો ફાય કરીને કેવલ્યવક્ષી અને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે ॥ ૧૫૧ ॥

શુદ્ધાદ્ મુચ્યતર તત્ત્વ, વન્મિ શિષ્યાનામુપકૃતે ।

જ્ઞાન મયિત સામાલમ્બ્ય, મજત્તુ સામ્યમાવનામ્ ॥૧૫૨॥

અર્થ - શુદ્ધથી પણ શુદ્ધતર તત્ત્વ હું યોગ્ય શિષ્યના ઉપકાર માટે જણાવું છું કે સર્વ પ્રકારે જ્ઞાન તથા ભક્તિનું સમ્યક્ આલબન કરીને સર્વ આત્માઓ સામ્ય ભાવનાને મળે ॥૧૫૨॥

વિવેચન — આત્મ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવાના અનેક જાહેર રસ્તાઓનું સર્વ વિવેચન થયેલું છે પણ તે અત્યન્ત ગૂઢ છે અને તેની પ્રાપ્તિમા મુખ્ય ઉપાદાન કારણ થાય તેવું સમત્વ ભાવ મહાન આત્મ દર્શનમા અવલબન છે તેને હે શિષ્યો હે મુમુક્ષુ હે સતો તમારા હિત માટે જણાવું છું સર્વ શાગ દ્વેષ મોહ કષાય અહાર પાપસ્થાનઠોનો ત્યાગ મનવચન કાયાની શુદ્ધિ જગતના સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર મૈત્રી ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય અશુદ્ધ મનોભાવ ઉપર વિજય અને અપકારી પ્રત્યે પણ મધ્યસ્થ ભાવ કરવો સર્વત્ર સમતા કેળવવી તે એક જ શુદ્ધમા પણ શુદ્ધ તત્ત્વ છે તે સમત્વનો લાભ સમ્યક્ શ્રદ્ધા પૂર્વકનું અનુભવ જ્ઞાન અને પૂજ્ય ગુરુઓ, દેવાધિદેવો, ગુણ ગ્રેષ્ઠ સતોનો ગ્રેષ્ઠ પ્રવૃત્તિઓનું અનુમોદન, ગુણ, સ્તવન, સેવા ભક્તિ વડે થાય છે

ઉપશમસ્વરૂપ ઉપયુક્તો મિથ્યાત્વમપહાય યથાર્થમાસન
પૂર્વકચારિત્ર મોહોદયામાવાત્ સમાદિગુણપરિણતિશમ

કષાયોના વિનાશ યુક્ત મોહનીય કર્મોના વિનાશ કરીને
મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક આત્મા સ્વરૂપનું યથાર્થ અનુ
ભવ કરવા પૂર્વક ચારિત્રાવરણમોહના ઉદયનો અભાવ
થવાથી ક્ષમા આજીવ માર્દવ આદિ ગુણોનું જે આત્મામાં
પરિણમન થયું તે શુભ વા ઉપશમ સમતા કહેવાય ॥ તે જ
જ્ઞાન બળિ સદાવટે સર્વ આત્માઓ અનુભવીને આત્મ સ્વ
રૂપના દર્શી થાય છે ॥ ૧૫૨ ॥

શુદ્ધસ્થિરોપયોગેન, ધ્યાન કૃત્વા મૂયનિ ।

પરમબ્રહ્મણિ સર્તીનો, યુજેદ, પરમામૃતમ્ ॥ ૧૫૩ ॥

અર્થ — નિરતા પૂર્વક શુદ્ધ ઉપયોગથી ધ્યાન કરીને
અસ્તહે ચિત્ત વૃત્તિને શાંતીને જે યોગી પરમ બ્રહ્મમાં સારી
રીતે લીન થાય છે તેમ કરીને નું પણ પરમ અમૃતનો બોક્તા
થઈ ॥ ૧૫૩ ॥

વિવેચન — જેમ યોગીજનો મનના સર્વ શક્ય
વિકલ્પોનો ત્યાગ કરીને સ્થિરતા મમ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો
નિયાન હમય અનુભવ કરે છે તેમ નું પણ પરમાનંદનો આત્મ
સ્વરૂપ અમૃતનો નિરતર પાન કરનાર થઈ હત્ય છે કે

બ્રહ્મણ્યર્પિતસર્વંયો બ્રહ્મદગ્ બ્રહ્મસાધન ,

બ્રહ્માણુજુદ્ધદ્ બ્રહ્મ, બ્રહ્મણિ બ્રહ્મ ગુપ્તિમાન્ ॥ ૧ ॥

બ્રહ્માધ્યયનનિષ્ઠાવાન્ , પરમ તદ્દ મમાદિન ,

બ્રહ્મજો યિયતે નાર્ય નિયાગપતિપ્રતિમાન્

અર્થ — જે યોગી બ્રહ્મને આત્માને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રવીર્ય
ઉપયોગ રૂપસ્વત્વ સર્વનું સમર્પણ કરનારો છે તેમજ પરમ

બ્રહ્મ ઉપર જ દષ્ટિ શ્રદ્ધારૂપના ત્રાટકરૂપ સ્થાન કરી છે
એના વડે અતરાતમાના સાધન વડે પરમ સ્વરૂપને સાધ્ય
કરવામા પ્રવૃત્ત થયેલો સાધક આત્મા હોય પરમ બ્રહ્મરૂપ
આત્મ જ્યોતની યજ્ઞ વેદિકામા અબ્રહ્મ પર પુદ્ગલોની નિવૃત્તિ
રૂપ અબ્રહ્મ રૂપ ઇધનને હોમી દર્શને પૂર્ણ સ્વરૂપે આત્મ સ્વરૂપનું
રક્ષણ કરનાર યોગીશ્વર હોય તેમજ બ્રહ્મ સ્વરૂપનો અબ્રહ્મ
કરનારો દ્રવ્ય અને આવધી પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યામા વર્તનારો કદાપિ
પણ પાપકર્મ કરતો જ નથી તેથી તે પાપ કર્મનો લેપ
તેને લાગતો જ નથી તેમજ પરમ બ્રહ્માનું ધ્યાન કરનારો
તેની જ એક નિષ્ઠા ચિત્તવૃત્તિ હોવાથી પરમ બ્રહ્મમા
લય થાય છે તે જ બ્રહ્મ યજ્ઞ કરનારો વસ્તુત છે તે જ
પરમ અમૃતનું શુદ્ધાનંદ રૂપ અમૃતનું નિરતર પાન કરતો
છતો પ્રત્યક્ષ ભાવે આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે ॥૧૫૧॥

સમાધિસન્નિવિષ્ટોઽહ, મૃત્યુમીતિવિવિર્જિતઃ

મૃત્યુર્હરતિ પ્રાણાંશ્વ, જીવો નિત્યસનાતન ॥૧૫૨॥

અર્થ —હું આત્મા સમાધિમા સમ્યજ્ઞ ભાવે પ્રવેશેલો
હોવાથી હવે મને મરણ આદિનો ભય રહ્યો નથી જ કારણ
કે મૃત્યુ તો શરીરના પ્રાણોને હરણ કરે છે પણ આત્મા
જીવતો નિત્ય સનાતન ભાવે શાશ્વત જ ॥ ૧૫૪ ॥

વિવેચન —હવે મેં સ્વ સ્વરૂપ પર સ્વરૂપની વહેચણી
કરી છે તેથી મેં માફ સ્વરૂપ શરીર ઇન્દ્રિયો મન આસોઆસ
આયુધ્ય મનવચન કાય બ્રહ્મરૂપ નથી તે સર્વ કર્મ જન્ય
જડ પદાર્થો મેં અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ કથાયના યોગે મેળવેલા

છે પણ તેમાં તો માફ કાઈ પણ નથી જ હું ચેતનરૂપસમ્યગ્
જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય ઉપયોગ ઉપ શુદ્ધ પરમ પ્રદાના
સત્તાવાળો છું તેથી તે પર વસ્તુઓનો લાભ કે હાની થતા
માફ કાઈ પણ બગડવાનું કે સુધરવાનું નથી જ જે સચો
ગયાં પ્રાપ્ત થયું છે તે અવશ્ય વિયોગને લાયક જ છે
એટલે જે પર વસ્તુ આવી છે તે અવશ્ય જવાની જ છે
જ્ઞાત્તય હિ ધ્રુવ મૃત્યુ , 'જ મેલાને અવશ્ય મરતુ પડે જ છે
અજાતસ્પર્શનો મૃત્યુમી' -અજ-મેલાને સિદ્ધ પરમાત્માઓને
મ છુનો બધ નથી

ગીતામાં જણાવે છે કે

જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિન્નાય મમતિ મચિતા વા બધૂન
અજો નિત્ય શાશ્વતોઽય પુરાણો ન હન્યતે હન્યમાને શરીર ॥૧૧॥

આ આત્મા અજ હોવાથી જન્મતો નથી મરતો એ
નથી જૂતકાવ વર્તમાન કે ભવિષ્ય કાલમાં પણ તે નિત્ય સના
તન શાશ્વતો એટલે પુરાતન હોવાથી પુનઃમલ દ્રવ્યનો શરીર
ઈદ્રિયો અને પ્રાણો એ કે હવાય કારણ કે પુરુષલ દ્રવ્ય
સકલ પકલ વિનાશિ ધર્મવાલુ ॥ તેનો વિયોગ થાય પણ
આત્મદ્રવ્ય જે અસખ્ય પ્રદેશનું છે તે નિત્ય છે તેનો કાઈ
પણ કાલમેત્ર નાશ કરી શકતું નથીજ, એકે તે પારિણામિક
હોવાથી તંના પર્યોયોનો નાશ થાયછે નવા થાય છે તે ક્ષણેક્ષણે
બદલાયાજ કરે છે આયુષ્ય ઠમનો ક્ષય પૂર્ણ થતા આત્મા કોઈ
નિમિત્ત પામીને વા અનિમિત્તે પણ સહજભાવે મૃત્યુ પામે
છે તે મૃત્યુ દશ પ્રાણોને ક્ષય કરે છે એટલે વિયોગ કરે છે

પણ આત્મ સ્વરૂપની જણાવે હાનીતે મૃત્યુ કરી શકતું નથી
જ હોવતો નિત્ય સનાતન શાશ્વત જ રહે છે તે કર્મ આવ
રણનો બ્યારે ક્ષય કરશે ત્યારે આત્મસ્વરૂપનો પૂણ્ય લોકતા
થઈને દશપ્રાણોને ઘડણુ મોચન કરવાનું ત્યાગ કરશે અને
આત્મ સ્વરૂપમાં જ સદા વિચરશે ॥ ૧૫૪ ॥

બાહ્ય જ્ઞાનામિ પશ્યામિ, તત્ર ન પ્રતિચિન્ધતા,
સ્વચ્છાદર્શે સ્વરૂપ મે, સર્વં તત્ર પ્રમાસતે ॥ ૧૫૫ ॥

અર્થ - બાહ્યભાવે હું સર્વ દેશોને દેખું છું પણ
તેમાં મારો કંઈ વાગદેવનો સંબંધ નથી જ જેમ સ્વચ્છ
આદર્શમાં રૂપ તેમ શુદ્ધ જ્ઞાનમાં મારું સર્વ સ્વરૂપ અને
પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે ॥ ૧૫૫ ॥

વિવેચન - જગતમાં રહેલા સર્વ ચરાચર બાહ્ય
દ્રવ્યો પદાર્થોને કે જે દેશ રૂપે છે તેને હું દેખું છું અને
શુદ્ધ પરિણામોને પણ બાહ્ય છે તેના અનુકૂલ સ્વભાવ
અને પ્રતિકુળ સ્વભાવને પણ બાહ્ય છે પણ તેમાં હવે મને
બોધ્યભાવે રાગ મારાપણુ નથી તેમજ પ્રતિકુળ હું ખ
ઉપસર્ગ પછે ખીડા રૂપે થાય તો પણ તેના દ્વેષ તિરસ્કાર
બુદ્ધિ પણ યતી નથી પરમ પૂજ્ય યશોવિજય વાચક વર
જ્ઞાનસારમાં જણાવે છે કે

“સ્વસ્વકર્મકૃતાવશા સ્વસ્વકર્મઽમ્બુજો નરાઃ,
ન રાગ નાપિ દ્વેષ, માવ્યસ્થ્યેષુ ગચ્છતિ
સર્વં હોવોએ પોત પોતાના અધ્યવસાય પૂર્વક પૂર્વદાસમાં

શુભાશુભ કર્મો જે કરેલા છે તેના વિના કાલે ઉદયમાં આવેલા ફલને અવશ્ય લોગવે જ છે તેમાં જ્ઞાનીઓ સમતા બાને આધરશ્ય લાવે રહીને લોગવે છે પણ તેમાં શાગદેષ રૂપ પ્રતિગ્રધકતા રાખના નથી જ તેમ જુ પશુ સર્વ દશ્ય બેચ્છ શુભાશુભોમાં શાગદેષ રૂપ પ્રતિગ્રધકતા નથી જ રાખતો પણ આશા જ્ઞાન રૂપ શુદ્ધ આદર્શ-તત્ત્વમાં માત્ર સદૃશ ભાવનું જે યોગ્ય સ્વરૂપ છે તેને તેમાં જોવું છું શ્રી હેમચંદ્રસુદિભગવત જણાવે છે કે,

“આત્માનડમાત્મના વૈત્તિ મૌહન્યામાયામનિ ।

તદેવ તસ્ય ચારિત્ર તજ્ઞાનડત્ત્વ દર્શનમ્ ॥ ૧ ॥

આત્માને આત્મા વડે આત્મમાં જાણે રહે છે પણ તે મૌહનો ત્યાગ કરવાથી જ થાય છે વસ્તુ તે જ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર જ છે ॥ ૧ ॥ તેથી બાહ્ય વસ્તુમાં શાગદેષનો ત્યાગ કરીને આત્મામાં દષ્ટિ રાખવી તેથી આત્મ દર્શન થાય છે ॥ ૧૫૫ ॥

પુણ્યપાપસ્ય મૌગ દિ, વસ્તુતો ન કરોમ્યદ્,
અન્તર્નિલેપાતારસ્યો, માસતે મદ્યયોગિરાદ્ ॥ ૧૫૬ ॥

અર્થ — હું આત્મા પુણ્ય પાપનો કર્તા લોપ્તા વસ્તુ નથી જ પણ અતરથી નિલેપી હોવાથી થકા સ્વ રૂપ યોગીતાજ્ઞને દેખું છું ॥ ૧૫૬ ॥

વિવેચન — હું શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ સત્તાથી હોવાથી નિસ્કપ અને (સમદનય)ની અપેક્ષાએ પુણ્ય પાપરૂપ પુદ્ગલ

ધર્મનો ભોગ કર્તા કે બધા કર્તા નિશ્ચયનયથી નથી જ
પરમાત્મ થયવિશતિમાં જણાવે છે કે,

દ્રવ્યકર્મવિનિર્મુક્ત, માવકર્મઽગિર્નિર્જિત,

નો કર્મ રહિત, વિન્તિ નિશ્ચયેન ચિદાત્મનમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ — નિશ્ચયનયથી આત્મ સ્વરૂપ વિચારીએ તો
આત્મા પુણ્ય પાપ આદિ કર્મના પુદ્ગલો રૂપ દ્રવ્ય કર્મ થકી
કરતો નથી તેમજ ભાવકર્મ શુભાશુભ અધ્યવધાયો અને
વિપાકોદયે ભોગવતા ભાવકર્મનો ભોગ પણ હું કરનારો નથી
જ કારણ કે હું નિશ્ચયથી તેવી ક્રિયાનો કરનારો નથી જ
પણ આત્માના શુદ્ધ પરિણતિમય અંતરથી નિશ્ચયભાવે
નિલેપ અવસ્થાનો ધારક છું

“નિર્નિકાર નિરાધારમ્, સર્વસંગવિવર્જિત,

પરમાનન્દ સમ્પન્ન, શુદ્ધ ચૈતન્યલક્ષણમ્ ॥ ૧ ॥

શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી જોતા આત્મા વિકાર વિનાનો સ્વતંત્ર
કોઈનું આલેખન નહિ લેનારો સર્વનો સંગ નહિ કરનારો
પરમાનંદનો ભોગતા તેજ સ પદાવત શુદ્ધ ચૈતન્ય રૂપ લક્ષણ
વાલો છે તેવા શ્રદ્ધા સ્વરૂપવત આત્માને આત્મયોગીન્દ્ર મહારાજ
રૂપાતીત ધ્યાન કરનારા યોગાભ્યાસીઓ જાણે છે એ છે યોગ
શાસ્ત્રમાં જણાવે છે કે,

અમૂર્તસ્ય ચિદાનન્દરૂપસ્ય પરમાત્મન * ,

નિરંજનસ્ય સિદ્ધસ્ય ધ્યાન સ્યાદુપગર્જિતમ્ ॥ ૧ ॥

ઇત્યનન્ત સ્મરન્ યોગી, તત્સપ્તપાવલમ્બન,

માપ્નોતિ ગ્રાહ્યગ્રાહકગર્જિતમ્ ॥ ૨ ॥

—નિરાકાર સચ્ચિદાનંદ (જ્ઞાન ચારિત્ર) સ્વરૂપ પરમાત્મા કે જે નિરંજન (લેપ વિનાના) ॥ તેવા સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન રૂપાતીત રૂપે થાય છે તે સિદ્ધ પરમાત્માને નિત્ય સ્મરણ કરતો યોગી તે સ્વરૂપનું અવલંબન કરીને બાહ્ય પુણ્યલભો શ્રદ્ધણ વ્યાપાર ત્યાગ કરતો તેમાં તન્મય થઈને પરમાત્મ સ્વરૂપ આત્મ સ્વરૂપનું દર્શન કરે છે જ ॥ ૧૫૬ ॥

રાગદ્વેષાત્મિકાં વૃત્તિં, સત્યજ્ઞામિ સ્વરીયંતઃ :

તત્ત્વમસ્યાદિલક્ષ્યોઽદ્, સમ્યગ્શુદ્ધાત્મદષ્ટિત્

॥ ૧૫૭ ॥

અર્થ - યથાર્થતામય સમ્યક્ત્વ રૂપ શુદ્ધ આત્માની દૃષ્ટિથી હું રાગદ્વેષનો ત્યાગ આત્મવીર્યને પ્રગટાવીને કરું છું અને 'તત્ત્વ મસિ' રૂપને લક્ષ્યને સિદ્ધ કરનારો છું ॥૧૫૭॥

વિવેચન - આત્મા સમ્યક્જ્ઞાનથી પૂર્ણ શુદ્ધ શ્રદ્ધા વત થયો છતો આત્મ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવાનું લક્ષ્ય કરતો જ્ઞાનાથી પ્રથમ તો આત્મ શક્તિને પૂર્ણ જગાડીને તે આત્માની સાથે બનાદિ કાલીન મલરૂપ વા બીજરૂપ રાગદ્વેષ મય જે વૃત્તિઓ છે તેનો સર્વથા હાથ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવાની છે તેના હાથ જેટલા અથે થાય તેટલા અથે આત્માનિર્લેપ થાય છે તેથી પરમાત્મા અને આત્માનો સમન્વય કરવા લાગે છે તેથી જ્યારે રૂપમય વા રૂપાતીત ધ્યાનથી અરિહંત અને સિદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય ॥ તેની જ સાથે આત્મ સ્વરૂપનું પણ દર્શન કરે છે ત્યારે વિચારે છે તે તે પરમાનંદ યોગવે છે હું સ સારમાં કેમ રખાડું છું, મારામાં અને

તેમનામાં કયી જુદાઈ છે? અને કયા જોક્ત્વતા (સમાનતા) છે? તેનો તે ધ્યાનથી વિચાર કરતો પોતાનું સત્તાએ પરમાત્મ સ્વરૂપ છે તેનો જ્ઞાતા થાય છે ત્યારપછી કર્મમલ દૂર કરવાથી પરમાત્મત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તે ‘તત્ત્વમસિ’ જે પરમ સુદ્ધ પરમાત્મ સ્વરૂપ છે તે જ છે. એવા અર્થમય તત્ત્વમસિમત્રનું ધ્યાન કરતો રાગદ્વેષનો સ્ત્રમૂલ ક્ષય કરીને પરમાત્મ સ્વરૂપ થવાનું જ માફ સ્વરૂપ છે માટે તે અર્થે પુરૂષાર્થ કરવો જોઈએ ॥ ૧૫૭ ॥

ૐ સોઽહ બ્રહ્મજાપેન, મર્મકર્મવિલીયતે,
સ્વાત્મપરાત્મનોરૈક્ય, તત્ત્મિન્ દૃષ્ટે પરાત્મનિ ॥ ૧૫૮ ॥

અર્થ — સોહ બ્રહ્મરૂપ મત્રનો બપ કરવાથી સર્વે કર્મો વિનાશ પામે તેમ જ પરમાત્મા અને આપણા આત્માનું અકથ થાય છે એટલે પરમાત્માના સ્વરૂપને જોતા આત્મા તેમાં લય થાય ॥ ૧૫૮ ॥

વિવેચન — ૐ રૂપ મત્રમાં અરિહત, સિદ્ધ આચાર્ય ઉપાધ્યાય સર્વ સાધુ સ્વરૂપ પાંચ પરમેષ્ઠિનો આ ઉચ્ચારમાં સ્મરણ કરાવે ॥ “સોઽહ” તે જ હું છું એટલે પરમ શુદ્ધ બ્રહ્મ પરમાત્મા જેવો સમાન હું સત્તાએ છું તે જ હું છું આવો બપ કરતાં સ્વ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે અને આત્મ વીર્યના ઉલ્લાસથી સર્વ મોહ આદિ કર્મોની પ્રકૃતિઓ ક્ષય કરીને આત્મા પરમાત્માનું અકથ સાધે છે એટલે પરમાત્મ સ્વરૂપનું દર્શન થતા તેમાં તાદાત્મ્ય જાવે લીનતા આવતાં અલેદશાવે પરમાત્માના સ્વરૂપને આત્મા પ્રાપ્ત કરે છે.

પરમાત્મ પચવિંશતિમા યી કચેવિજયત વાચકવર કર
મારે છે કે

યસ્યો દદ્યતે શુદ્ધ તત્સણે મતમિશ્રમ .,
સ્વસ્યન્નિત્ત મ્યિમૂત નિર્વિકલ્પમમાધયે ॥ ૧૪૫ ॥

જે કોણે શુદ્ધ પરમાત્માના સ્વરૂપ દર્શન થાય તેજ
કોણે આત્મસ્વરૂપની શુદ્ધ સત્તાનુ પશુ જ્ઞાન થાય છે તેથી
સ્વર્ગ શકા વિશ્રમનો સર્વથા નાશ થાય છે અને નિવિકલ્પ
સકલવ વિનાની પૂર્ણ સમાધિના લાભ મળે થાય છે તે
સમાધિમા સ્થિરતા થતા આત્મા પમાત્મા સ્વરૂપ અભેદ
ભાવ થાય છે એવે આત્મા અને પરમાત્માનુ અભેદકલ્પ
માત્ર થાય છે ॥ ૧૪૮ ॥

પરાત્મનસ્તદ્દાસ, આગ્રાખ્યાતે ચિત્તાર્પણે,
પરિપર્યમમાધૌ તુ, પરમદાસમિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૧૪૯ ॥

અર્થ — પ્રથમ અભ્યાસની આદિમા હું પરમાત્માનો
દાસ છું એવી ભાવના વિચારવ છે અને તે અભ્યાસ
અનુક્રમે પૂર્ણ પરિપકવ થતા સમાધિમા હું જ પરમ જ્ઞાતા
પરમાત્મા છું તેવો નિશ્ચય આત્માને થાય છે ॥ ૧૫૦ ॥

વિવેચન — જ્યારે આપણે પરમપૂજ્ય ગુરૂની ઉપાસના
વડે શાસ્ત્ર અભ્યાસ, આત્મિક અભ્યાસ, પૂર્ણ શ્રદ્ધા યુક્ત
થઈને સર્વ જીવો ઉપર કરુણા કરી કલ્પ જોતપુ, પરદ્રવ્યનો
અસ્વીકાર કરવો, જ્ઞાત્યર્થ પરિત્રક, ત્યાગ રૂપ મદામત, તથા
ઇન્દ્રિય નિગ્રહ સમિતિ શુદ્ધિ ભાવના અને કષાયો ઉપર

વિજય કરીને પરમાત્મ સ્વરૂપના દર્શનનો અભ્યાસ ધ્યાન પૂર્વક કરતા પિઠસ્થ પદ્મસ્થ રૂપસ્થ ધ્યાનવટે હું પરમપ્રજ્ઞ છું તેમ નિશ્ચય થાય ॥ શ્રીમાન હેમચંદ્રસૂરિ પ્રભુ જણુ વે છે કે
' મોક્ષોઽસ્તુ યદિ માઽસ્તુ વા પરમાનન્દસ્તુ વેદ્યતે સહુ ॥
યસ્મિન્નિલિલસુતાનિ પ્રતિમાપન્તે ન રિંચિદિવ ॥ ૧ ॥

પરમાનન્દ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે ધ્યાન સમાધિ કરતાં કર્મનો ક્ષયોપશમ બાવ થવાથી સ્થિરતાનો સમતાનો અને પરમાનન્દનો અનુભવ થાય છે તેનાથી જગતના સર્વ દેવો અક્રિઓના વિષય જન્ય સુખો કરતાં અનંત ગણુ અપૂર્વ સુખ અનુભવાય છે અહિ પૂર્ણ મુક્તતા ન મલે તો પણ સમ ભાવમય સમાધિથી પરિપક્વ અવસ્થામાં મોક્ષ જેવો આનન્દ સમાધિમાધી અનુભવે છે તેથી પરમાત્મ આત્મ સ્વરૂપનું દર્શન નિશ્ચયરૂપ બાવે કરે છે ॥ ૧૫૬ ॥

સર્વકર્મક્ષયે જાતે, પરમાત્મેતિ કલ્પતે,
આત્મેન પરમાત્માઽસ્મિ, કર્મોપાધિમભેદદૃત્, ॥ ૧૬૦ ॥

અર્થ — સર્વ કર્મનો સળીજ ક્ષય થાય છે ત્યારે પરમાત્મા એવા નામે કહેવાય છે એટલે વસ્તુતઃ, આત્મા તેજ પરમાત્મા છે તેમાં કર્મ જન્ય ઉપાધિથી બે બેઠ કહેવાય ॥ ૧૬૦ ॥

વિવેચન — આત્મા બે કે સત્તાએ પરમાત્મ સ્વરૂપ વત છે પણ જ્યાં સુધી કર્મભવનો સળધ હોય ત્યાં સુધી સસારી હવેજ ગણાય છે તે કર્મના સયોગથી ચારગતિ

ચોરાશીલાખ હાથોનાં બહુ દુષ્ણ લોગવતો બ્રમણ કરે છે તેથી શાસ્ત્રોમાં આત્માનાં-હાથોનાં અનેક લેહ પાડેલા છે તેમાં બે લેહ મુખ્ય ગણાય છે એક બાહ્યાત્મા બીજો જ્ઞાત-રાત્મા પરમાત્મા યોગશાસ્ત્રમાં જણાવે છે કે,

આત્મધિયા સમુપાત્તઃ કાયાદિ સ્ત્રીત્યનેઽન્ય,
વાહિરાત્મા જ્ઞાપાદે સમાધિષ્ઠાયકો ભવત્યતરાત્મ તુ ॥૧॥

જ્યાં હાથો કાયા ઈન્દ્રિય અને મનને આત્મા છે તેની ઉપાસના કરે છે તેને પુષ્ટ કરવા બદલાવકથ પેલાપેયનો લોગ કરે છે ગમ્યાગમ્યનો વિવેક નહિ કરીને વિષયોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને ધન સ્વજન પુત્ર પુત્રીને પોતાના માનીને અનેક પાપ સેવન કરે છે એમ જ તેનાં અનુકુળતાના સંયોગોમાં મુખ્ય અને પ્રતિકુળતાના સંયોગોમાં દુષ્ણ ધરતો નિરતર આર્તરોદ્ર ધ્યાન વડે નરક તિથંચ ચોત્રિમા ભમે છે તે બાહિરાત્મા સમજવો તેમજ જે સ્વપરનો વિવેક સમજીને કાયાથી હું જુદો છું કાયારૂપ કંઠડીમાં કર્મરૂપ બાકુ બરીને રહ્યો છું તે ભારી નથી તેથી જે જુદિ થાય તે જ્ઞાતરાત્મા સમજવો યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે

પૃથગાત્માન કાયાનૃપયૂઃ ચ વિગ્રાત્સદાત્મન કાય ,
ઉભયો મેદ જ્ઞાતાત્મનિશ્ચયેન સ્વલેદ્ યોગી ॥ ૧ ॥

આત્માથી કાયા મન ઈન્દ્રિય કર્મ જુદા છે તેમજ કાયાદિથી આત્મા પણ જુદો છે આત્મા અને કાયાદિનો લેહ સ્વભાવ સમજનારો યોગી કથાય જુદો પડતો નથી

જ આમ અતર આત્મા સમસ્તવશુભ્રુથી આરંભીને બારમું
યથાખ્યાત આરિત્ર પ્રાપ્ત થાય અને આર ઘાતી કર્મનેા વિનાશ
કરે ત્યા મુખી અતરાત્મ અરૂપ રહે છે ઘાતિકર્મનેા ક્ષય
કરીને કેવળજ્ઞાન દર્શન આરિત્રને પામે ત્યારે તે પરમાત્મા
સમજવેા તેમજ અઘાતિકર્મનેા ક્ષય થના મોક્ષાન દનેા
લોકતા સિદ્ધ પરમાત્મા સમજવેા કહ્યુ છે કે,

“ચિદુપાનન્દમયો નિ.શેપોપાધિર્વર્તિત’ શુદ્ધ

અત્યક્ષોઽનન્તગુણઃ પરમાત્મા કીર્તિત સ્મર્ય્મા’ ॥

અર્થ — સંવિધાન હમય જ્ઞાન આરિત્ર આન હમય તથા
સર્વ દ્રવ્ય ભાવમય ઉપાધિયા રહિત અત્યન્ત નિર્મળ અનત
શુદ્ધ પર્યાયવત કેવળજ્ઞાન દર્શન અત્યક્ષવત પરમાત્મા સમજવા
તેમ તત્વજ્ઞ પૂજ્યો જણાવે છે જેના સર્વ કર્મ ક્ષય થયા
છે તે પરમાત્મા થય છે અને કર્મથી જ આત્મા અને
પરમાત્માનેા મુખ્યતાએ લેક થાય છે તે દુર થતા આત્મા
તે જ પરમાત્મા થય છે જેમકે

અયત્તે સુવર્ણમાત્ર સિદ્ધરસસ્ય સ્પર્શતો લોહ,

આત્મ ધ્યાતા પરમાત્મત્વ પ્રાપ્નોતિ ।

જે લોહ ધાતુ સિદ્ધરસના સ્પર્શથી લોહત્વનેા ત્યાગ
કરીને સુવર્ણત્વને બને છે તેમ પરમાત્મ આત્મસ્વરૂપનુ
રૂપાતીત ધ્યાન કરતો યોગી અવસ્થા પરમાત્મ સ્વરૂપને પામે
છે કર્મ જન્ય ઉપાધિ વિનાશ થાય છે ॥ ૧૬૦ ॥

ધ્યાયામિ ત પરાત્માન, સત્સ્વરૂપ મુણાલય,

અન્ત સ્વરૂપમગ્રોઽહ, પૂર્ણાનન્દમહોદધિ’

॥ ૧૬૧ ॥

અથ — હું તે પરમાત્માનુ ધ્યાન કરું છું કે જે વિદ્યમાન આત્મસ્વરૂપ ગુણોના અકરણ સમાન ॥ તેથી હું આત્માનુ અતરન્વરૂપ છે તેમા મગ્ન થયો છું તે પૂર્ણાનંદ મહોદધિને પ્રાપ્ત થયો છું ॥ ૧૬૧ ॥

વિવેચન — પોતામા સર્વગુણો જે સદ્ગુણાવે પ્રગટ રહેલા છે તે પરમાત્મા અરિકંત સિદ્ધ સામાન્ય ઠેવલીઓ પોતાના આત્મગુણોમા નિરતર રમણ કરતા સંચિદાનંદનો આનંદ ભોગવે છે તેવા અનંતગુણો પ્રત્યેક ગુણોને અનંતાનંદ પર્વાયોના સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ધ સમાન ગુણાલય છે તેનું રૂપાવીત ભાવે ધ્યાન કરી રહ્યો છે તેમનું ધ્યાન કરવું તે જ વસ્તુનું આત્મ સ્વપત્નું જ ધ્યાન ॥ કારણ કે તેથી આત્મસ્વરૂપનો પૂર્ણ પ્રકાશ થાય છે જ્યાં ભાવની ઉપાધિ ભૂલાય ॥ તેથી પરમ સુખનો પોતે સ્વયંભૂરમણ છે એવું સત્ય પરમધિક જ્ઞાન થાય છે તેથી હું અત સ્વરૂપમાં મગ્નતા પામેલો પૂર્ણાનંદનો મહોદધિ સ્વયંભૂરમણ હું પોતે છું.

“માક્ષદૃષ્ટિપ્રચારણુ મુદ્રિતેષુ મહાત્મન,

અતરે ગવમાપતે સ્ફુટા સર્વા સ્મૃદ્ધયઃ ॥૨॥

જ્યાં પૌદ્ગલિક ભોમની દૃષ્ટિનો પ્રચાર નહીં કર્યો છતે આત્મ સ્વરૂપમા રહેલો અનંત ઋદ્ધિ-ચક્ષિત-સ્મૃદ્ધિને પ્રત્યક્ષ રૂપે આત્મા અવલોકે છે એટલે પોતે સર્વ આત્મા ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિનો પૂર્ણ સ્વામિ જ ॥ ૧૬૧ ॥

આત્મનીર્ધ મમાલમ્બ્ય, ધુન્વનું કર્મરત્ન . વળાનું,

આત્માઽમ્બ્યપ્રેક્ષાનાં, ૧૬૨ ॥

આત્મદષ્ટિપ્રતાપેન, સાક્ષાદાત્મા પ્રદશ્યતે;

યત્ર તત્રાઽપિ તત્સ્મર્તા, શુદ્ધમશ્ત્યા તદાશ્રયે ॥ ૧૬૩ ॥

અર્થ—આત્મા પોતાની સહજ ભાવમય શક્તિ વીર્યનું આલબન કરીને સર્વ કર્મ રજના પુદ્ગલ કણ્ઠીયાને આત્મા જ અસંખ્ય પ્રદેશોને નિર્મલતા વાળા કરવા પ્રવર્તે છે તેમ જ આત્મદૃષ્ટિના જ પ્રતાપથી આત્મ સ્વરૂપને સાક્ષાત્ જુએ છે તે બાદ્યો ન્યા હોય ત્યાં રહ્યો છતો તે આત્મભાવનું સ્મરણ કરતાં શુદ્ધ ભક્તિથી આત્માને અનુભવે છે ॥ ૧૬૨ ॥ ૧૬૩ ॥

વિવેચન —આત્મા ન્યારે પોતાની શક્તિ-વીર્ય જે આજમુખી મોહના ઉદયથી અને અન્ય કર્મના બલવાત્ આરવણીથી અનાદિકાલથી આંછાદન થયેલું છે તેને તપ સયમ શ્રદ્ધાવડે આત્મ સ્વરૂપને શુદ્ધમથા જાણીને સર્વ કર્મમલના આવરણ રૂપરજને આત્મ શક્તિ વીર્યને પ્રગટાવીને નષ્ટ કરે છે તે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશોને નિર્મલ ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે તેથી થયેલ શુદ્ધાત્મદૃષ્ટિના પ્રતાપથી આત્માના સ્વરૂપનું દર્શન કરે છે કહ્યું છે કે,

ય સ્નાત્વા સમતાકુંઢે હિત્વા કરમલજ મલમ્ ।

પુનર્નયાતિ માલિન્ય સોઽન્તરાત્મા પરં શુચિં ॥ ૧ ॥

જે આત્મા સમત્વ ભાવમય સમગ્ર કુડમા સ્નાન કરીને રાગદ્રેવથી ઉપજેલા અનેક પાપરૂપ મેલને સ્નાનથી દુર કરીને સમ્યક્ત્વ વાસિત અત કરણ વત થયેલો હોવાથી પવિત્ર બનેલ

આત્મા ફરીથી આત્માને કમ રજાવત અપવિત્ર નથી જ કરતો.
એટલે ફરીને કર્મબંધ વડે આત્માને સ સાર સાગરમાં ડુબાડતો.
નથી જ તેવો આત્મા આત્મ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ દેખે છે તે જો
સ્થાનમાં ભવમાં મનુષ્ય તિર્થંચકે દેવભવમાં હોય ત્યાં જો
આત્મ સ્વરૂપનું પરમાત્મ સ્વરૂપનું સ્મરણ કરતો રહે છે તે
આત્મા શુદ્ધાત્મ ભક્તિથી પરમાત્મ સ્વરૂપનો આશ્રય
કરે છે તે સ સારમાં રખાઈતો નથી જો ત્રણ ભવમાં
જ સ સારનો ક્ષય કરી પરમાત્મ સ્વરૂપને ભજનારો થાય
છે ॥ ૧૬૨ ॥ ૧૬૩ ॥

भूताश्च वर्तमानाश्च, माविनो ये जिनेश्वरा

जीवा एव परात्मानो, घोषे सम्यग् विवेस्त ॥ १६४ ॥

અર્થ — ભૂતકાલમાં થયેલા વર્તમાનમાં થતા જીવિ
ધમાં થનારા જો જીનેશ્વરો છે તે સર્વજીવો સત્ય શુદ્ધ
વિવેકથી પરમાત્મ સ્વરૂપના જોષથી જ થયેલા ॥ ૧૬૪ ॥

વિવેચન — જો ભૂતકાલમાં અનત એ વિશીઓ થઈ
ગઈ તેમજ પાંચ ભરત પાંચ અસ્તવત તથા પાંચ મહાવિદેહ
ક્ષેત્રમાં પણ અનત કાલથી ચાલતા કર્મ પ્રવાહને સંભવન
વાખનારા અનતા તીર્થંકરો અરિહંતો વીતરાગો થયા ગણુ
ધર આચાર્ય થયા, દેવલીઓ થયા, તેમજ વર્તમાનમાં પણ
મહા વિદેહમાં થાય છે ભરત ઝિરાવતમાં પૂજ્ય યુગ
પ્રવરો થાય ॥ કર્મ પ્રવાહને વિકસાવે છે મુક્તિનો માર્ગ
અવિચ્છિન્ન ચલાવે છે તે સર્વ પૂજ્ય પ્રવરો ॥ તે
આત્મ સ્વરૂપની શુદ્ધિ કરીને અરિહંત સિદ્ધ આચાર્ય

ગણધર કેવલી ભગવત વિગેરે પૂજ્યો થયા ॥ તેમાં એક
આત્મ-તરિપકારક ગાયો શુદ્ધ સ્વપર વસ્તુઓનો વિવેક કરાવ
નરાઆત્મા પરમાત્મા પુરુષવત્તા સ બધ વિયોગનો યથાર્થ વિવેક
વિભાવના સ્વ ભાવનાનો સમ્યક્-શુદ્ધ બોધ જ્ઞાન જ મુખ્ય
કારણ ॥

‘મિથોક્તપદાર્થાનામસક્રમમચત્તિક્રિયા,

ચિ માત્રપરિણામેણ વિદ્યૈવાનુભૂયતે ॥ ૧ ॥

પરસ્પર એક રૂપ દુધપાણીની પેઠે છવ્યુદ્ગલ દ્રવ્યોના
ને પર્યાયો અનાદિકાલથી થતા આવ્યા છે તેને ફરી એકના
રૂપ ન થવા દેનાર અસક્રમણ રૂપ ચમત્કાર કરનાર એક માત્ર
સમ્યક્જ્ઞાનનું પરિણામ છે તેથી આત્મા પરનો વિવેક થાય
તે વિવેકવડે આત્મસ્વરૂપ પર સ્વરૂપનો અનુભવ પૂર્ણ
પડિને કહે છે તેથી સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન આદિત્રની શુદ્ધતા
કરતા તીર્થ કર ગણધર આચાર્ય કેવળી વિગેરે ભૂતકાલમાં
અનત થયા વર્તમાનમાં થાય છે અવિધ્યમા અનતા થશે
તે સર્વ સાચા વિવેકનો જ પ્રતાપ છે

લક્ષ્યલક્ષણયુક્તોઽહ, માવશાન્તિમકાશ્ચક્ર

ગુણપર્યાયવાન્ સોઽહ, વિશ્વેશસ્તત્ત્વમાસ્કર

॥ ૧૬૫ ॥

અર્થ —લક્ષ્યના લક્ષણથી યુક્ત એવો હું ભાવશાન્તિ-
નો પ્રકાશક છું તેમજ શેષ પર્યાયનો હું આ મા અમામિ
છું તેમજ વિશ્વેશ યર્જને સમગ્ર જગતના તત્ત્વ સ્વરૂપનો
પ્રકાશ કરનારો છું ॥ ૧૬૫ ॥

વિવેચન —હું આત્મા તેનું લક્ષ્ય સાધ્ય પરમાનંદની

પ્રાપ્તિ છે તેનું સ્થાન પરમ મુક્તિ છે મુક્તિનો અર્થ સર્વ
કર્મ મલનો ત્યાગ કરવો તે છે તો તે લક્ષણ આત્માનું
છે જ્ઞાનસારમા જણાવે છે કે,

મયમાત્ર વિયેકેન જ્ઞાણેનો જે જિત મુને
ધૃતિ પારોચલ્યર્ણ કર્મ શુનુચ્છેદે સમ મવેત્ ।

પુરુષોત્તમ જોગની વૃત્તિનો ત્યાગ કરવો તે સયમરૂપ
અર્થ છે જે સ્વપર વસ્તુનો બાધ-ત્યાગ રૂપ વિવેક બેઠે
લોક કરવારૂપ સશણ વડે ઉત્તરુત કરાયેલી ધીરજરૂપ ધાર છે
જેની બેવા તરવાર રૂપ વિવેકવડે બાક કર્મરૂપ શત્રુનો
ઉચ્છેદ-ધાત કરનાર મુનિને તે કાર્યમા શુક્લ ધ્યાનરૂપ
સામર્થ્ય પ્રગટે છે એટલે કર્મ ઉચ્છેદ કરવા રૂપ મુક્તિ
તે લક્ષ્ય હોવાથી તેના શુણ્ણ રૂપ લક્ષણ વત હું આત્મા છું
અને સર્વ સકલપના ત્યાગ પૂર્વક પ્રગટ ભાવમય આનંદ
રૂપ આરિત્ર જ્ઞાન દર્શનમય આત્મભાવ શાંતિનો પ્રકાશક હું
છું, તેમજ ચેતન્ય રૂપજ્ઞાન દર્શન આરિત્ર શુભો અને નવા
નવા પરિણામરૂપ પર્યાયોનો કર્તા બોલના સ્વામિ હું છું
તેથી સર્વ જગતના જક ચેતનરૂપ તરવોના શુણ્ણ પર્યાય રૂપ
ભાવોનો પ્રકાશક પણ હું જ છું, આત્મ પ્રાબુદ્ધિમાં જણા
વ્યુ છે કે,

“તદ્ મિકોલ્લુ સુખો નિમ્મઓ નાણદસણસમગ્ગો તમ્મિ ટિઓ
તચ્ચિત્તો સન્ને સ્વયનેતિ ॥૧॥

હું એક નિશ્ચયથી શુદ્ધ છું તેમજ આરા તારાનો
લોક મારે નથી તેમજ જ્ઞાન દર્શન આરિત્ર સશુક્લ છું તે

સ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરીને સર્વ કર્મની ઉપાધિને કાય કરીને
સ્વ સ્વરૂપ જગત સ્વરૂપનો હું જ પ્રકાશક છું ॥૧૬૫॥

આત્મનિ મુક્તતા રયાતા, પરજ્યોતિર્નિરામય

મુરાઽમુરેન્દ્રસપૂજ્ય સર્વલધિશિરોમણિઃ ॥ ૧૬૬ ॥

અર્થ આત્મામાંજ મુક્તતા રહેલી છે તે પ્રખ્યાત
જ ॥ તેમજ આત્મા પરમ જ્યોતમય અને નિરામય જ
છે મુરામુરેશ્વરી પૂજનો છને સર્વ લધિઓનો નાયક છે

(વિવેચન — આત્માની મુક્તતા આત્મામાં જ વર્તે
છે તે જ્યાં સુધી કર્મ મેલના કાલથી તુમહીની જેમ
લેપાયો ॥ ત્યાં સુધી જ સસારમાં ડુમેલો રહેવાનો છે
તે તપ સ્વયમ શ્રદ્ધાપૂર્વક ધ્યાન સમાધિ કરતો અનુભવ
જ્ઞાન મેળવતો સર્વ મેલનો ત્યાગ કરી મુક્તતા પ્રાપ્ત
કરે છે તેથી તે અવસ્થા મુક્તતામય ॥ તેવી ખ્યાતિ
શાઓમાં પ્રસિદ્ધ છે વસ્તુતઃ વર્તમાન કાળમાંતો તે સગ્રહ
નયની સત્તાથી મુક્તતાની યોગ્યતા ધરાવે છે તેમજ સત્તાએ
આત્મ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ શેષ શોક આધિ વ્યાધિ ઉપા
ધિને આત્મા સાથે સબધ શરીરમાં જ સબધે છે તેને
જો આત્માથી વિજ્ઞાન માનવામાં આવે તો શરીરના હું ખયી
આત્મા હું ખ ધરતો નથી તે અપેક્ષાએ નિરામય પણ છે
તેમજ આત્મસ્વરૂપનું પૂણું પ્રાગટ્ય જાવ થાય ત્યારે જગ-
તના સર્વ ઈન્દ્ર સુર અસુર કિન્નરો રાજા ચક્રવર્તિ આદિથી
બાવપૂર્વક પૂજાય છે તેમજ સ્વશક્તિથી જગતને આશ્રય-
કારક જે લધિ સિદ્ધિઓ છે તે પણ પ્રગટ થાય છે

આત્માની શોધ કરનારાઓએ બદાર ખડગની જરૂર નથી

માત્મા જ્ઞેય સદા 'યેય મ્વદ્વિન્દુ વાચ્છિત્તમદ
સ્મિયં ત્રાયમાવપુ શ્રમણ દિ નિર્થકમ્ ॥૧૬૭॥

અર્થ - આત્મા તેનું છે તેમજ મદા ધ્યાન કરવા
યોગ્ય છે જે આત્માનું સદા ધ્યાન કરે છે તેને કલ્પવૃક્ષની
પેઠે સર્વ વાંછિત આપે છે આત્માની શોધ માટે બાહ્ય
બાધોમા શ્રમણ કરવું નિર્થક છે

વિવેચન - આત્મા કેવો છે તેનું શું સ્વરૂપ આ
બધી વસ્તુ આત્મદષ્ટિથી વિચારવામા આવે તો પોતાને
આપોઆપ મમત્ત્વ છે જગતમા કેટલાક પદાર્થો કેવળ
જાણવા યોગ્ય હોય છે કેટલાક અજ્ઞાન કરવા માગ્ય હોય
છે અને કેટલાક ત્યાગ કરવા યોગ્ય હોય છે આમા આત્મા
જ્ઞેય-જાણવા યોગ્ય છે તેમજ આ આત્માનો ઉપર ઉપરથી
વિચાર કરવાથી તેનું તેના ખરા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી
નથી પરંતુ વારં વારે ઘડીએ તેનું ધ્યાન કરવું જોઈએ અને
તેના ધ્યાનમા તક્ષીન બનેલા આગળ દુનિયાના સર્વ
પદાર્થો તુલ્ય બને છે કલ્પવૃક્ષ જેમ ઇચ્છિત આપનાર
કહેવાય છે તેમ આત્માના ધ્યાનમા લીન બનેલો સર્વ
ઇચ્છિત વસ્તુને મેળવી શકે છે આત્માની શોધ માટે
નદીઓ, તીર્થો, ગુફાઓ, કે જુદા જુદા ક્રિયાકારોની જરૂર
નથી બાહ્ય-દુન્યવી પદાર્થોમા આત્મા જડવાનો નથી
આત્માની જોજ માટે તો સદા ચિત્તન એજ વાસ્તવિક
માર્ગ છે

આ ધ્યાન ઈ રીતે કરવું તેના અનેક પ્રકારો શાસ્ત્રોમા જતાવ્યા છે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો સાગરોપમના સાગરોપમ સુધી આ આત્મચિત્તનમા મસ્ત રહે છે અને અપૂર્વ આનંદ મેળવે છે આત્મધ્યાનની મસ્તી કોઈ અપૂર્વ છે એ તો જોણે તેનો સ્વાદ ચાખ્યો હોય તે જ સમજી શકે ॥૧૬૭॥

આત્મવિદ્યા મર્ત્યવિદ્યામા શ્રેષ્ઠ તે હોય જણાવે છે -

સર્વ વિદ્યાસુ શ્રેષ્ઠા વૈ, યા વિના નિષ્ક્રમ ક્રિયા

આત્મવિદ્યા મદારાધ્યા, દુર્લભા જ મકોટિમિ ॥૧૬૮॥

અર્થ - સર્વવિદ્યામા આત્મવિદ્યા સર્વોત્તમ છે આત્મવિદ્યા વગરની કોઈ સર્વ ક્રિયા નિરર્થક છે કોટા જન્મના અભ્યાસથી પણ આત્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થવી તે અતિ દુર્લભ છે આથી હું મેશા આત્મવિદ્યા આરાધવા યોગ્ય છે

વિવેચન - તપ, અનુષ્ઠાન કે બીજી ગમે તે કષ્ટસાધ્ય ક્રિયાઓ જીવનમા કરવામા આવે પરંતુ આત્માની મુખ્યતા કે સમજ ન રાખવામા આવે તો તે વિદ્યાનું કોઈ ફલ નથી ‘છાર પર લી પણ તેહ જાણો’ ની માફક સર્વ ક્રિયા ખાર ઉપર લી પણ જેમ ન ટકી શકે તેમ આત્મજ્ઞાન વગર ક્રિયા કોઈ લાભ આપી શકે નહિ માટે જગતની અનેક વિદ્યાઓમા આત્મવિદ્યા એ સર્વશ્રેષ્ઠ છે જગતની વિદ્યા તો પ્રયત્ન માધ્ય અને મહાવરાથી મેળવી શકાય છે.

પણ આત્મવિદ્યા પામવામા ઠરોટો જ મની જરૂર પડે છે અને તે પણ આત્મવિદ્યા તરફ સફળાવના, પ્રયત્ન હોય તો જ મહામુદેલીએ કોઈક સાધ્યશાળીઓને સાપડી શકે છે

જગતની બીજી વિદ્યાઓ તે તે ભવમા દુન્યવી અમુક નિહિ અપાવે છે પણ પરિણામે કાઈ ફાયદો કરતી નથી પરંતુ આત્મવિદ્યાની સાધનામા ઠરેલો પ્રયત્ન તેનો સરકાર જન્મેજન્મ કાયમ રાખે છે અને ઉત્તરોત્તર કલ્યાણ પ્રાપ્તિ કરાવે છે ॥૧૬૮॥

આત્મજ્ઞાનથી શુ મળે છે તે જણાવે છે -

નદ્યન્તિ વ્યાધય મર્તે માતૃતપસા મહીતલે

આત્મજ્ઞાનપ્રતાપેન, સર્વસપદ્ વિજાયતે ॥ ૧૬૯ ॥

અર્થ - આ જગતમા ભાવતપ વડે સર્વ વ્યાધિઓ નાશ પામે છે અને આત્મજ્ઞાનના પ્રતાપથી સર્વ સ પત્તિઓ થાય છે

વિવેચન - સનત્કુમાર અકવર્તિનું રૂપ અપૂર્વ હતું દેવો પણ તેના રૂપના દર્શન માટે આવતા ઈન્દ્રે ઈન્દ્રમહામા સનત્કુમારના રૂપની પ્રશ્ન સા કરી દેવો સનત્કુમારનું રૂપ જોવા આવ્યા તે વખતે સનત્કુમાર સ્નાનાગારમા હતા તેમજો દેવોને પૂરુ ‘તમે કેમ આવ્યા છો ?’ દેવોએ જવાબ આપ્યો ‘ઈન્દ્રે તમારા રૂપની પ્રશ્ન સા કરી તેથી અમે આપનું રૂપ જોવા આવ્યા છીએ’ અરે જ, ઈન્દ્રે જોવા વળાવના તેવા જ આપ રૂપ રૂપના અવતાર છો’

સનતકુમારને કપનો મદ થયો તે જોઈયો, મે આબુપલો પહેયો નથી તમે મારું સાચુ રૂપ જોવુ હોય તો રાજમલામા આવજો દેવો, 'સાર' દહી પાછા વધા

સનતકુમાર રાજસલામા જોઠા દેવો ત્યાં આવ્યા રાજાએ પૂછ્યુ, 'કેમ, સ્નાનાગાર કરતા ફરક છે કે નહીં?' દેવોએ માથુ ધુણાવ્યુ, 'રાજન્! સ્નાનાગારનુ કપ આનાથી કયાય ચડે' રાજા વિચારમા પડ્યો, હાથને શરીર ઉપર ફેરવે છે તો શરીર જીનુ લાગ્યુ અને તુરત શરીર ઉપર નજર નાખી તો આખા શરીરે કોઈ દેવો અદૃશ્ય થયા રાજા વિચારમા પડ્યો, આ નશ્વર શરીરનો અને કપનો મે મદ ઈયો અને તેનુ ફળ મને તત્કાળ મળ્યુ રાજા જોઠા વૈરાગ્યમા ઉતર્યો રાજપાટ છોડ્યુ દીક્ષા લીધી હથ તપશ્ચર્યા આદરી તેના કુટ્ટ રોગને મટાડવા વૈદ્યો આવ્યા, પણ તેજે તેની પ્રતિક્રિયા ન કરાવી, વૈદ્યોએ ઘણો આશ્રહ કર્યો ત્યારે શુ કવાળી આગળી કરી શરીર ઉપર ઘમ્મી વૈદ્યોને બતાવી કહ્યુ, 'જુઓ મારી કાયા' વૈદ્યોએ જે ભાગમા શુ ક ઘસ્યુ હતુ તે ભાગ કચન જેવો સુદર દેખ્યો સનતકુમારે ફરી કહ્યુ ભાવ તપ કરનારને કોઈ વ્યાધિ થતી નથી અને હોય તો ચાલી જાય છે

આ ભાવતપ આત્મજ્ઞાન વિના સ લખતો નથી આથી આત્મજ્ઞાન યુક્ત ભાવતપ સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરે છે એટલુ જ નહિ પણ આત્મજ્ઞાનનો પ્રતાપ એવો અપૂર્વ છે કે દીવાને જોઈ થત ગીધા જે ચાઈ આવે તેમ આત્મજ્ઞાનની

પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે આપોઆપ મર્વ લબ્ધિઓ, સિદ્ધિઓ અને સુખતિઓ સ્વયં આની આવે છે

અનેકા ત નયથી સિદ્ધિ થાય છે -

અલ મિદ્યા વિનાદન, નાન મર્વજ્ઞમાપિતમ્
અનેકાન્તનયાત્ સિદ્ધિ, માપિતા જ્ઞાનયોગિમિ ॥૧૭૦॥

અર્થ - આ આત્મજ્ઞાન સબધમાં ખોટા તકવિતકો કે વિવહની જરૂર નથી આતુ જ્ઞાન મર્વજ્ઞ ભગવતોએ કેવી રીતે કર્યું તે જણાયું છે તે જ્ઞાનયોગી ભગવતોએ અનેકાન્ત નયથી તેની સિદ્ધિ થાત તે સમજાવ્યું છે

વિવેચન - આ આત્મજ્ઞાન માટે અનેક વાદવિવાદો તર્કો વિતર્કો છે પરંતુ આ તક વિતર્કમાં પડેલા માણસ આત્મજ્ઞાન આપી શકતો નથી, પણ ઉંડો જુદો જુદો રીતે અટવાય છે કોઈએ આત્માને વ્યાપક દહ્યો છે તો કોઈએ ક્ષણ વિનશ્વર દહ્યો છે આમ આત્મા સ્વરૂપમાં જ જુદા જુદા વિકલ્પો હોય ત્યાં આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થાય ? આથી વસ્તુની સિદ્ધિ માટે ભગવતે અનેકાન્ત વાદને પ્રરૂપ્યો છે

આ અનેકાન્ત વાદ એટલે વસ્તુમાં રહેલા અનેક ધર્મોનો વિચાર અને વસ્તુમાં રહેલા અનેક ધર્મોમાં કોઈ પણ એકધર્મને મુખ્ય રાખી બીજાને ગૌણપણે રાખી વિચાર કરવામાં આવે તે નય છે અને આ અનેકાન્તવાદ અને

નયની અનેકાન્ત દષ્ટિ જીવનમા ઉતરે તો કોઈ દિવસ
વિટ બધામા પડવાનું કારણ નથી

આત્માને વ્યાપક કહેનાર આત્મા વ્યાપક જ છે એ
વાત ઊડી દે અને જ્ઞાન દષ્ટિથી આત્મા વ્યાપક છે એમ
કહે તો આત્માને વ્યાપક માનવામા પણ વાધો નથી

આત્મા ક્ષણ વિધ્વંગી છે એમ કહેનાર આત્મા ક્ષણ
વિધ્વસી જ છે એવો આશય ઊડી દે, અને પર્થાવની
દષ્ટિએ તે ક્ષણવિધ્વસી છે એમ કહેવામા આવે તો જરા
ય ખોટું નથી

આથી આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સર્વજ્ઞભગવતોએ કહેલા
જ્ઞાનમાર્ગથી અનેકાન્ત-પ્રમાણ અને નયથી સિદ્ધ થઈ
શકે છે

આ પ્રમાણુ તે ‘સ્વ-પર વ્યવસાયી જ્ઞાન પ્રમાણુ’
અને ખીજાના વિરોધ વગર કોઈ એક ધર્મની મુખ્યતાએ
પ્રતિપાદન તે નય આ દ્વારા પદાર્થની સિદ્ધિ થાય છે

પ્રમાણુનું સપ્તભંગી વિગેરેથી અને નયનું નૈગમ-
સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋણુસૂત્ર, શબ્દ સમભિરુદ્ધ અને એવ જૂત
વિગેરે દ્વારા થઈ શકે છે ॥ ૧૭૦ ॥

મુમુક્ષુએ હ મેશા જિનાજ્ઞાને આધીન રહીને વર્તવું -

જિનાજ્ઞા પારતઞ્યેણ, યતિતત્ત્વ મુમુક્ષુણા

પથા મોહો વિલીયેત, યતિતત્ત્વ તથાત્મના ॥ ૧૭૧ ॥

અર્થ - મુમુક્ષુ સાધુએ જિનાસાને આધીન રહીને આત્મજ્ઞાન માટે ધ્યેય પ્રયત્ન કરવો. આત્માએ જેમ મોહ નાશ પામે તે રીતે પ્રયત્ન કરવો.

વિવેચન - હું મેંશા સાધુએ આત્મજ્ઞાન મેળવવા માટે ગમે તેવા પોતાની છત્રઝાંઘી પ્રયત્ન ન કરવા એટલે જિનેશ્વર ભગવાનની જે રીતે આત્મા હોય તે રીતે પ્રયત્ન કરવા આત્મજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન દરનારા કેટલાક આત્મજ્ઞાનને મુખ્ય રાખી સાધુના નિયમ અનુસાર અને કિંમત બુદ્ધી વાળ છે તેમા જિનાસાનું ઉત્તરવર્ણ છે ખરી રીતે 'આત્મા' 'ધર્મ' આત્મામા જ ધર્મ છે અને આ બધાનું સાથે હોય તો એ છે કે મુમુક્ષુએ એવો પ્રયત્ન કરવો કે જેથી રાગ અને દ્વેષ ઉપ મોહ દળે અને આ મોહના નાશમા જ સાચા આત્મજ્ઞાનનો પ્રાદુર્ભાવ છે ॥ ૧૭૧ ॥

આત્માની ખોજ કરનારા મુમુક્ષુએ હંમેશા સ્વચર્યાના વિચાર કરીને પ્રવૃત્તિ કરવા -

સ્વમમયવિદારેણ, ગન્તવ્યં મોક્ષસમુદય,

સાધ્યજિન્દુ સદાત્મા વૈ સ્માર સ્માર સખે સખે ॥૧૭૨॥

અર્થ - મુમુક્ષુએ કાલે કાલે સંભાળીને આત્માનું સાધ્યજિન્દુ રાખવું પરંતુ આની પ્રવૃત્તિ પોતાના સિદ્ધાંતને અનુસરીને કરી મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરવો.

વિવેચન - મુગ્ધુ આત્માનુ સાધ્યત્રિ દુ ગમે કરે
 ક્ષણે તેનુ ચિતન કરે, પરંતુ ગીતામા કહેલ 'સ્વપ્ન
 નિધન ધેય' - આ ન શુભુ જોડે પોતાના સમજ
 સિદ્ધાન્ત-ધર્મ તેને અનુસરીને તેણે પ્રવૃત્તિ કરવી અને
 નવૃત્તિ કરીને મોક્ષની સન્મુખ જવા પ્રયત્ન કરવો. પર
 પોતાનો ધર્મ, શાસન અને મિદ્ધાત છોડી આઠાઅવ
 માર્ગે વળ્યો તો તે આત્મજ્ઞાન અને વાસ્તવિક જીવન બન
 શુભાવી જોશે છે ॥ ૧૭૨ ॥

લક્ષ્યમા ઉપયોગ રાખવાથી નિર્મલ પદ મળે છે -

ઉગમ્યોઽદ્ય આત્મા વ લક્ષ્યજાપેન યોગિમિ

લક્ષ્યદત્તોપયોગેન શુદ્ધ ચ નિર્મલ પદમ્ ॥ ૧૭૩ ॥

અર્થ - યોગીજોએ જાપનું લક્ષ રાખીને અદ્ય જોવા
 આત્માની ઉપાસના કરવી લક્ષ્યમા ઉપયોગ રાખવાથી શુદ્ધ
 અને નિર્મલપદરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે

વિવેચન - યોગી પુરૂષોએ જીવનમા કેવળ અદ્ય
 આત્માને લક્ષમા રાખી તેની ઉપાસના કરવી કેમકે
 આત્માના લક્ષમા બધીજ વસ્તુની પ્રાપ્તિ છે જ્ઞાન, દર્શન
 અને ચારિત્રમય આત્માનું લક્ષ ઉપયોગપૂર્વક રાખવામા
 આવે તો અન તજ્ઞાન-અન તદ્વચન અને અન તચારિત્ર-
 રૂપ મુઠિતની પ્રાપ્તિ થાય છે

સદ્વિ સામર્થ્યં પયાયૈર્જાતવ્ય તત્ત્વમાત્મન

અનેકાન્તાષ્ટર્ણથ ધર્મો જ્ઞેયો વિચક્ષર્ણઃ ॥ ૧૭૪ ॥

અર્થ - આત્મજવેષક સમ્યગ્નોએ આત્માના સામર્થ્ય
 થયો વડે આત્માનુ તત્ત્વ જાણવું જોઈએ અને જુદી
 નોએ અનેકાન્ત વિગેરે જુદી જુદી આઠ જાનતો વડે
 આત્માના ધર્મોનો અજ્ઞાન કરવો જોઈએ

નય અને પ્રમાણથી સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે -

નયમગપ્રમાણૈશ્વ સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રજાયતે ।

સમ્યક્ત્વ, દ્રવ્યમાત્રામ્યા સમ્યક્ચારિત્રમસ્થિતિ ॥૧૭૧॥

અર્થ નય સમજાવી અને પ્રમાણવડે સમ્યગ્જ્ઞાન
 થાય છે તમામ પદાર્થોના દ્રવ્યભાવની જાણતાથી સમ્યક્ત્વ
 અને તેથી સમ્યક્ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે

વિવેચન વસ્તુનું સાચું જ્ઞાન પ્રમાણ નય અને સમજાવી
 દારા થાય છે એ અને પરનો નિર્ણય કરનાર, જ્ઞાન તે પ્રમાણ
 છે અને પદાર્થ મા રહેવા અનેક ધર્મોમા કોઈનો પણ
 અપવાપ ઠગી વિના જુદી જુદી દષ્ટિએ મૂખ્યતા રાખી એક
 અશને પ્રતિષ્ઠાન કરનાર તે નય છે આ નય અને પ્રમાણ
 બંનેની અદિત નાસ્તિ અને અગ્રન્થના પરાવર્તનથી સખ્ત
 જાગી થાય છે આ ત્રણે વસ્તુ પદાર્થનો સમ્યક્ જોધ
 કરાવવામા અતિ ઉપયોગી છે અને આ રીતે પદાર્થનું
 સાચું જ્ઞાન તેજ મન્નકત્વ છે અને સચેલ શુદ્ધ સમ્યક્ત્વજ
 સમ્યક્ચારિત્ર અપાવી શકે છે

અપ્રમત્તદર્શાથી સહજનદ મળે ■ -

અપ્રમત્તદર્શા પ્રાપ્ય, સદ્વાનન્દસ્ય મોક્ષતા ।

ધ્યાનિનઃ સમવેચિત્ય, સમ્યગ્જ્ઞાનાતિ યોગિસદ્ ॥૧૭૨॥

અર્થ આત્મ અપ્રમત્તદશાને પામે છે ત્યારે જ તેને સહજાનન્દનો લોકતા બની શકે છે અને આ સહજાનન્દ ધ્યાનિમહાત્માઓને સલામી શબ્દ છે અને યોગીઓ જ તે મહજાનન્દને બાળી શકે છે

વિવેચન આત્મા ખરેખર અપ્રમત્તદશા-પામે છે ત્યારે આત્માનો સાચો આનન્દ તે માળી શકે છે આ અપ્રમત્ત દશા જીવનમા ક્યારે આવે ? કે ત્યારે આત્મા વિષય કપાય વિગેરે વિષયોથી નિવૃત્ત બનીને આત્મરમણુમા એકાકાર બને ત્યારે જીવનમા આનન્દ અનેક પ્રકારના છે પણ જીવનકાળુ કરનાર સાચો આનન્દ આત્મામા જ અને તે આનન્દની માત્રી મમજ આત્મમસ્તિમા મસ્ત રહેનાર યોગીઓ જ સમજી શકે છે તે આનન્દની આગળ જગતના વિષય વપાય અને પૌદ્ગલિક આનન્દ તુચ્છ હોય છે ॥૧૭૬॥

આત્મગ્નિથી પરમાત્મા થવાય છે —

आत्मनो दर्शनं प्राप्य परमात्मा भवेद् ध्रुवम् ।

एतदुक्तं समासेन वातव्यं नानयोगिभि ॥ ૧૭૭॥

અર્થ જે આત્માને સાચુ આત્મદર્શન મળે છે તે નજી પરમાત્મા બને છે આ વસ્તુને અહિ સંક્ષેપથી જણાવી છે અને તે આત્મજ્ઞાનમા રમણ કરનારાઓએ બાલુવા યોગ્ય છે

વિવેચન જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમય આત્માનું સાચુ

દર્શન થાય તે નક્કી અને નવાન દર્શન ચારિત્રવાન પરમાત્મા થઈ શકે છે આ આત્માએ કઈ રીતે આત્મદર્શન કરવું તેનું સક્ષિપ્તપણે આ અથમા આવેખન કરેલું છે અને તેને આત્મદર્શનના ઇચ્છક મહાપુરુષોએ અવશ્ય બાંધી તેને પ્રયત્ન કરવો.

આત્મદર્શન ગીતેય નુદર્ચત વદર્ગિકા

ત્રિતુર્ગમને મોખ પાટનાનાં મમાધિ ॥ ૧૭૮ ॥

અર્થ આ આત્મદર્શન ગીતા અથ આત્માનું સુદ્ધ ચેત યને દેખાડનાર અથ છે અને જેને આત્માનું દર્શન થાય તથા આ અથનું સમાધિપૂર્વક પાડન કરી જીવનમાં ઉતારે તે ત્રીજા અગર ચોથા બંધે મુક્તિને પામે છે

બાલાવવાઽધ્યાત્મજ્ઞાત્રાણિ ભાવિતા મમમાધિના

ઉપકૃય ક્રના ગોતા, વુદ્ધિમાગરમાધુના ॥ ૧૭૯ ॥

અથ આત્મમમાધિ રાખીને અને આત્માનાસ્વરૂપને દેખાડનાર આ આત્મશાસ્ત્રોને જોઈને મે જુદ્ધિસાગર મુનિએ આત્મદર્શન ગ્રંથેયકોના ઉપકારમાટે આ આત્મદર્શન ગીતા બતાવી છે

અમ્મદાવાદ નગર કુ ગા ચ મામકલ્પકમ ।

મયાનાં સાધ્યસિદ્ધયર્થે ક્રતા કાચિદુપકૃતિઃ ॥ ૧૮૦ ॥

શાળ પળિધિ ચદ્રાબ્દ (૧૯૬૫) જ્યેષ્ઠ માસે સિતદલે ત્રયોદશ્યા ક્રતા ગીતા સર્મદા સુધરામર ॥ ૧૮૧ ॥

અર્થે અમદાવાદમાં મામકલ્પ દરમિયાન આ પ્રથમ ભવ્ય આત્માઓને આત્મદર્શનની સિદ્ધિ થાય અને તે દ્વારા જીવોનું કાર્મિક કલ્યાણ થાય તે હેતુ માટે ઝનાવ્યે।

વિ સ ૧૯૬૫ના જેઠ શુદ્ધ તેરસને બુધવારે આ પ્રથમની રચના કરી છે

જીવા સર્વે સુખ યાન્તુ શાન્તિ સર્વત્ર વર્તતામ્ ।

વસત્પ્રોત્પુ માદ્ગલ્ય જયશ્રીશ્વ ધ્રુવા સદા ॥૧૮૨॥

અથ સર્વે જીવો સુખી થાઓ સર્વત્ર શાન્તિ ફેલાવો વક્તા અને શ્રોતાઓનું માગલિક થાઓ અને હ મેશા જપવક્ત્રી થાઓ

આ પ્રમાણે બુદ્ધિમાગસૂચિત વિવેચન સહિત

આત્મદર્શનગીતા સંપૂર્ણ

